

KORUNK

FILM ÉS VALÓSÁG • INTERJÚ
TITUS POPOVICI-CSAL • HAZAI
MAGYAR FILMSZÍNÉSZEINK •
KULCSOK A POLITIKAI FILM-
HEZ • LÁTHATÓ AKUSZTIKA •
LUKÁCS GYÖRGY ÉS SZERGEJ
EIZENSTEIN ÍRÁSAI • KIRÁLY
LÁSZLÓ, PÁSKÁNDI GÉZA, TÓTH
ISTVÁN VERSEI • LILIENTHAL-
LEVELEK MARTIN LAJOSHOZ •
LÉGIJÁRMŰVEK ELLEN ELKÖ-
VETETT BŰNCSELEKMÉNYEK •
PANEK ZOLTÁN NOVELLÁJA •

1973 | 5

SZERZŐINK

BUKAREST

Horváth Andor
Kun János
Mezei József
Popovici, Titus
Roman, Valter

CSÍKSZEREDA

Nagy Benedek

KOLOZSVÁR

Bazsó Zsigmond
Cordoş, Nicolae
Egyed Akos
Farkas László
Horváth Sz. István
Kántor Lajos
Király László
Kovács Ildikó
Krizsán Zoltán
Láng Gusztáv
Marica, George Em.
Mohi Sándor
Niciu, Marţian
Panek Zoltán
Pap István
Páskándi Géza
Simon Dezső
Sipos László
Soltész József
H. Szabó Gyula
Szabó T. E. Attila
Szilágyi Júlia
Tamás Gáspár Miklós

KOVÁSZNA

Gazda József

MAROSVÁSÁRHELY

Tóth István

KÜLFÖLD

Amengual, Bartélemy
Beyle, Claude
Erdélyi Agnes
Jancsó Miklós
Kozincev, Grigorij
Martin, Marcel
Mészáros Vince

Sebők Klára az Ítélet című magyar—román—szlovák koprodukciós filmben

KORUNK

XXXII. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM
1973. MÁJUS

* * * 1848 fényei 659

VASILE ALECSANDRI • Románia ébredése (vers, Vidor Miklós fordítása) 661

MEDGYES LAJOS • Jösszózat (vers) 662

VICTOR CHERESTEȘIU • Az 1848-as forradalom nemzetközi jelentősége 663

EGYED ÁKOS • A jobbágyfelszabadítás kimondása 1848-ban a kolozsvári országgyűlésen 673

GEORGE EM. MARICA • Barițiu és a román—magyar művelődési kapcsolatok 682

SZILÁGYI JÚLIA • Film és valóság 689

TITUS POPOVICI • Ha újrakezdhetném (Mezei József interjúja) 692

KRIZSÁN ZOLTÁN • Filmszínészeinkről józanabban 698

SIMON DEZSŐ • Gondolatok film és zene viszonyáról 704

* * * Eszmék, tömegek mozgása (Claude Beyle és Marcel Martin interjúja Jancsó Miklóssal) 710

BARTELEMY AMENGUAL • Kulcsok a politikai filmhez (Horváth Andor fordítása) 712

GRIGORIJ KOZINCEV • Látható akusztika (H. Szabó Gyula fordítása) 715

SIPOS LÁSZLÓ • Rajzfilmek felnőtteknek 720

KIRÁLY LÁSZLÓ • Gyermekjátékok (versek) 728

TOTH ISTVÁN • Dedikáció (vers) 729

PASKANDI GÉZA • Egyszemélyes híd, Copula, Alsó Éden (versek) 730

PANEK ZOLTÁN • Az öngyilkoshelyettes (novella) 732

VALTER ROMAN • Biológiai forradalom és emberiség 752

* * * A film hatalma (Lukács György és Szergej Eizenstein írásai, Erdélyi Ágnes és Horváth Sz. István fordításai) 760

JEGYZETEK

MOHI SÁNDOR • Operáció 767

KOVACS ILDIKÓ • Szabálytalan filmkockák 771

BAZSÓ ZSIGMOND • Új mesemondó (Györkös Mányi Albert képei alá) 774

GAZDA JÓZSEF • Fémzene (Balogh Péter szobrairól) 776

FÓRUM

KÁNTOR LAJOS • Kinek írják a filmkritikát? 779

NEMZETKÖZI ÉLET

MARTIAN NICIU • A légi járművek ellen elkövetett bűncselekményekről 782
KUN JÁNOS • Mennyiségi és minőségi „felfutások“ a külkereskedelemben 786

DOKUMENTUMOK

MÉSZÁROS VINCE—NICOLAE CORDOȘ • Lilienthal-levelek Martin Lajoshoz
790

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

NAGY BENEDEK • A film útja Hargita megye területén (1872—1972) 795

TUDOMÁNYOS MŰHELY

PAP ISTVÁN • Egy állatnemesítő tapasztalataiból (II.) 801

SZEMLE

LÁNG GUSZTÁV • Ha múlik emlék és varázs (Jegyzetek Király László Kék farkasok című regényéhez) 810

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS • Az ellenzék álma 816

SOLTÉSZ JÓZSEF • Kis úti jelentés 819

SZABÓ T. E. ATTILA • Korszerű gyógynövényismeret 822

LÁTOHATÁR

F.L.: Társadalom és tudomány — stratégia és taktika 826 • Az ón kérdése az antik világban (World Anthropology) 827 • Az esztétikum őstörténetéhez (Világosság) 828 • Dimitrov aktualitása (Critica marxista) 828 • Lét és érzelem (Létünk) 829

TÉKA, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Balogh Péter, Cseh Gusztáv, Finta Edit, Györkös Mányi Albert, Kabán József, Mohi Sándor, Sipos László

Gépelte kéziratokat kérünk. Kéziratokat nem őrzünk meg.

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940)
Főszerkesztő: Gáll Ernő

Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőségi főtítkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5.

Telefon: 2 60 84 (főszerkesztő); 2 54 68 (szerkesztők); 1 38 05 (adminisztráció).

Postacím: Cluj, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

1848 FÉNYEI

Megemlékezések esztendejében élünk.

Nevezetes évfordulókról van szó. Nemrég ünnepeltük a romániai munkásosztály pártja megalakulásának 80. jubileumát, valamint az egységes marxista-lenini forradalmi párt létrejöttének 25. évfordulóját. Az emlékezetes események közül kiemelkedik az 1848-as forradalom. A Iași-ban és Balázsfalván tartott tömeggyűlések igazolják, mennyire él népünk emlékezetében 48 emléke, milyen elevenen hatnak ma is eszméi.

Ötnegyed századdal ezelőtt, a messinai „jeladás” nyomán lobbantak lángra Európa-szerte a népek tavaszának forradalomtüzei; trónokat döntöttek le, korhatag birodalom-tákolmányokra, avitt rendszerekre mértek halálos csapást.

1848-ról sokszor írtak, szóltak. És többféleképpen. Ismeretes, hogy a kapitalista politikusok, polgári történészek csakis a harcok nemzeti vonását hangsúlyozták, s elhallgatták forradalmi osztályjellegét, más vonatkozásban viszont csökkenteni próbálták 48 jelentőségét, és ifjonti hőbörgésnek, nyugatról beszüremlett fertőzésnek tüntették föl. Mint oly sok más téren, e tekintetben is a szocialista korszakra, a marxista történetírásra vár a föladat, hogy a 125 évvel ezelőtt lezajlott forradalmi eseményeket tárgyilagosan, a történelmi igazságnak megfelelően értékelje. Ebben az értelemben értékes útbaigazítást nyújtanak Nicolae Ceaușescu elvtárs ünnepi beszédei; az elhangzott megállapítások máig is égető kérdések tisztázásához vezettek.

A forradalmat kiváltó körülményeket elemezve Nicolae Ceaușescu elvtárs Iași-ban elhangzott beszéde során rámutatott arra, hogy „... a XIX. század első felében jelentős változások kezdődnek a román feudális társadalmi rendszer struktúrájában, a politikai és osztályerőviszonyokban, ami konfrontációkat és meg-rázkódtatásokat idézett elő a társadalom legmélyebb rétegeiben”.

A társadalom többségét alkotó jobbágyparasztság súlyos terhek alatt sínylődött, kizsákmányolás, jogfosztottság, nyomor volt az osztályrésze. Az uralkodó szerepet betöltő nagybojárság azonban reakciós álláspontra helyezkedett az érlelődő változásokkal szemben, s uralma fönntartása végett igyekezett megakadályozni mindenféle megújítást. Ilyen körülmények között „... az 1848 előtti román társadalomban olyan erős osztályellentétek halmozódtak fel, amelyek parancsoló módon gyökeres változásokat követeltek a gazdasági-társadalmi élet megszervezésében”.

A változások égető szükségességét széles körben ismerték föl Moldvában, Havasalföldön és Erdélyben egyaránt. Forradalmárok, jelentős gondolkodók, közéleti emberek, írók állnak a nép mellé, és fogalmazzák meg törekvéseit, mögöttük pedig Moldvában tizezer, Erdélyben negyvenezer ember gyűl össze, s még többen készülnek, fegyverkeznek.

„Az 1848-as forradalom hasonló körülmények között ért be, ugyanabban az időszakban bontakozott ki, és közös célokért küzdött, tehát egységes jellegű volt mindhárom román országban. A forradalom mindhárom tartományban ugyanazokat a egyszerű eseményeket írta zászlajára; a feudális szolgalmak megszüntetése és a jobbágyparasztság fölszabadítása, a demokratikus szabadságjogok kivívása, az idegen uralom lerázása, a nemzeti egység és függetlenség megvalósítása. Az említett körülmény tanúsítja, hogy a mesterséges és ideiglenes határok folytán elválasztott, de egyazon nép fiainak érdekei és törekvései azonosak.”

1848 — ritka nagy történelmi alkalom volt. Nem ismer még a világ folyása esztendő, amikor a forradalmaknak ilyen futótüze sistergett volna föl, amelyek ily roppant megmozdulásokhoz vezettek volna. A mi országaink hátránnyal lendültek a forradalomba. Az idegen elnyomatás, a török, orosz, osztrák iga szorításában gazdasági életünk, társadalmi fejlődésünk elmaradottabb volt, mint a nyugati

államoké. Míg holland, angol, francia vagy cseh földön a kapitalista termelési viszonyok már a XVIII. század második felében kezdtek kibontakozni, és megerősödött a polgárság, majd pedig a munkásság, nálunk épp csak a kezdeményei mutatkoztak az ipar és kereskedelem kapitalista fejlődésének, új osztályok megjelenésének. Ennek ellenére, de sok tekintetben ennek köszönhetően is forradalmunk éppoly erős volt, mint a fejlett népeké. És éppoly korszerű is. Ezt tanúsítják mind a célkitűzések, mind a széles körű megmozdulások. 1848 fényes napjaiban viszont behoztuk lemaradásunkat, forradalmunkkal utolértük Európát.

Bizonyos tekintetben meg is haladtuk. A nyugati forradalmak többsége tragikus kifejleshez vezetett. Egyik helyt a burzsoázia kibékült az uralkodóházzal, s a munkásság ellen fordult, máshol a reakciónak sikerült egyik népet a másik ellen uszítania. Párizsban, Berlinben, Bécsben és Prágában sorra elbuktak a fölkelések, nálunk azonban tovább folyt a harc, 1849 tavaszán, nyarán is győzelmekhez vezetett; csupán a cári beavatkozás tudta megmenteni a rothatag Habsburg-birodalmat.

A mi forradalmunk az összefogás, a népek közti közeledés tekintetében is messzemenően korszerű és európai volt, ugyanakkor sajátosan tükrözte a hazai viszonyokat is. Jelképes jelentőségű az, hogy Balászfalván a románok mellett ott voltak a magyarok és németek képviselői, de havasalföldi és moldvai forradalmi vezetők is, Bálcescu éppúgy, mint Vasile Alecsandri vagy Alexandru Ioan Cuza.

„Sokatmondó megnyilvánulása volt ez az összes románok 1848-as testvéries harcának a burzsoá-demokratikus forradalom követelményei kivívásáért, a nemzeti egység óhajának és akaratának kinyilvánításáért, az egységes nemzeti állam megteremtéséért” — mondotta pártunk főtíkára a balászfalvi nagygyűlésen.

Sajnos, a hibák dolgában az történt nálunk is, mint oly sok más országban: a reakciónak sikerült megosztania a forradalmas népeket s egymás ellen uszítania a fölkelő csapatokat. Ez nagymértékben gyöngítette a haladó erőket, s előkészítette a bukást.

48 ügye mégsem bukott el. Az az osztály — a munkásság —, amely a párizsi barikádokon már 1848-ban külön harci erőként saját követeléseikért lendült harcba, idővel nálunk is megerősödött, majd létrehozta önálló pártját, s már szervezettebben, határozottabban vitte tovább a forradalom zászlaját. Végső soron a munkásság győzelme, hatalomra jutása, a kommunista párt vezetése biztosította mindannak a diadalát, amiért őseink 125 évvel ezelőtt küzdöttek: a dolgozó tömegek fölszabadítását, minden ember egyenlőségét éppen úgy, mint a három román ország egyesülése nyomán létrejött egységes nemzeti állam korszerű kiépítését, szocialista alapon történő továbbfejlesztését. Joggal hangoztatta ünnepi beszédében hazánk első embere: „Elmondhatjuk, hogy a 125 évvel ezelőtti törekvések nemcsak beteljesültek, de a kommunisták, a forradalmi erők, a nép ezeket a törekvéseket sokkal magasabb fokra emelte. Ez vonatkozik mind társadalmunk munkastílusára — a szabad, a kizsákmányolás alól egyszer s mindenkorra felszabadult munkára, a jövedelemelosztás módjára —, amely az egyenlőségen és a méltányosságon alapszik, mind szocialista társadalmunk honpolgárainak új együttélési és elvtársi kölcsönös segélynyújtási kapcsolataira.”

Számunkra, romániai magyarok számára különösen emlékezetesek a Balászfalván elhangzott szavak. Miként 125 évvel ezelőtt, úgy ezen a tömeggyűlésen is ott voltak képviselőink, s örömmel hallották, hogy a székelység agyagfalvi gyűlése, a Gábor Aron vagy a Bem tábornok vezette magyar forradalmi sereg szerepe, illetve a Szegeden megkötött román—magyar egyezség megfelelő értékelésben részesült. Kellő helyre tétetett tehát az erdélyi magyarok, szászok negyvennyolcas küzdelme, s ugyanúgy az abból adódó mai tanulság is. A magunkénak valljuk minden tekintetben az erre vonatkozóan elhangzott megállapításokat, s pártunk főtíkárával együtt fogadjuk: „A jövőben is mindent megteszünk, hogy megszilárdítsuk a román nép és az együttélő nemzetiségek testvériségét, elszántan szembeszállva a múlt maradi nézeteiből táplálkozó bármilyen megnyilvánulással, a kizsákmányoló osztályok által egykor terjesztett nacionalizmus és sovinizmus bármilyen maradványaival. Mindent megteszünk az egység erősítéséért a szocializmusért és a kommunizmusért vívott közös harcban.”

KORUNK

VASILE ALECSANDRI

ROMÁNIA ÉBREDÉSE

1848

Ti, kik álomba merültök, mozdulatlan szunnyadozva,
nem halljátok álmotokban, mily hatalmas hang fakad,
s a megébredő világból fölcsap már a csillagokra,
mint harsány szózat, s ragyogva
hős jövő felé mutat?

Nem érzitek sebesebben futni a vért szívetekben,
nem érzitek: lelketekben a román tűz lángrakap,
s föltámadás, szent szabadság hangja dobban ez ütemben,
áthat s megrendít is egyben
mindenkit e gondolat?

Íme, a világ fölébred, vége únott közönyének!
Méröldet lép egycsapásra a rég vágyott cél felé!
Mint ő, te is, román lélek, mély álmodból ébredj, ébredj!
Induljatok mind, testvérek,
a kigyulladt fény elé!

A szabadságra tekintve gyúl a világ büszke napja,
s feléje tör testvérhittel, forrón, valamennyi nép,
mint sebes sasok csapatja, szabadító szárnyra kapva,
versengve repül magasba,
hol föllobbant napja ég!

Csak te, román nép, maradjál, örökös vakságba veszve,
méltatlan eltékozolva e forradalmas időt?
Téged hagyna kirekesztve a dicső, testvéri eszme,
a boldog korból kivetve,
mit kínál közös jövőnk?

Meddig higgye a világ még, hazám népe, ó, románok,
hogy a szabadság szent vágya már kihúnyt tibennetek?
Meddig akaszt a nyakunkba a kegyetlen zsarnok jármot,
hogy mi húzzuk kocsiját, s most
befog, mint az ökröket!

Meddig terped még hazánkra idegenek zsarnoksága?
Nem vagytok még torkig véle, nem elég úr járta itt?
Fegyverbe, vitézek, harcba! A világ végre hadd lássa
román mezőkön csatázva
büszke földünk hadait.

Keljetek fel mind, testvérek, testvériség kora ébred!
Túl a Molnán, Milkovon s a Pruton és Kárpátokon
nyújtsátok karotok bátran, büszke erővel: a népek
mától örökké testvérek,
fogj kezet, sok hű rokon!

Egy vérből fogant fiak, fel! EgyesüljeteK csatára,
a kivívott szabadságra, vagy jöjjön a hős halál,
előre románok, rajtunk a világ szeme, s a drága
díj hazánknak szabadsága,
érte éltünk sem nagy ár!

Boldog, ki lábbal tiporja a rabtartó zsarnokságot!
Aki látja, hogy honában a szabadság napja kél,
s büszkén magasba néz, elszakítva a láncot!
Ki honáért hal meg, áldott,
s híre halhatatlan él!

VIDOR MIKLÓS fordítása

MEDGYES LAJOS

JÓSSZÓZAT

A nép hiszen, a nép remél;
Az igaz ügy nem veszhet el;
Megdördül az isten szava,
S a zsarnokoknak bukni kell!

Egy emberért a milliók
Nem húzhatnak nehéz igát.
Vagy felszakad minden bilincs,
Vagy összeomlik a világ!

Ajándékból törvény nem kell,
Király sem »isten kegyiből«;
Hoz majd a nép törvényeket,
S a kormányt ő alkotja föl.

Elhullottak a vértanúk,
Az átmenő híd készen áll.
Nem ömlik több vér hasztalan:
Lehajlott a szent pálmaszál.

Kezet fognak a nemzetek;
S bételjesül a szentírás:
Egy akol s egy pásztor leszen,
S nem fog lenni több változás.

AZ 1848-AS FORRADALOM NEMZETKÖZI JELENTŐSÉGE

Az 1848-as forradalom döntő fordulópontot jelentett Európa történetében. Társadalmi és nemzeti mozgalmak törtek ki elemi erővel, és az Atlanti-óceán mellékétől kezdve egészen a Fekete- és az Égei-tenger partvidékéig alapjában rendítették meg egész sor ország gazdasági, társadalmi és politikai építményét.

A forradalmat megelőzően forrongásos helyzet alakult ki: a polgárság és a feudális földesurak között súlyos érdekellentétek, összeütközések robbantak ki, s a városi nép alsó rétegeiben és a falvak népében lappangó elégedetlenség izzott. A legtöbb európai ország abszolutista uralkodók igájában sínylődött, akik arra törekedtek, hogy fenntartsák a hűbéri intézményeket, bár időközben a gazdasági hatalom egyre inkább a polgárság kezébe ment át. A legtöbb országban tehát ez volt a feladat: megsemmisíteni a feudalizmus és abszolutizmus intézményeit, megtisztítani az utat a tőkés rendszer uralomra jutása érdekében. A forradalom ezenkívül napirendre tűzött további tennivalókat is: például véget vetni — elsősorban Németországban és Olaszországban — a tőkés rendszer fejlődését fékező középkori szétforgácsoltságnak. A számtalan hercegség és fejedelemség helyén létre kellett jönnie a gazdasági egységet is kifejező alakulatként az egységes német és az olasz államnak. De nemzeti államok létesítésére irányuló törekvések jelentkeztek a lengyelek, románok, délszlávok és görögök lakta területeken is.

Már a forradalom első napjaiban napirendre került a munkáskérdés: a forradalmárok soraiban küzdöttek a nagy ipari központok, Párizs és Berlin, Prága és Bécs munkásai. Szabadságért és emberi jogokért szállottak síkra, de fölvtették követeléseik közé saját jövőjük biztosítását is. A falvakon a jobbágysorban élő parasztok szabadulni kívántak a súlyos terhek alól, szabad emberekké s annak a földnek a birtokosaivá akartak válni, amelyet ősidők óta megműveltek.

Am nemcsak a jogfosztott osztályok és rétegek keltek fel a francia forradalom jelszavai: a szabadság, egyenlőség, testvériség jegyében, hanem az elnyomott népek is. Az értelmiség körében egyre nagyobb tért hódított a nemzet fogalmának az „organikus elmélet” alapján való értelmezése, mely szerint a nemzeteknek csakúgy, mint az élőlényeknek, szabadságra van szükségük ahhoz, hogy minden tekintetben fejlődhessenek. A népek többé nem voltak hajlandók idegen uralom alatt élni, hanem szabadok és függetlenek akartak lenni, a függetlenség biztosítékát pedig olyan nemzeti államok megteremtésében látták, amelyek felöleljék az egy és ugyanazon nép lakta összes területeket.

Leírhatatlan volt a lelkesedés, egyre szélesebb körök vallották, hogy a zsarnokságtól, elnyomatástól mentes új világnak kell jönnie, amelyben minden ember egyenlő, és egymást testvérének tekinti.

A forradalom Európa csaknem minden országában kitört: Francia- és Spanyolországban, Belgiumban és Norvégiában, Németalföldön, Dániában és Svájcban, a német államokban és a Habsburg-birodalomban, a dunai román fejedelemségekben, valamint a három részre szakított görög földön. A tömegmegmozdulások láttán a reakciós erők meghátrálnak: Orléans-i Lajos Fülöp királyt elűzik, s más trónusok is meginognak. Különösen a Habsburg-birodalomról, a régi rendszer e védőbástyájáról látszott bizonyosnak, hogy nem tud ellenállni a forradalmi árnak.

Am hamarosan nehézségek álltak elő, egyenetlenségek és összeütközések támadtak a különféle osztályok, társadalmi rétegek és népek között. A különböző országokban uralkodó társadalmi-gazdasági és politikai körülmények igen-igen különböztek, hasonlóképp a városokban és a falvakon fennálló föltételek is. Bár legelőbb a nagyvárosokban tűzték ki a forradalmi lobogót, itt tör ki rövid időn belül a nyílt konfliktus a burzsoázia és a munkásság között. A munkásosztály forradalmi fellépésének s arra irányuló követeléseinek láttán, hogy biztosítsa munkáját és kenyérét, hogy emberhez méltó bérben és munkafeltételekben részesüljön, a liberális polgárság a reakciós körökhöz kezdett közeledni. A burzsoázia részt vett ugyan a forradalmi mozgalmakban, sőt egyes országokban élükre is állt, hogy magának vívjon ki több jogot, s hogy a feudális-abszolutista államot alkotmányos polgári állammá alakíthassa át, de semmiképp sem azért, hogy a munkások javát szolgálja. 1848 júniusában Párizsban a munkásság már külön osztályként kel fel, és saját gazdasági, politikai érdekeiért indul harcba. Erre a burzsoázia a hadsereg tüzéralakulatait hívja segítségül, s a munkások tízezrei vesztik életüket. Bár a párizsi felkelést leverték, mégis rémülettel tölti el a liberális polgárságot, ezért mindenütt egyezsége igyekszik lépni a monarchiával és reakciós katonai körökkel.

A nagyvárosokhoz hasonlóan a falvakon is kieleződnek az ellentétek. Franciaország és Belgium, továbbá Németország nyugati vidékeinek, valamint Olaszország egy részének parasztsága már a francia forradalom óta kiszabadult a feudális béklyókból, ám Németország keleti tartományaiban és a Habsburg-birodalomban az 1848-as forradalomra várt a feladat, hogy végérvényesen eltörölje a feudális rabságot. Ezekben az országokban a forradalom nem vezet a feudális rendszert támogató uralkodók trónusának megdöntéséhez, csupán bizonyos engedmények kicsikarásához, melyeket visszavonnak, mihelyt sikerül talpraállítani az ellenforradalmi erőket. A törzsökös főnemesség továbbra is a trón köré tömörül, s gondoskodik arról, hogy gazdasági hatalmát ne döntse meg radikális földreformok.

Magyarország helyzete sajátos: a magyar forradalmárok az ország függetlenségéért harcolnak, de ugyanakkor a magyar országgyűlésen és a kormányban túlsúlyban maradnak a nemesi körök, amelyek nem akarják a köznéppel megosztani a gazdasági és politikai hatalmat. Az 1848 márciusában hirtelen hozott törvények — amelyeket sok nemes csak azért szavazott meg, mert általános parasztfelkeléstől tartott — eltörölték ugyan az úrdolgát és a tizedet, viszont mondhatni semmit sem adtak a zsellérek milliónak, akik a földesúri birtokokat művelték meg, tehát a parasztság legnagyobb tömegei továbbra is föld nélkül, az urakkal szemben teljes függőségben maradtak. A zsellérek elégedetlensége nem ismert

határt, mert — úgymond — mit ér nekik a szabadság, ha nincs földjük? A magyar forradalom tehát nem számolja föl a birtokos nemesség és a kiszolgáltatott parasztság százados ellentétét.

Több helyütt parasztlázadások robbannak ki. Poroszországban a liberális kormány fegyveres erővel fojtja el a parasztmozgalmaikat, s ugyanazt teszi a magyar kormány is. Erdély Nagyfejedelemségben, amelyet a lakosság többségének akarata ellenére Magyarországhoz csatoltak, 1848 egész nyarán át egymást követik a fellázadt falvak elleni katonai expedíciók. A burzsoáziának érdekében áll ugyan a feudális hatalmat maradtalanul felszámolni — hiszen a parasztok földhözjuttatása révén falvakon is lehetőség nyílik a tőkés viszonyok meggyökerezésére, s egyben bővül az ipari cikkek piaca is —, mégis teljes erejéből segít elfojtani a parasztmozgalmaikat. Nem ismeri fel ugyanis, hogy ezzel önmagát fosztja meg egy erős szövetségéstől a régi rendszer ellen vívott harcában.

Különösen súlyos — a forradalom sorsa szempontjából mondhatni végzetes — konfliktusok keletkeztek a nemzeti kérdéssel kapcsolatban. A nemzeti gondolat kibontakozása szorosan összefüggött a tőkés rendszer és a burzsoázia megerősödésével s szükségképpen a nemzeti műveltségnek az iskolák, sajtó és irodalom révén történő egyre szélesebb körű elterjedésével. Mindez időszerűvé tette a német s az olasz államok egyesülését, s hasonló törekvéseket váltott ki a románok, a görögök, a délszlávok körében. Ugyanakkor a Habsburg-birodalom sok népében is felébresztette a nemzeti önállóság kivívásának vágyát. A népek meg akartak szabadulni az idegen uralomtól, hogy szabad nemzeti életet élhessenek.

Az egységes német, illetve olasz állam megteremtésének követelése egész sor nehézséget okozott. Tisztázásra várt a kérdés, csatlakoznak-e Németországhoz az osztrák-németek is, akik sok millió szlávval, magyarral és románnal éltek egy birodalomban. Ami az olasz államok egyesülését illeti, ez valósággal elképzelhetetlen volt az osztrák uralom alatt álló Velence és Lombardia felszabadítása nélkül.

Az osztrák liberális polgárság rokonszenvezett a német államok egyesülésének gondolatával, azonban talpalatnyi területet sem volt hajlandó átengedni a Habsburg-birodalomból, amelyet a maga egészében kívánt ipartermékei piacaként meg olcsó nyersanyag- és élelmiszerforrásként használni. Egyébként az osztrák polgárság véleménye szerint Bécsnek mint gazdasági, közigazgatási és művelődési központnak meg kellett tartania szerepét. Az osztrák liberálisok támadták például az olasz „zendülőket“, szembehelyezkedtek a szláv népek önkormányzati törekvéseivel, és nem tudtak megbarátkozni a független Magyarország gondolatával. A magyar polgárosult nemesség is — mely a magyar forradalmat vezette — a végsőkig ragaszkodott a magyarság uralmához a „Magyar Szentkorona Országai“-ban élő nemzetiségek fölött. A márciusi magyar törvények, amelyek megvetették az új, alkotmányos és független Magyarország alapjait, kimondották ugyan az ország összes polgárainak egyenlőségét, de nem nyújtottak biztosítékot a nemzetiségeknek az anyanyelv használata, a nemzeti kultúra kifejlesztése tekintetében. E törvények azon a közjogi felfogáson alapultak, hogy Magyarországon egyetlen nemzet van, a magyar, s egyetlen államnyelv, a magyar nyelv. E nacionalizmus szóvivője a nemesség volt, mely ha már elvesztette nemesi elő-

jogait, ily módon kívánta megtartani uralmi helyzetét a román- és szláv-lakta területeken.

Csehországban a cseheket is felszólították, küldjék el képviselőiket a Majna-Frankfurtban összeülő német birodalmi gyűlésbe, hogy részt vegyenek a Nagy-Németország megteremtését célzó munkálatokban. A cseh vezetők azonban nem akartak beleegyezni Csehországnak Németországba való bekebelezésébe, ahol a cseh nemzetiség létét és jogait semmi sem biztosította. Inkább Ausztria „egyenlő jogú szabad népek szövetségé”-vé történő átalakítását óhajtották. A csehekhez hasonlóan Ausztria lengyel, ukrán és szlovén lakossága is szembehelyezkedett a német birodalmi tervekkel, a nyilvánvaló elnémetesítő törekvésekkel.

Magyarország jogos harcot folytatott az alkotmány biztosításáért, nemzeti függetlensége kivívásáért, továbbá az abszolutizmus maradványainak felszámolásáért. A magyar kormány azonban nem tudta magának megnyerni a szláv népeket, sem Erdély román és német népét. A kormány ugyanis a kiváltságos helyzettel rendelkező polgárosult nemesi réteg érdekeit képviselte, s nem akart a magyaron kívül más népnek is nemzeti jogokat biztosítani, s a nem magyar népek társadalmi és nemzeti mozgalmait a bécsi és a cári ügynökök „uszítása” következményének tekintette.

„A magyar nemzeti álláspont hajthatatlansága más nemzetek jogos törekvéseivel szemben a románok, horvátok, szerbek és szlovákok ellenállását váltotta ki.” (Hans Kohn: *The Habsburg Empire [1804—1918]*. New York, 1961. 35.)

A magyar nemesség és polgárság nem mérte föl a horvátok, románok, szerbek és szlovákok nemzeti mozgalmainak erejét. Kivéve a horvátokat, e népek nemzeti mozgalmainak élén nem álltak kiváltságos osztályok, társadalmi rétegek, s a püspököktől eltekintve nem voltak olyan vezetők, akik felléphettek volna az országgyűlésen vagy a megyegyűléseken. Ezért a magyar uralkodó osztály leértékelte, s zendülésnek, parasztlázadásnak tekintette a nem magyar népek mozgalmait. A magyar kormány úgy vélte, hogy „a világi hatalomhoz hű” püspökök, valamint hadserege és magyar nemzetőrsége révén féken tudja tartani a szláv és román tömegeket. De a kormány parancsa ellenére, amely csupán a két felekezet szerint, az esperesek és világi értelmiségiek részvételével tartandó két külön értekezletet engedélyezett, 1848. május 15-én Balázsfalván negyvenezer főnyi néptömeg gyűlt össze, s a román parasztok és bányászok mellett együtt vonultak fel a mindkét román felekezethez tartozó papok és értelmiségiek. A balázsfalvi gyűlés egyike volt kora legerőteljesebb feudalizmusellenes és egyben nemzeti megnyilvánulásainak. „A román nemzet — szögezik le a balázsfalvi határozatok — a szabadság, egyenlőség és testvériség elve alapján nemzeti függetlenséget követel [...] az őt illető összes kérdésekben saját nyelvének használati jogát mind a törvényhozásban, mind pedig a közigazgatásban.” Követeli továbbá a jobbagyság minden „megváltás” nélkül történő haladéktalan eltörlését s az összes kiváltságok felszámolását. Tekintettel Erdélynek Havasalfölddel és Moldvával való régi szoros gazdasági kapcsolataira, a balázsfalvi gyűlés kéri Erdély Nagyfejedelemség határvámjának megszüntetését — azzal az elgondolással, hogy a vámunió jelentős lépés a politikai egység felé. A nemzeti szabadságjog elvére támaszkodva a balázsf-

falvi gyűlés tiltakozott Erdély Magyarországgal való „uniója“ ellen arra az esetre, ha ezt az Erdélyben legrégebben és legnagyobb számban lakó román nép beleegyezése nélkül kimondanák. Egyes román vezetők joggal tartottak attól, hogy az Ausztriától immár független és Erdély bekebelezésével meggyarapodott Magyarországon a magyarosító törekvések az addigiaknál fokozottabb nemzeti elnyomáshoz vezethetnek. A román parasztok is, akik számtalan esetben szenvedték már el a nemesség vezette nemzetőrség katonai akcióit, úgy gondolták, hogy ha a kis számú magyar uraság is annyira elnyomja őket, mi lesz, ha még a magyarországiakkal is egyesülnek? A tömegek körében tért hódított a nemzeti eszme s az a törekvés, hogy szabaduljanak az idegen elnyomástól. Ugyanakkor megszilárdult egyfelől a nép, másfelől az ennek társadalmi és nemzeti felszabadításáért küzdő haladó román értelmiségiek közti kapcsolat.

A balászfalvi gyűléssel csaknem egyidejűleg zajlott le a szlovákok gyűlése Liptószentmiklóson, amely hasonlóképp szabad nemzeti életet követelt, s tiltakozott a magyar részről megnyilvánuló nemzeti elnyomás ellen. Május 13—15-én tartottak gyűlést a szerbek is Karlócán, és szerb vajdaság megalakulását hirdették meg. Ennek határait azonban távolról sem lehetett könnyen megvonni, mert a Vajdaság és a Bánság történelmi területe nem egyezett a néprajzi határokkal, s az egyes — többségében románok lakta — vidékekre vonatkozó szerb igények a két nép konfliktusához vezettek.

Több szláv, román és erdélyi német vezető nézete szerint a magyarországi románok, németek és szláv népek nemzeti szabadságát új alkotmány lett volna hivatva biztosítani. 1848 áprilisában Erdélyben két kiáltvány jelent meg, s ezeket széles körben terjesztették; egyik román, a másik német nyelvű volt. A kiáltványok a nemzeti kérdés svájci példa szerinti megoldását javasolják, vagyis Erdély területének lehetőleg egységes nemzetiségi összetételű kantonokra való felosztását, annak előrebocsátásával, hogy a vegyes nemzetiségű kantonokban is tiszteletben kell tartani a nemzeti kisebbségek anyanyelvi használati jogát az igazságszolgáltatásban, közigazgatásban és oktatásban.

Európa-szerte hatalmas visszhangot kiváltó nemzeti mozgalom bontakozott ki Csehországban. A Habsburg-birodalom szláv lakta területeinek Nagy-Németországba történő bekebelezésére irányuló tervek meghíúsítása végett és nemzeti követeléseik alátámasztása érdekében a cseh vezetők 1848. július 2-ra összehívták Prágába a szláv népek kongresszusát. Itt a történész Palacký kifejtette, hogy az összes nemzetek jogegyenlőségéről szóló elv tiszteletben tartásával a Habsburg-birodalom népeinek szövetségi Ausztriában kell tömörülniük. A német nacionalisták viszont nem szövetségi államot akartak, hanem a német szupremácia fenntartását. Végül utcai harcok törtek ki a csehek és németek közt, ami jogcímműl szolgált Windischgrätz tábornok számára, hogy a harcokba beavatkozzék, s Csehországban katonai közigazgatást vezessen be.

„A forradalmasodott Németországnak, főként a szomszédnépekkel kapcsolatban, szakítania kellett volna egész múltjával. Saját szabadságával egyidejűleg proklamálnia kellett volna az általa eddig elnyomott népek szabadságát is.

És mit tett a forradalmasodott Németország? Teljesen jóváhagyta Itáliának, Lengyelországnak és most Csehországnak is a német szoldateszka által való régi elnyomását. Kaunitz és Metternich teljesen igazolva van.

És akkor a németek azt kívánják, hogy a csehek bízzanak bennük? És zokon veszik a csehektől, hogy nem akarnak csatlakozni olyan nemzethez, amely miközben önmagát felszabadítja, más nemzeteket elnyom és bántalmaz?" (Marx—Engels *Művei* V. Budapest, 1961. 73.)

Bécsben örömmámort váltott ki a cseh mozgalomnak Windischgrätz részéről történt leveretése. Viszont négy hónap múlva, ugyanez a Windischgrätz a bécsi forradalmi mozgalmat is vérbe fojtotta.

Ugyanazon a napon, amikor a prágai forradalmi megmozdulást eltiporták, egy másik osztrák tábornok, Hrabowsky, a magyar kormány utasítására Karlócán megtámadja a társadalmi és nemzeti felszabadulásukért küzdő szerbeket. (Vaso Bogdanov: *Likovi i pokreti* [Alakok és mozgalmak]. Zagreb, 1957.)

Ugyancsak júniusban — amikor a párizsi proletariátus is fegyvert ragadt — tört ki a havasalföldi forradalom. A fejedelem jóváhagyni kényszerült az új alkotmányt, de aztán külföldre szökök. Moldvában — nevezetesen Iași-ban — már április elején forradalmi megmozdulás indult bizonyos reformok kiharcolására, a mozgalmat azonban csakhamar elfojtották, vezetői pedig — amennyiben elkerülték a letartóztatást — száműzésbe kényszerültek. A havasalföldi forradalmi program felölelte a feudális kiváltságok eltörlését s új alkotmány életbeléptetését, mely törvénybe iktatja a fejedelem és a miniszterek felelősségét az összes társadalmi „karok“ (stári) képviselőiből alakult „országgyűléssel“ (adunare generală) szemben, továbbá az ország függetlenségét. A nemzeti függetlenség kivívása felé vezető útjában a mozgalom azt a követelést fogalmazta meg, hogy sem a török császár mint a fejedelemség hűbérura, sem az orosz cár mint „védnök hatalom“ többé ne avatkozzék be az ország belügyeibe. A leghaladóbb elemek tisztában voltak azzal, hogy a forradalom nem tudja vívmányait megvédeni, ha nem nyeri meg a paraszti tömegeket, mégpedig a robot eltörlése és földosztás révén; azonkívül megoldásra várt a két dunai román fejedelemség forradalmi erőinek egyesítése, sőt Moldvának és Havasalföldnek állami síkon történő egyesülése is. A román nép harca a társadalmi és nemzeti függetlenségért és az egység kivívásáért szervesen beleilleszkedik tehát az elnyomott népek felszabadításáért s az emberiség haladását gátló reakció erőinek legyőzéséért folyó európai forradalmi mozgalomba. Ilyenformán a román országokban kitört forradalmak egész kérdéskomplexuma számos rokon vonást mutat a közép-európai forradalmakkal.

A lengyel, román, magyar és délszláv forradalmárok közül a legtisztánlátóbbak megpróbálták szövetségbe tömöríteni népeik forradalmát, s fölismerték, fennen hirdették, hogy az ellenforradalmi erőkkel csak úgy lehet eredményesen szembeszállni, ha Közép- és Délkelet-Európa népei — elsősorban a lengyelek, magyarok, románok és délszlávok — megteremtik forradalmi egységüket. A horvát baloldali sajtó közvetlenül az Ausztria és Magyarország közti háború kitörése (1848. október) után Jelasiccsal szemben nyílt magyarbarát propagandát fejtett ki, sőt a horvát baloldal képviselői tárgyalásokat folytattak a magyar és lengyel meg-

bízottakkal, hogy szövetséget hozzanak létre, s hogy horvát bánná a lengyel forradalmárt, Bem tábornokot neveztessek ki. A haladó forradalmi elemeknek e kísérletei azonban hajótörést szenvedtek a magyar kormány ellenállásán. Ez hallani sem akart a románokkal és délszlávokkal kötendő egyezségről, amely szükségszerűen a népek jogegyenlőségének elismerésén alapulhatott volna. Bălcescu felismerte a forradalom általánosan európai jellegét, és hónapokon át igyekezett meggyőzni a magyar vezetőket arról, hogy a „felsőség“ (szupremácia) elve és a demokrácia összeegyeztethetetlen, és arra is rámutatott, hogy „Magyarország előtt két út áll: ha meg akarja tartani eddig is élvezett felsőségét, akkor arisztokráciának és zsarnoknak kell maradnia, más szavakkal meg kell maradnia Ausztria oldalán; ha szabad és demokráta akar lenni [...] baráti kezét kell nyújtania kilencmillió románoknak“. (*Din istoria Transilvaniei* II. București, 1963. 119.) A magyar kormány párizsi megbízottja, Teleki László maga is lelkes híve volt a magyar—szláv—román egyezségnek, s ugyanolyan értelemben munkálkodott, mint Bălcescu: Kossuthnak ezeket írta: „Nemcsak Ausztria halt meg, hanem a szentistváni Magyarország is. A szabadság, egyenlőség és testvériség nem elégíti ki a népeket. Ezek a maguk nemzeti életét akarják élni... A szlávok és románok velünk akarnak tartani.“ (I. Tóth Zoltán: *Bălcescu Miklós élete*. Budapest, 1958. 129—131.) A magyar kormány azonban hajthatatlan maradt a haladó lengyel, román és magyar forradalmárok érveivel szemben, s meg sem erősítette a Párizsban 1849. május 18-án kötött egyezményt, amely egy szövetségi Magyarország keretében nemzeti önkormányzatot ígért a horvátoknak, szerbeknek és románoknak. A magyar uralkodó osztály nem akart nemzeti önkormányzatot nyújtani a szlávoknak és románoknak, maga akart uralkodni a „Magyar Szentkorona Országai“-nak egész területén. A magyar kormány a társadalmi és nemzeti felszabadulásukért küzdő románokat, horvátokat, szerbeket, szlovákokat lázadóknak és hazaárulóknak tekintette, s Magyarországon és Erdélyben nem ismert el más forradalmat, mint a magyart. Csak 1849 nyarán, amikor a cári katonai alakulatok már átlépték a magyar határt, írta alá Kossuth a Nicolae Bălcescu kidolgozta „megbékélési tervezet“-et, valamint a magyar forradalmi hadsereg oldalán bevetendő román légió felállítására vonatkozó szerződést.

Ugyanakkor a Lajtán túl is történtek kísérletek a nemzeti kérdésre vonatkozó egyezség létrehozására. A kreamsieri (Kroměříž, Morvaország) alkotmányozó gyűlés az osztrák Fischhof, valamint a cseh Palacký és Rieger javaslatára új alkotmánytervezetet dolgozott ki az összes ausztriai népek jogegyenlőségét leszögező elv alapján, mely alkalommal elmaradt az ún. „történelmi népek“ és „történelem nélküli népek“ közti megkülönböztetés. A tervezet szerint Ausztria a szabad nemzetek — alábbi nyolc ún. „territórium“-ból álló — szövetségét alkotta volna: osztrák-német cseh-szlovák, lengyel, ukrán, szlovén-illír, olasz, magyar és román terület. A császári udvar azonban nem fogadta el az „egyenlő jogú szabad népekből álló szövetség“-nek még a gondolatát sem: az uralkodó család kötötte magát a legitimitás és az „Isten kegyelméből“ való hatalom elvéhez, márpedig egy szövetségi állam csak széles demokratikus alapokon és a népfenség elvén nyugodhatott volna. Schwarzenberg tábornok fegyveres erővel oszlatta fel az alkotmányozó gyűlést, s a parlament kidol-

gozta alkotmány helyett 1849. június 4-én a császár „oktrojált“ alkotmányt hirdetett ki, mely szól ugyan a népek jogegyenlőségéről, de nem fogalmazza meg világosan a jogaikat. Adva lévén a maradi erők ellenállása, élükön a császári udvarral, szükségszerűen megbukott a kremsieri kísérlet a birodalmi egység elvének a nemzeti szabadság- és egyéb jogai-
val való összeegyeztetésére.

Az osztályharc számos esetben keresztezte a nemzeti harc vonalát. A magyar nemesség jelentékeny része — különösen az, amely már a polgárosodás útját járta — jogos nemzeti harcot folytatott a Habsburgok abszolútizmusa ellen és Magyarország függetlenségéért, ugyanakkor azonban reakciós magatartást tanúsított a parasztsággal szemben, amely tovább akarta vinni a forradalmat a földesúri kizsákmányolás és elnyomás fölszámolásáig. A két ellenséges osztály: a nagybirtokosság és a föld nélküli parasztság harca a forradalom során sem szűnt meg, sőt nagymértékben kihatott a forradalmi események menetére. Annak következtében, hogy a nemesi jellegű országgyűlés nem oldotta meg a parasztkérdést, a parasztság egy része (s nem is csupán a szlovák, szerb, horvát és román parasztok, hanem a magyar parasztok is) a feudális körök önkényességei ellenében az uralkodóban bízott. Így aztán egyes helyeken a forradalmi energia hibás, a forradalom szempontjából végzetes útra tévedt. Másfelől a félelem, hogy a forradalom előrehaladásával elveszítik földbirtokaikat, erősen mérsékelte számos birtokos nemes forradalmi és Habsburg-ellenes buzgalmát. Ennek folytán sok liberális főnemes és közép-nemes elárulja a forradalmat, s odáig jut, hogy a cárt kéri föl, tiporja el a magyar forradalmat. Hasonlóan áruló magatartást tanúsított országa érdekeivel szemben a dunai román fejedelemségek bojárságának nagy része is, midőn idegen csapatokat hívott be a forradalom elfojtására. (*Istoria României* IV. București, 1964. 101.)

A forradalmi mozgalmakon belül mutatkozó ellentmondások következtében egyetlen 1848-as forradalom sem vezetett győzelemre. A munkásságtól való félelmében a német burzsoázia kiegyezett az uralkodókkal, hercegekkel és miniszterekkel, egyetértett mind a parasztmozgalmak, mind a lengyel nemzeti mozgalom elfojtásával. Az osztrák csapatok már 1848 nyarán legyőzték az olaszokat, anélkül hogy ezek segítséget kaptak volna a magyar forradalomtól. Októberben vérbe fojtották a bécsi forradalmi felkelést is — most a cseh nacionalisták érezhettek kárörömet, mint ahogy júniusban a bécsi németek dörzsölték elégedetten a kezüket, amikor a prágai megmozdulásokat fojtották el. Még mielőtt a feudalizmus és az abszolútizmus uralmát megdönthették volna, a különböző nemzeti burzsoáziák konfliktusba s vetélkedésbe keveredtek egymással, ami csak gyengítette a forradalmi mozgalmat. A magyar csapatok — melyek soraiban szláv, német és román katonák ezrei is küzdöttek — nem csupán a császáriakkal hadakoztak, hanem az Avram Iancu vezetése alatt álló román parasztsereggel is, s hasonlóképp a horvát és szerb csapatokkal, amelyek valamennyien a magyar *nemesi* uralom ellen, társadalmi és nemzeti felszabadulásukért fogtak fegyvert. A nemzeti torzszalkodások közepette — ezeket még csak fokozták a császári udvar részéről a különböző nemzeteknek tett ígéretek, melyekről később teljesen megfeledkeztek — a Habsburg-birodalom fenn tudott maradni, ám a császári csapatok csak azután tudtak győzni, miután tömeges orosz segítség érkezett

a magyar forradalmi sereg leverésére. A cár akkor avatkozott be a harc-
ba, amikor a szabadságvágyó népek összefogásának gondolata a megvaló-
suláshoz közeledett, a forradalmárok ilyen irányú tárgyalásokat folytat-
tak Párizsban, Konstantinápolyban, Magyarországon s egyebütt. A cáriz-
mus eltökélt szándéka volt megállítani a forradalmi áradatot, mely azzal
fenyegetett, hogy átcsap Oroszországba. Figyelemreméltó körülmény,
hogy a havasalföldi forradalmat is török és cári csapatok fojtották el.

A forradalom leverése után az egész Habsburg-birodalomban újra
visszaállott az abszolutizmus: helyreállították a központi államhatalmat,
az addiginál még erősebb hatalmi gépezettel, még jobban kifejlesztett
rendőrapparátussal és az egész birodalmat átfogó kémhálózattal. A nem-
zeti mozgalmakat üldözőbe vették, mert a központi államhatalom az el-
szakadás irányába ható erőket látott bennük, amelyek a birodalom fenn-
maradása szempontjából döntő veszélyt testesítik meg.

Ennek ellenére a forradalom után Európa arculata már nem volt a
rég. Egyes országokban: Angliában, Belgiumban, Dániában, Németalföl-
dön és Svájcban a kormányzat alkotmányos reformokat vezetett be vagy
a választójog kiterjesztése, vagy pedig a minisztereknek a parlamenttel
szemben életbeléptetett felelőssége útján, esetleg az uralkodó jogköré-
nek korlátozásával. Ennél jelentősebb változások következtek be azokban
az országokban, ahol heves harcok zajlottak le: a forradalom tüzeiben itt
új eszmék értek meg és terjedtek el, amelyek minden cenzori tilalom és
rendőri üldöztetés ellenére is tovább éltek. Egyes helyeken a forradalom
csak hónapokig tartott, máshol egy évnél is tovább, ám forradalmi idők-
ben a nép egy hét vagy egy hónap alatt is többet tanul és fejlődik, mint
nyugalmas időkben egész évtizedeken át.

Bár az államgépezetben az arisztokrácia nagyjából megtartotta had-
állásait, az ellenforradalom nem volt képes visszaállítani a feudális urak
hatalmát a parasztság fölött. A Habsburg-monarchia arra kényszerült,
hogy császári pátenseivel megerősítse a parasztság jó részének felszaba-
dítását a feudális uralom alól. „...és ha bármi mást képes lenne is
Schwarzenberg herceg kormánya helyreállítani, a parasztság feudális
szolgaságának újbóli bevezetésére soha többé nem lesz hatalma.” (Marx—
Engels *Művei* VIII. Budapest, 1962. 33.) Amilyen mértékben a főnemes-
ben esett vissza politikai befolyása is, az arisztokrácia helyét egyre in-
kább elfoglalta a burzsoázia. Rendre eltűntek a régi intézmények, a cé-
hek és a kereskedő társaságok, s a polgárság egyre háborítatlanabban
emelkedett fel.

Úgy tűnt, mintha a nemzeti gondolatot, a negyvennyolcas forrada-
lom egyik vezéreszméjét legyőzte volna az európai reakció. Közép-Európa
szétforgácsolt nemzetei, elsősorban a németek és olaszok, nem voltak ké-
pesek megteremteni nemzeti egységüket, s az olasz föld nagy részei ma-
radtak továbbra is osztrák uralom alatt. Orosz- és Poroszország, vala-
mint Ausztria lengyel lakosságának felszabadítása sem valósult meg, a
magyar függetlenségi harcot pedig leverték. A Habsburg-monarchia szláv
népei és románsága sem vívták ki nemzeti szabadságukat, Moldva és Ha-
vasalföld is török fennhatóság és orosz védnökség alatt maradt. Hasonló-
képpen Görögország egy része is török, másik része angol uralom alatt
sínylődött. Az írek mozgalmát szintén elfojtották.

S mégis, az elszenvedett vereségek ellenére, az 1848—1849-es forradalmi harcok nagy hatással voltak a népek nemzeti fejlődésére. A forradalom során eleven kapcsolat alakult ki a haladásban élen járó elemek és a tömegek között: ami a népben homályos nemzeti érzésként élt, körvonalakat nyer és nemzeti eszmeként tudatosul. Közép- és Délkelet-Európában a nemzeti mozgalom tömegmozgalommá válik, a forradalom előttiektől eltérő, új alakzatokat ölt. A Habsburg-monarchiában a nemzeti kérdés válik a birodalom alapvető kérdésévé, s a birodalom hét évtizedre még meghosszabbított életében a kormányzat szakadatlanul szembetalálja magát a népek nemzeti önkormányzatért vívott harcával, amely a mozgalmak sok vezetője szerint csupán első lépés a teljes nemzeti függetlenség kivívása felé. Mindezek a mozgalmak mély gyökereket eresztettek és kitereljesedtek az 1848-as forradalmak idején. Hasonló célokat tűztek maguk elé a havasalföldi, moldvai és erdélyi forradalmárok 1848-ban: az egységet és nemzeti függetlenséget. S bár a forradalmat a külföldi beavatkozás leverte, mégis kiindulópontul szolgált a román nemzeti államnak 1859-ben, a két román dunai fejedelemség egyesülése révén bekövetkezett kialakulásához, valamint Románia függetlenségének kivívásához három évtizeddel az 1848-as küzdelmek után. Ugyancsak a negyvennyolcas forradalmi esztendő tűzi napirendre a délszlávok és a görögök nemzeti egységének s a csehszlovák nemzeti terület biztosításának kérdését. Európa egész térképének meg kellett változnia. Ezt a küszöbön álló változást látta meg 1852-ben az olasz forradalmár Mazzini: „Egyesülnie és szabaddá kell lennie Németországnak, Lengyelországnak, Magyarországnak, Romániának, Görögországnak, Spanyolországnak, Portugáliának, Svédországnak, Norvégiának, Olaszországnak.” (*Historische Zeitschrift*, 1932. 146. 301.)

A XIX. és XX. század további alapvető problémája, a munkáskérdés már 1848-ban élő valóság volt az ipari központokban. A munkásmozgalom távolról sem semmisült meg a párizsi proletárfelkelés leveretésével, sőt: érettebbé és a bekövetkezendő harcok számára felkészültebbé vált.

Európa jelentős része 1848-ban ádáz nacionalista harcok színtere volt; ezek egyes helyeken összefonódtak a parasztságnak a más nemzetiségű kizsákmányolók ellen vívott osztályharcával. Nacionalista történészek és közírók az 1848-as eseményeket olyképp értelmezték, mintha azok a közép- és délkelet-európai népek közti kibékíthetetlen ellentéteket bizonyítanák. Szándékosan átsiklottak afölött, hogy a tisztán látó forradalmárok már ekkor felismerték: szükség van a népek összefogására, azért, hogy eredményesen vehessék fel a harcot a reakciós erőkkel szemben. Az ilyen forradalmárok igyekeztek az együttélésre utalt népek egymás melletti létét valóban biztosító közös platformot találni. Egyes vezetők, köztük a román Nicolae Bălcescu, a magyar Teleki László, a lengyel Bem és mások ragyogó eszméi a népek testvériségéről a közép- és délkelet-európai népek legszebb forradalmi hagyományai közé tartoznak. Nem szabad elfelejteni, hogy bár a kremsieri alkotmányozó gyűlésen (1849. március) és a szegedi nemzetgyűlésen (1849. július) hozott határozatokat nem sikerült a gyakorlatba átültetni, ezek mégis évtizedekig például szolgáltak az Osztrák—Magyar Monarchiában fennálló nemzeti kérdés demokratikus megoldása irányában tett kísérletek számára.

Leveretése következtében az 1848—1849-es forradalom nem oldhatta meg a reá háruló feladatokat. Az abszolutizmus és feudalizmus végérvényes felszámolása, az elnyomott nemzetek felszabadítása, független nemzeti államok megalakítása, a munkásság számára emberhez méltó körülmények biztosítása megoldatlan maradt. Ám a forradalom felszínre hozta, kidomborította, majd pedig korszerűen megfogalmazta ezeket a feladatokat. Ilyenformán az 1848—1849-es forradalom történelmi jelentősége az, hogy előkészítette a talajt a XIX. és XX. század néhány alapvető kérdésének megoldásához.

E tanulmány német nyelven *Die internationale Bedeutung der Revolution des Jahres 1848* címen jelent meg, a Bécsben 1965-ben tartott XII. Nemzetközi Történettudományi Kongresszus alkalmából, a *Rapports I. Grands thèmes* kötetben.

EGYED ÁKOS

A JOBBÁGYFELSZABADÍTÁS KIMONDÁSA 1848-BAN A KOLOZSVÁRI ORSZÁGGYŰLÉSEN

1848. június 6-án Erdély Nagyfejedelemség utolsó rendi országgyűlése a jobbágyfelszabadítás kérdéseit tárgyalta. A mindössze néhány órás tanácskozás nyomán megszületett a forradalom legmaradandóbb eredménye: a többévszázados jobbágyrendszer megszüntetésének törvényes kimondása. A történelmi jelentőségű esemény néhány vonatkozásával foglalkozunk a következőkben.

A történetírás kérdései

A jobbágyfelszabadítás gyökerei messzire visszanyúlnak a történelembe, s következményei az egész polgári átalakulás jellegére kihatottak. Ha ez így van, mivel magyarázható, hogy nemcsak monografikus feldolgozásával adós történetírásunk, de még egy kimondottan ennek a kérdésnek szentelt tanulmányra sem telt az elmúlt egy és negyed században? E kérdés kapcsán nem árt rámutatni arra, hogy a történetírás az 1848-as események közül elsősorban a nemzeti vonatkozásokra figyelmeztet s figyelmez részben még ma is, és emiatt megfeledezett (megfeledeznek) a szociális jellegű átalakulások kutatásáról: a jobbágyok és zsellérek felszabadításának, a törvény előtti egyenlőségnek, közteherviselésnek a kinyilatkoztatásáról. A történetkutatásnak ehhez a tartózkodásához más

tényezők is hozzájárultak. Nevezetesen az, hogy az erdélyi jobbágyfelszabadítás nemcsak bonyolult, hanem „kényes“ kérdés is. Íme a problémái közül néhány: akadtak történészek, akik a reformercsászár II. József nevéhez kötötték a jobbágyfelszabadítást, egyesek pedig azt állították, hogy Erdélyben a jobbágyviszonyokat az 1854-es császári nyílt parancs szüntette meg. S itt nyomban rá kell mutatnunk: bár az említett vélemények nem tűntek el nyomtalanul, a román marxista történetírás az 1848-as forradalmat tartja a jobbágyfelszabadítás letéteményesének (*Istoria României* IV. București, 1964. 142—143.). Ugyanakkor történetírásunk helyesen mutat rá, hogy a jobbágyfelszabadítás számos gyakorlati kérdésének rendezése még évtizedekig elhúzódott.

Bár a legutóbbi évtizedekben az álláspontok lényegesen közeledtek egymáshoz, az 1848-as jobbágyfelszabadítással kapcsolatban még sok a tennivaló, hiszen a kutatásnak ilyen nyitott kérdésekre kell választ keresnie: önmagát szabadította-e fel a parasztság 1848-ban; mi volt a jelentősége a balázsfalvi román nemzeti gyűlésnek; hogyan értékelendő a Kolozsváron, 1848-ban tartott utolsó erdélyi rendi országgyűlés szerepe e tekintetben? Itt részletesebben az utóbbi kérdésre térünk ki, de természetesen rá kell mutatnunk az előzményekre is.

A forradalom előtti helyzetről

Erdélynek Kővári statisztikája szerint 1847-ben mintegy 2 300 000 lakosa volt. Ebből a kiváltságos nemesi osztályhoz kb. 200 000 személy, a népességnek mintegy nyolc százaléka tartozott. A nemesség nagyobb-részt magyar volt, bár egyes területeken (Fogaras és Kővár-vidéke) a román kispapok száma sem mondható jelentéktelennek. A jobbágyok aránya megközelítette a lakosság 60%-át (Imreh, I.—Csetri, E.: *Stratificarea socială a populației din Transilvania la sfârșitul orînduirii feudale [1867—1921]. Populație și societate* [szerk. Șt. Pascu.] Cluj, 1972. 158. 229.). Ezek túlnyomó része román volt, de a vármegyékben jobbágyi sorban élt a magyar parasztság is, bizonyos területeken (Kalotaszeg, Szilágyság) éppenséggel tömegesen, s a Küküllő, valamint Felső-Fehér megyében legalább 13 szász jobbágyfalu volt. Mintegy félmillióra tehető a városi kézművesek, kereskedők, céhlegények, manufaktúramunkások, határőrkatonák és szabadparasztok száma.

Természetesen Erdély különböző jogállású területein a lakosság foglalkozási, társadalmi megoszlása másként alakult: a megyékben a jobbágyok és zsellérek aránya megközelítette, sőt egyesekben meg is haladta az össznéesség 80 százalékát, a székely székekben ezek a kategóriák a lakosságnak csak mintegy egyharmadát alkották, a román határőrvidékek s az ún. Királyföld népességének döntő többsége szintén szabadparaszt volt.

Erdély gazdasági élete korszakunkban túlnyomórészt agrár jellegű. A mezőgazdaság jelentős üzemmódoját a mintegy 200 000 jobbágyi, 57 000 szabadparaszti, határőrkatonai és kispapnemesi gazdaság alkotta. Az igen nagy számú zsellérgazdaságról sem feledkezhetünk meg. A földművelő családok túlnyomó többsége önálló gazdálkodást űzött. Az áruterelés kibontakozását akadályozta a piac fejletlensége s a közle-

kedési viszonyok elmaradottsága. Néhány földesúri gazdaság mégis rá-
tért — akkori szóval élve — az ésszerű árutermelő gazdálkodás útjára.

Mit jelentett jobbágnak lenni?

Bár a kérdés megválaszolását nehezíti a jobbágyviszonyok rendkívül tarka képe (Erdélyben nem volt ún. úrbérrendezés), annyi azonban így is elmondható, hogy a jobbágycsalád általában belső telket, házat, gazdasági épületeket s külső telket (földet) birtokolt. Gazdaságát egyénileg intézte magántulajdonú felszerelésével. A belső és külső telek a jobbágy családjának használatában maradt mindaddig, amíg az a terheket hordozni tudta; ha erre már nem volt képes, földesura „kihányathatta“. Igaz ugyan, hogy II. József óta a jobbágy is „felmondhatott“, s meghatározott időben esetleg el is hagyhatta földesurát, de a fennálló viszonyokból következően mindössze annyi történt, hogy az elköltöző jobbágy földesurat cserélt, ugyanis gazdasági kiszolgáltatottsága fennmaradt, s így személyi függősége is újraelakult. Ami terheit illeti: a jobbágy a földesúri föld használatáért (*ideiglenes birtoklásáért*) a föld tulajdonosának meghatározott termény-, pénz- és munkajáradékot szolgáltatott (Erdélyben 1848 előtt a jobbágyok és zsellérek évi 9 700 000 kézi, 5 000 000 négyökrös és 3 500 000 kétökrös robotnapot szolgáltak a földesúri gazdaságoknak (Josef Grimm: *Das Urbarialwesen in Siebenbürgen*. Wien, 1864. 23—24.). A feudális jog értelmében a jobbágyot csak földhasználati jog illette meg, de a föld tulajdonjoga nem. A jobbágy helyzetére jellemző volt, hogy rendi viszonyok közt élt, de nem volt „bevett“ rend, s ennek következtében semmiféle politikai joggal nem rendelkezett, holott viselte az adózás terheit.

Mindebből látható, hogy a feudális rendi társadalom egész szerkezetének kellett meginognia ahhoz, hogy a jobbágyság felszabadulásának órája elérkezzen. Ez következett be 1848-ban.

Mit jelentett jobbágytartó nemesnek lenni?

A tulajdonviszonyok feudális rendje a földbirtokos jobbágytartónak ingyenjövedelmet s egy részének nagyúri életformát is biztosított, holott a terhek hordozásában egyáltalában nem, avagy csak kis mértékben osztozott. Így természetesnek tűnik, hogy a többségében konzervatív erdélyi nemesség a végsőkig ragaszkodott előjogainak csorbítatlan fenntartásához. A nyugati példákból okult középnemesség liberális tagjai s egy-két haladó főnemes viszont jól látta, hogy a hűbériség épülete korhadt, javításra szorul. Céljukul tűzték ki tehát a feudális rend reformját, hogy a polgári átalakuláshoz szükséges feltételek megteremtődjenek. Ez a törekvésük azonban — s ezt az 1846—1847-es erdélyi országgyűlés hírhedt úrbéri törvénye bizonyítja — gyakorlati sikert nem hozott.

A jobbágykérdés a forradalom idején

Ha Erdélyben a jobbágyügy rendezése 1848 előtt szükséges, de az adott politikai viszonyok miatt csűrhető-csavarható probléma volt, 1848 tavaszán a polgári demokratikus forradalom első számú kérdése lett. S ezzel csak az erdélyi forradalomnak az európai forradalmakkal való összefüggéseit hangsúlyozzuk; a jobbágyfelszabadítás a német államoktól Havasalföldig mindenhol napirendre került. Európa keleti felében még

erőteljesebb e probléma egyetemes jellege: Petőfiék pesti 12 pontja közül a hetedik s Bálcescuék iszlai kiáltványának 13. pontja ugyanazt a követelést tartalmazza: a jobbágyrendszer megszüntetését.

Mi volt a jobbágyfelszabadítás lényege?

Sok évszázados története során a parasztság első ízben a jobbágyfelszabadítással emelkedett ki a „társadalomalattiság“ állapotából és vált polgári értelemben szabad állapotú osztállyá, tagjai pedig a rendi függőségben élő jobbágyból szabadparaszttá. Ugyanakkor a jobbágy azon a földön, melyet addig művelt, de amely földesúri tulajdonban volt, szabad rendelkezési jogot nyert, tulajdonosa lett, s ezáltal mentesült a különböző szolgáltatások kényszere alól. A jobbágyfelszabadítás harmadik nagyfotosságú kérdése a földesuraknak juttatandó kárpótlás ügye volt. A földesúr kárpótlása az elveszett hűbéri jogokért a feudális társadalmi rendszerek megszűntekor különféle módon történhetett: fizethette maga a jobbágy (ez volt a legterhesebb), magára vállalhatta a kárpótlást az állam, vagy éppenséggel el is maradhatott a kártérítés. Így történt Franciaországban, és nyilvánvalóan a legforradalmibb megoldást képviselte. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a jobbágyfelszabadítás elsődleges feladata a jobbágy személyi szabadságának biztosítása, és a kötöttségektől mentes földtulajdon megteremtése volt.

Hogyan következett be Erdélyben a mintegy 1 250 000 főt számláló jobbágy- és zsellérsorsban élő román, magyar és német parasztság mentesülése a hűbéri terhek alól?

1848 márciusának második felében Erdélyben gyorsan kialakultak azok a mozgalmi törekvések, amelyek a jobbágyság elseprését, lassú megszüntetését vagy mentegetését célozták. Megkezdődött tehát az erők mérkőzése olyan körülmények közt, amikor a Habsburg-birodalomban forradalom volt, s amikor a magyar országgyűlés Pozsonyban — nem kis részben Kossuth harcának eredményeként, de a parasztlázadás híréből is rettegve — már március 18-án elfogadta Magyarországra vonatkozóan a jobbágyfelszabadítás törvényét. (E törvény értelmében szabadult fel már április hónapban az akkori Bánság, Arad, Bihar, Szatmár és Máramaros megye parasztsága is!)

Úgy tűnt, hogy a „népek tavasza“ készen hozta Erdély számára a jobbágykérdés megoldását. A magyarországi jobbágyfelszabadítás, valamint a március 15-i pesti forradalmi program híre ugyanis gyorsan eljutott Erdélybe, s nem maradhatott hatástalan a parasztság magatartására; a robot megszüntetésének kimondása halaszthatatlannak tűnt.

Valóban, amikor március 20. után az izgatottság egyre fokozódott, s a román, magyar és szász gyűlésezések egymást érték, biztatóan kezdődött a kiútkeresés. Itt elsősorban a marosvásárhelyi eseményekre gondolunk, ahol a királyi táblai kancellisták már 22-én összeültek, hogy megbeszéljék a pesti ifjúság 12 pontját (Bözödi György: *1848 márciusa Marosvásárhelyen*. Korunk, 1958. 3.). Az eseménynek az adott különös jelentőséget, hogy a gyűlésezéseken egyaránt részt vett a román, magyar és szász ifjúság. Akkor s a következő napokon a megbeszélések a jobbágyfelszabadítás, az unió és a román nemzet politikai jogainak az elismerése körül forogtak. Abban már az első tanácskozásokon egyetértettek, hogy a jobbágyság terheinek könnyítésére a kormánynak azonnali intézkedéseket kell foganatosítania, s egyöntetűség volt a jobbágyfelszabadítás szüksé-

gességét illetően is. A *hogyan* kérdésében azonban már nézeteltérések keletkeztek, s benne a tárgyaló felek társadalmi és politikai helyzete nagy súllyal esett a latba. A magyar ifjak közül sokan nemesi származásúak és maguk is jobbágytartók voltak; érthető, hogy számukra a jobbágyfelszabadítás tényétől elválaszthatatlannak tűnt a földesuraknak fizetendő kárpótlás ügye. A román ifjúság nagyobb részét paraszti származású volt, ismerte annak az osztálynak a bajait, amelyből származott, s álláspontja az volt, hogy a jobbágyfelszabadítást kárpótlás nélkül kell végrehajtani, bár kimondottan csak a jobbágyok részéről való kártérítést ellenezte (Victor Cheresesiu: *A Balázsfalvi Nemzeti Gyűlés*. Bukarest, 1967. 184—185.).

Érdemes odafigyelni Kővári visszaemlékezéseire. „A márciusi napok egyik estvéjén — írja Kővári — a magyar s román ifjúság együtt poharazgatott [ti. Marosvásárhelyen], a tömegben egy szikártermetű, vöröslő szakállal körített arcú egyén kísérte a jobbágyosság felszabadítása iránti vitát s végre felkiáltott: örökváltság ingyen vagy halál!” Kővári Avram Iancura céloz, s megjegyzi, hogy e szavak „nem hangzottak el” (*Erdély története 1848—1849-ben*. Pest, 1861. 54.), tehát legenda keletkezett. De ez a legenda a valóság határai között való, hiszen az előbb említett mondat a román értelmiségi ifjúság programját fejezte ki. Ez a román értelmiségi réteg nemzete és saját felemelkedésének lehetőségét a jobbágyfelszabadítás révén megnyerendő parasztság támogatásában látta. Ezért az 1848-as román nemzeti mozgalmak programjában a jobbágykérdés és a nemzeti politikai jogok kivívásának szükségessége együtt szerepel.

Így volt ez a balázsfalvi nemzeti gyűlésen is. Az 1848. május 15—17-e között tartott gyűlésre a románok tízezrei gyűltek össze, s az itt elfogadott program az 1848-as forradalom leglényegesebb kérdéseivel kapcsolatos román álláspontot fejezte ki, s azokat a jogos nemzeti követeléseket tartalmazta, amelyek a román nemzetnek a magyarokkal és szászokkal való teljes egyenjogúságát voltak hivatottak biztosítani. Ezek mellett a balázsfalvi határozat erőteljesen hangsúlyozza, hogy az Erdély sorsát érintő kérdésekben semmiféle szerv döntéseket ne hozzon a román nép megkérdezése nélkül. Sajnos, ezt a kívánságot a nemesi, rendi országgyűlés nem vette tekintetbe. Mint ismeretes, a balázsfalvi határozat harmadik pontja követelte „Az úrbéri viszonyok megszüntetését minden, az úrbéres részéről történhető kárpótlás nélkül, úgyszintén a dézma eltörlését” (*Ellenőr*, 1848. május 23.).

A gyűlés hatására a következő hetekben az erdélyi parasztság újabb tömegei tagadták meg a robotot. (Mint ismeretes, a robotmegtagadások a forradalom hatására már április hónapban megkezdődtek.) Mivel a szolgálatot a jobbágyok akkor hagyták abba, amikor Erdélyben még nem hatálytalanította semmilyen törvény az addigi állapotokat, leszögezhetjük: 1848 tavaszán de facto az erdélyi jobbágyosság nagy része felszabadította önmagát. Felesleges magyarázni, hogy ez történelmi jelentőségű tett volt. Mégis felvetődik a kérdés: az önfelszabadítás kivívhatta-e a jobbágyrendszer felszámolását? Úgy véljük, hogy a *balázsfalvi határozatok és a parasztság robotmegtagadása a jobbágyfelszabadítás fontos láncszemét alkották, de nem jelentették a teljes jobbágyfelszabadítást* s a feudalizmus eltörlését. Ugyanis a jobbágyosság nemcsak társadalmi képződmény, de mint ilyen, egyben bonyolult jogi konstrukció is volt,

tehát a jogi felszabadulásnak is be kellett következnie. Ezt bizonyítja az európai történelem alakulása a francia forradalomtól a XIX. század végéig.

Nos, az erdélyi jobbágyság jogi felszabadítását kimondó törvény a kolozsvári országgyűlésen született meg 1848. június 6-án.

A jobbágyfelszabadítás kimondása

Bár az erdélyi liberális és konzervatív pártok közösen tartott gyűlése már március 20-án elhatározta, hogy kérni fogja az erdélyi országgyűlés összehívását — ezt március 21-én Kolozsvár városi tanácsa is kinyilvánította —, az országgyűlés tényleges megnyitásáig több mint két hónapnak kellett eltelnie. Túlságosan hosszú idő ez forradalmi körülmények közt, s Erdélyben kétszeresen az volt. Itt az események ugyanis egyre félelmetesebb fordulatot kezdtek venni a belháború irányában.

A helyzet súlyosságát sokan látták. Amikor Wesselényi Miklós, a jobbágyfelszabadítás régi és őszinte híve arról értesült, hogy az erdélyi birtokos nemesség konzervatív tagjainak egy része őszire vagy éppenséggel a következő év tavaszára akarja elhalasztani a robot megszüntetését, felhívással fordult az erdélyiekhez. A kérdés csak az — fejtette ki —, hogy a birtokos nemesség szabadítja-e fel a jobbágyot, vagy az szabadítja fel magát; vagy pedig a kormány hajtja végre. Ha a parasztság maga teszi, súlyos következményei lehetnek, ha a birtokos nemesség kívár, a kormány lesz kénytelen életbe léptetni a jobbágyfelszabadítást, s ebben az esetben a parasztság úrgyűlölete csak fokozódik (Trócsányi Zolt.: *Wesselényi Miklós*. Budapest, 1965. 527.).

A feszültség növekedésének forrásait észlelték egyes törvényhatóságok is, s ezért sürgették az országgyűlés összehívását és a jobbágykérdés megoldását. Április első napjaiban Kolozs megye, 11—12-én Háromszék, 12-én Hunyad megye közgyűlése követelte az országgyűlés megtartását, hogy azon „az úrbéri viszonyok kárpótlás mellett megszüntessenek“ (Állami Levéltár, Kolozsvár; Udvarhelyszék levéltára, 686/1848). Hasonló értelemben határozott a többi törvényhatóság is.

A haladó magyar közvélemény sürgető (és aggódó) hangját tolmácsolta Kővári lapja, az *Ellenőr*. Május 30-án, tehát egy nappal az országgyűlés megnyitása után, írta a következőket: „[ki kell mondani] a jobbágyok megnyugtatóra a közös teherviselést, végre az úrbéri szolgálatnak megszüntetését, mégpedig *rögtöni megszüntetését*. Mert hiába illudáljuk magunkat, e tárgyban a praxis kineveti a teóriát. Habár azt találná is mondani Erdély, hogy az úrbéri szolgálatok például csak f. év november 1-én (sic!) szűnendének meg, nincs kétség, hogy lennének vidékek, melyben a törvényt anticipálnák, s mit csinálnának ekkor? Capacitálnának? De ha a nép nem hajt a kapacitációra? Erőt használnának? Urak! Most éljük azon pillanatot, amelyben az erőt nem polgártársaink, hanem közös ellenségünk ellen kell használnunk.“ (Az én kiemeléseim — E.Á.)

A liberális nemesség vezetői s a haladó polgárosuló közvélemény őszintén akarta a jobbágyok felszabadítását azért is, mert remélte, hogy így létrejöhetnek a békés polgári átalakulás feltételei, s azért is, mert a forradalomban a parasztság támogatását vagy legalább semlegességét

biztosítani szeretne volna. Wesselényi, Kemény Dénes és mások megnyilatkozásai efelől nem hagynak kétséget. Persze, mindezt úgy szeretnék volna elérni, hogy politikai jogaikból annyi kiváltságot megőrizzenek, amennyi elégségesnek látszott a politikai hegemonia további biztosítására.

Ezt a törekvésüket bizonyos értelemben már az a tény is mutatta, hogy 1848. május 29-én az erdélyi országgyűlés lényegében ugyanolyan rendi összetételben ült össze, mint amely 1846—1847-ben a hírhedt úrbéri törvényt megszavazta. Sőt, a forradalom nagy kárára a parasztság képviselői és a román nemzet küldöttei hiányoztak a tanácskozásokról, bár a 40. (más adatok szerint 100) tagú balászfalvi küldöttség ott tartózkodott és tárgyalásokat folytatott a magyar vezető egyéniségekkel. Mégis nagy hiba volna nem látni azokat a különbségeket, amelyek a korábbi viszonyokhoz mérten 1848-ban bekövetkeztek; a konzervatív többség, még ha meg is őrizte számszerű túlsúlyát, a politikában háttérbe szorult, s a liberális szárny vezető szerephez jutott. Ezt egyébként már a május 26-án megválasztott „Indítványozó Bizottmány” összetétele is mutatta. Benne Wesselényi Miklós mellett részt vett Id. Bethlen János, Kemény Dénes, Berde Mózes, Szász Károly és még néhányan, mindnyájan liberálisok, s majdnem mindnyájan a régi ellenzék tagjai. Az úrbéri törvény tervezetének kidolgozása tehát a liberális nemesség nevéhez fűződik. A történelem sajátos játékát kell abban látnunk, hogy itt, mint Kelet-Európában máshol is, a jobbagyartó nemességnek kellett a feudalizmus halálos ítéletét törvényileg kimondania. Természetesen ennek megvoltak a súlyos negatív következményei is.

Az erdélyi országgyűlés szervezetét illetően megemlíjtük, hogy annak nem volt alsó-, illetve felsőháza. A döntéseket az ún. nemzeti gyűléseken készítették elő, a nemzeti gyűléseket pedig nemzetenként (*nációnként*) tartották. Miután itt a dolgokat megtárgyalták, azok az általános ülés elé kerültek.

A szóban forgó jobbagyfelszabadító törvény is hasonló utat járt meg. Ugyanis június 6-án délelőtt (a magyarok és székelyek) nemzeti gyűlése tárgyalta, s mivel jónak találta azt a „szerkezetet”, melyet az „Indítványozó Bizottmány” dolgozott ki, még aznap az országos ülés elé került.

A június 6-án délután tartott országos ülésen Wesselényi Miklós terjesztette elő a „szerkezetet”. Szépen megkonstruált szónoklattal méltatta az eseményt. Az emberség és másfél millió lakos ügyében emel szót — mondta; azokért, akik eddig csak dolgoztak, s ezáltal lehetővé tették a nemeseknek, hogy kényelemben éljenek. Akiiket a nagy ügy részvétellel át nem hat, annak a szabadság, egyenlőség, testvériség hármasszava csupa üres frázis. Neki jutott a szerencse, hogy kimondhassa a nagy áldozatot: *ne legyen tovább pór nép, hanem legyenek szabad polgárok*. Legyenek törvény előtt mindnyájan egyenlők, legyenek a közös jog és elkötelezettség szerint testvérek. Az áldozatnak kül- és bel-becse csak akkor lesz, ha lelkesedés nyomása alatt teszik. Kéri, fogadják el indítványát a robot és dézsma eltörléséről. A teremben mindenki felállt, s ezzel a tervezet elfogadása mellett szavazott. (*Ellenőr*, 1848. június 9.)

A nap hangulatát és eseményeit Pálfi Sándor írnok az udvarhelyszéki követek nevében írta le „Polgártársainak”. Június 6.: „a szabadság

s jogegyenlőség megtestesülésének napja... Tegnap lón kimondva országosan az úrbériség megszüntetése. Délelőtt nemzeti gyűlésben a bizottmányi szerkezet előzetes vita alá jött. Ez alkalommal lehet látni arcokat, bágyadt, sápadt, de mégis elhatározott vonásokkal — mint midőn fájdalmas foghúzásunk van, s emiatt izzadunk, vonaglunk, csőrjűkcsavarjuk magunkat... Végre aztán mégiscsak leülünk a sajjó foghúzásra.

Délután 5 óraker teljes országos ülés tartatott tömérdek hallgatóság és hölgyek jelenlétében. Wesselényi Miklós emelte fel először dörögő érc hangját. Síri csend fogta el a termet, míg milliók boldogulását elvül kitűzvé, indítványozá, hogy a kénytelenség óráját be nem várva a kiváltságos osztály vigyen áldozatot a haza oltárára [...] legyen kimondva: robot és dézsma nincsen többé! És e szöveget ezer meg ezer hang, maguk az öreg gyűlési tagok mindnyájan visszhangoztatták.“ (Udvarhelyszék levéltára, Politikai iratok 1052/1848.)

Ezután az erdélyi országgyűlés, ismét az események mögött kullogva, a robot és dézsma megszüntetésének határnapjául 1848. június 18-át, a szabadság, egyenlőség, testvériség vasárnapját jelölte meg. A küzdelem még ekkor sem ért véget. Voltak, akik azt kérték, hogy az országgyűlés döntését rögtön hozzák a lakosság tudomására. Gróf Teleki József kormányzó, aki tudós, művelt, de konzervatív ember volt, ellenvéleményét jelentette be, mondván, hogy mindaddig, amíg a király nem szentesíti, az országgyűlés végzését kihirdetni nem lehet. Heves szövéltás keletkezett, végül is a kormányzó engedni volt kénytelen. Június 7-én futárok vitték szét a törvényhatóságokhoz a IV. törvénycikk szövegét s a magyarzó leiratot. Ugyancsak 7-én indultak a követek a törvénytervezettel Bécsbe a császárhoz és Pestre a nádorhoz. A falvakon június 18-át megelőzően a legnépszerűbb értelmiségiek hirdették ki a már szentesített IV. törvénycikket a jobbágyság felszabadításáról.

A IV. törvénycikk

A IV. törvénycikk bevezetője leszögezi: „Az úrbériségeken (colonicaturákon) eddig feküdt úri szolgálat (robot), dézsma és pénzbeli fizetések e törvény által eltöröltetnek“ (*Corpus Juris Hungarici. 1836—1868. évi törvénycikkeek*. Budapest, 1896. 265—266.). A következőkben a törvénycikk a földesuraknak az állam részéről történő kármentesítésével s a tulajdonjog kérdésével foglalkozik. A 4. paragrafus szerint az eddigi jobbágyok és zsellérek azon földek használatában, amelyek a törvény kimondásakor kezükön voltak, bíróság közbejötté nélkül nem fognak „háborgattatni“. Vitás ügyekben a bíróságok döntenek majd. E törvénycikk értelmében az erdélyi volt jobbágyok tulajdonába került az a föld, amelyért eddig robotot tettek.

A jobbágyfelszabadítással nagymértékben csökkent a nemesség földvagyona, s a már eddig is létezett szabad paraszti földtulajdon tovább növekedett. Ennek a ténynek Erdélyben külön jelentőséget kölcsönzött az, hogy az évszázados magyar földesúr—román jobbágy ellentét átadott a történelemnek. 1848-ban Erdélyben egy új parasztosztály született: az eddig függőségben élő jobbágyok és zsellérek helyét elfoglalta a szabadparasztság.

Az 1848. június 18-án Erdély-szerte életbe lépett törvény tehát megszüntette a hűbéri viszonyokat (George Barițiu: *Părți alese din istoria Transilvaniei* II. Sibiu, 1890. 668.; *Gazeta Transilvaniei*, 1862. április 14.), megteremtette a polgári földbirtoktulajdont s a szabad munkaerő piacát. Mindezek révén elindította a sokkal gyorsabb polgári átalakulást.

A jobbágytörvény azonban tükrözte a törvényalkotó nemesi osztály korlátait. Túl azon, hogy saját nagylelkűsége eredményének szerette volna feltüntetni, ami nem felel meg a valóságnak, legsúlyosabb fogyatékosága az volt, hogy a felszabadítást nem terjesztette ki az egész parasztságra. Felmentette a függőség alól a közjogi természetű úrbéres jobbágyokat, de továbbra is függőségben hagyta a magánjogi természetű szerződéses jobbágyokat és zselléreket, a székely örökségeken települt jobbágyokat s a majorsági zsellérek különféle kategóriáit. Amikor a törvény ezeket a rétegeket nem részesítette a jobbágyfelszabadítás előnyeiben, tulajdonképpen elválasztotta a földtulajdontól; a volt jobbágytartó osztály tulajdonában hagyta meg a föld jelentős részét. Nyilvánvaló tehát, hogy a kapitalista földbirtokstruktúrába a feudális birtokviszonyok számos elemét átmentették.

Tegyük fel még egyszer a kérdést: hogyan szabadultak fel 1848-ban a román, magyar, szász jobbágyok és zsellérek?

Az eddigiekben azt próbáltuk bebizonyítani, hogy olyan folyamatról van szó, amelyben az események egymással szoros kapcsolatban alakultak úgy, ahogyan alakultak. A forradalom révén teremtett feltételek közt 1848 tavaszán megtörtént a parasztság nagy részének önfelszabadítása, s ehhez hozzájárult a balázsfalvi nemzeti gyűlés. További lépés, jogi szempontból döntő lépés volt az Erdély Nagyfejedelemség országgyűlésének jobbágyfelszabadító törvénye. Ez az erdélyi magyar szabadelvű nemesség elgondolásai szerint ment végbe, de az események hatása alatt ez a liberális nemesség tovább ment annál, mint amire azelőtt bármikor hajlandó lett volna. A nemesség végül is elvégezte azt a bizonyos „foghúzást“, amiről a fiatal követi titkár írt. De a beteg önmagán hajtotta végre a műtétet, s bizony ez egyáltalán nem vált az „operáció“ előnyére; az erdélyi jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztésre várt. Erre azonban a forradalom alatt nem kerülhetett sor, s pozitív irányú elvi továbbfejlesztésére a forradalom leverése után Erdélyben berendezkedő Habsburg-önkényuralom nem volt hajlandó. A jobbágyfelszabadítás számos gyakorlati kérdését az 1854-es császári nyílt parancs rendezte, s az utolsó zsellérrétegnek (udvartelkiek) a felszabadításáról csak 1896-ban hoztak törvényt.

Nem kétséges, hogy az 1848-as jobbágyfelszabadítás a társadalmi fejlődés legnagyobb akadályát háritotta el. De számos feudális maradványt megtartott, s így nem jelenthetett végleges megoldást. További két földreformnak kellett bekövetkeznie — 1921—1923-ban és 1945-ben —, hogy a fejlődés a hűbéri társadalmi rendszer összes elemeit eltüntesse. A második, az 1945-ös reform ugyanakkor mai történelmünk felé is utat nyitott.

BARİȚIU ÉS A ROMÁN–MAGYAR MŰVELŐDÉSI KAPCSOLATOK

A román–magyar művelődési kapcsolatok kezdeteihez tartozik, hogy az erdélyi református egyház igyekezett megnyerni az itt élő románokat, s hittérítő buzgalmában vallásos könyveket jelentetett meg románul. Ezt a fejlődési szakaszt egyébként jól ismerjük. Hasonlóképpen nem kell külön foglalkoznunk azokkal a személyi kapcsolatokkal sem, amelyek a *Școala ardeleană* vezetői és a magyar értelmiségiek között a XVIII. század végén kialakultak. Különösképpen Șinclaira gondolunk, aki egyes magyarországi és erdélyi történészekkel (Benkő, Cornides, Kovachich, Katona) állt kapcsolatban — s ez hatott dokumentálódására, hiszen az egyetemes történelmi irodalom olasz és német forrásai mellett a magyar is egyik információs forrása volt; aki olyan magyar írók barátságát élvezte, mint Tertina Mihály és Perecsényi Nagy László. Ez utóbbi, mint ismeretes, saját költeményeinek függelékeként közölte latin nyelven Șincai önéletrajzi elégiáját. Ugyancsak szükségtelen hangoztatni azt a segítséget, amelyet Vass gróf családja nyújtott Șinclairának, aki öregségére itt talált menedéket.

A román és magyar tudósok kapcsolatai kedvezően alakultak a múlt század első negyedében is, főleg azért, mert az Ausztriában élő románok mozgalmának központja most már nem a hajdani Erdély — Balázsfalva 1830 körül Barițiu kifejezésével élve „félelmetesen stagnál” —, hanem az a terület, amely közigazgatásilag Magyarországhoz tartozott, főleg Nagyvárad, ahol támaszkodni lehetett Darabant püspök, majd S. Vulcan segítségével, sőt éppenséggel Budapest, ahol számos román diák és értelmiségi élt, s gazdag macedon-román kereskedőkből álló jelentős kolónia létezett. A korabeli román kiadványokra e területeken fizettek elő a legnagyobb számban. A budai királyi nyomdában ezekben az években számos román könyvet nyomtattak, nemcsak a Monarchiában, hanem a fejedelemségekben élő szerzők jóvoltából is; ilyen volt például Dinicu Golescu útinaplója. Magyarországon fővárosában adták ki a híres budai román naptárt, amelyet akkor nagyra becsültek, s amely a szebeni Closius kiadványa mellett hosszú ideig az egyedüli ilyen jellegű román kiadvány volt. Ugyanitt jelent meg a *Biblioteca românească*, az első román időszerű kiadvány, amelyet — bár magán hordta a románságtudat határozott bélyegét — felekezeti és etnikai szempontból türelmes humanista szellem hatott át. E kiadványnak az utolsó kötetét (9. sz.) Széchenyi grófnak szentelték, ennek a haladó gondolkodású magyar politikusnak és tudósnak, akinek arra irányuló törekvését, hogy a magyar művelődés számára gyűjtéssel alapot teremtsen, lelkesedéssel támogattak. Amikor Carcalechi, a kiadó, Széchenyire hivatkozott, olyan mecénásra gondolt, aki mozgásba hozza a Kárpátokon túli fejedelemségek előkelőségeit, s adományozásra ösztönözte őket. Nemcsak Carcalechi volt figyelmes és előzékeny a magyar hatóságok iránt, hanem C. Lecca festő is, aki később átment a fejedelemségekbe, tanár lett Craiován, s aki a *Biblioteca românească* hasábjain megjegyzi, hogy leánytestvéreinek budapesti temetésén a román jogászok „a legszebb díszmargarban és fényes karddal” jelentek meg.

A dolgok érezhetően megváltoztak akkor, amikor a hanyatló feudális rendszer keretén belül fejlődni kezdtek az új tőkés termelőerők, s amikor ideológiai sikon

egyre inkább érvényesült a romantika, amely éles nemzeti harcot robbant ki az osztrák monarchián belül, főleg a nyelv területén. Először Magyarországon jelenik meg, majd kiterjed Erdélyre is, s abban csúcspontot ér el, hogy 1842-ben az erdélyi diéta a hivatalos latin nyelvet a magyarral helyettesíti. A románság vonatkozásában ez az új magatartás és fogékonyság abban figyelhető meg, hogy egyre erőteljesebben érvényre jut az általános román művelődés tudata, amely szabadon nyilvánult meg Erdélyben is. Az erdélyiek e felfogás leghatározottabb szószólóivá váltak. Az osztrák monarchiában élő románok irodalmi orgánuma, a *Foia pentru minte* előszeretettel közli mindazt, ami Havasalföldön és Moldvában megjelent, a román írók művei közkézen forogtak, az egyik tartományból a másikba vándoroltak. A *Școala ardeleană* vezetői román szerzőkre hivatkoznak, bár az orientációjukat döntő mértékben befolyásoló ilyen írók száma csekély, hiszen főleg Miron Costinra és Cantemirre korlátozódik. 1838 után azonban az erdélyi román sajtóban túlsúlyba jutnak a nemzeti eredetű termékek. Hogy az erdélyi alkotások által ki nem töltött hézagokat kitöltsék, a Kárpátokon túli írásokhoz folyamodtak. A brassói lapokban a magyar nyelvből történő fordítások száma az előzőkhöz viszonyítva meglepően kicsi. Ugyanakkor kiszélesedik a közvetlen kapcsolat a nagy európai kultúrákkal — a latin, a germán, az olasz és a magyar művelődéshez fűződő viszony a francia művelődés felé történő tájékozódással egészül ki.

Természetesen a tudományok kiemelkedő erdélyi román művelői továbbra is érdeklődnek a magyar művelődési mozgalmak iránt. Ezek között is elsősorban Barițiu, aki amellet, hogy jól ismerte a magyar nyelvet, a román publicisztikában, művelődésben elfoglalt helye révén is leginkább hivatott volt arra, hogy tájékoztassa a román olvasókat az együttlévő nemzetiségek szellemi termékeiről. E tekintetben ki szeretném emelni Barițiu kapcsolatait egyes jelentősebb magyar történetírókkal. Barițiu kiadatlan munkáinak felkutatása meglepetéseket is tartogathat, nem hiszem azonban, hogy lényegileg gazdagítaná a problémára vonatkozó ismereteinket. Mindenesetre a kezdeti ösztönzést arra, hogy a múltat kutassa, nem a magyar tudósoktól kapta, hanem — miként többször is leszögezte — Petru Maiortól. Nem tagadhatjuk azonban, hogy a magyarok és szászok hasonló érdeklődése is serkentette munkájában.

Mindenekelőtt Kemény József gróffal (1795—1855) tartott fenn gyümölcsöző kapcsolatokat, ezzel a szenvedélyes dokumentum-gyűjtővel, akit Barițiu persze leginkább a szász történelmi folyóirat révén ismert meg. Kemény ugyanis munkatársa volt a *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten* című folyóiratnak (amelyet, mint a román nyelvűeket, ugyancsak Gött adott ki), és szintén Brassóban Barițiu írásai között az első utalás Keményre 1841-ből származik, amikor jelzi azt, hogy Kemény József és testvére, Samu elhatározták: könyvtárukat és a dokumentumokból, levelekből, kéziratokból álló értékes gyűjteményüket egy nemzeti múzeum számára ajánlják föl, amelyet Kolozsváron hoznának létre. Ily módon — állapítja meg az idézett román újság — az általuk összegyűjtött alap mindenki számára hozzáférhető lesz, akit Erdély múltja érdekel. Barițiu három év múlva újra visszatér a Kemény-féle levéltár jelentőségére, s megállapítja: ezt ki kellene egészíteni, hogy „teljesebb és pragmatikusabb történelmünk legyen“. Ez a jegyzet, miután megállapítja, hogy a tudomány magyar művelőjének gyűjteménye tartalmaz anyagot a fejedelemségekre vonatkozóan is, így fejeződik be: „Mit tesznek történész uraim, mit tesznek?“

Ettől kezdve Barițiu utalásai Keményre egyre számosabbak, s azzal az elhatározásával társulnak, hogy nagyobb súlyt helyezzen a történelemre a *Foia* hasábjain. Ugyanez év végén a brassói lap bevezetésül és megjegyzésekkel ellátva

közli Keménynek a Magazinban megjelent egyik cikkét, és kijelenti, hogy nem osztja azt az ott megfogalmazott véleményt, miszerint a bolgárok időszámításunk előtt két-három századdal jutottak volna el Erdélybe, ugyanis tudjuk: jóval később jelentek meg itt. A következő évben Barițiu rövid jegyzetben többek között Kemény három értekezésére hívja föl a figyelmet, amelyeket szintén a szász lapban közöltek, de nem utal a címekre. Körülbelül ugyanabban az időben Barițiu kiemeli a történelmi tanulmányok felvirágzását, és dicsőően ír Keménynek a dokumentumok közlésével kapcsolatos tevékenységéről (1835-ben, 1836-ban, 1839-ben és 1840-ben). Végül két év múlva a *Foia pentru minte* szerkesztője a magyar historiográfusnak egy másik cikkére is utal, amely a román kenézségekre vonatkozik, majd mintegy két hónap múlva röviden kommentálja ezt a cikket, s kiemeli, hogy Kemény ezzel a közleményével nem akarta támadni a románokat, csupán azt emelte ki, hogy egy igaz ügyet rosszul nem lehet védeni. Majd így folytatja Barițiu: nem haragudhatunk a történészekre azért, amiért a törvényekben és adománylevelekben nem fedezik föl a mi jogainkat. Ha e jogokat nélkül is igazolni lehet, annál jobb. Elég, ha a történészek feltárják azokat a dokumentumokat, amelyek arra utalnak, hogy a románok mindig jelen voltak Erdélyben. Ezt Kemény kielégítően megoldhatta volna egy tőle megírt dolgozatban, amelyben az erdélyi románok múltbeli létezésével és jogaival szándékozott foglalkozni. Ami pedig e jogok megszerzését illeti — s ez összhangban van a forradalom előtt és alatt vallott nézetekkel —, szerkesztőnk úgy véli, hogy ezt „a jogfilozófiára való erős és bölcs támaszkodás mindennél jobban elősegíti“.

A Kemény és Barițiu közötti megértést igazolja az a tény is, hogy a magyar gróf eleget tesz Barițiu és Cipariu kérésének, megengedi, hogy kimásoljanak levéltárából mindent, ami a románokra vonatkozik. Kemény ugyanis ilyen dokumentumokat is összegyűjtött, mivel meggyőződése szerint — s ezt megaláztatással vesszük tudomásul — Erdély történelmét nem lehet úgy megírni, hogy meg se említsék a románokat. Barițiu megbízza Ștefan Moldovan esperest, akit egyébként is érdekeltek a történelmi kérdések, hogy keresse föl Keményt gerendi (Torda melletti) birtokán, előbb a forradalom előtt (1847 végén), majd a forradalom után (1853-ban). Ez jó alkalomnak bizonyult arra, hogy szóba álljon a magyar tudóssal, s érdekes részleteket tárjon föl Kemény társadalmi-politikai nézeteire vonatkozóan. Barițiu pedig, amikor 1848 végén tudomást szerzett arról, hogy a Kemény-birtokot fosztogatták, kifejezte elismerését a birtok tulajdonosa iránt, s a szebeni Román Nemzeti Tanács nevében újra megbízza Ștefan Moldovant: vessen véget a rombolásnak, és mentse meg a szétszórt dokumentumokat.

A forradalom után csak egyetlen utalást találunk Kemény József-re vonatkozóan a brassói román sajtóban. Egy évvel halála után megjegyzik, hogy tervbe vették munkáinak összegyűjtését egy Erdély történelmét tartalmazó munka számára. Barițiu még 1853-ban megkezdte eredetiben közölni a *Foia pentru minte*-ben a Kemény-kollekció dokumentumainak egyes kivonatait, bevezető kommentárral és számos lapalji jegyzettel ellátva. Barițiu a szerkesztőhöz, Iacob Mureșanuhoz intézett levelek formájában ír, s miután rámutat arra, milyen viszontagságon ment át a gyűjtemény, felhívja a figyelmet jelentőségére, hogy a románok múltjának lényeges vonatkozásait föltáró darabok reprodukálásával felkeltse az erdélyi románok érdeklődését a történelem iránt, ami 1844 után kezdte meghozni gyümölcsseit. A munka folytatódik a következő évben (1854) is, majd ennek az évnek a közepe táján hosszú időre félbeszakad; ennek oka — miként azt maga Barițiu később bevallotta — az, hogy a közönség nem támogatta ezt a kezdeményezést, az osztrák cenzúra pedig (az 1852-es sajtótörvény) könyörtelen volt. Barițiu a Kemény-féle

gyűjtemény románokra vonatkozó dokumentumainak közlését csak 1868-ban folytatta, előbb az Astra keretén belül a *Transilvaniában*, amelynek szerkesztője volt. Ez jelzi Barițiu erőteljes orientációját a historiográfia, főleg az akkori és különösen a dualizmussal kapcsolatos politikai események felé, s ez az irányulás élete utolsó éveiben fő művelődési tevékenységkörévé vált. A *Transilvania* előbb a Kemény-kollekció releváns okmányainak katalógusát közölte, 1870 után néhány éven át adják az eredeti szövegeket (latinul, ahogyan a *Foai* is tette), ezek közül néhányat itt közöltek először, e szövegekhez rövid román nyelvű tartalmi kivonatot és tudományos magyarázatokat tartalmazó jegyzeteket csatoltak. Ezt az aprólékos és értékes munkát egyesek alaptalanul bírálták, mondván, hogy túl sok helyet foglal el, s a téma nem érdekli a közönséget. A közlések befejezésekor — bár a *Transilvania* csak ritkán mondhatott köszönetet a külső munkatársak segítségével — Barițiu kegyelettel emlékezik Keményre, aki nagylelkű volt és „mentes az arisztokrata osztály számos előítéletétől, s fölébe emelkedik nemzeti gyarlóságainknak, amelyek Erdély lakosságának legnagyobb részét olyannyira jellemzik“. Tisztelettel és elismeréssel beszélt Keményről Ștefan Moldovan is idézett cikkében.

Egy másik magyar tudós, historiográfus, akit Barițiu becsült, Mikó Imre volt (1805—1876). Mikó — Keménytől eltérően — politikai szerepet is játszott: 1861-ben Erdély kormányának elnöke volt, a dualizmus idején képviselő és miniszter, de munkásságának fő érdeme a művelődés területén jelentkezik, főleg abban, hogy megalapította az Erdélyi Múzeumot. Barițiu Mikó grófra vonatkozó első utalásában 1856-ban hírül adja, hogy várható egy ilyen intézmény megalapítása, az osztrák hatóságok lehetővé tették a szükséges előkészületeket. „...a dicséretre méltó gróf — folytatja Barițiu — kész arra, hogy jegyzéket küldjön szét az egész országba annak érdekében, hogy minden lakos, nemzetiségétől függetlenül, hozzájáruljon a kollekcióhoz, mivel ez az intézmény a hazáé lesz, nem pedig valamelyik nemzetiségé.“

1868 elején elterjedt a hír, hogy Mikó Imre le akar mondani köztisztviségeiről, mivel a családját ért szerencsétlenségek megtörték. Két családtagja (felesége és egyetlen fia) elhunyt, majd politikai ellenfeleinek ellenséges magatartása egyik leányát is halálba kergette. Barițiu néhány sorban emelkedett hangon kommentálja ezt a tragikus sorsot. „Mikó Imre gróf tíz- meg tízezer oltárt állított életében nemzetének, jobban segíti Erdélyben az egyházat, az iskolát és a magyar irodalmat, mint bárki más; egyébként emberségéről ismert férfi; Mikó gróf azonban nem Kossuth-párti, s ez elég ahhoz, hogy saját nemzetének tagjai sárral dobálják. A gróf úr Supliciusnak Ciceróhoz írt levelével vigasztalja magát. Sokan, nagyon sokan mások jártak már így.“ Nem tekinthetünk el attól sem, hogy Mikó gróf az Astra alapító tagja volt, ezt a címet azok kapták, akik nagyobb összeggel járultak hozzá a szervezet működéséhez.

A mi sajátos kérdéskörünkben érdemes megemlítenünk Barițiu egyes kommentárjait annak kapcsán, hogy Mikó miképpen vélekedett az erdélyi történetírás elégtelenségeiről, arról, hogy ez a historiográfia szerinte tele van ürökkel és hamis megállapításokkal. Barițiu szintén foglalkoztatta ez a Kérdés, s a probléma elemzésekor Mikó reflexióiból indul ki, amelyek közvetlenül a forradalom utáni években jelentek meg, akkor, amikor az osztrák despotizmus arra kényszerítette a magyarság vezetőit, hogy visszavonuljanak a politika küzdőteréről, és a művelődésnek szenteljék magukat. Éppen ez kelti föl Barițiu érdeklődését az iránt, amit Mikó mond; a magyar gróffal azonos véleményen van a történelem jelentőségét s azt illetően, hogy Erdély történelmét kronológiai összefüggésben még nem írták meg, legföljebb ennek egyes fejezetei készültek el. Viszont nem ért egyet a magyar tu-

dóssal az adott helyzet magyarázata tekintetében. Mikó szerint Erdélynek nincs saját történelme, mivel nem volt egységes. Ennek alátámasztására azt az egyáltalán nem meggyőző érvet hozza föl, hogy Erdélyt több nép lakta (anélkül, hogy a románokra is hivatkozna). Továbbá hiányzott volna a folytonosság. De — veti ellen Barițiu — a diszkontinuitás Európa más részeit is jellemzi, mégis jól megírták ezek történelmét. A román tudós szerint Mikó harmadik érve sem helytálló, az ti., hogy az erdélyi népeknek nem volt közös hazafias öntudatuk, Barițiu itt amellett, hogy Mikó ismét figyelmen kívül hagyja a románságot, azt az ellenérvet is felhozza, hogy számos, a múltban nem egységes országnak (Svájc, Belgium, Hollandia) megvan a maga történelme. Nem meggyőző Mikó negyedik érve sem, az, hogy Erdély két világ, Kelet és Nyugat között helyezkedik el. Éppen ennek kell érdekesebbé tennie történelmét. Mindebből kitűnik, hogy az erdélyi történetírás hiányosságai máshol keresendők.

Barițiu szerint — s ez tükrözi liberális gondolkodásmódját — a hiba fő forrása a despotizmus, ami szakadatlanul uralta Erdélyt. Nem abban az értelemben, hogy kevesebbet kellett volna tenni a védelem érdekében, hanem abban, hogy voltak a szellemi tevékenység számára kedvezőbb szakaszok is. Egy másik ok — szerinte — a román nép figyelmen kívül hagyása. Ez a hiba csak akkor tűnik el, ha ennek a népnek is megadják az őt megillető ilyen vagy olyan helyet a közös történelemben, ahogyan erről a múlt tanúskodik. Barițiu azonban egyetért az erdélyi történetírás Mikó fölvezetéseivel, csupán a románok távlataira vonatkozóan teszi hozzá: azonos a véleménye Mikóval abban is, hogy egyelőre legalább Erdély történelmének tankönyvét kell összeállítani. E célnak megfelelően szükség lenne arra, hogy minden iskolában kötelezően tanítsák Erdély történelmét. Ez ösztönöznék egy tankönyv kidolgozását, amely kezdetben még nem volna tökéletes, de mégis jobb azoknál, amelyek addig léteztek, s kiindulópontul szolgálhatnak az ilyen természetű további tudományos munka számára. Barițiu természetesen figyelembe veszi Mikónak az erdélyiekhez intézett felhívását arra, hogy gyűjtsenek össze minél több forrásanyagot, s minél hamarabb írják meg történelmüket, mivel — ahogy nevezte — a „katasztrófának“, amelyen az ország 1848-ban átment, nincs párja a múltban.

Három év múlva az erdélyi román tudós utal Mikó gróf egyik beszédére; ezt az Erdélyi Múzeum gyűlésén tartotta, amely intézménynek egyébként elnöke volt. A germánok nagy sikereinek vagyunk tanúi — mondotta —, ami, úgy tűnik, kedvező feltételeket teremt az Oroszországgal való megegyezés számára valamiféle Szent Szövetség szellemében. Ez a perspektíva nyugtalansággal tölti el a hivatalos magyar köröket, éppen akkor, amikor ezek a dualizmus révén oly kedvező helyzetbe kerültek. Nehéz idők következnek — állította Mikó —, olyan idők, amelyekben csak akkor lehet helytállni, ha erőteljesebb tevékenységet fejtünk ki a művelődés terén, akár csak a forradalom utáni szakaszban. Barițiu ehhez hozzátette: a románokat is nyugtalansággal tölti el ez a lehetőség, s az a tény, hogy a reakció az ajtón kopogtat, és elmélyül a szakadék az arisztokrácia és a tömegek között. Éppen ezért jó lenne — javasolja —, hogy „az urak béküljenek ki a néppel“. Ez elősegítené azt, hogy vállvetve álljanak ellen a veszélynek. Egyébként a román tudós publicisztikai tevékenységének kezdetén haladó társadalmi-politikai felfogások lelkesítették, harcolt a románok és magyarok közötti megértésért, akiket egyaránt elnyomnak és kizsákmányolnak az ország vezetői, az urak, akiket nem szabad összetéveszteni a magyar néppel, mivel ennek csak elenyészően kis hányadát képviselik. Számos ilyen jellegű vallomásra hivatkozhatunk.

A magyar történészek közül közel állt még Barițiuhoz Fejér György is (1766—1851), akire még a forradalom előtt futólag felfigyelt. A *Transilvania* folyóiratban

közölt dokumentumok közül egyeseket Fejérnek a *Codex Diplomaticus Hungariae*-ja alapján adtak közre, s Barițiu szükségét érezte annak, hogy röviden, szép szavakkal jellemezze a bibliográfiát, kiemelve mindenekelőtt Fejér forráskiadói érdemeit: „Ezzel a publikációval Fejér nemcsak a magyar nemzet hálijára érdemes, hanem más nemzetek őszinte elismerésére is, mivel például a románok, horvátok, lengyelek stb. nemcsak kereshetnek, de találhatnak is Fejér kollekciójában valószínű történelmi gyöngyszemeket. Igaz, hogy Fejér egész életében magyar volt és maradt a szó legteljesebb értelmében, mint ahogy minden jellemes embernek annak kell lennie és maradnia, amivé őt szülei és ősei tették; ez az ember azonban kitűnt pártatlanságával, amivel rendkívül ritkán találkozunk ezen országok íróinál. Vagyis még ma is vannak minden nemzetben olyan emberek, akik előtt igazolni lehet, be lehet bizonyítani a szó legteljesebb értelmében — ahogy mondani szokás: napnál világosabban — hiteles dokumentum alapján valamilyen igazságot, de ők ezt látva így válaszolnak: így van, de mi nem akarjuk, hogy így legyen. Vannak olyan emberek is, akik jobban hisznek abban, amit az utcán beszélnek, az alaptalan hírverésnek, mint a hivatalos, állami, pecséttel és aláírással szentesített, ellenőrzött és hitelesített formájú okmányoknak. Fejér az ilyen jellemű embereket támáda nagy súllyal és méltósággal, bár eddigelé mindenféle örvendetes eredmény nélkül.“

Barițiu figyelemmel kísérte az Erdély múltjával foglalkozó magyar történetírást; ezt bizonyítják azok a könyvészeti utalásai is, amelyek fő művében, a *Párți alesében* olvashatók. Az újabb magyar történelmi közlemények közül azonban csak kettőre hivatkozik: Teleki Domokos *A Hora támadás története* (Pest, 1865) és Szilágyi Ferenc *A Hora-világ Erdélyben* (Pest, 1871) című munkájára. Mindkettőt dicséri gazdag dokumentáltságáért, de főleg objektivitásáért. Ezek alapján fölidézi a felkelés néhány fontosabb mozzanatát. Több mint egy évtized múltán, az esemény centenáriuma alkalmával, újra visszatér az 1784-es fölkelésre, s *Observatorul* című újságjában közli mindazt, amit erről a témáról a *Transilvania* című folyóiratban megjelentetett, kiegészítve Szilágyi egyik könyvének részletes recenziójával. Barițiu bizonyos fönntartásokkal élt Teleki és Szilágyi munkáival szemben, azt vette szemükre, hogy amikor elítélik a felkelést, nem mindig következetesen saját nézőpontjukhoz, mégis elismeri: saját visszaemlékezése a két említett magyar szerző munkájára épül. Szerinte egyetlen román sem írta le ilyen találóan azt a zsarnokságot, amelynek terhét a román nép II. József idején nyögte, mint ezek a szerzők.

Életének utolsó éveiben Barițiu éles vitát folytatott a magyar sajtóval arról, hogy miként zajlott le az 1848-as forradalom, az akkor elkövetett kegyetlenkedésekkel, ezek végrehajtóival kapcsolatban, s arra az álláspontra helyezkedett, hogy mindkét érdekelt félnek jogában áll közölni az ismert és ellenőrzött összes adatokat. Kész volt azonban bármikor együttműködni a magyar tudósokkal, ha föl-kérték erre. Így pozitív választ adott a dévai archeológiai társaság együttműködésre felkérő meghívására. „Ez egyik olyan terület, ahol nincs helye semmiféle nemzeti vagy vallási versengésnek, sem politikai természetű gyűlölködésnek.“ Éppen ezért közzönte e társaság megalakulását, hosszú életet és sikert kíván neki, kiemeli a dévai múzeum gyűjteményének gazdagságát és változatosságát. Csak később veti szemükre azt, hogy eltértek eredeti tudományos céljaiktól. Amikor meglátogatta Temesvár Bánság-múzeumát, hasonlóképpen elismerte a magyar történészek kutatásainak értékét, s azt, hogy ezeket az eredményeket érdemes megismerniük a románoknak is. Budapesten, ahova az *Academia Română* küldte, kapcsolatokkal épített ki a magyar tudósokkal, főleg a régész Torma Károllyal, akivel meglátogatta az aquincumi ásatásokat.

Barițiu az 1848-as erdélyi román nemzedék utolsó nagy alakja, a múlt század második fele Erdélyében a román szellem legjelesebb képviselője volt. Halála után a román és magyar történészek között egyre ritkábbak a kapcsolatok. Mindinkább leszűkül azoknak a román és magyar történészeknek a köre, akiknek egyetemes közös szenvedélyük az igazság és a szellemi értékek föltárása.

Csak 1945 után alakult ki más léggör e tekintetben, s ennek gazdag eredményei vannak: a hazai román és magyar tudósok közösen írt számos munkája. De megteremtődtek a kapcsolatok és az együttműködési viszonyok a magyarországi szakemberekkel is. Csupán egyetlen, de jelentőségteljes példára utalok. I. Tóth Zoltán történésztől van szó, a budapesti egyetem egykori professzoráról, aki megajándékozott bennünket egy nagyszerű könyvvel, a *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848* cíművel (Bukarest, 1955), amely munka a magyarul megszerkesztett anyagra támaszkodik, de ebben a formában csak román nyelven közölték.

E világosan látó elme egy másik jelentős tanulmányában, a *Quelques problèmes de l'état multinational dans la Hongrie d'avant 1848* címűben mesterien elemzi — főleg szociológiailag, történelmileg — a soknemzetiségű magyar államot egy fontos fejlődési szakaszában. I. Tóth Zoltán úgy véli, hogy ennek az államnak a keretén belül a népek két típusa létezett. Az első csoportba tartoztak a magyarok, németek és horvátok, a másodikba a románok, szerbek, szlovákok és rutének. Az első típusú etnikai közösségeket az osztrák vezető osztályok nyomták el, a második típusúakat még a magyar uralkodó réteg is elnyomta. Az első típusúaktól eltérően e második kategóriába tartozóknak a társadalmi szerkezete hézagos volt, hiányzott a felső osztály, mivel e kategória az évszázados elnemzetietlenítés miatt eltűnt. A második típusú etnikai közösségekben kevés nemes volt — figyelemre méltó tekintély nélkül. Értelmiségük a XVIII. század előtt kifejlődött, de közülük a világiak kezdetben szintén nagymértékben ki voltak téve az elnemzetietlenítésnek, s a szerény életkörülmények között tevékenykedő papok nem tudták ellensúlyozni egy fejletlen társadalom elégtelenségeit, tekintélyük a nép körében jelzi e társadalomfejlődés kezdetlegességét és képlettellett jellegét. Ezek a népek nemcsak a hűbéri rendben voltak előnytelen helyzetben, hanem a kapitalizmusban is csak nagy nehézségek árán érték el a tőkés fejlődésben azt a minimumot, amely szükséges volt ahhoz, hogy a nemzeti fejlődés útjára lépjenek. Hiányzott körükből a középnemesség, amely magára vállalta volna a burzsoázia funkcióját — egyébként a burzsoázia a magyaroknál is elégtelenül fejlett volt —, így a tőkés osztály szerepét az értelmiség vette át, amelynek viszont korlátolt anyagi lehetőségei voltak. „A Habsburgok részéről jövő minden politikai és gazdasági elnyomás ellenére — mondja I. Tóth Zoltán — a magyar középnemesség összehasonlíthatatlanul jobb körülmények között folytatta a harcot a nemzetté válás érdekében, mint az alárendelt nemzetiségek zöme.“ Az országgyűlésre támaszkodott, kezében volt a vármegyék közigazgatása, s ugyanakkor nagy gazdasági tartalékokkal rendelkezett. A második típusba tartozó népek számára csak 1848 után jönnek létre kedvezőbb feltételek ahhoz, hogy tagoltabb és differenciáltabb társadalmat hozzanak létre. Az elnyomó nemesség helyét most a burzsoázia veszi át, amely az illető nép soraiból is rekrutálódik. De a magyarországi nemzetiségek egy ideig továbbra is előnytelen helyzetben maradnak, nincs erős ipari és mezőgazdasági burzsoáziájuk. Csak a XIX. század végén jutnak el oda, hogy kialakul a kapitalizmus két alapvető osztálya.

I. Tóth Zoltán szempontjai, amelyekből csak megközelítő képet rajzoltam fel, mindannyiunk számára példamutatóak, tudományos gondolkodásának mélyreható és nem részrehajló jellege követendő modell, s ez alkalommal is kifejezhetjük e becsületos tudós korai halála miatt érzett sajnálatunkat.

SZILÁGYI JÜLIA

FILM
ÉS VALÓSÁG

Marx művei, akárcsak követőié, hatalmas példányszámokban jelennek meg ott is, ahol egy-egy, főként politikai, de gyakran „csupán“ etikai indítékú-témájú film csak hosszas huzavona után s kínos csonkítások árán kerülhet a széles közönség elé. Mi lehet ennek az oka? — tűnődött el mi nap egy olyan demokratikus hagyományokkal büszkélkedhető nyugat-európai ország neves filmkritikusa, ahol a kommunista párt tekintélyes politikai erő, ahol van ellenzéki sajtó és parlamenti ellenzék, a legrangosabb kiadók címlistáin pedig bestsellerként szerepelnek a marxista munkák. Talán az, hogy *A tőkét* kevesebben olvassák, mint ahányan elmennek megnézni, milyen is az, amikor *A munkásosztály a mennyországba jut...*

A film — hatalom tehát, s mint minden hatalommal, igen sokféleképpen lehet élni vele, visszaélni is. Zsongíthat és lázíthat és uszíthat és „kikapcsolódást nyújt“ és nem hagy kikapcsolódni; a film lehet üzlet és lehet alkotás, lehet kísérlet és lehet primitív vagy agyafúrt manipuláció. Elfelejtetheti két órára az emberekkel a nyomorúságukat, és rádöbentheti őket nyomorúságukra ugyancsak két óra alatt, úgy, olyan intenzitással, ahogyan húsz vagy negyven év mindennapi, butító kopásától el-tompultan nem vehették észre. A hamis részvét igazi könnyeit facsarhatja ki olyan szemekből, melyek hidegen siklanak el a tőlük karnyújtásnyira végbemenő, valódi tragédiák mellett, fölött. Áltékintélyeknek emelhet lélegzetelállító pompával papírmásé talapzatot, s ugyanazokat a te-kintélyeket sodorhatja le a piedesztálról a taps helyett felcsattanó hahota egyetlen hullámával. Meztelen keblek és combok, halálos ökölcsapások vérforraló látványával vadíthat és levezethet ösztönöket, hazudhat róluk és felmagasztosíthatja őket, lemeztelenítheti az elérhetetlen szépséget, kultiválhatja az irigylendő erőt, s úgy tehet, mintha mindent szabad lenne tenni.

Ritkán mutatja meg, hogy mit lehet, mit kell tenni. De akkor hatásosabban, mint a világ minden könyvtára, mint az összes képtárak együtt, mint a drámairodalom egész története. Mert több emberre hat és közvetlenebbül hat, mint a világ összes képei, szobrai, versei és filozófiai rendszerei együttvéve.

Korunk — a huszadik század — vívmánya és uralkodó művészete, a film a legjellemzőbb arra, ami ebben a században az emberrel, az emberért, az ember ellen történt és történik. Valahányszor egy-egy döbbenetes filmélmény után kitámolygunk a moziból, lehetetlen nem gondolkodnunk arra, hogy néhány filmtekerescsből ezer vagy tízezer év múltán is valóban rekonstruálható civilizációnk, eszményeivel, bukásaival és erőfeszítéseivel, értékrendjével, tabuival és mítoszaival, szorongásaival és győzelmeivel, technikájával és nosztalgiájával. Ha a film csak világnézet + technológia volna, nem lenne képes erre a szintézisre. De ha csak művészet lenne — akkor sem. A Laokoón-csoport kifejezheti a késői hellenisztikus kor embereszményét úgy, ahogy egy Giacometti vagy akár egy Bráncusi, egy Moore-szobor nem fejezheti ki a mi századunk emberi lényegét. A chartres-i székesegyház mindent elmond nemcsak névtelen építői műszaki eljárásairól, ideológiájáról, szépségeszményéről, de a hívőkről is, akiknek térde ezeket a köveket koptatta. Le Corbusier ronchamp-i kápolnájának látogatóiról, ha egyáltalán tudunk valamit, azt inkább Buñueltól vagy Pasolinitől tudjuk. Homérosz leírása Akhilleusz pajzsáról páratlan művelődés- és műszakiságtörténeti érték is. De a mi korunk Agamemnónjairól és Thersztízeseiről, Trójáiról és Argoszairól *A Potyomkin cirkáló* tájékoztat, *A diktátor*, a *Hamu és gyémánt* meg a *Csillagosok, katonák*.

Megrövidítettük-e a felsoroltakkal e század lenyűgöző irodalmi, zenei, képzőművészeti alkotásait? Nem! Csak emlékeztetünk arra, hogy a zene, az irodalom, a képzőművészet, a színház évezredek vívmányai az emberi leleménynek. A film pedig, a századunkkal egyidős film — hihetetlenül fiatal. Annyira új, hogy bár naponta találkozhatunk vele, kevesebbet tudunk róla, mint amennyit alkotói árulnak el akarva-akaratlanul önmagukról és rólunk, a nézőkről, akiknek a furfangos kamerával, a vágással, az időt-teret tágító-zsugorító fogásokkal való befolyásolását, befolyásolhatóságát kell, lehet és érdemes tudatos magatartássá okosítani.

Tudatosságot mondunk, holott élménykészségre is gondolunk. Csak-hogy az élmény — az, hogy kinek mi jelent élményt — még nem minőségi kritérium sem az eszközök, sem a hatás vonatkozásában. A tudatosság: az alkotóé és a közönségé, mindenképpen az. A film hatalma — a mindennapok művészetének hatalma, s ettől, ezért egyetemesebb minden eddigi művészet hatalmánál.

A művészeteknek eddig, vagyis a film megjelenéséig követhető története — ünnepek története volt. A polisz-demokrácia kultikus eredetű drámai játékaival valóban széles tömegekre hatottak. Évente egyszer: a Nagy Dionüszia ünnepén, akárcsak a középkori passiójátékok húsvétkor, vagy az inkább népi szokás, mint lege artis-művészet betlehemesdi karácsonykor... Egyébként a magas művészet se le nem ereszkedett a hétköznapihoz és a tömegekhez, se fel nem emelte őket magához. A film forradalmi gesztusa, hogy abban a korban, amikor — Brecht szá-

vaival — „... az örömök szféráját teljesen leválasztották az életről“ — a vászonnól a terembe robogó, az első sorok nézőit legázolni látszó mozdony félelmetes szuggesztivitásával betört a mindennapokba, az emberek közé, s megmutatta a kisembert önmagának. Megmutatta az elérhetőt és az elérhetetlent, úgy, mintha a kettő között, a szakadék fölött járható híd ívelne.

Elérhetővé tette a mindennapi ünnepet (amely ettől a perctől megszűnt ünnep lenni), a mindennapi látványosságot, a mindennapi kikapcsolódás mindennapi lehetetlenségét. Elképzelhetővé tette az elképzelhetetlent, valósággá: rejtett kamera előtt élünk azóta mindannyian, követ, amint ásítunk, csalódunk és lelkesedünk, s amint szembenézünk ásíttó, csalódó és lelkesedő önmagunkkal. Nem csoda, hogy szeretjük, szidjuk, félünk tőle, s most már semmiképpen sem tudnánk róla lemondani. Hatalma van felettünk: de ez a hatalom belőlünk táplálkozik. Tudnunk kell ezt ahhoz, hogy ne váljunk rabszolgánk rabjaivá.

Finta Edit filmplakátja

Interjú Titus Popovici író-rendezővel

— *Közismert az ön szoros kapcsolata a román filmművészzel, írói pályafutásának kezdetétől napjainkig; Ön valójában a felszabadulás utáni romániai filmgyártás megalapítói közé tartozik. Ha újrakezdhetné, ismét hasonlóképpen választana? Mi a véleménye általában a filmművészet és az író viszonyáról? Milyen problémákat lát e viszony alakulásában, milyen képzelt, esetleg valóságos sorompókat kellene elhárítani?*

— Nagyon hízelgő a véleménye, de azt hiszem, kiigazításra szorul. Az alapító, mint kifejezés, általában egy hősi kort túlélő, tiszteletreméltó öregúr képzetét kelti, akire fölnézünk, s akit közmegebecsüléssel övezünk. Ha önjellemzést kellene adnom (ami iránt nem érzek túl nagy hajlandóságot), azt mondanám magamról, hogy jó *professzionista* vagyok. És ennyi. Helyzetem olyan, mint a sofőrre, aki sok-sok kilométernyi úttal a háta mögött szükség esetén elvezethet egy versenyautót, egy dömpert vagy traktort is, és aki már ösztönösen kapcsol. Ezt a véleményt osztja rólam — a szokásos fenntartásokat és kivételeket leszámítva — a filmszakma közvéleménye; mégis bizonykodnom kell, valahányszor új emberek jönnek a filmművészet ügyviteli apparátusába, s mint ismeretes, ezek száma nem volt kevés.

Tehát: ha újrakezdhetném, azt hiszem, másképpen csinálnám. Bár ki tudja? A forgatókönyvíró szerepe minden előzetes biztosítás ellenére, és annak ellenére, hogy fontosságát elméletileg elismerik — hálátlan. Ha pedig valakinek, mint nekem, szenvedélye a film, akkor elégtételben ritkán van része, s kételyei azíránt, hogy alkotó munkájának mekkora hányada időtálló (vagy hogy mit tartson belőle ő maga időtállónak), egyre mélyülnek. A modern prózaíró számára ugyanakkor a film ragyogó — és hozzátenném: szükséges — kapcsolatot kínál. Minden azon múlik, hogy időben fölismeri-e, mikor kell kilépnie a „képből“, hogy jól választja-e meg a pillanatot, amikor mint Odüsszeusznak be kell tömnie viasszal a fülét a szirének éneke elől. (Odüsszeusz persze társainak a fülét tömte be viasszal, s magát az árbochoz köttette — de hát a forgatókönyvírónak vannak némi előjogai a klasszikus szöveggel szemben.)

A filmművészet és az író kapcsolatáról általánosan föltett kérdésre

a válasz is csak általános lehet: a román filmművészet jelenlegi stádiumában ennek a kapcsolatnak a fenntartása objektív szükségszerűség. Amde a kiváló regényíró forgatókönyvírónak akár gyöngé is lehet, mert mint már említettem, a forgatókönyvírás a követelményekből kifolyólag mesterség, és nem önértékű, alkotó munka. Mindaddig, amíg meg nem jelennek a Fellini vagy Antonioni típusú filmművészek, a *rendező-forgatókönyvíró* páros megléte és együttműködése a forgatás egész folyamatában elengedhetetlen, s ez bizony nem kis önfeláldozást követel az írótól.

— *Az íróknak tehát a jelenlegi helyzetben vállalniuk kell az önfeláldozást?*

— Empirikusnak tartom azt az elképzelést, mely szerint elég, ha amúgy általában az írókhoz fordulnak. A kultúrhivatalnok számára persze ez a legkényelmesebb; bármikor moshatja kezét, mint ama Poncius Pilátus, mondván, hogy rajta semmi sem múltott, ő megteremtette az összes feltételeket: biztosította a neves író, a hozzáértő rendezőt, a kitűnő színészeket — mi egyebet tehetett volna még? Innét csupán egy lépés, és máris többé-kevésbé nyíltan hirdethetjük, balsors nehezedik erre a művészetre.

Ténylegesen a helyzet másként áll: mindaddig nem juthatunk messze, amíg nem rendelkezünk egy kellőképpen szakosított, hivatásos forgatókönyvíró-csoporttal, melynek tagjai elvégezhetik azt, amire a regényíró aligha képes, vagyis hogy a remek ötletet (a sztorit) lefordítsák a film nyelvére. (De hát hol az az író, aki ezt hajlandó elismerni? Úgy látom, az utópia lejtőjére jutottam!) *Dramaturgokra* van szükség, akik értenek a filmpárbeszéd írásához, ahhoz, hogy színészgyéniségre szabott, testhezálló, a színész képességeihez méltó szerepet alkossanak; a filmgyártással folytatott csatározásaim egyik legkeményebbike, leghosszadalmasabbika és legunalmasabbika azért folyt, hogy elismertessem, miszerint a filmvásznon másként beszélnek az emberek, mint a színpadon, hogy egy látszatra banális párbeszéd rendkívül filmszerű hatáslehetőségeket rejtegethet — és így tovább.

Ha nem is „sorompókról“, de az ellentmondásokról beszélünk kell. Van néhány (nem túl sok) szakmailag jól felkészült rendezőnk. (Szándékosan kerültem meg a tehetség szót.) Távrolról sincs ugyanennyi, szakmailag hasonlóképpen jól felkészült *forgatókönyvírónk*. (Szándékosan nem említek író, író.) Ez a probléma. És a megoldás? Olyan *alkotóműhelyek* létrehozása, melyekben a szakmát meg lehet tanulni. Ha aberráció volt a tehetség-diplomát kibocsátó „Íróiskola“ ötlete, nem állíthatnók ugyanezt a Színház- és Filmművészeti Főiskola mellett, a stúdiók mellett, az úgynevezett elismert forgatókönyvírók köré szervezendő vagy bármiképpen létrehozandó dramaturg-tagozatról. Másként sohasem fogunk rendelkezni azzal a forgatókönyv-tartalékkal, amely nélkül pedig a román filmművészet fejlődésének bármiféle távlati tervezése illuzórikus marad.

— *A szakosodott, azaz mesterségbeli előképzettséggel rendelkező filmdramaturgok szükségszerű közvetítő szerepéről vallott nézeteivel tökéletesen egyet kell értenem. Mégis, engedje meg, hogy bizonyos szempontból visszatérjek eredeti kérdésemhez, az író és a filmművészet viszonyához. Ör-*

vendetes tény, hogy az utóbbi években mai hazai irodalmunk egyre több neves szerzőjének a nevével találkoztunk a filmek főcímlistáján. Ennek ellenére nem gondolja, hogy filmeseink kevésbé igénylik a Bukaresttől távol élő írók közreműködését? Ugyanezt a gondolatot tovább folytatva, véleménye szerint hogyan lehetne növelni az együttélő nemzetiségek íróinak a hozzájárulását hazai filmművészetünk fejlődéséhez?

— Úgy látom, a megszépítő körülírás híve. Szerintem egyáltalán nem igénylik a „vidéki írók“ közreműködését. A „vidéken“ élő író (idétlen, de a valóságnak megfelelő e megjelölés), aki megírt egy esetleg zseniális forgatókönyvet, ugyanabban a helyzetben van, mint a szintén vidéki, kezdő költő, aki verset küld egy központi folyóiratnak. Ilyenformán valahogy. Feltennék én is egy kérdést: vajon azok, akik filmművészetünk repertoárjának összeállításával foglalkoznak, egyáltalán ismerik-e a nem Bukarestben élő írókat, és főként műveiket? (Előlegezem a bizalmat, miszerint a bukarestiek munkásságát ismerik; nem így van ugyan, de hát legyek néha én is jóhiszemű.)

Mielőtt az együttélő nemzetiségek íróinak hozzájárulása növekednék, annak előbb léteznie kellene. Legalább valamelyest. Ámde Sütőn kívül, aki kitűnő forgatókönyvíró, de nem sok szerencséje volt az egyéb tényezőkkel, melyek szintén belejátszanak egy film sikerébe, ismer-e más hazai magyar vagy német író, akinek filmje volna? Én nem. Lehet, hogy nem vagyok eléggé tájékozott.

Ezen a téren minden még a jövőre vár, az írók közötti együttműködéstől — mondjuk egy Kolozsvárt létesítendő filmstúdióig. (Mert a decentralizálás nem merülhet ki abban, hogy bizonyos távolságra kerüljenek egymástól az irodák — a Scînteia-házban.)

— *Miben látja a filmművészet társadalmi-etikai szerepét a mai romániai társadalomban?*

— Az igazság kimondásának a bátorságában. „Az igazság a forradalom leghűségesebb szövetségese.“ (Lenin)

— *Az utóbbi időben nálunk is sok szó esik a politikai filmről. A véleménycsere különösen a Hatalom és igazság című román film bemutatója után pezsdült meg, melynek a forgatókönyvét, mint ismeretes, Ön írta. A politikai film szükségessége mellett tehát Ön nem nyilatkozatban, hanem forgatókönyvvel tette le a garast. Megkérdezném: most már saját tapasztalatai alapján, hogyan foglalná össze a politikai film kritériumait? Mi a szerepe és helye az Ön felfogása szerint ennek a kategóriának a mai filmművészet egészében?*

— Általában nem tartom üdvösnek, hogy kritériumokat fogalmazunk meg. A kritériumok nagyon könnyen dogmákká válhatnak, s nem hinném, hogy akadna alkotó művész, aki ezt a tapasztalatot újra át akarná élni.

Ha igaz az, amit Napóleon mondott, vagyis hogy „La destinée moderne c'est la politique“, akkor a mi korunkban minden film ipso facto politikai film. Bizonyos értelemben, nagy általánosságban, így is van.

Ámde éppen ennek az általánosságokban mozgó kitételnek a hallgatólagos elfogadása miatt nem született nálunk egyetlen politikai film sem a *Hatalom és igazságot* megelőzően. Vagyis olyan film, amely nyíltan, in medias res, éppen a jelenkori lét szubsztrátumát képező zónában, a társadalom és a nemzet iránti nyílt, közvetlen felelősségvállalás terén jelentkező konfliktusok megvizsgálását tekintette volna céljának.

Az ebbe a kategóriába sorolható filmek szerepe, meggyőződésem szerint, sokkal nagyobb kellene hogy legyen. Aminek viszont előfeltétele az, hogy ne csak az alkotók, de azok is fölhagyjanak a rutinmunkával, akik — ahogy mondani szokás — a közönséget megelőzően értékelik a filmet (lám, én is megszépítő körülírással élek!), s hogy széles körű vitákat kezdeményezünk a témáról, vállaljuk a reánk háruló felelősséget, hogy lényegét tekintve és részleteiben is ismerjük a valóságot.

— *Milyen irányzatokat lát kirajzolódni a mai román filmművészetben? Melyek azok, amelyeket örömmel üdvözöl, s melyek iránt vannak fenntartásai? Kiket tart a jövő letéteményeseinek? Kik azok a hazai filmművészek — rendezők, operatőrök, színészek —, akikkel a legszívesebben működött együtt, vagy akikkel szívesen működne együtt a jövőben? Vannak-e közöttük romániai magyar művészek is?*

— Irányzatokat nemigen látok, legfeljebb törekvéseket. A kevés jó és a valamivel több elfogadható film mellett még túl sok filmünkről mondhatjuk el, hogy középszerű, rossz vagy éppenséggel nagyon rossz munka. Azt hiszem, egyelőre még ott tartunk, hogy — elemi fokon — a jó és a rossz, a (szakmailag) korrekt és a megengedhetlen mesteriségbeli hibákat tartalmazó filmek között kell különbséget tennünk. Nehezemre esik irányzatokról beszélni, amikor helyesírási hibákon bosszankodom.

Ami engem illet: Victor Iliuval, Ciulei-jel, Blaierral, Drăgannal, Iacobbal, Nicolaescuval, Marcusszal működtem együtt, hiszek Gabrea, Pița és Veroiu jövőjében; s miután oly kitűnő munkatársra találtam Bán Ernőben a kolozsvári Állami Magyar Színháznál, remélem, hogy egyszer majd filmen is dolgozhatunk közösen. (Bán filmesként kezdte, de hát az élet...) Baráti szálak fűznek Kovács Györgyhöz, a nagy színészhez, együttműködésünk mindannyiszor szakmai elégtételt hozott számomra; Csíky András ragyogó alakítással mutatkozott be az *Akasztottak erdejében*, de azóta... (néha felháborodom azon, hogy olyan gyórsan felejtünk; ez nem szemrehányás Csíky felé, hanem önkritika); Széles Anna szintén az *Akasztottakban* játszott nagyszerűen. Azóta azonban... ő maga megtett minden tőle telhetőt, de nem volt többé szerencséje olyan szerephez, amelyben reális értékei szerint érvényesülhetett volna.

A konkrétumokhoz érkezvén, lám, rá kell jönnöm, hogy milyen kevéssé ismerem én magam is az embereket, a rendelkezésünkre álló tehetségeket, holott néhány sorral előbb a szakmabeli szerepében tetszelegtem. Ismét egy bizonyosság arra nézve, hogy filmművészetünk nem lépett még ki az empirizusból. Hogy lehet az, hogy egy olyan modern — azaz filmre termett — színészgyéniség, mint Horváth Béla, még nem juthatott oda, hogy filmen is bemutatkozzék? Vagy Héjja Sándor? Én a da-

rabomban láthattam őket a kolozsvári Állami Magyar Színházban. Csak-hogy én nem vagyok rendező... És akkor? Az lenne a természetes, ha ezek a dolgok nem múltának véletleneken.

— *Hogyan vélekedik a filmgyártó és alkotó munka kapcsolatáról most, miután a București filmstúdiót újjászervezték?*

— Hogy az „átstrukturált” szervezet mennyiben válik alkalmassá az Ön által felvetett problémák operatív, szervezési megoldására (s vannak még ezen felül bőven apróbb és nagyobb problémák, amelyek volens-nolens egyetlen egységet alkotnak), nos, erre majd máskor válaszolok.

Hónapok múltán, évek múltán?

— *Hogyan értékeli fennállásának 25. évfordulóját betöltő filmlapunk, a Cinema eddigi és ezután betöltendő szerepét?*

— A Cinema hősiesen vállalt egy hálátlan szerepet, azt, hogy egyszerre legyen vitafórum (egymagában), tájékoztató és népszerűsítő jellegű lap, továbbá (szintén egymagában) elvi jellegű, ámbár kevésbé nyíltan polemikus folyóirat. Adjuk tehát meg neki a horatiusi elismerést („Omne tullit punctum qui miscuit utile dulci”), de ne feledjük, hogy például a Cahiers du Cinéma szerkesztőségének a magva egyben a francia „új hullám” magva is volt (mellesleg személy szerint nem értékelem valami nagyra ezt az irányzatot, hacsak azért nem, mert fölrázta az akadémikus jellegű tehetetlenséget, s ez nem kevés); és tegyem hozzá, hogy egy elméleti szakfolyóiratra, meggyőződésem szerint, nagyon is szükség lenne.

Ami mindannyiunk számára, akik a román filmművészet előremozdításán dolgozunk, legjobban hiányzik, az a bennünket érintő problémák visszhangot keltő vitája.

— *Mi a véleménye a hazai filmkritikáról és filmpublicisztikáról? Mit vár film-közíróinktól a jövőben?*

— Nem látok nagy elvi különbséget a filmkritika és a filmpublicisztika között, minthogy jelenleg a többé-kevésbé szolgálati jellegű, többé-kevésbé tárgyilagos, többé-kevésbé elvszerű, többé-kevésbé szakszerű recenziókból nem állhat össze és nem is áll össze egy kritikai corpus, mely szervesen integrálódhatna a román filmművészet fejlődésébe, holott — legalábbis a jelenlegi helyzetben — a kritika részt kellene hogy vegyen már a forgatás előkészítésének a folyamatában is. Ha legbensőbb vágyamat kell szavakba foglalnom, akkor elárulom, hogy filmművészetünk számára egy Titu Maiorescu vagy egy Gaál Gábor eljövetelén álmodozom.

— *Az utóbbi években milyen külföldi filmek ragadták meg különösebben a figyelmét? Kik azok a rendezők, akiknek a pályáját nyomon követi?*

— ...Túl sok mondanivalóm lenne. Talán majd máskor.

— *Mint közmegebecsülésnek örvendő író és filmes, milyen közönséget kíván a román filmművészetnek és a filmművészetnek általában?*

— Eltérően egyes „meg nem értettektől“, úgy vélem, nagyon jó közönségünk van. Ne ijedjünk meg a *Csavargó*, az *Elfújta a szél* s más hasonló filmek nagy közönségsikerétől, szemben mondjuk az *Umberto D* vagy a *Sziget* fogadtatásával, s főleg ne vonjunk le elsietett következtetéseket.

Valójában az a helyzet, hogy nem ismerjük a közönség lélektanát, hogy a közízlés szociológiája terén struccpolitikát folytatunk, s „lealacsonyítónak“ tűnik számunkra annak az elismerése, miszerint az emberek szórakozni is akarnak. Márpedig ha valakiből, életkorától függetlenül, kiveszett a játékkedv, az rossz néző. Filmművészek pedig még rosszabb.

Milyen közönséget kívánok? Hát olyat, amely megőrzi gyermeki naivitását (ó, hogy vert a szívem a váradi Uránia mozi első sorában, valahányszor elsötétedett a terem, s miért hazudnék, ver most is, legfeljebb a székek recsegése idegesít), olyan közönséget, melyben ugyanakkor kifejlődött már az igény, hogy beleszóljon a nagy létkérdésekről folyó vitába, minthogy fölismerte: e létkérdések elsődlegesen saját létének kérdései.

Lejegyezte Mezei József

Nagy Réka — Nástase és Țiriac között — a Cinema sztárfotóján

KRIZSÁN ZOLTÁN

FILMSZÍNÉSZEINKRŐL
JÓZANABBUL

Színész a filmszínész?

Valahol olvastam, hogy erre a furcsa kérdésre a hetedik művészet egyik, szűkszavúságáról is nevezetes „szent szörnyetege“ azt válaszolta (megközelítő magyar fordításban): „Is!“ Nos, ezt a válaszul adott kötőszócskát számtalan kötetben írta körül a filmirodalom, anélkül azonban, hogy sokkal többet mondott volna, s főleg, hogy különösebben cáfolta volna.

Mert valóban, a filmszínész több is, kevesebb is színpadi kollégájánál. Kétségbevonhatatlan tény a filmsztárok istenítésének jelensége — különösen a sztárkultusz fénykorában: a harmincas-negyvenes években —, de másfelől letagadhatatlan valóság az, hogy a legkollektívebb színházi produkcióban sem jelent kevesebbet a színész személye s művészete, mint a legtestreszabottabb filmben a sztáré. Nemcsak arról van szó, hogy a monodráma nem filmes műfaj. Sokkal inkább arról, hogy a játékot filmszalagra rögzítő, majd utóbb különböző eljárásokkal a felvételt még módosító művészetben minden esetben a néző s a színész közé ékelődik a közvetítő eszköz számtalan esztétikai s technikai sajátossága. Tehát túl a színházban is adott szerepen, díszleten, kosztümön, kelléken, rendezői irányításon itt közbelép egy sor olyan elem, amelyeknek filmnyelvi jelentőségét nem kell hangsúlyozni: a plán, a gépállás, a gépmozgás, a beállítás, a hang (beszéd, zene, zörej), a trükk, a szín stb.

A kérdés másik, nem kevésbé fontos vonatkozása, hogy a sztár-jelenség végeredményben nem szolgálta a filmművészet fejlődését (függetlenül a sztár mint filmtörténeti kategória jelentőségétől). Ezzel magyarázható, hogy bár a filmtörténet hajnala óta tart két nézet — a hivatásos filmszínészek, illetve az ismeretlen „civiliek“ mellett érvelők — vitája, napjainkban lezártnak tekinthetjük a sztárkultusz korszakát. Elég világosan elhatárolt filmtípusok oldják fel a régi ellentétet: sztárok játsszák a már műfajuk szerint is konvencionális, a néző beleegyező együttjátszását igénylő filmeket (krimi, musical, történelmi szuper, burleszk, állandó szereposztású sorozatok); hivatásos, de sztárnak nem tekinthető színészek szerepelnek a legtöbb filmdrámában, az irodalmi adaptációkban; „típusok“, kevésbé ismert színészek alakítják elsősorban a politikai és szociológiai célú alkotások szerepeit. Természetesen ezek a

filmtípusok nem határolhatók el mereven, mi több, a sztárok, színészek, civilek foglalkoztatása mondhatni országról országra is változik.

Döntenek tehát az igen sokrétű körülmények: a gyártási hagyományoktól a rendező személyéig, a témától a tárgyig. Mégis valóban hivatásos filmszínésznek csak a sztár tekinthető. Az a színész, aki a közönségtől régen elfogadott konvenció szerint önmagát játssza más-más helyzetben. Színészi munka ez? Számos sztár kiváló színpadi színész is, de nem kevesebben kerültek ki műkedvelők közül, és a színpaddal sosem próbálkoztak. Ez érthető: a színpad nem mindig adhatott a filmnek olyan típusokat, akik megfeleltek a legszélesebb közönségréteg elvárásainak. Ilyenkor egy-egy „civil“, egy-egy „típus“ is betölthette ezt a szerepet. A sztár valójában rokonságban van a típussal. Csak éppen annak egyetemes érvényre emelt változata. A típus „az utcáról jött ember“, aki civil megjelenésével hitelesíti a filmben történőket. A sztár viszont ugyanez a típus számos helyzetben: a kor emberének álmait testesíti meg, a néző vele és általa éli át az életéből hiányzó „nagy kalandokat“. E két, sajátosan filmesztétikai kategória között a színész csak a színháztól kölcsönvett „vendégszereplő“. Mégsem véletlen, hogy talán mégis az ő segítségével írták meg a filmtörténet legjobb lapjait: kevesebb, de több is a sztárnál, alakít, életre kelt, újraél sorsokat, történéseket. A filmnek ugyanúgy szüksége van rá, mint az irodalomtól, a zenétől, a képzőművészettől kölcsönvett, magába olvasztott, megszámlálhatatlanul sok elemre.

Elnézést e hosszú bevezetőért. Fontosnak tartottam, mert művelődési életünkben a Janovics-féle intermezzo óta most jelentkezett először az az új jelenség, amely természetesen kérdéseket szül: *filmszínészeink vannak, romániai magyar filmszínészetről beszélhetünk*. De miközben könnyedén ajándékozzuk ezt a minősítést, nem árt tisztázni, mit jelent a filmszínész, milyen szerep jut neki a filméletben.

Vásárhelytől Buftéáig

Túlzás nélkül: nagyon sokan filmeztek hat színházunk (tagozatunk) színészei közül. Erdemes lenne a hat színház társulati létszámához viszonyított arányaiban vizsgálni a jelenséget. Azt hiszem, meglepően magas számot kapnánk.

De annyi a fentiekből is kiderül, hogy egy-két filmezés, kisebb-nagyobb szerep nem jelent még filmszínészi vagy éppen filmsztári státust. A mennyiségekbe tehát ne káprázzon bele szemünk. Márpedig színészeink többsége csak egy filmben játszott, nem is mindig főszerepet. Jól játszott vagy sem, bevált vagy sem, saját „filmográfiaja“ (ha úgy tetszik: filmszínészi pályafutása) egyetlen címből áll.

Ennek a ténynek van némi köze a filmszínészi státusz (nemcsak nálunk jelentkező) bizonytalanságához. A színész a „színházé“, a filmgyár csak „kikölcsönzi“, s ezért a színész és a stúdió viszonya művészi, adminisztratív, etikai stb. szempontból egyaránt a legrendezetlenebb. Hogy színészeink ennek ellenére vállalják a filmezést, annak természetes magyarázata egyrészt a filmszerep változatlanul nagy vonzóereje, másrészt egy tökéletesen érthető vágy: legalább néhány méternyi filmen átmenteni művészetüket a jövő számára.

Mondottuk azonban: a színész csak egyik eleme a filmnek. Kétszeresen vonatkozik ez azokra a színészekre, akik csupán „arcok“, „ismeretlen színészek“ olyan művekben, amelyeknek rendezője nem akarta sztárokkal rontani munkája hitelét. Ez is a minőség oldalára billenti a mérleget. Még akkor is, ha a színész kitűnően helytáll, és ezt esetleg közönség, kritika igazolta. Még mindig a „színész filmszerepet vállal“ kategóriánál tartunk. Nem a — filmszínésznél. Éppen mert elértünk bizonyos mennyiséget e téren, ideje az örömteli meglepetésekről áttérnünk a józan mérlegelésre. Hátha van tovább is, jobban is!

Kezdjük azonban a „mennyiségi mutató“ kétségtelen pozitívumán, az említett arányon. Tudnak valamit a mi színészeink, foglalkoztatásuk mérlege erre mutat. Pontosabban: valamit jobban tudnak.

Magukat a színészeket kérdezgettem erről. Sokféle választ kaptam, de számomra egyik sem tűnt megnyugtatónak. Maradtam tehát a magam magyarázatánál, amely természetesen szintén csak feltevés: a színpadi színész nem filmszínész. A színpadi nagyság olykor megbukik filmen, és fordítva, filmsztárok megbotlanak a világot jelentő deszkákon. A kamera előtt a külsőségeket le kell vetni, a túlzás szembeötlik, egyetlen lehetséges játéktípus a maximális — sőt naturalisztikus — realizmus, az élet-szerűség, sőt élethűség (kivételek a burleszk műfaja, de a filmszínészi játék alaptörvénye mégis ez marad). A színpadi színész viszont nem mindig képes erre. S nem minden színész képes rá. De egy igényes, szak- és korszerű filmgyártásban képesnek kell lennie, ellenkező esetben lemondhat a filmkarrieréről.

Nos, véleményem szerint, ezen a téren tudnak „valamit“ színészeink. A marosvásárhelyi színház fénykorának öröksége, eredményeinek nagyságával és utóbb színészképző-előadó módszereinek megmerevedésével, ma is nyomasztóan hat színházművészetünkre, fékezi korszerűsödésének tempóját. De filmszínészi iskolaként pozitívummá, a legjobb hagyományra válik. A bővebb fejtegetés helyett csak azt a filmtörténeti tényről említeném, hogy a marosvásárhelyi „fénykor“ vezérezsméje és Elia Kazanék *Actor's Studio*-ja, a mai amerikai filmszínészi derékhad nevelő fóruma, azonos volt: a Sztanyiszlavszkij-rendszer. Bárhogyan is értékeljük magát a módszert a színházművészeti fejlődés tükrében, a filmszínész ösztönösen vagy tudatosan mindig „tanítása szerint“ játszott: nem játszhatott és előreláthatólag nem játszhat a jövőben sem másként. Rendszere ugyanis pontosan egybeesik azokkal a követelményekkel, amelyeket a filmesztétika fogalmazott meg a filmszínész számára.

Mennyire jutottak ezzel az örökséggel színészeink? Mielőtt felelnénk, meg kell jegyeznünk azt is, hogy előrehaladásuk csak kis mértékben múltott rajtuk. Az említett tényezőknél kívül belejátszott még a film sikere, értéke, a rendező és az operatőr személye... És talán mindenekelőtt: a szerencse.

Arcok

„Arcok“ vagy egy másik közkeletű szakszóval: „típusok“ — ez a meghatározás jellemzi színészeink filmszereplését. A két szó ugyan nem pontosan ugyanazt jelenti, a „típus“ talán egy hajszállal előkelőbb is, de

a lényeg a színész szempontjából ugyanaz: csak vendégszereplő, filmes szempontból „civil“, olyan valaki, akit egy filmre vagy időnként egy-két jelenetnyi megjelenésre „hívnak be“. Esetleg számon tartják, esetleg azonnal elfelejtik... Elfogultság nélkül állíthatjuk, hogy legtöbb, ilyen sorsra jutott színészünk jobbra is képes lenne. De az említett tényezők hatására ezen a fokon akadt el.

Kettő közülük azonban mintegy évtizede tovább lépett. Mi több, eljutott arra a szintre, melyen már filmszínésznek, esetleg éppen filmsztárnak nevezhetjük — ha egyáltalán lehetséges a mi tájainkon erről a kategóriáról beszélni. Ez a rang attól csak magasabb, hogy egész filmgyártásunkban egy maroknyi csoport, talán tucatnál sem több színész mondhatja magáénak.

Talán le sem kell írnom, hogy Kovács Györgyről és Széles Annáról van szó. De vajon kifogástalanul alakult kapcsolatuk a filmművészettel?

Kovács György az ötvenes évek végén kezdett filmezni. Első igazán jelentős szerepét, jelentős filmben azonban csak hosszú évek múltán, az *Akasztottak erdejében* kapta. Sajnos, ezzel véget is ért a kivételes lehetőségek sora: egyébként igen nagy számú következő filmjei távolról sem adtak neki ilyen kettős elégtételt. A sorból mégis kiemelkedik néhány cím: *Gáláns ünnepély* (találkozás René Clairrel), *Dákok* (máig legjobb történelmi filmünkben testre szabott főszerep), *Az estély* (a színész Kovácsnak való szerep egy teátrális filmben)... A kevésbé szerencsés esetek közül kiemelkedik a *Mihai Viteazul*: ebben az egyébként jó színvonalú történelmi filmben éppen a Kovács György alakította Báthori András halálának jelenete sikerült a leggyengébben (természetesen legkevésbé a színész hibájából). Tegyük még a Kovács György-fejezethez, hogy pályája a színészvezetés klasszikusaként is elismert René Clair többszöri elismerése ellenére alakult ily ellentmondásosan.

Látszólag simább utat járt be Széles Anna. Igen sokat játszott, átlagban évente kettőnél több filmben, szinte kivétel nélkül főszerepet, néhányszor nemzetközi tekintélyű rendezőkkel dolgozhatott, alakítási díjat kapott... De szerepeinek többsége jelentéktelen filmben megoldott fajsúlytalan feladat. A másik végleten pedig: fellépés olyan rendezők filmjeiben, akik maguk számítanak a film sztárjainak, és akiknek munkáiban a színész valóban csak egyik elem. (Tulajdonképpen ide sorolható még sokat emlegetett, alakítási díjjal jutalmazott szerepe az *Akasztottak erdejében* is. A legjellegzetesebb példa erre azonban közreműködése Jancsó Miklós *Égi bárány* című alkotásában.) A ritka kivételek között említésre méltóbb főszerepe a *Pokolrévben*, az *Örök fiatalságban* és legutóbb a magyar tévé filmsorozatában (*Irgalom*).

Ennek ellenére mindkettőjükéről elmondható, hogy legalábbis a román film történetébe sikerült beírniuk nevüket. Azt már nem állíthatjuk, hogy ne lenne követelni valójuk a filmmel szemben.

Néhányan különösen az utóbbi években megközelítették e kettő rangját. Nagy Réka és Sebők Klára még Széles Annával indultak, de ki kellett várniuk „újralfedezésüket“. Bár filmográfiájuk szépen növekszik, igazi elégtételt egyikük sem kapott a filmtől: Nagy Rékának legutóbb egy bukott film — *Szent Teréz és az ördögök* — főszerepének kétes megtiszteltetése jutott: Sebők Klára csak az *Ítéletben* kapott tehetségéhez méltó, de sajnos, teljesen passzív főszerepet. Egyenesebb vonalúnak tűnik

Vadász Zoltán és a filmben valamivel később indult Orosz Lujza útja. Vadász rangos filmek fő-, illetve karakterszerepeiben hívta fel magára a magyarországi szakközvélemény figyelmét (*Tiltott terület*, *Horizont*, *Ítélet*). Orosz Lujza a *Horizont*, *Madárkák*, *Makra* sikere után filmfőszerepet kapott a most készülő *Vifornitában*.

Külön fejezet Bencze Ferenc esete: őt újra meg újra felfedezik, felváltva itthon és Magyarországon. Ilyenformán film- és tévéfilmszerepeinek száma szépen nő, de az igazi nagy, tehetségére szabott szereppel még nem találkozott (hacsak a színészeket „sztároló” stílusáról is közismert Fábri Zoltán most elkészült filmjében, a *Plusz-mínusz egy napban* nem).

A névsor szinte a végtelenségig folytatható, de anélkül, hogy megnevezettjei és a film között valamilyen folytonos kapcsolatról beszélhetnénk. Mégis, néhányan azok közül, akik nagyobb szerephez jutottak vagy többször játszottak: Csíky András (két remek karakteralakítása emlékezetes, az *Akasztottak erdejéből* és az *Ítéletből*), Öss Enikő, Borbáth Ottilia, Ferenczy István, Tóth Tamás, Rajhona Ádám, Czikéli László, Csorba András, Gyarmathy István, Kőszegi Margit, Farkas Ibolya — és sokan mások, ahogyan ezt a főcímlistákon írják.

Perspektíva?

Bocsánatot kérek az olvasótól, amiért magamat idézem, de tudomásom szerint erről a témáról más még nem írt nálunk. 1971 tavaszán azt írtam: „Kovács György univerzuma, Széles Anna, a született filmszínésznő, Farkas Ibolya, a drámai hősnő, Sebők Klára, a sztártípus, aztán Csíky András és végül Bencze Ferenc, egy színész a Fernandelek fajtájából — ha nem is csillagkép ez a még folytatható névsor, de azzá lehetne.” Fentebbi, józanabb hangnemre szólító soraim ellenére ma is helytállónak érzem e mondatot, feltétlenül kiegészítve az azóta többszörösen bizonyító Orosz Lujza, Vadász Zoltán és talán Szabó Lajos nevével is.

Nem holmi olcsó derűlátásról, kötelezően optimista befejezésről van szó. Ha a színész tehetségén és tudásán kívül valami olyant hoz egy filmgyártásba, ami abból éppen hiányzik, esélyei megsokszorozódnak. Állítom, hogy csak rendezőjére vár Kovács György, Széles Anna, még inkább Bencze Ferenc, és egyéniségük minden gazdagságával filmen is kibontakozhatna. Hogy nem késő Sebők Klárát, sőt talán Farkas Ibolyát sem — felfedezni mint tehetséges és szép színésznőket. Hogy a román és magyar filmekből egyaránt hiányzó nagy „anyaszínésznő” — sajnálom, nem találok jobb kifejezést ennél a kissé ekhósszekér-hangulatúnál — Orosz Lujza személyében megtalálható. Hogy Csíky András hatalmas színészi kultúrájának, szuggesztív megjelenésének, Vadász Zoltán eszköztelenségében páratlan alakító készségének van még mondanivalója a film számára. Továbbmenve: több filmszerepe ellenére nem állíthatjuk, hogy valóban felfedezték Szabó Lajost, még kevésbé Czikéli Lászlót vagy Tóth Tamást. És azt hiszem, vannak még jó néhányan, akik „kamerájukra” várnak... Hanem itt hagyjuk abba, mert valóban a túlzottan derűlátó hazardírozás területére érünk.

Fontosnak tartom azonban hangsúlyozni, hogy sajtónk és színházaink sem tettek még eleget színészeink reális sikeréért. A lapok kuriózumnak

Széles Anna az Égi bárány című Jancsó-filmben

tekintik a filmezést — holott egyre inkább hétköznapi tevékenység —, a színházak munkájukat gátló tényezőnek, pedig reklámnak sem utolsó.

Ha úgy tetszik, közügy színészeink filmszereplése: sikerük hírünket viszi a nagyvilágba. Ugyanakkor számukra soha vissza nem hozható lehetőség művészetük megörökítésére. Minél többen jutnak ehhez a lehetőséghez, annál jobb! Annál teljesebb kép marad fenn a mai romániai magyar színjátszásról. És ha nem is teljes mértékben, de rajtunk is múlik, hogy hányan jutnak filmszerephez, hogy szervezettebbé válják színházaink és a filmstúdiók rapszodikus viszonya, hogy segítsünk a „tehetségkutatásban“. Ehhez azonban túl kell jutnunk az itt tárgyalt jelenség „gyermekbetegségein“: a filmező színészek körüli szenzációhajhászán, illetve a munkájukat gátló irigységen.

Végül: ami leginkább rajtunk múlik. A hazai magyar játékfilm ügye. A konkrét valósághoz kapcsolva: a hazai magyar televíziós játékfilm gyártásának rendszeresítése. Az elsők ugyanis készülnek (elkészültek) a televízió stúdióiban. De bátortalan, szűk profilú vállalkozásról van szó. S ez nemcsak a magyar adás változatosabbá tételének érdekében emelt kifogás. Sokkal inkább az említett filmstúdiók rapszodikus tevékenységét kiegyensúlyozó követelmény. Magunk ismerjük a legjobban a magunkét. Egészítsük-teljesítsük ki az *Arcok* fejezetben felsoroltak névsorát, vonjuk be a munkába Bukarestben (és Budapesten) film-, illetve televíziórendezést is tanult rendezőinket. Úgy hiszem, a felemlíthető akadálykifogások ellenére el lehet indulni ezen az úton. Nemzetiségi kultúránk továbbfejlesztése érdekében is.

SIMON DEZSÓ

GONDOLATOK
FILM ÉS ZENE
VISZONYÁRÓL

Ülünk a moziban. Hirtelen, valami technikai zavar következtében, elmarad a hang, mialatt a kép, a feliratokkal pereg tovább. A közönség sorából spontánul, elemi erővel tör fel a füttykoncert. Huligánok? Lehetőséges, no de ennyien? Komoly értelmiségiek, tisztos családapák is füttyülnek, holott a filmen svédül beszéltek vagy portugálul, és az egész teremben senki egy kukkot sem ért se svédül, se portugálul. A kísérőzene olyan alárendelten zümmögött a párbeszéd mögött, hogy száz megkérdezett közül több mint kilencven azt válaszolta volna kérdésünkre, hogy az adott jelenetben nem is volt kísérőzene. S mégis: a hang megszakadása ellenállhatatlan hiányérzetet ébreszt az emberekben.

A hangzó párbeszéd, a hangzó környezet zajainak rögzítése és nem utolsósorban a zene teljesen szerves része a film egészének, nem hozzáaggatott kiegészítője. A film nem csupán sokrétűen audio-vizuális, a szemnek szánt és hangokkal kiegészített műfaj, hanem művészi struktúra, amelyből nem hiányozhat egyik elem sem anélkül, hogy az egész teljesen élvezhetetlenné ne válna.

*

Balázs Béla szerint a zene az, ami a hangosfilmnek (amely szerinte teljesen új művészeti ág a némafilmhez képest), ennek a kétdimenziós mozgó fényképsornak bizonyos értelemben a harmadik dimenzióját megadja. Előbbi példánkban tehát az magyarázza a közönség ösztönszerű reakcióját, hogy a hang megszakadásának pillanatában megfosztottnak érzi magát, elvették háromdimenziós élményének egyik elemét.

Hogy is állunk ezekkel a dimenziókkal? Eizenstein Prokofjevéről szólva idézi Benvenuto Cellini egyik levelét, amelyben a szobrász azt bizonygatja, hogy művészete legalább nyolcszor inkább művészet a festészetnél, hiszen a festményt elég egy bizonyos szögből nézni, de a szobornak minden oldalról egyaránt tökéletesnek kell lennie, ha körbejárjuk, és legalább nyolc pontból vizsgáljuk. Ezt a gondolatmenetet veszi át Eizenstein, aki minden hivalkodás nélkül utal az igazi filmművészet magasrendűségére, mert a filmben a szobrászat térbeliségét a fényképezés szögeinek variálása, majd ihletett, *ritmikus*an felépített összevágása, azaz a montázs biztosítja. S nem véletlen, hogy Eizenstein éppen zseniális zeneszerző munkatársáról írott cikkében hangsúlyozza a montázs hangulat- és

dimenzióteremtő, vagyis művészetteremtő erejét. Eizenstein ugyanis a montázst csakis a zenével való szerves, szétválaszthatatlan egységében képzelel el. Saját vallomása szerint a montázs csak akkor sikerülhet, ha érzékelteti anyagának a „dallamát“, ritmusát, zenei hangsúlyait. Prokofjevvel való legendás együttműködésének is az a titka, hogy kettőjük ilyenszerű zenei megérzései nagyon jól egyeztek, kiegészítették egymást.

Balázs Béla tételéhez, hogy a zene bizonyos értelemben a film harmadik dimenziója, hozzátehetjük (a vele sokszor vitatkozó Eizenstein szellemében): olyan értelemben harmadik dimenzió, hogy ideális esetekben a film zenéje a montázs „zenéjével“ találkozik, és a kettő összehatásából új dimenzió születik.

*

Film és zene abban hasonlít egymáshoz, hogy mindkettőnek a fizikai időt kell felhasználnia, hogy megteremthesse a maga művészi idejét. Nagyon fontos viszont hangsúlyozni a fizikai és művészi idő közötti lényegbevágó különbséget, mert ebben a vonatkozásban film és zene eltávolodik egymástól. A zenét nem érdekli a konkrét eseménysor a maga meghatározott hőseivel, történéseivel, részletleírásaival. A zene az eseménysorból inkább egy-egy mozzanatot ragad ki, azt, ami a saját specifikumának leginkább megfelel, és ezt a sokszor csak pillanatnyi mozzanatot mintegy kibontja, kifejti a fizikai időben. Mikor például az operaszínpadon a halálos ellenségek kardot rántanak, de ahelyett, hogy egymásnak rontanának, félóráig énekelnek arról, hogy mennyire gyűlölik egymást, akkor az elemi logika törvényeit megsértik ugyan, de a zenei logikáét nem. Ilyenkor nemcsak az a „régie és előkelő kultúr hagyomány áhítata őrzi komolyságukat“, amelyre Balázs Béla hivatkozik. Nem, a zene feladata a lírai színpadon az, hogy részletesen kifejtse, amit a hősök az adott helyzetben éreznek. (Ha jól meggondoljuk, az „abszolút zene“ is valami hasonlót tesz.) Az *Eroicának* sem a gyászindulója, sem a többi tétele nem árulja el, ki is volt a hős, aki meghalt, hogyan halt meg, honnan jött, milyen volt a szeme színe, volt-e szerelmes; a film mindezt nagyszerűen részletezné — pedig valamilyen „nevetséges módon“ nem is vagyunk minderre kíváncsiak. Bennünket az érdekel, hogy az a „valaki“ meghalt, és ez a halál milyen társításokat ébreszt Beethoven, az előadók és a zenehallgatók tudatában.

A film egészen másfelől közelíti meg a témát, és másképpen bánik a fizikai idővel. Az operában félórás éneklésről beszéltünk (és ez, mondjuk Wagnernél, szó szerint is igaz); a filmművészet legfontosabb időegysége a másodperc. De néhány másodperc leforgása alatt — a zenétől eltérően — órákat, napokat, hónapokat pergethet le, vagy képbesűrítetten érzékelteti azt, amit egy ária vagy egy szimfóniatétel fizikai idővel mérve sokkal lassabban fejez ki.

Ennek az alapvető eltérésnek az a legfőbb tanulsága, hogy a zenét nem lehet mechanikusan filmre alkalmazni, csakis a sűrített alkalmazás lehetséges. Ezért nem filmszerűek a levetített operaelőadások, akár színpadon, akár mozgalmas, természetes környezetben filmezik őket, ezért hagy ki hatalmas részleteket Walt Disney, amikor egy-egy zeneművet

rajzfilmre visz. Ezért hat kínosan, amikor egy filmrendező lírai hangulatot akarván teremteni, elénekeltet a hőssel egy mégoly rövid dalocskát is.

*

Hányszor elámulunk a világtalanok emberfelettinek tűnő hangérzékkelő készségén! A kellőképpen kifejlődött, *kifejlesztett* hallás óriási, soha nem sejtett finomságok szelekciójára képes. A környező világ hangjaiból, zörejeiből döbbenetes erejű belső képet lehet alkotni. Az ilyen-szerű hallás fejlesztése nem annyira a zene, mint a hangosfilm feladata. A filmnek — ismét Balázs Bélára hivatkozunk — birtokba kell vennie az eseményt környező világ zörejeit, és nagy szelektáló erővel azt kell belőle kiragadnia, ami jellegzetes, ami művészileg mond valamit. A hangzasi premier plánok és hátterek ugyanúgy részei a filmnek, mint képi megfelelőik. Igényes rendezők odáig mennek, hogy öt-hatféle hangforrást „mixelnek“ egyetlen akusztikai hatással, hogy a képi montázst hangbelivel egészítsék ki a tökéletes audio-vizuális egység megteremtése érdekében. A hangosfilm egyik fontos művészi kifejezőeszköze a csend, a megfelelő pillanatban, megfelelő ideig alkalmazott, viszonylagos csend. Balázs Béla figyelmeztet bennünket arra, hogy az óraketyegéses, távoli vonatfütyös csend az igazán érzékelhető, nem pedig a tökéletes hangmentesség. A csend a modern zenében is egyre nagyobb erejű művészi jelentéseket vállal magára. A film tehát annak az irányába halad, hogy a környező világ hangjait, zörejeit és csendjét művészi struktúrákká alakítsa. Érdekes, hogy a zene is, ellenkező irányból, az „absztrakt“ zenei hang és hangszín irányából — már Mozart óta, aki az ütőhangszerek alkalmazását kiterjesztette a „stilizált“ zenére — szintén a zörejek világa felé közelít. A diszszonanciák fokozatos befogadása, az ütőhangszerek skálájának hallatlan méretű kiszélesítése, szerepük növekedése, az új, nem harmonikus hangszínkombinációk kultusza, a hagyományos hangszerek zörejkeltő kezelése és sok más újítás a XX. század zenéjében megannyi lépés a zörejek világa felé.

Valahol ennek a két, különböző irányból közelítő művészeti ágnek találkoznia kell. Talán a „konkrét zenében“? A filmvászonon? Ennek értékét még korai volna túlbecsülni, hisz Pierre Schaeffernek és társainak érdekes kísérletei nem vezettek ez ideig művészi revelációhoz. A konkrét zene optimális alkalmazása csak valami nagy művészi szintézisben képzelhető el, és ez a nagy szintézis egyelőre várat magára. Tény azonban, hogy a modern filmben a zene egyre szervezettebben beleolvad a *hang* általános fogalmába. Nem tudom, hogyan oldják meg mindezt a nagy alkotók; vajon a zeneszerző birtokába veszi-e a film teljes hallható részének irányítását, vagy szerényen benyújtja a maga „tisztán“ (egyre kevésbé tisztán) zenei elképzeléseit, és a többit a rendezőre, hangmérnökökre hagyja? Mindez talán még nem alakult ki, mint ahogyan egyelőre az ideális modern film is fehér holló, de valahogy úgy képzeljük, hogy a zeneszerzőnek egyre inkább be kell hatolnia a film zörejeinek birodalmába is, valamilyen, ezekkel egységes összkompozíciót alkotva. A választ csak a gyakorlat adhatja meg.

Kép, hang, zörej és zene összjátékában — és azon kívül — még igen sok rokon vonás alakult és alakul zeneművészet és filmművészet közt. Itt van például a formai felépítés. Pudovkin *Az anya* című filmjét négytételes szonáta formában (Allegro—Adagio—Allegro—Presto) építette fel. De a variáció, a szvit, a szonátatétel elvét is alkalmazták a filmművészetben, és úgy véljük, hogy ezen a téren a lehetőségek még eléggé kiaknázatlanok. Balázs Béla, mikor a zörejek filmművészeti rangra emeléséről beszél, egy „abszolút hallás“ kialakítását sürgeti, ami szintén zenei fogalom, bár új értelmezést kapott. Általában a zene területéről átvett analógiák és ezek szakterminológiája egyre új elemekkel gazdagodik a filmművészet területén, és ennek megfelelően módosul a jelentésük. Zenében az ellenpont csak annyit jelent, hogy pont ellen pontot teszünk, azaz egy hanggal egyidejűleg egy vagy több hangot horizontális irányban szembehelyezünk. A filmművészet a fogalom *ellen*-részére helyezi a hangsúlyt, és itt az ellenpontozás már a két elem kontrasztját, egymást kizáró vagy egymást két oldalról kiegészítő jellegét fejezi ki. A szekvencia, amely a zenében jól meghatározott, lépcsőzetes ismétlődést jelent, a filmben mint képsor új értelmet kap. Persze, arra is van példa, hogy a fogalmak filmszerű alkalmazása *visszahat* a zenére: így Cornel Țăranu *Secvente* című kompozíciójában már nem hagyományos zenei, sokkal inkább filmszerű értelmezésben vett szekvenciákról van szó. A film egyébként a vázolt időbeli tömörségével is hatott a modern zenére, ahol gyakran találkozunk filmszerűen sűrített mondanivalójú kísérletekkel. A nyitány zenei műfajának szinte tökéletes megfelelője a „générique“ kísérőzenéje. Már az első filmkockákban, az első zenei ütemekben meg kell ismerkednünk az egész film alaphangulatával, a rendező sugallta alapvető élményvilággal. Ez a „nyitány“ meríthet zenei anyagot a film során használt anyagból, vagy lehet teljesen önálló. Így van ez az operában is. Film és zene egyik legfontosabb közös eleme a ritmus, mindkettőben döntő jelentőségű művészi mozzanat. Az alkalmazás különbözősége a fizikai időnek előbb kifejtett, különböző módú kiaknázásaiból adódik.

*

Sok a rossz filmzene, kevés a jó. Bár filmzenével foglalkozott korunk számos nagy zeneszerzője, az idős Saint-Saëns volt századunk elején az első filmzene-szerző, de nyomában Milhaud, Honegger, Hindemith, Britten, Prokofjev, Sosztakovics, Walton és mások is írtak filmzenét — nem mindig sikerült e bonyolult és fokozottan sajátos feladatnak a legmagasabb szinten eleget tenniük. Prokofjev zseniális filmzenéi szinte kivétel-számba mennek. Nagyon sokszor a filmre „szakosított“ zeneszerzők jobbat produkáltak, mint a nagy mesterek.

Prokofjevéről Eisenstein mondja, hogy filmzenéjében nem a dolgok látszatát ragadja meg, még csak nem is pusztán a lényegüket, hanem „bensőséges, sajátos struktúrájukat, létezésük logikáját, alakulásuk dinamikáját“. Ez a jellemzés magában foglalja a jó filmzene legfőbb követelményeit. A legnagyobb veszély az illusztráló tendenciák felől fenyeget. Ezeknek öröksége még visszanyúlik a némafilm korába. Annak idején odáig mentek a sablonokkal, hogy kölcsönzött hangulati aláfestéssel kísérték a filmeket. Giuseppe Becci *Kinobibliotekjából* ilyen „zenéket“ le-

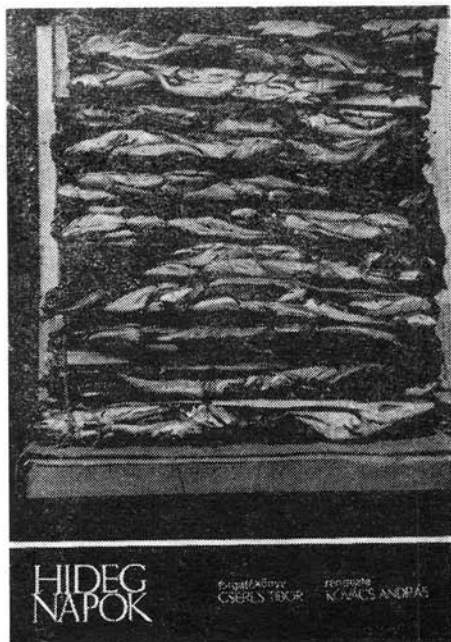
hetett kikölcsönözni, hogy például: *katasztrófa, tragikus kulmináció, nehéz döntés előtt, vihar, az első csók* stb. E nevetséges hatású eljárások ideje a hangosfilm megjelenésével lejárt (a némafilm korában talán még mindig jobb megoldás volt „megbízható“ hangulatképeket kölcsön venni, mint a zongorista kétes értékű fantáziájára és ízlésére bízni a közönséget). A sablonzenék azonban a mai napig kísértének, és bizonyos fókig érthető is, hogy napjaink nagyipari filmtermésében sok a zenei sablon is. Torkig vagyunk például bizonyos „karakter“-hangszerek típus-alkalmazásával. A sejtelmesen osonó klarinét-léptek, a rosszat sejtető cselló-bőgő uniszónók, a groteszk fagott-staccatók, a szerelmes hegedű-kantilénák, a diadalmas trombitajelek, a természet lágy ölében ringató oboa- vagy angolkürt-dallamok, a hátborzongató brácsa sul-ponticellók kétségbeejtő sablonjai napjaink, mindennapjaink filmzenéjének, és végső soron aláaknázzák a jó zenei ízlést, persze az „abszolút zenében“ is elkoptak. Ha a zeneszerzőnek van intonációteremtő ereje, akkor elkerülheti az elődök elköptatta sablonokat. Megrázó például az *Agónia és ekstázis*ban a sextusi kápolna mennyezetén dolgozó Michelangelo leitmotívja: a szokatlannul magárahagyott kontrafagott atonális dallama óriási erővel sugallja a szédítő magasság és a szédítő mélység egységének, az emberfeletti erő kifejtésnek, az alkotás misztériumának nem is hangulatát, nem is képét, hanem legsajátosabb egyedi lényegét. A leitmotív-technika igen fontos része a filmzene-komponálásnak, de már annyira visszaéltek minden változatlan és variált formájával, hogy sokszor bosszantóan hat ez is. Akkor jó a filmzene, ha nem *illusztrálja* azt, amit amúgy is látunk, hanem *kiegészíti* egy-egy olyan vonással, amely a fenti, eizensteini megfogalmazás valamely elemét tartalmazza. Van rá eset, hogy a zene *ellenpontozza*, megcáfolja a látottakat (pl. egy szerencsétlen, elesett figura mélyen emberi vonásait megelevenítő „éteri“ zene, vagy amikor egy szereplő belső monológját nem szavakban, hanem zenében halljuk), és ilyenkor válik a zene valóban funkcionálissá a filmben. A Balázs Béla, valamint Cocteau kifejtette „aszinkrón“ technika zenei alkalmazása nagyon jó eredményekre vezet. (Persze, idővel az ilyesmi is kialakíthatja a maga sablonjait.)

*

Eddig a film megzenesítéséről beszéltünk, de némi képzelőerővel beszélhetnénk a zene megfilmesítéséről is. Vegyük előbb a programzenét. Például Richard Strauss 1895-ös *Till Eulenspiegelje* — nézetünk szerint — kifejezetten filmszerűen elképzelt zenemű, és rendkívül alkalmas lenne a taktusról taktusra történő megfilmesítésre. A mű csakúgy ontja az át-tünéseket; a premier plánokban, majd cselekvésben bemutatott hős, a filmszerű tömegjelenetek, a nagy üldözések, összeütközések tömör egymásutánja mozgóképszerű. S mégis, egy ilyen „ritmizált“ megfilmesítés, egy ilyen hanghoz szinkronizált képsor a filmtechnika mai fejlődési fokán megoldhatatlan feladat. Filmszakemberek szerint nem lehet a filmet (amely élő szereplőket mozgat) taktus szerint vágni. Ámde ha elolvassuk Eizenstein következő vallomását — miszerint a még nyers, vágatlan filmhalmaz végignézése közben Prokofjev és közte a következő párbeszéd zajlott le: „és megalkuszunk, ki kezdje: írjunk-e zenét a vágatlan képrészletek alapján, és aztán e zenéből kiindulva készüljön el a montázs, vagy

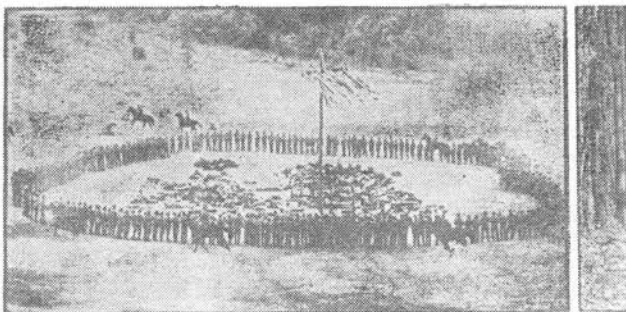
a jelenet végleges montázs-elkészítése után, ennek alapján írjuk meg a zenét?" —, akkor talán némi optimizmussal nézhetünk a jövőbe. Addig is vigasztalnak bennünket a páratlanul muzikális Walt Disney már említett, zene szerint vágott rajzfilmjei, mint Dukas *A bűvészinasa*, Beethoven VI. szimfóniája, a Rossini-nyitányok stb., amelyek a programzene képreváltásának ragyogó példái.

Ha viszont az abszolút zenére gondolunk, akkor tekintetbe kell vennünk a modern filmnek azt a tendenciáját (Bergman, Resnais, a japánok legtöbb alkotása — utóbbiakat inkább csak hírből ismerjük), hogy fokozatosan levetkőzzék az anekdotikumot, és új, filmszerű (én azt mondanám: zeneszerű) struktúrákban jelentkezzenek. A képzeletvilág, az álomvilág vagy éppenséggel a nonfiguratív elemek is behatolhatnak — bizonyos korlátok közt — a filmművészetbe, és hogy ez mennyiben kívánatos vagy mennyiben káros, azt nem a zenész hivatott eldönteni. Tény azonban, hogy a zene szemszögéből vizsgálva úgy tűnik: a filmművészet ilyen-szerű kezelése megteremthetné a filmek egy bizonyos, magas fokú szintézisét az ún. „abszolút” zenével. Bizonyos, hogy ez a szintézis hasznára válna mind a filmművészet, mind a zene további fejlődésének.

Finta Edit filmplakátja

ESZMÉK TÖMEGEK MOZGÁSA

Claude Beyle és Marcel Martin interjúja Jancsó Miklóssal

— Az Ön rendezésének alapja egyre inkább a vágás elutasítása; helyette panoramikusan készült képeket-képsorokat alkalmaz. Mi ennek az indítéka?

— Először is teljesen járatlan vagyok a vágástechnikában. A beállítás és ellenbeállítás nem érdekel, nincs mihez kezdenem velük. Kipróbáltam: nem tudok ezzel igazi atmoszférát teremteni. Ha meg nem érek el velük jobb hatást, mint mások, olyat, amely engem is kielégít, mire való az egész? Nemrég láttam Rómában Pietro Germi legújabb filmjét Dustin Hoffmann-nal — a rendezőnek a vágástechnikával sikerül a gyorsaság érzését keltenie. Én ezt nem tudom megcsinálni. Nekem sokkal könnyebb és kellemesebb, hogy kocsizással irányítsam a színészeket, s így színpadias technikához közeledem, amely megfelel céljaimnak.

A módszert Antonionitól tanultam. A szereplőknek nem mondjuk meg, mikor ér véget a kép, távolról követjük őket, az után is játszanak, hogy a felvevőgép elhaladt, s menet közben befogunk egy arcot, anélkül hogy a felvételt megszakítanók. Antonioni ezzel, úgy hiszem, mindenké előtt a hétköznapi szürke egyhangúságát, az unalmat akarta kifejezni. Nekem más a célom. Én azért vetem el a vágást, mert feszültséget hivatott teremteni, erőszakot gyakorol a közönségre. A hosszú képek, épp ellenkezőleg, sokkal inkább tiszteletben tartják a közönséget, időt adnak neki arra, hogy elgondolkozzék, miközben folyik a cselekmény, sőt a színészeknek is van idejük, hogy forgatás közben fokozatosan módosítsák viselkedésüket, összhangba hozzák a menet közben felmerült új elemekkel, megbeszéljük a dolgokat, s mindez egyfajta izgalmat is hoz a munkába... Nehéz ezt megmagyarázni.

Aztán meg úgy érzem, az élet is folytonos mozgás. Egy felvonulás, egy tüntetés is, ugye, szüntelen mozgás. Nemcsak fizikai, de filozófiai értelemben is: az ellentmondás alapja a mozgás, az eszmék, a tömegek mozgása... Az egymagában álló embert mindig az elnyomás veszi körül, fenyegeti; úgy irányítom a kamerát, hogy ezt is érzékeltessem. Vagyis ez nagyon realista technika. Bár azt is elismerem, hogy némileg teatralisnak tűnhet.

— *Filmjei központi alakja valahogy így jellemezhető: ártatlan fogoly, aki szakadatlanul körül van véve. Mint a Szegénylegényekben.*

— Csakugyan. De míg első filmjeimben, egészen a *Csillagosok, katonák*ig állandó gyűjtőtávolságú objektívvel dolgoztam, a *Csend és kiáltás* óta transzfokátort használok, s ezzel teljesen behatolhatok a színészek mozgásába... Eddig a kamera mindig elkülönült a színészekről, ez keltette az Ön által említett hatást. Újabban továbbléptem, mivel a rendkívül könnyen mozgatható kamera majdnem láthatatlan, a színész nem tudhatja, hogy húszt méternyire vagy egy kilométerre van tőle. A *Még kér a népben* első ízben próbálkoztam mozgásban filmezett közelképpel — nehéz dolog, és még nem tudom pontosan, milyen lehetőségeket rejt magában.

— *Ez valószínűleg roppant hosszú előkészítést igényel.*

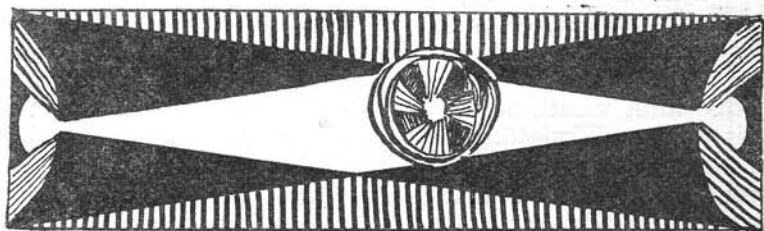
— Egy öt-hat perces kép négy-öt órát. De a *Még kér a népben* alig van több huszonöt képnél. Mivel minden előre ki van számítva, nem kell sok felvételt készítenem, s a módszer így végső soron elég gazdaságos. Csupán az első képet forgattam háromszor, az utolsót pedig — a fa körüli öldöklést — kétszer.

— *Okozott-e gondot a színesfilm használata?*

— Nemigen. A *Fényes szelek* óta előrehaladtunk. Néha sajnálom a fekete-fehért, amely... kifejezőbb. A színesfilmben több a líraiság, a gyöngédség, de egyben több realizmusra is kötelez. Mindenesetre nem játszom a színekkel, nem festem be a falakat, természetes színeket használok. Szeretem az egyszerű, határozott színeket, nem kedvelem a tarkaságot.

— *Kedvenc színe a piros?*

— A piros azonnali hatást gyakorol a szemre. Ha egy képben piros szín van, a figyelem azonnal odairányul, csak azt látjuk. Ilyen célból is használom.

BARTÉLEMY AMENGUAL

KULCSOK
A POLITIKAI FILMHEZ

A szándékosan és tudatosan politikai filmnek a lehető legszélesebb tömeghatásra kell törekednie (hacsak nem képzelet valaki, hogy maroknyi kiválasztott megváltoztatja a világot). Miként valósíthatná meg ezt a célt, ha lemond a közlés eszközeiről? Ismeretes Majakovszkij érve: „Egy műalkotás sohasem spontánul népszerű, hanem azzá válik. Meg kell szervezni a tömegek műértését.” Ez viszont időbe telik. Ám egyetlen mű sem várhat, ha nem művészi alkotás. De Marx akárcsak Engels, Gramsci akárcsak Brecht és Lukács, Trockij akárcsak Mao Ce-tung, a mű hatását és tartósságát alárendelik művészi értékének. „A művészet — hangsúlyozza Gramsci — művészetként nevelő, nem pedig nevelő művészetként.” Marx és Engels szemében a benne rejlő megismerő és nevelő képesség nem jogosít fel arra, hogy a műalkotást pedagógiai hatására korlátozzuk: „Az alkotáshoz nem elég a tudás és a megértés, és bennünket csupán az alkotás érdekel.” Az „irányzatosságnak” a művészetben kell igazolódnia, testet öltenie és életre kelnie, s ne feledkezzünk meg Engels figyelmeztetéséről: „Az irányzatosságnak magából a helyzetből és a cselekményből kell kibontakoznia, nem pedig tételesen megszólalnia”, illetve: „Minél rejtettebb az író (politikai) állásfoglalása, annál jobban szolgálja a művet.” De hova vezetnek azoknak az alkotásai, akik elvetik a művészetet? Talán új művészethez. Akkor, de csakis akkor, nekik lesz igazuk. Christian Zimmer a lényegre mutat rá ezzel kapcsolatban: „... a művészet nem pusztíthatja el önmagát. A tagadásban, amellyel esetleg önmaga ellen fordul, van annyi alkotó jelleg, hogy új életerőt támasszon benne. Csupán a totalitarizmus — akár a terror bármiféle megnyilvánulása nélkül is, amint ezt a modern társadalomban tapasztaljuk — lehet ártalmas a szellemre.”

S mivel itt a „kisajátításról” van szó, úgy véljük, nem tesznek eléggé különbséget a mű és a művész kisajátítása között; az előbbi sohasem teljes (mert a művészi alkotás védekezik), az utóbbi viszont nehezebben kerülhető el: a művész megöregszik, belefárad a küzdelembe, elszigetelődik, hitét veszti, de továbbra is alkot, mert erre alapozta életét. A kérdés nem mai keletű. Érzésünk szerint azonban a kisajátítás veszélyét a ma gyakorta dívó apokaliptikus látomásoktól megtisztítva kell vizsgálni, mint a művészi alkotómunkával járó veszélyt, mint azoknak a „természetes” akadályoknak egyikét, amelyekkel — akárcsak a hallgatással, az

érdektelenséggel, a félreértéssel vagy a feledéssel — a műalkotásnak szembe kell néznie. Az alkotás nem mentesít az entrópia törvényétől, amely az élet egészére érvényes. A művészet mindig is konfliktus és küzdelem, s fokozottan az, ha forradalmi művészet akar lenni. A művész azonban nem építhet csupán a saját erejére. A közönséggel is számolnia kell. A polgár védekezik, s közben éppen a műalkotás teljességét védelmezi, eldönti, hogyan érzékeli és fogadja be a művet. S ne mondják, hogy ez lehetetlen, mivel a rendszer adott. Ha ezt a polgárt nem lehetne megtalálni, nem lennének művészek sem, akik hozzá intézzék szavukat. Ez a feladat, mondja Marcuse, amelynek „első lépcsőfoka a tudat, az értelem, a szem és az érzés nevelése, hogy rádöbbenésük az embert arra, ami történik: az emberiség elleni büntetetre“.

Szükségesnek látszik, hogy a politikai filmen belül különbséget tegyünk a *lázadás* (vagy csupán lázongás) művészete és az egyszerűen *hazafias* film között. Az első, amely szükségképpen periferikus, kevésbé jelentős vonulat, alkalmi, sőt rejtett — akár megtűri, akár üldözi a rendszer —, az agitációnak ezt a formáját összekapcsolja a brosúrával, a betiltott könyvvel, a tömeggyűlésekkel és a röpcédulával, amelyekre a századvég forradalmárai propagandájukat és egész tevékenységüket alapozták. A második, bár kevésbé nagyratörő, nem kevésbé jelentős, és valamely ország vagy a világ politikai és társadalmi valóságának azonnali kérdéseire irányítja az emberek figyelmét. A lázadás filmművészetének feladata, hogy arra ösztönözze a nézőt: mondjon ítéletet a fegyverek felett, a hazafias film viszont az ítélet fegyverét adja a kezébe. Könnyű rájönni arra, hogy a hazafias filmnek van nagyobb szüksége a művészetre, mivel inkább leselkedik rá a csonkulás és a kisajátítás veszélye.

Nemigen lehetne felmérni azt a hatást, amelyet a lázadás filmművészete — és mindmáig legfőbb vonulata, az amerikai *underground*, a „földalatti“ film — gyakorolt és gyakorol még a továbbiak során a társadalom egészére a maga romboló, bomlasztó erejével [...] Ez a hatás feltehetőleg az erotikában nyilvánult meg a legegységelműbben. Azáltal, hogy felborította, illetve túllicitálta az erotika üzleti célú kiaknázását, azáltal, hogy a provokáció szándékával vagy anélkül ledöntötte a tabukat, az *underground* filmművészetben, majd pedig a nyomába szegődött egész avantgarde-mozgalomban nagy szerep hárult az erotikára a ténylegesen ugyan nem szexuális — tehát erkölcsi —, de mindig szellemi felszabadításban. Nem lehetetlen, hogy ez a felszabadítás fokozza a csaknem általános neurózist, mint ahogy az sem kétséges, hogy táplálja az üzleti szellemet. De mindenképpen módosítja a közszellemet, ha egyelőre nem is módosítja az erkölcsöt. És mivel az igazság oszthatatlan, ha felszabadítjuk a szerelem tudati szféráját, az annyi, mintha magát a tudatot szabadítanók fel. Az önkifejezésnek, az önvizsgálatnak és a megismerésnek ez, a szerelem kérdésében megnyilvánuló szabadsága alkalmat teremt a felszabadult politikai gyakorlatra.

A művészet nagy paradoxona — még akkor is, ha forradalmi művészet —, hogy fényűzés és alapvető szükséglet metszéspontján helyezkedik el. A harmadik világ és különösen az ott élő kisebb népek jelenleg olyan halaszthatatlan politikai és kulturális kérdéseket vetnek fel, amelyek számunkra, akik a fejlett ipari társadalmat ismerjük, néha fejtörést

okoznak. A művészet egész materialista szemlélete két közmondásba sűrítethető: „Tele gyomorral dalra nyílik a száj“, illetve „Üres gyomor — süket fül“. „Akit éhség gyötör — mondja Marx —, az nem ismeri a táplálék emberi formáját, csupán elvont létét.“ Ha a művészet ezzel az emberi formával kezdődik, akkor tehát a szükség után — de talán azt is mondhatnók: a fölöslegessel — kezdődik. A művészet mindannyiszor közösségi szükségletté válik, mint a víz és a kenyér, valahányszor a körülmények, az adott állapotok elviselhetetlenek — s ugyanez minden ellenállási vagy felszabadító mozgalom, illetve forradalom kiindulópontja. Ilyenkor a művészi cselekvés az összetartást erősíti, felszítja a reményt, megszilárdítja a hitet vagy legalábbis bátorságot és erőt ad a tűréshez, a fennmaradáshoz — de mindezt a művészet segítségével nélkül is megteheti. Az *Ó, be szép a háború* (R. Attenborough, 1968), ez a kitűnő hazafias film idézi emlékezetünkbe az első világháború harctéri színházait. A lövészárkok mocskáiban, az állandó rémület közepette fényűzés volt-e vagy szükséglet ez a színház? A művészet távolról sem volt nélkülözhetetlen, s ez éppen azt látszik bizonyítani, hogy létszükséglet volt: bármelyik énekesnő kicsalta ezekből az „elfeledett emberekből“ a férfit, csupán a lábát kellett mutogatnia. Ez a színház mégis fényűzés volt, méghozzá közönséges mákony, ha elgondoljuk, hogy az egyetlen igazi szükséglet, amelynek eleget kellett volna tennie, az lett volna, hogy az imperialista vérontás megállítására hívjon fel, az engedelem megtagadására, az összefogásra, a forradalomra. A lövészárkok Brechtjei — föltéve, hogy megjelenésük történelmileg lehetséges volt — éppen erre vállalkozhattak volna: az ő színházuk semmit sem művészet nélkül valósított volna meg, mert nem az lett volna a feladata, hogy megszilárdítson, hanem hogy építsen. Maga a politikai művészet is fényűzés, amennyiben megelőzi korát, haszna és hatása problematikus, és főként, amennyiben bármiféle kulturális befektetés tetemes mennyiségű eltékozolt pénz: a megművelés munkája fáradságos, aratni pedig csak soká lehet — keveset vagy semmit.

Veszélyt rejt magában, ha a politikai művészet a szovjet film „aranykorához“ fordul tanításért, ha belőle merít példákat. A rendezők közül, akik a szovjet filmművészetre hivatkoznak, a jelek szerint sokan nem veszik észre, hogy ez a művészet forradalom utáni; a forradalom győzelme után bontakozik ki, amikor sem a forradalomnak, sem a polgárháborúnak nincs már rá szüksége. Abban találja meg célját, hogy magyarázza, igazolja, dicsőítse a forradalmat, megszilárdítsa győzelmét a passzív, illetve távoli néprétegekben, valamint a szembeszálló kisebbség ellenében. A forradalom ünneplése mellett a szovjet film legfőbb feladata a tömegek hazafias mozgósítása volt a szocializmus építésére, az új civilizáció megteremtésére. [...] A szovjet film, az első politikai filmművészet nem volt — nem is lehetett — a lázadás művészete. Hazafias művészet volt. [...] Másfelől a többi művészettel karöltve bekapcsolódott abba a példa nélkül álló erőfeszítésbe, amelyet érdemes lenne behatóan tanulmányozni, s amelynek az volt a célja, hogy — miután a munkásosztály vette kezébe a hatalmat — a proletariátus még megszületendő kultúrája egyeduralkodóvá váljék.

Horváth Andor fordítása

GRIGORIJ KOZINCEV

LÁTHATÓ AKUSZTIKA

Részletek

Forgatás közben meglátogatott egy angol fiatalember, aki megajándékozott egy piros bőrkötésű könyvecskével, a *Lear király* régi kiadásával. Belelapoztam, és az első oldalon rögtön megakadt a szemem a motton, Charles Lamb jólismert szavain. Visszaemlékeztem ezekre a szavakra: A Lear nem lehet színre vinni — bizonygatta Lamb —, vajon lehet-e színpadon bemutatni a vihart?

Köszönöm. Az ajándék éppen a legjobbkor jött, éppen azt a vihart forgattuk, melynek bemutatása meghaladja a rendező erejét. Igaz, Lamb a színházat tartotta szem előtt; a filmnek természetesen mások a lehetőségei. Milyenek? Vegyük csak a technikaiakat: a színészeket (ha hagyják magukat) alaposan meg lehet tűzoltófecszkendővel öntözni, és olyan szélgépeket állíthatsz be, hogy a lábukon is alig tudnak megállni. Vajon a többlet csak a természet ügyes utánzásában rejlene? De hiszen a cselekmény, az emberek és a természet közti (igen összetett) kapcsolatok a tragédiának ezen a pontján távol állnak a naturalizmustól. Shakespeare színháza realista, még akkor is, ha kilép az életszerűség keretei közül. Hamlet apjának szelleme érzi a reggeli hűvösséget, látja, hogyan hunynak ki a szentjánosbogarak fényei — közeledik a hajnal, ugyanolyan, mint amelyet mi is érzékelünk. Ez a világ lényegében nem különbözik a mienktől. Ha másképp gondolkoznék, nem vettem volna a bátorságot, hogy Shakespeare-filmet készítek. A régi Britanniából és a kelta legendákból nem sokat ismerek. Ahhoz, hogy a vásznon a poézist újjáteremtsük, mindenke előtt fel kell fedni a műben a prózát.

Úgy tűnhet, hogy a helyzet világos, de sajnos, nem könnyíti meg a munkát, ellenkezőleg, a rendezőnek fájdalmasan rá kell döbbennie arra, hogy a filmgyártás eszközei tökéletlenek. A baj az, hogy mi gyakran túlságosan leegyszerűsítve nézzük a prózát. „Sohasem fogok hinni a prózában, ilyen nincs, sohasem találkoztam vele az életben, még a farka hegyét sem láttam“ — írta Marina Cvetajeva. Elmondhatjuk, hogy az ő versei a prózához való közeledés példái. „Mikor minden fölött, minden mögött, mindenek fölött és mindenki fölött istenek, nyomorúságok, szellemek, sorsok, szárnyak, farkak vannak —, akkor milyen prózáról lehet szó! Mikor minden a mozgó földön van, melynek belsejében tűz ég.“

Nem tudom, olvastam-e jobb, illőbb megfogalmazását a Learnek. Szinte úgy tűnik, hogy maga Cvetajeva is éppen erre a darabra gondolt. Persze egy fenntartással, ha a „próza“ szó idézőjelben van. Vajon ez azt jelentené, hogy van egy másik próza is, idézőjel nélkül? És annak akár a farkát is meg lehet fogni? Természetesen, minden a mozgó földgömbön van, s belsejében kötelező a tűz, de kívül, ami a szemünk előtt van, amit képesek vagyunk látni — a föld mozgó, minőségében megfogható anyag; sőt, ha ebben a mozgásban a tulajdonságok úgy változnak, hogy előttünk eddig nem látott, nem volt dolgok mutatkoznak — ez is valóság.

Villámlás és vízáradat — elenyészően apró jelzések, a „vihár“, egy másik realitás, melybe belesodrótak a hősök, táj, mely az őket eddig körülvevő világ határai mögül tört elő. Megforgatta, kivetette őket eddigi életükből. Ezt az éjszakát nem a barométer mutatójának jobbról-balra mozgása határozza meg („eső“, „esőre áll“, „vihár“), hanem a normák szétzúzása, a viszonyok, minden viszony eltorzulása, beleértve az ember és a tér kapcsolatát is.

Sztanyiszlavszkij azt tanította, hogy ha fősvényt játszol, keresd azt a mozzanatot, amikor éppen bőkezű; a gonoszt bemutatva tárd fel jószágának pillanatait is, másképp sablonos, szokványos lesz az alakításod. Számomra a „vihár“ minden olyan kockája, ahol nem esik az eső, és nem fúj a szél, igen becses.

Gordon Craig megértette a shakespeare-i katasztrófa optikáját, a távlatok összekuszálódását, a pusztaság veszélyét. A rajzlap szinte egész felületét a „vihár“ tölti be, összefonódó fűzfaágakkal (kunyhó-motívum) — gigantikus fonottkosár csapda volna? pókháló-labirintus? — s csak a rajz legmélyén (távolodó mozgású vonalakkal) három apró sziluett: Lear, Edgar és a Bolond.

A „vihart“ ki lehet bontani magából a tájból, meg lehet látni a természet sajátos formáiban, az ismeretlen, különös realításban.

A ronchamp-i kápolna tervének elgondolásáról mondotta Le Corbusier, hogy architektúrája „látható akusztika“.

A jelenetek cselekményének fokozatosan, sőt mondhatni nyugodt ütemben kell fejlődnie: először a hétköznapi esemény — Lear elhagyja Gloster meleg, otthonos házát, mögötte csikorogva bezárulnak a vasláncos kapuk; megy tovább a birtok udvarán; a „próza“ szerint össze-rezzennek a vihar közeledtét megszimatoló lovak, a szolgák cipelik a kötelekről leszedett vásznakot, az őrség sietve mozgatja a nehéz kapukat — és ekkor már eltűnnek az idézőjelek.

Az ember a tragédia rettenetes földjén jár, s egyszerre megváltoznak az arányok, az ember szánalmasan kicsi, erőtlen, a tér hatalmas, el-lenséges.

A „látható akusztikát“ a grúziai David-Garedzsi pusztaságon akartuk forgatni. A hely méretei nyomasztóak, szemünk előtt a végtelen, végeláthatatlan köröngeteg, az életnek semmi nyoma. Ilyen tájat csak Leonardo da Vinci képein lehet látni, az ablakon túl — Madonna kisdéddel, bent a szobában a folyamatos élet melegsége, kint, messze, a hideg planéta, az örökkévalóság...

(Levél J. J. Jarvetnek):

... A vihar nemcsak természet, melyben forgatunk, hanem partnere is Önnek. Szövetkezzen vele. Minél szorosabb a kapcsolatuk, annál kifejezőbb lesz. Figyeljen a dörgés replikáira, igyekezzék a szemébe nézni (a villámnak), még ha el is vakítja Önt. Különös, szokatlan beszélgetőtárs, de hiszen maga Lear sem mindennapi. A fontos az, hogy ne engedje magát elhallgattatni tőle, kérdezze őt, keresse értelmét, és megértve azt (ahogy Ön értelmezi), vitatkozzon vele. Keresse az érintkezési pontokat, az összecsapást a tomboló gonosszal. Hiszen ez itt — dialógus, cselekmény.

A jelenet megszokott értelmezése, mely szerint az elemek tombolása és a hős lelkében eluralkodó káosz egységéről volna itt szó, irodalminak, statikusnak tűnik nekem. A lényeg itt a mozgás, a fejlődés. Itt nem káoszról (örületről) van szó, hanem a káosszal vívott harcról: miben rejlik az összes kötelékek széttépésének, az embertelenségnek az oka? meddig nyúlnak a gonosz gyökerei? Lear az elemekkel fesztelenül, egyenlő szintről beszél, választ követel tőlük, és ostromozza őket szívtelenségükért. A gondolat itt az általánosításig tágul — az egyetemes gonosz —, és aztán válik egészen konkrétá; a kunyhóban az érdeklődés tárgya kézzelfogható, szeme előtt szegény Tom meztelen, védtelen teste fekszik. Aztán ismét — az egész természethez, a világhoz fordul.

Minél erősebbek az érzelmek, mélyebbek a gondolatok, annál visszafogottabbak a kifejezőeszközök. Számunkra a halkan elmondott mondat — aranyat ér. Ha a forma szűkül — felizzanak a szemek, dinamizmus, váratlan hangulatváltások, éles átmenetek az első jelenetekben, amikor Lear még „normális“ volt (azaz lényegében akkor volt örült). Itt nincs érzelmi kitörés, hanem a gondolatok koncentrációja, lényegretörés, a dolgok összefüggéseinek mélyére hatolás. Mi teszi az embereket ilyenekké?

Úgy vélem, hogy egyelőre az Ön legjobb jelenetei az örület kezdetének filmkockái, a beszélgetés a vak Glosterrel, a találkozás Cordéliával.

Most kezdődnek a döntő jelenetek: a vihar, a fogság és a halál.

Nehéz jelenetek, a legnehezebbek, mindent ezek döntenek el... De hát vannak-e ebben a darabban könnyű jelenetek? Hej, kedves Jurij Jevgenyevics, ebben a műben egy sincs.

*

Az ember és a vihar összeolvadnak és szétválnak vitapartnerékké: a történelem gonoszsága és a történelmet számonkérő ember. Vita a pusztában, ahova a mindenkitől és mindenholnan számkivetett embert a történelem is kiveti.

[...] A vihar megjelenése sem fokozatos, hanem egyszerre tör ki. A jelenet kezdete csendes vagy inkább lírai. Leart mindenki elhagyta. Az egész világon már csak az éggel beszélhet. Az ember és az ég. Az aggastyán és az ős-öreg ég. Lear az éghez (az istenekhez) fordul, és azt mondja, hogy ha ők is olyan vének, mint ő, akkor megkönyörülhetnének rajta.

Íme a feladat: ezt a folklór-párhuzamot látható konkrétummá változtatni: őszes (szürke) haj, sötétszürke ég, boglyas felhőkkel; az ég is sir — esőt is kell felvenni, úgy, hogy az arcok, felhők, haj tonalitása egységes legyen.

Az ég válasza egyáltalán nem az, amit az ember várt: hatalmas fekete szárny, mely elfedi a világot. Itt a dörgés és a szél utánzása durva „próza” volna, a költészet hangjainak, Sosztakovics zenéjének kell megszólalnia.

*

Jarvetnek, ennek a bátor, kitartó embernek tériszonya van. Én, mit sem tudva erről, úgy terveztem, hogy Lear a magas várfal legszélső pontján áll, a torony mellett, melynek lőrésén át a felakasztott Cordélia látható. Lenézni erről a falról egyáltalán nem volt kellemes érzés. Most erről a képsorról le kellett mondanunk.

Mint később kiderült, anélkül, hogy velem megbeszélte volna, Griecius egész este gyúrta Jurij Jevgenyevicset, amíg meggyőzte arról, hogy a jelenetet mindenképpen ezen a falon kell felvennünk.

A forgatás megkezdésére várva Jarvet lehunyt szemmel áll a kő legszélén, görcsösen tapad a háta mögött levő oszlophoz, melyet e célból helyeztünk oda. Csattanás, kezdjük a felvételt. Jurij Jevgenyevics azonnal elválik az oszloptól, széttárja karjait, hátraveti a fejét, teste, mintha elviselhetetlen fájdalom venne erőt rajta, meggörbül, hosszú, súlyos nyögés hallatszik.

Nekem tökéletesen megfelel, de valaki a statisztériából belenézett a lencsébe, újra kell kezdeni a felvételt. És ismét ott áll, behunyt szemmel, kezét az oszlop mögött összefogja. Csattanás. És megint: „Még egyszer kérem — a szél iránya megváltozott, a füstöt az objektívbe fújta.” Aztán elmozdult a panoráma-beállító kar, mit tegyünk — újra az egészet. „Meg kell ismételni, ne haragudjon, nem sikerült...” Igyekszem nem nézni a művészre. Őlben hozzák le a falakról, rázza a hideg, öklendezik. Csodálatosan világos szeme csillog: „Jó, hogy sikerült” — erőlködve ejti ki a szavakat, nincs ereje, hogy teste remegését fékezze. „Le kellett forgatni... Természetesen... Nagyszerű...”

Dovzsenko mondta egyszer egyik színészéről: „Nem mondhatom, hogy rossz színész, csak lelkiileg csiszolatlan.” Jarvetet mindenekelőtt a lelki kifinomultság jellemzi. Persze, ez nem az elolvasott könyvek számától függ, nemcsak ez határozza meg; még az analfabétának is meglehet ez a tulajdonsága, ugyanakkor pedig a diploma sem véd a lelki durvaságtól, faragatlanságtól. Természetes, szerves része ez a tehetségnek, fejleszteni lehet, de bérbe venni nem.

A művész megítélése szempontjából nemcsak a már eljátszott szerepek fontosak, hanem az is, hogy voltak szerepek, melyeket soha nem játszott. Jarvet nem tette rá a kezét olyasmire, ami könnyű sikert hozhatott volna neki. Sohasem ragasztotta föl a rokonszenves, de bárgyú öregember álszakállát, a bohóckodás és a szentimentalizmus keveréke idegen az ő művészetétől. Nem tanulta meg az üres szavakat fontoskodva ejteni mélyértelmű füsteregetés közben, nem üzte a sablonok felmelegítésének jövedelmező mesterségét sem.

Ha meg a munka, a boldogság felvidítja az arcát, ragyog a szeme. Ez nem az önelégültség érzése, egyszerűen csak örül. Fáradhatatlan, s próbálni is csak teljes intenzitással tud. Sohasem dolgozik félgőzzel, nem

kíméli erejét. Partnereivel jóindulatú, még akkor is, ha olyannal akad dolga, aki két szót sem tud rendesen egymásba fűzni.

A maga egészében nagyon közel áll hozzám, hatalmas belsőfényű szemével, izmos testével, melyen egy grammnyi zsírfelesleg sincs, nagy, férfias kezével.

*

Mindig izgalmas dolognak érzem, ha egy filmet megtervezek, figyelmesen átolvasom a szöveget, aztán megfedekezem róla, és később, amikor más könyvet olvasok, rádiót hallgatok vagy egy számomra új helyen észreveszek valamit, hirtelen eszembe jut a fő dolog: ilyenkor a könyv nélkül megtanult sorokban más értelmet, cselekvést fedezek fel, egészen mást, mint amit azelőtt éreztem benne. Vagy pedig: csak egy vonást kiragadva, annak alapján a szereplők közti kapcsolatokat úgy építem fel, hogy egész közletről láthatom és figyelmesen tanulmányozhatom őket.

Érdekfeszítő úgy dolgozni egy színésszel, hogy közben figyelem a gondolatait: közel áll-e hozzá, amit javaslok, amit kérek tőle? Vagy más hangot kell megütnöm vele? Igyekszem, hogy megismerjem lelki beállítottságát, amely különbözik a másik színésztől, kitapogatni a különbséget a húrok között, melyekhez különféleképp kell nyúlnom ahhoz, hogy a kívánt hangot csaljam ki belőle.

És amikor Sosztakovics ráérősen leveszi kiskabátját, ráteszi a szék hátára, és a zongorához megy: „Arra kérem, nézze el nekem — mondja Dmitrij Dmitrijevics, mint mindig —, én valahogy félkézzel játszom Önnek, hiszen ez egy zenekar munkája.“

Vagy amikor a természet hosszas kutatása után felmegy egy kőhalmomra, mely úgy tűnik neked, hogy kétségtelenül hasonlít Lear átkaira.

Aztán a felvételek borzalmasak. Nagy siker, ha eljön az az óra, amikor a saját munkád foglal el. Amikor a plasztikus elképzelés materializálódik, egy pillanat alatt megvilágosodik előtted, milyen legyen a művész lelki mozgása. Aztán a felvételen minden elúszik, elveszti kellő formáját ezer jelentéktelen ok miatt. Fel sem tudom sorolni mindazt, ami ellenem van, a kép ellen szegül, ami ellen harcolni nem lelkesedéssel vagy hozzáértéssel, hanem csak kitartással lehet. Íme, miért van az, hogy az utolsó munkanapomon gyakran elégedetlenséget érzek: nem sikerült úgy, ahogy sikerülhetett volna, nem sikerült úgy, ahogyan sikerülnie kellett volna.

H. Szabó Gyula fordítása

SIPOS LÁSZLÓ

RAJZFILMEK
FELNŐTTEKNEK

A tűznyelő

Meghatározhatatlan korú férfi, derékig meztelen. Titokzatos rendeltetésű tárgyait, a rejtélyes formájú üvegeket, a kardot, a lángoló fáklyát mindig magával hordja. A Nap és a Hold mindenfelé követi. A Nap a sötét üvegben tér nyugovóra, a Hold a kalitkában levő hal gyomrából kúszik az égre. A meghatározhatatlan korú férfi az égbolt alatt lakik.

*

A film kezdetétől csodákat idéző, sejtelmes cirkuszi zene, a mutatványok alatt a halálugrások dobpergése hallatszik.

*

Lakás.

Az apa kényelmes, nagy karosszékekben ül, kövér, kényelmes. Valamivel a felesége és a két gyerek előtt, kissé takarva őket. Az anya jelentéktelen, sovány, a gyerekek csendesek, jólneveltek. Mindnyájan egy pontra néznek, feszült figyelemmel.

*

Család.

Ugyanazt a családot látjuk hátulról. Előttünk ülnek a mozivásznon a széksorokkal párhuzamosan, szinte a mozi termének folytatásaként. Szemben velük és természetesen a nézőkkel, egy tv-készülék felső fele látszik. Hirtelen eltűnik a család, és a tv képernyője teljesen kitölti a mozivásznat. A képen meghatározhatatlan korú férfi látszik. Derékig meztelen. A kamera fentről lefelé haladva tetőtől talpig, majd hátulról is megmutatja. A férfi mellett ismeretlen, titokzatos rendeltetésű tárgyak: üvegek, kard, lángoló fáklya. Rejtélyes, szertartásos mozdulatokat végez.

*

A férfi arca közelről.

Mozdulatlan, titokzatos, lassan az ég felé fordítja. Az arca fölé fáklyát tart, szája hirtelen kinyílik, és lángot okád magasra, az égre.

*

A rejtélyes, szertartásos mozdulatok és a tűzokádás megismétlődik még néhányszor, s közbe-közbe megjelenik egy-egy pillanatra a feszülten figyelő család csoportja.

*

A mindvégig hallatszó, sejtelmes, csodaidéző zenét három szaggatott csengetés szakítja meg.

*

A családfő nehézkesen feláll, kicsit álldogál, még a tévét nézve, majd nehézkesen elszakad a tv képernyőjétől, s kinyitja a bejárati ajtót. Az ajtó előtt meghatározhatatlan korú férfi áll. Derékig meztelen. Meghajol, megfordul, és hátból is megmutatja magát. A férfi mellett ismeretlen, titokzatos rendeltetésű tárgyak: üvegek, kard, lángoló fáklya. Rejtélyes, szertartásos mozdulatokat végez, arca mozdulatlan, titokzatos. Lassan az ég felé fordítja. Az arca fölé fáklyát tart, szája hirtelen kinyílik, és lángot okád magasra, az égre. (A zene is tökéletesen ismétlődik.) Mielőtt mutatványát befejezhetné és természetesen megismételhetné, az apa dühösen méltatlankodva a kezében levő csupor vizet a tűzokádó arcára önti, és elfojtja „a tüzet“, majd becsapja az ajtót. A családfő mérgesen, sietve visszauul a tv elé, a családja körébe. Mindnyájan feszülten figyelik a tv képernyőjét. A képernyőn meghatározhatatlan korú férfi látszik. Derékig meztelen...

*

A tűzokádó pár pillanatig áll, arca merev, mozdulatlan, lassan lehajol, és felemeli titokzatos rendeltetésű tárgyait.

*

Egy nagyváros főutcája.

A tűzokádó kissé bizonytalanul mozog, a modern kirakatok, reklámok, autók s a közömbösen jövő-menő emberek között. Az égbolt sehol nem látszik. Elvégzi titokzatos, szertartásos előkészítő mozdulatait, lehajol, s titokzatos tárgyai közül felemeli a lángoló fáklyát. Arcát lassan az ég felé fordítja, és lassú mozdulattal a szája fölé emeli a fáklyát...

*

Az emberek közömbösen kikerülnek. Időnként meg-meglökik siettükben. Mutatványa nem állít meg senkit... Hirtelen, még mielőtt szája

szétnyílhata, tűzoltóautó jelenik meg szirénázva, és az egyenruhás tűzoltók segíteni kész buzgalommal, tűzoltókészülékkel támadnak rá, és eloltják az arca fölé tartott égő fáklyát.

*

A tűzoltóautó megjelenésével a zene ritmusa erősen lelassul, csak a hirtelen és szinte értelem nélkül fel-felhangzó dobpergés marad gyors és hangos.

*

A nagyváros parkja.

Sok-sok fa, padok. Az egyik padon egy férfi ül. Derékig meztelen. Arca mozdulatlan. Egyedül ül, nincs mellette semmi, se kard, se üvegek, se a hajdan hozzánőtt égő fáklya. Cigaretta veszt el, s megpróbál rágyújtani. De a gyufaszálak sorban kialusznak, még mielőtt a cigaretta meggyúlna. Egy-két sikertelen kísérlet után egy-egy pillanatra megjelenik a tv előtt ülő, feszülten figyelő család csoportképe. A sikertelen gyufagyújtás és a figyelő család képsorai négszer, ötször váltják egymást, hirtelen, de lassú zenekísérettel.

*

A tűzokádó arca mind közelebbről és közelebbről látszik. Lassan már csak a száját látjuk a cigarettával és keze egy részét egy elaludt gyufaszállal. A kezét lassan-lassan leereszti, és a gyufaszálat a földre ejti, egy halom elszenesedett gyufaszál közé.

*

A zene mindvégig ugyanaz a csodákat idéző, sejtelmes cirkuszi zene és dobpergés, mely a tűzoltóautó megjelenésével erősen lelassul, a dobpergés mindvégig gyors marad. A tűzokádó és tárgyai színesek, meseszerűek, kivéve a parkbeli képsort, mely fehér-fekete-szürke, akárcsak a film többi része.

A trombitás Kentaur lány

Tavaszi, elábrándoztató égbolt.

A végtelent idéző eget néhány felhő díszíti, lakatlan szigetként, melyeken megpihenhet a végtelenbe szaladó tekintet s az elálmodozó gondolat.

*

Az első képsort, tehát a tavaszi ég képsorait, sem zene, sem más hang nem kíséri.

*

Csendesen, szinte észrevétlenül megjelenik egy trombita tölcsére, és lassan-lassan rásettenkedik az égre az egész trombita, majd két kéz, mely tartja, és lassan-lassan a kéz és a trombita gazdájának a feje, egy kedves, szép női fej, majd a fejhez tartozó, szinte teljesen meztelen, csinos, vonzó női test, derékig. Hirtelen a kéz és a száj játszani kezd a trombitán (éktelen, disszonáns hangok), a „zenével“ együtt megjelenik tetőtől talpig főhősünk, a Kentaur lány.

*

Az ég nem látszik.

Egy nagyváros utcája, üzletek, reklámok, autók. És sok-sok ember, siető, közömbös járókelők. (Sokkal kisebbek, mint a Kentaur lány, aki kimagaslik közülük.) A Kentaur lányt nem látják, nem hallják, vagyis inkább nem akarják hallani, nem akarják látni.

*

Egy kisfiú.

Egy kisfiú, aki vissza-visszafordulva megbámulja őt, megbotlik és elesik. Az anyja elfenekeli anélkül, hogy tudomást venne a gyerek érdeklődésének tárgyáról.

*

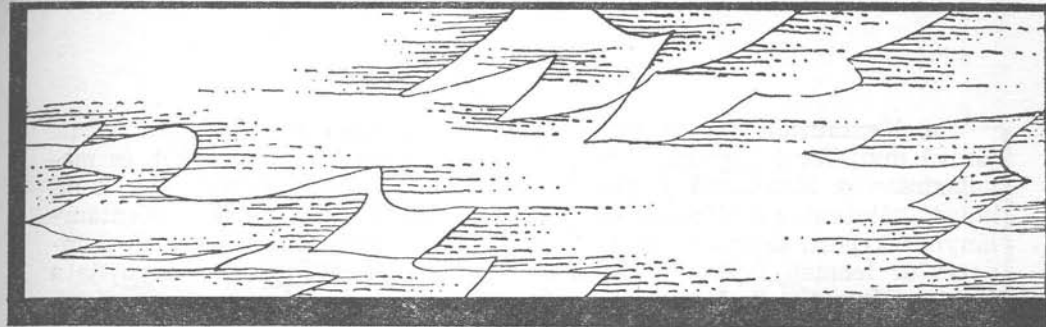
Szerelmespár.

A szerelmespár csókolózik. Bántja őket a zenebona. Lassan elsétálnak, egymást átölelve, csókolózva, anélkül hogy bár egy pillantást vetnének a zaj forrására, a Kentaur lányra.

*

A siető járókelők tömegéből kiválik egy emberke, a Kentaur lány mellé settenkedik, trombitát vesz elő, mely hirtelen az emberkénél nagyobbra növekszik. Ugyanazt a dallamot kezdi játszani, mint a Kentaur lány. (A trombitás emberke is sokkal kisebb a Kentaur lánynál.)

*

A Kentaur lány és az emberke mellett megáll egy hatalmas, puha járású luxuskocsi. Egy kis cilinderes emberke száll ki az autóból, és magabiztosan a Kentaur lány mellé lép. A cilinderes emberkét egy lakáj követi tálcával, s a tálcán sok-sok pénzzel. Mindketten kicsik a Kentaur lányhoz képest, akár a többi járókelő vagy a trombitás emberke. A cilinderes úr leemeli fejről a cilindert, és a tálcán levő pénzt felnyújtja a Kentaur lánynak. A Kentaur lány leereszti trombitáját, elveszi a pénzt. Csábosan tekint a cilinderes emberkére, félig elfordul, az arcát eltakarja a kezével, közben a szemét le nem veszi a cilinderes emberkéről. Viselkedése tipikusan azé a nőé, akit próbálnak elcsábítani, kicsit szabadkozik — az illem kedvéért —, de mivel neki tetszik a legjobban, hagyja magát elcsábítani.

*

A trombitás emberke úgy tesz, mint aki semmit nem lát, semmit nem vesz észre. Csak még buzgóbban és hangosabban játszik, a Kentaur lányt is helyettesítve.

*

Miután a cilinderes emberke elautózott, a Kentaur lány újra játszani kezd. (A trombitás emberke pihen, nem játszik.) A zene ritmusa egyre lassul, s egyre halkul. Majd pár pillanatig csak az ujjai játszanak a trombita billentyűin, hang nem hallatszik.

*

Hirtelen gyorsá és éktelenné válik a zene (miután a Kentaur lány újra játszani kezdett a trombitán), s a Kentaur lány a trombitán keresztül a zene ritmusára kis, hangszeres kentaurokat szül. Más és más hangszer van mindegyiknél. A jövő-menő emberek mindvégig közömbösek, egymást meg-meglökik sietségükben, de a Kentaur lányt s a trombitás emberkét mindvégig kikerülik, látszólag nem véve tudomást sem róluk, sem zenéjükről.

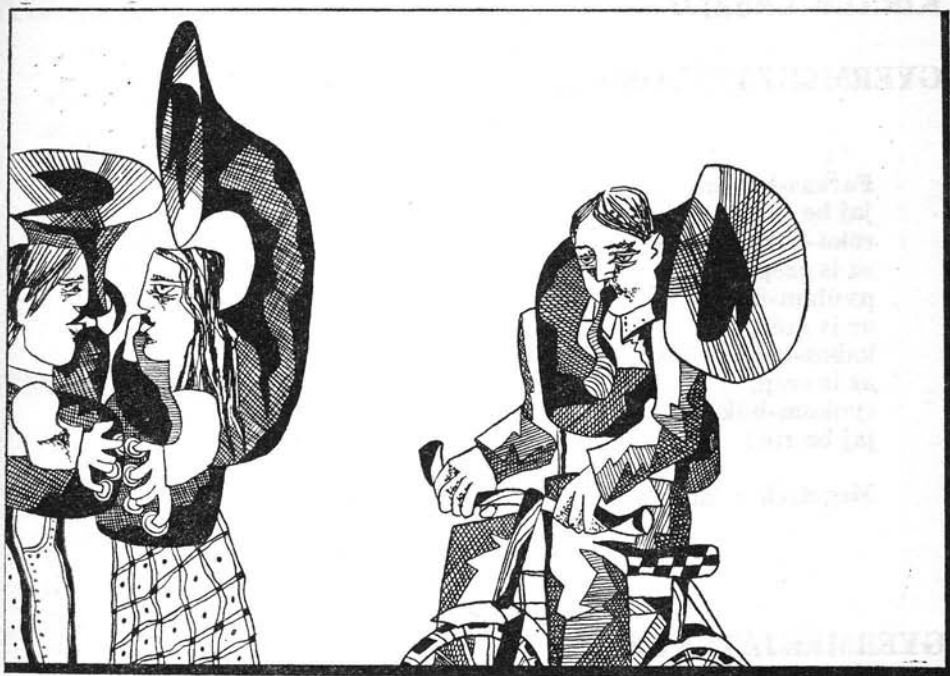
*

A kis, hangszeres kentaurok szanaszéjjel szaladnak, a zenebona fokozódik, szinte elviselhetelenné válik. A kis trombitás ember mellé két kis hangszeres kentaurok csatlakozik, majd néhány hangszeres járókelő egészíti ki a zenekart.

*

A kis kentaurok nőni kezdenek, és lassan-lassan elérik az anyjuk magasságát. (A zene, ha lehet, még erősebb, még kibírhatalanabb.)

*

Sipos László illusztrációi

Az utcán ugyanazok a sietős, közömbös emberek jönnek-mennek, akiket mindvégig láttunk. Csakhogy mindegyiküknél hangszer van, sőt többségük menet közben, biciklin és az autóban ülve is muzsikál.

*

Tavaszi, elábrándoztató égbolt. Az égen a trombita, a trombitát tartó kéz és a Kentaur lány szép, kedves feje. Lassan-lassan visszahúzódik a fej, a kéz, a trombita. (A zene éktelensége, erőssége nem változik.) Csak a végtelent idéző, enyhén felhős égbolt látszik.

*

A Kentaur lány beszáll egy hatalmas luxuskocsiba, és leereszti a kocsitetejét. Az autó lassan-lassan elindul, a hangszeres muzsikáló járókelők hosszan utána néznek a luxusautónak, melyből egy szép, vonzó női fej emelkedik ki. (A zene végig erős, éktelen, agresszív marad.)

KIRÁLY LÁSZLÓ

GYERMEKJÁTÉKOK—1.

Farkas-barkas
jaj be szép,
róka-bóka
az is szép,
nyúlám-búlam
az is szép,
kakas-bakas
az is szép,
tyukom-búkom
jaj be rút!

Megették a farkast...

GYERMEKJÁTÉKOK—2.

Jó szű,
rossz szű,
életünk nem
hosszű,
mégis minden
bántalomért
elmarad a
bosszű.

GYERMEKJÁTÉKOK—4.

Tízve,
tűzve,
bele legyen
fűzve,
a szememet
kiszúrhatod,
mégse vetnek
tűzre.

GYERMEKJÁTÉKOK—5.

E-ke-há-négy,
megoszthatjuk
Pálnét,
én adom a
lakásomat,
te hozod a
málét. . .

GYERMEKJÁTÉKOK—6.

Akkor a
gróf vissza-
tette
már töltött piszto-
lyát,
megcsókolta a
lánykát,
s aztán
önma-
gát.

Ennek mintája:
Akkor a gróf elővette
már töltött pizstolyát,
szívenlőtte a lánykát,
s aztán önmagát.

TÓTH ISTVÁN

DEDIKÁCIÓ

Jó gazda voltál,
rendben volt a portád,
pedig bajaink
behordtuk tehozzád.

S mint ki legjobb
közeli rokonunk vagy,
benned láttuk meg
legjobb önmagunkat.

Nem látunk már . . .
tollamra szók se jönnek.
Messziről küldöm
néked ezt a könyvet —

néma jelét
a biztos szeretetnek.
Hisz szívből ad az,
aki szegényebb lett.

PÁSKÁNDI GÉZA

EGYSZEMÉLYES HÍD

Folyosón surranó
Csapáson
Lopakvó
Csigalépcsőn
Settengő

Csuhás
Vadász
Leány

„Capitolium dombján igyekvő méla szűz“

Egyszemélyes híd
Menj!

COPULA

Nem hagyta a semmimet élni
Födél
Kupola

Nem segítette semmimet élni
Tető alá vont
Copula
Nem hagyta végtelen ragjaimat
Torony körül lebegni
Besurrogott az ablakon
Toronyba hullt
Tetőt kapott
A vak, a denevér-semmi
A Copula
Nem hagyta végtelen ragjaimat
Torony körül lebegni

ALSÓ ÉDEN

él a halál
teremténye nem

alsó édenben
épp rögöt szakít

a halott
visszateszi az almát

s ím, most
a lángpallos
kialszik a rögöktől
ásó és
nagynéha szusszan
pallos voltam hajdanán
lángokkal úztem
rögökkel terelek

a halál teremténye
visszateszi az almát

AZ ÖNGYILKOSHELYETTES

(Első kakasszó)

- Paduczkay, ha jól tudom, maga az éjszakai ügyeletes.
- Igen, én vagyok.
- Akkor mire vár? Akarom mondani, hová készül? Átöltözik?
- A zárórára várok. Előbb levetem, majd újra felveszem a köpenyt. Átöltözöm. Az első kakasszóra várok, amely állítólag tízkor megszólal. Ha ugyan vasárnapra le nem vágják azt a kakast. Hónapok óta hallom, amikor ügyeletes vagyok. Néha nappal is. Vannak, akik már az első kakasszóra elárulják.
- Mit árulnak el?
- Ami a kezük ügyébe esik. Néha meg sem várják. És néha fontosabb dolgokat is. Valahol itt tartják, a szomszédban. A férj szemétdombján, esetleg erkélyén: idegen kakasok.
- Látom, jókedvében van.
- Azt én is szeretném látni. A vendéglőben hajnali kettőkor van záróra. Azután még, természetesen, maradnak. Olyankor már az énekesnő is szabad. Szabad maradni.
- Miket beszél? Hölgyleányok, menjenek csak nyugodtan haza. Nekem még van egy kis dolgom.
- Én semmit nem beszélek. Kétszer gondolok el mindent, legalább kétszer, de nem mondok semmit. Nem mondok ki semmit kellő időben. Hibám ez is. Felgyűltek a hibáim. Már éltem valamennyit.
- Legyen gondja mindenre. Érti?
- Az öngyilkoshelyettesek rendszerint nem hálnak meg. Értem. De már csak múlt időben teszek-veszek itt. Ezt maga nem érti. Az öngyilkoshelyettesek ellenére ennek: élnek.
- Nem szeretem a hangulatát.
- Már én sem. Mióta nem szeretem? Azóta. A szakításra ezer okom van. Plusz egy semmiség. A szakításhoz ennyi elég. Mindenfajta szakításhoz.
- Nem szeretném, ha megint leinná magát.
- Én sem. Mert én vagyok az éjszakai ügyeletes. És nem az öngyilkoshelyettes vagyok. Az éjszakai ügyeletes vagyok. Bizony.
- Ha befut valamelyik: mint rendesen.
- Kötve hiszem. Megkötözve majd elhiszem. Így akartam mondani. Tulajdonképpen én már rég kötözni való bolond vagyok. Ezt akartam mondani.
- Maga mondja. Aludja ki magát. Aludjon, ha lehet.
- Kérem tiszteletben tartani a várható éjszakai nyugodalmamat. Viszontlátásra.

— Maga ma éjjel dolgozni köteles. Az ügyeletes szolgálatkész. Itt a *Separanda* kulcsa. Első ízben bízom magára némi aggodalmak közepe.

— Én nem is bíznám magamra. A *Separanda* olyan, mint a lélek: kulcsra nyílik a szekrény, annak belsejében egy kisebb szekrény: a *Venena*, ugyebár. Ha nem piszkálják, semmi baj. Csak nem kell felnyitni. A mérég ára, természetesen, a pénztárban lesz. Tudom, mi a tisztesség. Blokkolom. Ha meghalok, csak magánkölségen.

— Mikor ivott? Eh, egy patika mindig megtalálja az alkalmat, hogy igyék. Ne marhuljon itt nekem. Meghallhatják a kolleginák. Elment az esze.

— Az egyik kedvem elment vadászni. Rég ittam. Rég sokat ittam. Ma csak egy keveset. Nézzen ki az ablakon: a drótokon, mint fehér fecskesor, ül a hó. Esni fog még ma éjjel. De mi itt ülünk bent, a jó meleg rácsok mögött. Kérem a méregpoharam. Miért olyan unottak az emberek, ha más szerelméről van szó? Felcsillan a szemük, emlék, csillan, azután unják. Még csak azt sem érdeklik meg, hogy elmondjuk nekik: megismertünk egy nőt. Hallott maga Kritónról? Máskor detektívregényt szoktam olvasni, most ez a könyv került a kezembe. Most előre tudom, ki a gyilkos. Csak azt nem tudom, melyik bűnt kövessem el. Hallgassa meg, tanulságos, mit mondott Kritón: „*De úgy látom, Szókratész, hogy a nap még a hegyek fölött van, és még nem bukott le. És tudom, hogy mások is csak nagyon későn isszák ki a felszólítás után, s lakomáznak meg idődögálnak jócskán, s néhányan még azokkal is együtt vannak, akikre akkor vágyakoznak. Tehát csak ne siess: van még idő.*” Ezt mondja. Issekutz bizonyára ismerte. Kedves női arcok. Hány vonul át, csak villanásnyira, egyetlen férfi életén? Mit akarnak? Csak megpillantjuk a szépet, aztán eltűnik. Azután meg hencegünk, hogy bármikor felhívhatunk valakit telefonon. És ha nem válaszol? Ha, mondjuk, nincs otthon, vagy ha váratlanul boldog nélkülünk is? Erre csak azt tudom mondani, amit elhallgatok.

— Paduczky, nem először figyelmeztetem az utóbbi másfél évben: az állásával játszik.

— Nem először, igaz. Ez a legkevesebb: nem először. A csalódás sohasem akkor ér véget, amikor a szakítás. Ezt jobb tudni. Az állásommal játszom. Csak a szabadságával ne játsszék az ember. És igen. A valódi zsarnokok megfigyelésem szerint nem tűrik, ha ellentmondanak nekik. Ha viszont egyetértenek velük, nyomban gyanút fognak. Válasszon. Ez a megfigyelésem, főnök. Jó éjszakát.

— Történt valami?

— Mindig történik. Persze, néha csak úgy tűnik fel. Épp ez nem tűnik fel.

— Vannak vidéki gyógyszertárak, Paduczky.

— Vannak. Ha csak arra emlékeznék, ami szükséges, még boldog is lehetnék, talán. Vannak más gyógyszertárak is és más öngyilkoshelyettesek is. Már mondtam. Főnök, több olyan receptre tölem morfium nem megy ki. Pedig látszólag tisztességes, ugyebár: a halottnak már nincs szüksége rá, éljenek az élők. A halott túléli a receptet. Nem, kérem, újabban nem. Mosolyhiány miatt zárva. Inkább mint: Leltár miatt az egész személyzet zárva. Amikor én vagyok, ha ezentúl én leszek az éj-

szakai ügyeletes: „A gyógyszerháron áthaladni nem lehet, hátsó kapu zárva. A Személyzet.“ Legfeljebb kiteszek egy hirdetést a rácsra: „Eladó alig használt koponya a patikában. Érdeklődni máskor.“

— Paduczka, én magát akkor rúgatom ki, amikor akarom. Remélem, ezzel tisztában van. Gondolja meg.

— Mit gondoljak meg rajta, ha már tisztában vagyok. Éjfél kisértet másnap délelőtt lepedőt mos. Tisztában vagyok, de lehetnének mindnyájan tisztábbak. Szerelmem hátralévő részét, ha még lesz, nem akarom börtönben tölteni. Világos? Most nézhetem egész éjszaka az ajtón a rácsot. Mindig, ha csengetnek. Mert csengetni fognak, amint szoktak.

— Dixi.

— Személyes szabadságomat többre becsülöm a gyógyszeres életmentésnél is. Én is dixi. Erre az elhatározásra jutottam. És felőlem most már lehetnek tervei velünk a halálnak. Aminthogy vannak.

— Jöjjön, igyunk valamit. Mit mind hülyéskedik?

— Már ittam. Jó éjszakát. A kakas pontos időjelzés valamikor. Mondtam: múlt időben teszek-veszek. Forduljon jobbik énemhez, ha megtalálja, ha találkozhatna még velem. Esetleg itt ül a jó, meleg gyógyszerháron, lakás, fűtés, világítás, válogatott szeszesitalok, méreg, gyorsanölő, karnyújtásnyira, recept nélkül, kívánságra, frissen cserélt ágyemű a díványon, termoszban kávé, kilátás a havas éjszakába, az álmatlanság fehérjébe, rádió, kint fúj a szél, csúnya idő, havazhat, esetleg ónos eső hull, ismerős gyógyszerek, egyetlen igazi gyógyszer van: az aszpirin, tudjuk. Azt is tudjuk: a gépkocsit, a háztartást, a szeretőt üzemeltetni kell. Amikor a havazásban a gépkocsi rendszáma halványan áttetszik: manapság ez a fekete-fehér, a feketén fehér, fehérén fekete. Ha a bűnre vezető alkalmakat nem kerüljük el, ne kerüljük el a bocsánatra vezető alkalmat sem végül. Mert én nem értem. Hogy van ez? Itt állok: érvényes valami, legalábbis úgy gondolom. Arrébb lépek, mintha már valami zavar támadna: gyanú, félelem, kétség, mit tudom én, mi. Nem vagyok nyugodt afelől, amit az imént elgondoltam.

— Először beszél így. Először hallom így beszélni.

— Először így beszél az ember, azután úgy. Nem beszélhet folyton ugyanúgy. Él. Hogy is volt. Körüljáróm, mondjuk ezt a pultot, lehet a hangulatom akármilyen, de nem is: vissza kell ténnem a gondolathoz. Vissza kell ténni a gondolat színhelyére. Mintha a gondolat bűn lenne, már egymaga is, egyedül is, csak mert gondolat. Ám az idő már előrehaladt, nem tudom, mit akartam mondani. Mindegy.

— Az emlékeket gumicellába kell zárni. Hogy ott dühöngjenek. Épelméjű ember nem él egy fedél alatt az emlékeivel. Maga bolond. Engedelemmel.

— De nem azért. És engedelem nélkül is. Tudom.

— Most mi a baja tulajdonképpen?

— Tulajdonképpen semmi. Ne nézzen úgy rám. Van elmeorvos barátom. Mondhatnám: házi elmeorvosom van. Nem ettől félek. Nem tőle. Az emberben elapadhat az általános érdeklődés, az a nagyobb baj. Az emberiség oly keveset áldoz az emberre. Majd meglátják ezt még mások is.

— Valami a lány körül? Némely nőt később sem lehet jobban unni, mint az elején. Ez nagy előny.

— Ne folytassuk. A csodababák sem mondják örökké: Mamma.

— En úgy értesültem, hogy maga megint szabad és független ember.

— A szabadság és függetlenség minden keserűségével. Szegény anyám mondta olykor, nem elégszer: Keserű a pogácsád, fiam.

— Gondolhattam volna, hogy valami nőügy.

— Gondolhatta volna, de ne gondolja. Különben is, már szól a kakas, ha jól odafigyelünk. Át kell vennem a szolgálatot. De még járnak a buszok. Haldoklók helyett hörögnek. Hörög-nyögnek, amint a lovak rügkapáltak. Nem lehetne ez a gyógyszertár máshol? Valami csendesebb helyen, például.

— Lelkiállapota, enyhén szólva, aggaszt.

— Iratkozzék be az aggódók klubjába. Még nem alakult meg. Pedig máris késő.

— Hagyja abba. Most már én mondom. El kell mennem.

— Még el sem kezdtem valójában. Ismertem egy öreg gyógyszerészt, olykor a gyógyszerészek is megöregszenek, megcsalta a felesége, még fiatalabb korában, amikor érdemes. Később rábeszéltek, vegyen el egy vak nőt. De nincs teljes boldogság. Egyeseknek már azelőtt hullni kezd a hajuk. Egy ember szeretett egy nőt, aztán nézte egy életen át a nő szomorkásan hegyes orrát. És ez is megoldás.

— Magát le fogom váltatni. Sajnálom, ez a helyzet.

— Honnan? Ezt az éjszakát még kibírom. Ahonnan maga leváltathatna, oda én sem érek fel.

— Maga súlyos lelki zavarokkal küzd.

— Ki nem? Bevehetnék valami gyógyszert. De már ismerem a hatásukat. Nem kell. Tele van a gyógyszertár gonosz, gonosz-zöld növényekkel. Valóságos kis dzsungel. A nők tenyésztik. A rohadás sem hiányzik. De ne töltsük az időt a környezettel, amikor az emberre is alig jut már idő. A rohadást tessék szó szerint érteni.

— Megőrült? Jenő, maga megőrült.

— Még nem. Akkor ugyanis már könnyebb lenne. Bölcs intézkedés, hogy morfiumot csak legfeljebb három napra lehet felírni, három napra elegendő mennyiséget. Ez annyi mint: a beteg még él egy napot, két napi adag marad. Főnök, maga szerint egy kiáltvány valahogy így hangzana: „Ne szólj szám, nem fáj fejem.” Hát akkor inkább tartózkodjunk. Már egy valamirevaló emberi megjelenéshez is össze kell szednünk magunkat. Hát még amikor baj van. Vagy lesz. Lehet. Néha, ami szabálytalan, az tilos is. Sőt törvénytelen. Nem kell bejedin. Még nem szóltam semmit, csupán elhatároltam magam. Semmi: csak ismét működik a Papez-féle indulati pálya, akarom mondani: körpálya. Ismeri? Csudapofa kis játékszer a fejünkben. Mindenki saját külön kis cirkuszi porondja, belül. Ahol az indulataink mutatványai lezajlanak. A nyaktörök is, valamint azok is, amelyekkel mások nyakát törjük ki. Műtétileg átvágható az egész idegköteg, idegsejtköteg. A Papez-féle indulati körpálya megbízható, a Papez-féle indulati körpálya akkor is tovább működik. Csodálatos. Ezt még senki sem érti. Már vártam. Az enyém most kezd működni. Néha késik a pálya begerjedése, néha tunya. Ám egyszercsak mégis munkába fog. Éjjel-nappal: amíg ön alszik, a Papez-féle működik. Csodálatos. Pedig talán mindössze annyiról van szó, hogy ha egyszer egy gondolat a fejbe

bemegy, az onnan többé ki nem jön, legfeljebb azért, hogy megmutassa magát. Csodálkozik? Menjen csak nyugodtan haza. Szerintem egy pár-beszédhez legalább hárman kellenek. Hogyha valamelyikük távozik, továbbra is legyen értelme a válaszoknak.

— Reggelig, reggelre érteni akarom. Egyenes választ kérek. Felhívom.

— Minek. Hátha mást mondok. Őrület, hogy az ember két részre oszlik: férfira és nőre. Ne hívjon. Találkozunk.

— Ezt már sokan tudták.

— De még senki sem tudta elviselni.

— Filozófus a patikában.

— Miért ne? Bárhol, ahol egyetlen ember is szenved. „*Aszklépiosz-nak kakással tartozunk.*“ Tudta? Ha tudta, ha nem, ne feledje. Meg kell szereznem a szomszéd kakasát. Vagy egy másikat. A piacon időnként lehet kakast venni. Remélem, bármilyen kakas megfelel, csak kakas legyen. Tisztelnünk kell azokat a törvényeket is, amelyeket az emberiség előttünk tartott be. Búcsúzom, mert láthatja: máris jönnek, becsengetnek. Szomorú, hogy már éjszaka sem gyógyul az emberiség. Most már éjszaka sem gyógyul az emberiség?

(Második kakasszó)

— Te még beszélnél velem? Keress meg engem a világban.

— Nem tudom. Az attól függ. Nem gondolok előre.

— Egyszer, ezt még sohasem mondtam el neked, már a kapun kopogtattam, úgy izgultam. Egy bérház kapuján kopogtattam érted. Négyezerötszázmillió éve szeretlek, amióta víz van ezen a szerencsétlen bolygón. Veled akartam benépesíteni a földet. Öreg már a szerelem. Múlt időben tesztek-veszek, múlt időben szólok hozzád, mint aki már elszánta magát, végre. Hallasz? Ezt még meg kell hallgatnod.

— Kérek egy cigarettát.

— Természetesen meggyújtva. Ugye?

— Igen. Mint régen. Mint régebb.

— Az első füst az enyém. Az első éjszakai füst joga.

— A tiéd.

— Nem nézek rád.

— Most ne nézz.

— Csak átadom. Nem látlak a sötétben.

— Látjuk a parazsat. Köszönöm.

— Kicsi tündér. A köszönet el is maradhat. Mindig elmarad.

— Mondd úgy, ahogy majd később fogod mondani: Kacsatündér. Őszintébb. Előbb nagyon bántott, hogy így neveztél végül. De már megszoktam.

— Ne haragudj. Már mondtam. Így hallottam ki a dalból. Sokáig azt hittem: Kacsatündért énekelnek. Már megmagyaráztam. Igazad van: könnyebb most is a későbbi indulat hangján beszélni. Amikor már lecsillapodott minden. Mindig, te mindig megkapod, amit akarsz.

— De nem azt, amit akarok.

— Mit? Ó, jaj, kicsi tündér.

— Ha már kérdezni kell, nincs mit válaszolnom.

— Életem egyetlen édes-kedves csodája. Én boldog vagyok, nem szégyellem kimondani: akkor is boldog vagyok, ha gyötrődve és kétségek között vergődve, de mégis rád gondolhatok. Szeretnél beszélni velem? Nekem beszélnem kell veled. Ha ébren vagyok, téged virrasztalak, ha alszom, fölöled álmodom. Álomban nyitva volt a szemed. Láttam: nyitva a szemed. Még álomban sem áll jól a szemed. A gyógyszerárban szépen alusznak a skatulyák. A szemed sohasem tud elaludni bennem. Szerencsésen megérkeztem, megfogadván minden kedves tanácsodat, szem előtt tartván őket, a szemedet pedig szemem előtt. Szemed a hetedik világrész ege. Én szépem, én egyetlen vétkem, én legnagyobb vétkem. Gyógyíts ki engem ebből a szerelemből, szépen kérlek. Mindig színes álmokat látok, színeset álmodom fölöled — a lélek külön fényűzése. Bosszúálló színek.

— Én csak ezért az óráért, erre az órára születtem. Pedig mindig azt mondtad: kár a jelen pillanatnak élni.

— Mondtam. Visszavonom. Válaszolsz nekem?

— Én majd megtanítalak élni. Én ezt mondtam neked.

— Én pedig megtanítalak meghalni. Erre csak ezt mondhattam volna. Veled akarok élni, és beléd akarok halni. Rejts el engem barlangodba. A mélységmámortól fölfelé. Föl, föl, az öledig. Egyszer már találkozni kíván az ösztön és az értelem.

— Milyen történelemben?

— A kérdés meglep. Sohasem kérdeztél ilyesmit, amíg beszéltünk. Ezt talán már csak évek múlva kérdezhetnéd. Nem a régi szép időkben. Kívárom az ezután jövő régi szép időket is érted. Mindegy, milyen történelemben, csak legalább egy lenge papír jelezze. Mondjuk a búcsúlevél.

— Nem tudtalak kigyógyítani. Ne haragudj ezért. Egyik ember sem okozója a másik szerelmének, nem is közös nevezője. Talán ez a baj. Fáj, amikor megidéz, mert újra érzem én is. Hagyj.

— A nők szépsége ravaszságukkal legalább unokatestvéri fokon rokon. Várj egy pillanatra, cseng a telefon. A főnök. Várj egy kicsit. Mondom, még hányszor mondjam, nem ittam, főnök. Semmit.

— Hogy érzi magát?

— Már rosszabbul. Milyen gyöngéd lett hirtelen. Elmélkedem. Várom a második kakasszót. Készülődöm az árulásra. Mi egyebet tehetnék.

— Tehát hivatalos virrasztási idejét magánügyei rendezésére használja.

— Valahogy úgy. Kíváncsi, hogy mennyi gyógyszert adtam el eddig? Nem? Én sem vagyok kíváncsi rá. Aludjék jól. A rossz lelkiismeretet az álmatlanság bünteti. Morfiumot pedig továbbra sem adok ki senkinek. Illetve, megnézem, kinek. A halott utolsó pillanatától érvényét veszti a legjobb recept is. Tudott róla, hogy morfium-receptet a maga emberei rendszerint úgy hoztak be ide, hogy a paciens már halott volt? Hogy ne a telefonba? Az igazat bárhová be lehet kiabálni. Én most még nem is beszélek olyan hangosan. Csak éjjel után már csend van: hallik a szó. Hallom a kakasom. Akarja hallani? Kakasszó: telefonon. Nem ébresztő, de engem valahogy megnyugtat. Főnök, a kakas üdvözli önt. És hagyjon nekem békét reggelig. Éjjel után nem veszem fel a kagylót,

hiába csenget. Ne haragudj, kicsi tündér: a szolgálát. Kit szeretsz te önmagadon kívül? Ezt már rég meg akartam kérdezni.

— Anyámat és téged.

— Más senkit?

— Más senkit. Esküszöm.

— Vers már az is, hűséggel ha rámnézel. De éppenúgy lehet hazugság is. A szavak elbújhatnak az igazság elől. Elbújnak abba a szobába, csodálatos szoba, ahol esküpótló mosolyodtól bármi a súlytalanság állapotába kerül. Még az is, amiben előzőleg már megállapodtunk. Életed túlnyomó részét záróra után szenveded majd el. Váltott alkoholokkal trapolsz, ki tudja kikkel és milyen éjszakákba.

— Nem hittél soha nekem. Mert magadban sem hiszel már.

— Jobb hinni is, meg nem is, mint csak hinni. Hinni szerettem volna. Csakhogy. A szerelem okán végül minden férfi beiratkozik a bohóciskolába. Egy év tíznek számít olykor, és a bohóciskolában mindenki ismétlőre bukik folyton.

— Azt mondtam nagysokára: szeretlek. Így volt. Akkor már én voltam veled, hiába távolodtál. Szerettelek.

— A testet még láttuk lélek nélkül bolyongani, de nem a lelket is test nélkül. Nem hiszek a szerelem kísértetében, aki időnként felkeresi az embert. Csak a testünk szerette egymást.

— El vagy rontva. Hányszor mondtam. Nem mertem mondani, aztán mégis mondtam. El vagy már rontva, akárcsak én. Mindig csak másokért. Hogy meg ne sértődjék valaki: inkább eszel a rossz főztjéből, annyit eszel, hogy a gyomrod is elrontod. El vagyunk rontva.

— Néha sok egy embernek a saját élete is. Ilyenkor vállalja a másikat: a nőt. Némelyik nő olyan rendes volt, hogy szégyelltem életünkbe egy konfliktust bevinni.

— Én már hittem egy idő után, amit te olyan szépen mondtál: „Mintha minden csak azért történt volna eddig a világon, hogy mi találkozhassunk.“ Hazudtál. Elmentél.

— Én már gyermekkoromban hazamentem volna. Félttem. Azt hiszem tőled félttem mindig.

— És most mit fogsz mondani? Nem most: később?

— Még nem tudom. Csak azt tudom: semmire nincs bocsánat.

— Nincs. Nem kell. A bocsánatot megette a fene.

— Mindent elfogadok, csak még beszélj velem.

— Ha lenne mit mondanom, írtam volna. Van távirat. Van telefon. Azóta már melléd is feküdhettem volna, újra. Én voltam a jóbolond, eddig is.

— A szeretet nagyon szép, ezt mondtad. Szép a szeretet, de szerintem csak a szerelemnek van értelme. A látszat-szerelem azzal takarózik, hogy a szeretet több. A szerelem elmúlik. Mintha a szeretet nem múlna ugyanúgy el. Mindkettő becsaphatja az embert. Ne takarózz vékony szerelemmel, meghűlhet a lelked. De mit mondjak anyámnak? Mit mondjunk az anyáknak? Amikor a műezzin elzengi az ő mindenéjszakai énekét, már megint záróra, kérem, akkor mit mondjunk az anyáknak? Az anyák türelme sem végtelen. És azelőtt mindig azt mondtuk nekik: Édesanyám, bemutatom neked. Engedd meg, hogy bemutassam. Itt hozom őt. Majd megismered őt. Végre megtaláltam az igazit.

Úgy örvidenek, ha megérteneitek egymást. Az anyák lelke: az új s folyton új menyeknek országa. Elfogadni, azután elfeledni.

— Kinek van a legőszintébb gyémántja?

— Senkinek. Nekünk lehetett volna.

— Akkor tehát őrizzük jól.

— Mindig gondos nő voltál. De az édesanyáknak leveleket írtunk. Új szerelem, megint meg kell győzni az édesanyát, hogy most már ez az. Jól van, édes fiam. Csak legyetek boldogok. Tudod, anyám, már nem lehetett tovább bírni. Nem baj, fiam, találsz még te magadhozvalót. Találtam, édesanyám, megismered. Már szeretném megismerni azt a kedves angyalt, aki így szereti az én elsőszülött fiamat. Anyám, ő az. Mi van veletek, édes fiam, el nem tudom képzelni, nem írtok hetek óta egyetlen sort sem. Édesanyám, a válóperen túl vagyunk. Csak sikerüljön aztán végre az életetek, fiam. Ne búsulj, édesanyám, Turgenyev fiatalkorában városról városra kísért egy jelentéktelen színésznőt, tulajdonképpen mindent neki köszönhetett, mert bár a nő csúful megcsalta végül, az életet nem tudta elvenni már szerelmétől: az író megismerte az életet. Én egyébként jól vagyok, ismét dolgozom, csak még nem a régi a szerelem. Új. Majd a nyáron hazaszaladunk egy-két hétre, akkor megismered. Kacsatündér, te sohasem akartál édesanya lenni?

— Egyszer nagy hó hullott a szívemre. Az első gyermekem.

— Hová lett az első hó?

— Nagy hó esett le a szívemről. A férfi mint állat borzasztó volt, mint ember elég rendes. Meséltem róla. Vagy nem? Jobb lett volna, ha nem mondok semmit. Soha senkiről semmit.

— Minden embernek kilátszik valamilyen hibája. Előbb-utóbb. Tudod: volt egyszer egy szegényember, vett magának új ruhát, de hogy kímélje az újat, fölvette a régit is, a régi alatt az újban feszített. És az mégis a legkevesebb, hogy szerettelek? Én is szerettelek. Senkihez így nem vonzódtam. Látod, később már megint szemérmesen fejezzük ki magunkat. Vonzódtam. Az igazság ez: az egyetlen voltál. Se szülők, se barátok. A szerelem paradicsomi magányban indul.

— Mindig félttem a szavaidtól. Hajnal a szerelem ideje, azt mondtad, mégis a legcsúnyább dolgok mindig hajnalban történtek. Erre, ugye, nem felelsz semmit.

— Azért akarok beszélni veled, hogy ne tudjak felelni. Ha tudok: mindent elront a magyarázat. Nem felelek. Nem hozzád szólok. Kedves alvók és mélyenalvók, titeket az ne zavarjon, hogy valakik mindig virrasztanak. Elmúlt másfél óra: szívre, agyra, májra, szerelemre vigyázatok. A gyógyszerárban szolgálatrakészen szunnyad a gyógyulás. Még szerencse, hogy az énekesnőknek nem kell hosszú haját növeszteniök. Ebben legalább szerencséd volt.

— Esik a téli eső.

— Nálam havazik. Kinézek a rácson: olyan fehér a világ, mintha csak bocsánatos bűnök lennének. Olyan, mint amikor ősapa felfedezte nekünk az életet, olyan az ajtóüveg-táj, az utca, amit már nem utálhatnék jobban, mint ősapát. Egyszer, ezt sem mondtam még el neked, valakire nagyon megharagudtam, mert azt mondta: nem leszel a legszebb öregasszony. Te is megöregszel.

— Én arra emlékszem, amikor még megöleltél. Ahogy most megölelsz. Ölelj még.

— Amikor megölelik, utána minden nő elveszti a nemét: néhány percre angyallá lesz. De azután behozza hamar ezt a kis kiesést. Szókratész bizonyára ezért küldte ki utolsó óráiból a nőket. Mert úgy halotta, hogy a férfiaknak csendben kell meghalniuk. És élniök?

— Ma mentél el. A legszebb levelem sohasem kaptad meg. Mindig is sajnálni fogom. De legalább olvasd el ezt a néhány sort. Naponta egy mondatot írtam le, írógéppel. Nem tudom, írni tanultam, vagy vallani neked. Mindegy. Ez van. Még nem érzem a hiányod. Hisz kezdettől fogva hozzászoktattál, hogy párnapig együttlét után elválunk több pár napra. Azt vetették ki a kártyából, hogy „új szívkirály a láthatáron, nagy szerelemmel“. Én rád gondoltam.

— Régi szeretőd id közül bárki csak úgy elment mellettünk, már ezzel is a becsületsértés határát súrolta.

— Tudom. És én talán nem szenvedtem?

— Mi jobb? Ha nem látunk, vagy ha minket nem látnak? Vak feleség vezet világtalan férjet.

— Hallgass meg. Talán utoljára kérlek.

— Ez a modell lázadása?

— Te is modellem voltál. Egymást megismertük.

— Valakitől mindig elveszünk egymást. Vagy legalább a tolvaj lelkiismeret pírja az orcákon. Nincs vegytiszta kezdet. Ezért robban a vége.

— Aki volt, egyszer csak nincs többé.

— Rajzolkod nekem házat, benne békés családi otthont, vasárnap kakas fő a fazékban, a zaj résein többé nem kukorékol be sehová, ideje sincs már a világot megfigyelni, a kakas helyett a hatliteres kukta sípol, jajveszékel, rohanjunk ki valahová, még lekés bennünket a természet. A nős férfi a lányok szemében olyan, mint aki más javára végrendelkezett. Tudsz róla?

— Dehát az emlékek. Legalább az emlékeinknek irgalmazzunk.

— Ugyan, az emlékek. A hal sem gondol a konzervdoboz formájára, amíg él.

— Én azért folytatom. Ti úgyis meghallgatjátok végül a legszebb nőket is. Nincs kibúvó. Egész nap nem tudtam hazajönni. Lehetséges, hogy már hiányzol? Enytől megtudtam, hogy holnap este beszélhetnék veled telefonon. Sajnos, fellépés a vendéglőben. Amióta elmentél, már másodszor voltam erős, tiszta önmagam előtt is. Olyan boldog vagyok. En is szeretlek. Fellépésemre magammal vittelek. Dühös vagyok magamra. Szerettem volna úgy beszélni veled, hogy érezzed: szeretlek, de nem tudtam. Szomorú voltam egész nap. Elrendeztem a kabátomat. Szeretném, ha már kész lenne, mert nagyon fádom. Hát így unatkozni. Még szerencse, hogy itt van az írógép. Ez a leveled nagyon nehezen érkezett. Nem tudom, mikor írtad, csak azt, hogy már hat napja, hogy elmentél. Jaj. Végre megint megérkezett a várva várt leveled. Rögtön válaszoltam rá, csak nem tudom, megkapod-e egyáltalán. Szerettem volna küldeni képet is. Biztosan örültél volna neki. Most már nagyon szeretném, ha

mindenüvé velem jönnél. Elfelejtettem megkérdezni, hogy a barkód lát-szik-e már. De úgy érzem, hogy majd te beszámolsz róla. Ha jól ismer-lek. Istenem, mikor kapok újra levelet. Olyan rettenetes rossz egyedül.

— A nők különféle szörnyű dolgokat műveltetnek a férfiakkal. Egyiknél szakáll fel, a másiknál bajusz le.

— Ma itt volt az asztalos, megjavította az ágyat, de megjegyezte: egy pillanatig se gondoljam, hogy elhiszi, az ágy csak úgy ni, alvás köz-ben szakadt le. Jézus, Mária. Mikor jössz már haza? Mikor jössz már ve-lem? Lehullt az első hó. Szomorú vagyok. Ne haragudj. Tegnap megkap-tam a lapot, ma a levelet. Rettenetes, hogy nem vagy itt. Nekem nincs erőm írni. Olyan szükségem lenne rád. Egyetlen szóval sem írod, mikor érkezel, hogy legalább a napokat számolhassam.

— Ne ráncold a homlokod. Mindez már akkor elmúlt. Ráncot hom-lokáról.

— Az oroszlánnak rövid a lába. Mondjunk még kifogásokat. Tőled tanultam.

— Mondjunk. Golyóálló halál.

— Játssz, amit élned kellene, hogy játékos az élet legyen.

— Ezt én mondtam neked. Nőnek férfi nem adhat szebb ajándékot gondolatánál.

— Te mondtad. De meg én jegyeztem. Amit elfelejtünk, azt mintha már akkor eldobtuk volna, amikor mondtuk. Játssz, amit élned kellene, hogy játékos élet legyen legalább.

— Mindent tudok rólad. De csak most kezdtél el titok lenni.

— Tudsz róla? Ha másra gondolsz mellettem, megváltozik a szemed színe. Tudom. A jóbolond én voltam végig.

— Boldog és boldogtalan: az éppen egy pár.

— Nem érdemes ezzel tölteni az időt. Önmagunkba nézni beteg-ség? Vagy talán érdemes másban bízni? Vagy bárkinek hinni? Hittek bennem olyanok, akiknek semmit sem adtam.

— Bennem is hittek.

— Ma hogy szeretném. Hülyeség. Csak úgy eszembe jutott. Te más mellett voltál fiatal, én melletted öregszem meg.

— A behízelt hangú férfiak rúgják ki leghamarabb a nőket. Tudsz róla?

— Legcsodálatosabb mindenem, állatom, az enyém vagy.

— Most pedig távozzék belőlünk az állat. Mert szeretni szabad a sírig is, de nem egy életen át. Még mit akartál? Hogy a tenyeremen hor-dozzalak?

— Nem.

— Akkor?

— Csak annyit, hogy amelyik tenyereden nem hordozol, a másik-kal ne bánts.

— Az ember mielőtt kihalna a világból, kihal lakásokból, emberekből, legvégül helyzetekből. Ez végül valamiféle összeggé áll össze. Nem gondolod?

— Hogy megszabaduljunk egymástól, elmentünk együtt társaságba.

— Igen. És ott még azt is beismerted, hogy szeretsz. Én nem akartam állati jelenben szeretni, nemcsak az állati jelent akartam. Ahogy meg-volt, emlékezésünkől azonnal kifakult a szerelem. Hát ezt nem akarom.

— Értelek. Tévedtél. Mindenki téved, aki nem figyel eléggé a másokra. De rám miért haragszol végül? Én már rég nem szólok egy szót sem.

— Nem szólsz egy szót sem, de ki tudja, mit gondolsz.

— Mondjuk, hogy te erősebb vagy. De én sem lehetek a gyöngébb. Nő vagyok.

— Annyiszor fogunk még találkozni, hogy már nem is akarjuk. Nem haragszom. Csak szeretnék elbeszélgetni veled. Majd.

— Megtanultál hazudni. Ettől is mindig féltem.

— Ha már megtanultam hazudni, téged nem hagyhatlak hazugságban. Megtanultam hazudni. Érted még hazudni is megtanultam.

— Hazudsz, de jól áll neked.

— Nincs veled, ellened egyetlen bűnös gondolatom sem. Hacsak az nem, hogy még nem.

— Mit nem?

— Nem tudom. Pillangó vagy, de a röptöd kissé nehézkes. Még csak most van a tekintet lemenőben. Már ezt is meg akartam kérdezni régebb: mitől félsz, mitől féltél mindig velem, attól talán, hogy kiderül: éltél? Hányan szeretnék, ha kiderülne, ha végül legalább az derülne ki, éltek. Éltél: életeddel fogadtalak el. Annak ellenére, hogy több slágernyi idő választott el bennünket egymástól. *Hulló falevelek. Love story.* Mit tudom én. Nem volt időm szakértővé előlépni. Valami ilyesmi történt mégis. Máris intesz, most mi a bajom, már hallom a hangodat is, előbb, a hangod előtt a mondatot, tudom, uralkodjak magamon, uralkodom magamon, senki másom uralkodni nem akartam, nem akarok. Kis szünetet kérek, hogy szebb legyen a folytatás.

— Sohasem tudtál egészen jó lenni. Nem szereted az embereket. Egy-egy embert még néha szeretted. De ez semmi. Ha nem önzés egyúttal.

— „Az ifjúság vándormadár, elszáll délre, de estére visszatér.“

— Széppel főttet nem lehet enni, csak jóval főttet.

— Hagyd. Az erkölcs a csúnya nők vigasza. Te szép vagy.

— Abban hazudsz, mégiscsak te hazudsz inkább, azt használod ki, hogy esetleg elfelejtettem valamit, valami lényeges dolgot velünk kapcsolatban, nem is tudom, hogyan mondjam, szeretném, ha megértenél, ha nem értenél félre, mint rendesen. Azzal kapcsolatban, amit egyszer már elmondtál vagy megéltünk. És most újra elmondod. Ha én nem egészen úgy emlékezem, akkor persze, én hazudok. De nem így van. Valami egyáltalán nem tiszta még itt. Nem tudom. Nincs erőm. Egy nő elég ha megéli a szerelmet, ne várjátok tőle azt, hogy vissza is tudja idézni. Én csak szeretlek. Én csak szeretek. Hát senkiben nincs annyi könyörület, hogy megértse: a másik ember nem azonos senkivel? Istenem, nem szabad szeretni. Nem szabad szeretni.

— Szabad. De tudnunk kell, hogy megvalósulásunkért odafizetjük a velünk született más lehetőségek árát.

— Leghosszabbak a gerlebúgásos tavaszi délutánok. Egyedül kell maradni. De a hosszú délutánok megölik bennünk a szerelmet.

— Az ember nem csak egyszerűen motívum a világ zürzavarában. Remélem. Emlékszel?

— Emlékezni nem akarok. Sohasem megyek férjhez.

— Emlékszel? Mondtam, hogy fodrásznőként esetleg boldogabb lehettél volna. Mit ér az, ha mondtunk valamit. Később is elfogadtalak. Mert már te is kezdtél elviselni engem. Helyzeteket teremt nekünk valami, azután mintha nem is lenne más feladatunk, mint faképnél hagyni ezeket a helyzeteket. Hadd mondjam végig. Mint azt a tréfás beszédemet, amikor még alig sejtettünk egymásból valamit. Erre felelj legalább: emlékszel? Én emlékszem. Bocsánat, mondanivalóm van, mondtam, amikor te hazajöttél, szokásod szerint egyenesen a szobába rontottál volna, kabátod az előszobában hevert már a földön, megállítottalak. Beszédet kívánok mondani. Mindig mondtad: nem vagyok normális. Szerintem nem érdemes. De hagyjuk. Tehát: beszédem volt. Azután majd lehet sírni. Így kezdődött. Először szólítottalak így: Művésznő. Igen tisztelt, nagyrabecsült, kedves Művésznő. Engedje meg, hogy a magam és csakis a magam nevében, mély hódolattal és őszinte rajongással köszöntsem, ízlésesen berendezett és általam pompásan kitakarított otthonában (kis meghajlás, csak semmi túlzás, a nő gyönyörű, de még nagyon fiatal), amikor sokórás énekpróba után haza méltóztatott térni. Hétköznapi helyzet, ám mégsem csak hétköznapi. Felhasználok, szíves engedelmevel, ezt az előszobai pillanatot arra, elsősorban, hogy eredeti szándékának megfelelően beljebb engedjem, beviharzani engedjem, mielőtt azonban ez a mindennapi és mondhatni megszokott csoda gyöngéden lejátszódnék, ki kell jelentenem: mi értjük, kérem, a művészeket, főleg a művésznőket. Ennek okáért mai hazaérkezése egyszerű örömeinek fokozására az asztalon némi ajándékokat találанд. Ő, hódolat tárgya: tárgyak hevernek a lábánál. E tárgyak hosszútávúnak ígérkező ragaszkodásunkat alig képesek kifejezni. Ne nézze valós értéküket, a szív az igazi érték, és néhány könnyesepp a balszembem. Most pedig tessék megtekinteni egy férfi késő őszi kiállítását. Valószínű európai idő: a szerelemben szokásos. Valami ilyesfélét dadogtam egyszer. Az elragadtatás veszedelme állandó. Te csakugyan sírtál. Egy nő akkor sír leginkább, ha saját jóságától meghatódni engedik. Állasz a zuhany alatt, meztelen, meddig várjak, hol késel megint, az óceánra is féltékeny lennék, kis unokahúgom szemében te vagy a végleges szerelmem, életem, nem találok egyszerűbb szót: Életem, legyen ez a címed, nincs jobb megszólítás, mely jobban fájna, az ő szemében te maradsz a szeretet, elvisz majd kétezerbe, ne félj, hiába hagyjuk már el mi egymást, van aki tovább visz: Mónika. Órizd meg nekem Mónikát.

(Harmadik kakasszó)

— Állj közém és a nap közé, hogy ragyogni téged lássalak. Minek az emlékére ébredek én hajnalban mindig? Egy idő óta. Most nem azért, csak attól. Szólt a telefon. Halló. Álmodtál álmodban.

— Halló, Palika?

— Nem Palika. Legfeljebb Jenő. Legrosszabb esetben: Paduczka. Sohasem reméltem, hogy a harmadik kakasszó először női hangon szól majd. Kivel akarsz beszélni, Kicsitündér?

— Veled. Veled is. Már hívtalak. Folyton foglalt vagy. Látod, eljöhettél volna a bemutatómra. Óriási siker. Fényképeztek is. Majd elmesélem.

— Mi ez a zaj körülöttem?

— Társaság. Még nem megyek haza. Te úgysem jöhetsz. Istenien érezzük magunkat.

— Máskor jobban vigyázz a címzésre. Telefonon is.

— Csókollak, drága. Édes, kedves, drágám. Miért nem akarsz te megérteni engem? Most olyan boldog vagyok, mint kislány koromban.

— Halló. Nem hallak, nagyon zajonganak ott. Hogy mondtad? Nem, dehogyan mehetek. Nem cserélhettem volna. Már annyiszor cseréltem. Megnézlek legközelebb, meghallgatlak, hallottam a próbákat. Szerinted hányszor kell megnézni valaki művészi produkcióját, akit szeretünk? Szerintem eggyel többször, mint ahány előadás van. És még akkor is csak halvány érdeklődésnek számít. Tudom. Hogy honnan? Tudom. Érezd jól magad. Megpróbálok aludni. Ha nem megy, megkeresem a fekete bárányt a fekete nyájkban. Palikát üdvözlöm, ha sikerül beszélnem vele. Jó. Délután majd találkozunk. Ha megébredsz addig. Meddig van nyitva a bár? Gondoltam. Tudom: az életed mostantól kezdve egyenirányú: másnap sohasem tudsz majd déli tizenkettő előtt felkelni, éjjel viszont egyfolytában szeretnéd továbbélni az életet. A kulcs a dobosnál. Csak mondom. Csak úgy mondom, ahogy te szoktad mondani: csak úgy mondom. Tudod te, melyik kulcs. A zenekar a családod. Üdvözlöm a családot. Én is befejeztem. Most majd nem kérdez, nem válaszol senki: tehát beszélhetek nyugodtan. Hagyd. Nincs kedvem veszekedni. Ahogy az öléseimből kibontakozol, oly forrón adod magad a fogyasztóközönségnek. Ha valaki rosszul lesz, forduljon hozzám bizalommal. Ugyanaz a cég vagyunk, nemde. Ismerjük az esetet. Részeg vagy. Ne is menj még haza. Főleg senkivel. Ismerjük az esetet. A nagybácsi tulajdonképpen nem is volt olyan gazdag. Sokkal többet költött a látszatra ahhoz, hogy meggazdagodhatott volna. Mozdulataidból felismerem az emberiséget. Az emberekéből pedig téged. Hasonlítok. Ez néha megnyugtat. Tartozol valahová, mégis, nélkülem is. Nem. Értelmes dolgokba nagyon szívesen, az értelmetlenségig belemegyek. Értelmetlen dolgokba azonban nem. Mondtam már. Keresem a fekete bárányt a fekete nyájkban. Majd megbeszéljük. De jól vigyázz: most már jelenidőben, azaz korunkat, azaz várható gondolatainkat megelőzve folytatjuk. Jó, szervusz. Ha majd szeretlek, felhívlak.

— Zozó, nagyon szeretlek, ne hagyj el.

— Már nem hallom. Mondhatsz, amit akarsz. Letettem a kagylót. Minek az emlékére ébredek én meg mostanában hajnalban? Hajnalban történtek a legcsúnyább dolgok. Amikor pedig a hajnal a szerelem legszebb ideje. A szüzeket hajnalban árnyékozzák meg. Rendszerint. Mert a szüzek a kelő nap elé sietnek, ugyancsak rendszerint. A méreg a helyén van: a várakozás álláspontján. A hajnal: az árulás ideje. Bizony mondom nektek: nem. Bizony mondom nektek, hogy aki a harmadik kakasszóra nem árulja el az érzelmeit, az még nem volt ember. Az ember csak szerető ember lehet. Szól a kakas már. Majd megvirrad már. Most emelkedni kellene. Jaj, amikor az emelkedett lélek higanyszála süllyed.

— Milyen zene szól ott nálad?

— Te vagy az? Várj, dörzsöljem ki szememből az álmat. Hány óra? Milyen zene? Tudod, hogy mindig nyitva felejttem a rádiót. Csak úgy tudok elaludni. Szervusz, édes.

— Mit csinálsz?

— Várom, hogy múltjék el ez a péntek. Honnan beszélsz?

— Nem fontos. Rád gondoltam. Vagyis: eszembe jutottál.

— Köszönöm kérdésed, megvagyok. Lehetnék rosszabbul is, de nem akarom. Tudod, a minap arra gondoltam, hogyan is van az, amikor az emberek mások felől ítélik meg. Kétkednek, amikor az ember elkezd szeretni valakit, hogy ilyen is van, már megint egy nagy szerelem, mi lesz ebből megint, azután kétkednek ismét, amikor az ember nem szereti ugyanazt a nőt. Mi ez? Miben kétkednek végül?

— Szerinted mennyi terhet bír el a megbocsátás? Beszélj a megbocsátás teherbíróképességéről.

— Emlékszel: egyszer egy éjjel önözve szeretttük egymást. Rettentetes volt. Még játéknak is. Én megbántam. Hajnalban már megbántam.

— Én is. De miért voltál gyáva, amikor semmi más okod nem volt rá?

— Egyet tudtam biztosan. Gyűlölj meg egy életre, nem bánom, kimondom. Egyet tudtam biztosan: gyávaságból lettem szerelmes. Félttem bevallani magamnak és másoknak is, hogy esetleg már képtelen vagyok szeretni. Kísérlet volt, sikerült. Ez sértett meg úgy téged. Hogy kísérlet voltál. Amikor pedig az ember, tudom, nem kísérlet, csak egyszerűen: megismételhetetlen.

— Nem haragszom. Már rég nem haragszom. Még nem is bocsátottam meg, már akkor sem haragudtam rád. Kaptál két pofont.

— Igen. Így mondtad: kapsz egy pofont, hogy leesik mindkét fejed.

— Kapsz egy pofont, hogy leesik a fejed. Kapsz két pofont, hogy leesik a fejed. Kapsz egy pofont, leesik mindkét fejed. Ideges voltam.

— Valahogy így. Ez most már helyreállt. Kaptam. És egyedül neked nem adtam vissza a pofont, amit nőtől kaptam. Ez is mérce. Igazad volt. Te énekelsz, én táncolok, mondhatni az orrod előtt fűzöm-főzöm a nőt. Még szép volt tőled, hogy kivittél valami konyhafolyosóra, és nem a táncparketten pofozkodtál. Egy szerelemben a pofonok is előreviszik a cselekményt. Szerettem, hogy végre féltékenykedtél te is. Az jutott eszembe, amit elmeséltél egyszer. Kislány korodban sikítottál, ha fésültek. Nagyanyád az ablakban fésült, mert akkor hallgattál. Az arrajárók megláthattak, inkább hallgattál, és túrtél. Olyan gyönyörűen szikrázott azon az estén a hajad. Mit törődtem én két pofonnal, amikor azután szeretted mégis.

— Még akarsz beszélgetni velem?

— Hát persze. Még nem tudom, kit fogok elárulni.

— Hallgass.

— Megölelni egy nőt nem lehet sem előre, sem visszamenőleg. Csak akkor és ott. Ezt mondtam, amikor elszántad magad, hogy énekesnő leszel.

— Mi vagy te, állat?

— Nem hinném. De lehet, hogy csak állat vagyok, aki a legszerencsétlenebb az állatok között. *Tudat és Társa* cégnél dolgozik. Várj. A gondolateltérítők egyébként veszélyesebbek, mint a repülőeltérítők. Volt egy gondolatom, hirtelen, majd eszembe jut. Igen. Mint fehér fecskesor, ül a hó a táviródróton. Az elme a tapasztalás ketrecében üvölt. Nincs rés a testen, amelyen át a lélekbe hatolhatnánk. Ha egyszer egy gondo-

lat bemegy a fejbe, az messzebb kerül tőlünk, mint a még fel sem fedezett gyémántmező.

— És te nevezted magad szeretetosztó embernek, aki így távolodik?

— Édesem. Én még nem tudom, ki és mi vagyok. Édesanyámtól a szép indításokat, apámtól a befejezés szívósságát örököltem. Úgy hiszem. De az én tévedésem is az én életem. Ez nagyon fontos.

— Most például mivel foglalkozol?

— Öngyilkossági gondolatokkal. Úgy kérdezel, olyan hűvös tárgyilagossággal, akár egy hivatalos kérdőív. Így is válaszoltam.

— Ez a foglalkozásod?

— Nem. De ezzel is foglalkoznia kell valakinek. Élj úgy, hogy másnap ne kelljen bocsánatkéréssel kezdened a napot. Ha írtam volna még neked levelet, egyáltalán, ha még írtam volna valamit: ezt üzenem. Lásd, ilyen egyszerű végül annyi szenvedés. Ez nem búcsúlevél, hiszen még remél. Csak közhely. Amit az tesz érdekessé, hogy mindig elfelejtik, már a levél másnapján. Egy imádságra legalább annyi időt illik fordítani, mint egy hivatalos kérdőív kitöltésére. De már nem szólok semmit. Csak azóta, amióta tudom, hogy a szerelem rendszerint cserbenhagyja áldozatát. Ez nekem tanulságnak elég. Előre tudjuk, ki a gyilkos. És az áldozat is belehal.

— Szerettél más nőt mellettem?

— Mi ez? Vallatás? Legyen. Meglátni és elfeledni pillanat műve volt.

— Kinek van annál nagyobb gyásza, aki él?

— Aki túléli. Most megint nem érzek semmit, mert rád gondolok. De amikor nem akarok rád gondolni, az a borzasztó. Boldogabb voltam, amikor boldogtalan, melletted. A jelenidő a boldogság jobbjára felől ül, bár nem értékeli akkor, amikor érzékelhetné is. Mondjam egyszerűbben: jöhet még történelem, akárhány történelem, úgy senkit nem szerettem, mint téged.

— Ha nem hazudsz: az igaznál igazabb nincs.

— De van. Ha az igaz nem nevezi annak magát, de mindenki annak tudja őt. Ezt élő ember meg nem értheti. Életében nem értheti meg önmagát az ember.

— Akkor pedig keserű a pogácsánk. Anyád mondta.

— Nem egészen. A szerelem szeret megbocsátani. Amikor még szeretnek valakit, egyetlen beismerése több bűnét megbocsáttatja. De jaj majd később: nincs bocsánat arra sem, amit el sem követtünk. Márpedig: mit nem követtünk még el. Amikor minden el akar követni bennünket. A kísértésre mi vesszük rá végül a legszemérmesebb kísérteteket is. Én már megöltelek magamban.

— Milyen kellemetlen halott vagyok. Még beszélek. Sőt: énekelek. *Mikor érkezik meg a vonat, mely elhoz téged nekem? Énekelek. Ez a szerelem elmúlt, bárhoggy akarom, lánggra nem gyúl. És ez, tudom, hogy bánt, és nekem is fáj, fáj, fáj.* Szilveszterkor neked, egyedül neked akartam énekelni a Love storyt.

— A táncdalszövegek a lélek apróhirdetései.

— Egy férfi tudhatja ezt. Egy férfi hirdessen aprót, de gondoljon merészet és nagyot. Vagy nem? Nemcsak ennyi?

— Vannak nők, akik olyan szépen szeretnek, hogy olyankor még az angyalok is lehalkítják az éneküket.

— Kegyetlen vagy. Olyan ráérősen haladsz át az emlékeimen, akár egy úthenger. Az emlékeinken. Bocsanat.

— Tudsz róla? Bizonyos nők megfordították a fekvés irányát a szobámban. Párnát át az ágy másik végébe. Nem értettem. Később igen. Ezek a nők többnyire északnyugati fekvésűek voltak.

— Nem érdekel.

— A felvonó lefelé haladt először velünk. Akkor azt mondtad: énekesnő akarok lenni, az leszek.

— Erre emlékszem.

— Én nem sajnáltam a nőkre pazarolt szeretetet. Megtérült később a dühben, amit éreztem.

— Ez te vagy.

— Ami érzelem egy megszólításba belefér, azt ott is lehet hagyni. A nők a halálig vállalják az életet, de olykor nem vállalják végül a megteremtését. Ehhez joguk van. Nem hiszed?

— De már igen.

— Nincs skatulya, senkinek. Mindenkinek: kezét csókolom, de több skatulya nincs, senkinek. Menjen mindenki haza. Még akkor is, ha már fél négy. És hol van már ott haza, ahol fél négy? Nem érdekel. Minden skatulyában gyógyszer. Betegek legyetek, nagyon betegek: akkor majd kiadom magam, ha nincs több gyógyszer, magam adom ki, önmaga elárulásához bárkinek joga van. Elárultam az érzelmeimet. Ezt nekem egyetlen kakasszó sem fogja többé a világon megbocsátani. Szólhat még kakas, többé engem nem szólít. Pontos időjelzés, csak tudnánk, kinek és milyen. Szókratész nemsokára válaszolt Kritónnak. Az ember, nem minden ember, elveszti végül csekély türelmét, nem is keresi, nem hirdet jutalmat elvesztett türelme megtalálójának. Lesz még türelme, remélhető. Mindenki kijelenthet bármit, de abból nem következik feltétlenül valami. Szókratész így felelt: *„Természetesen cselekszenek így azok, Kritónom, akiktől te beszélsz, mert ők azt hiszik, nyernek valamit, ha így cselekszenek, és én is egészen természetesen nem fogok így cselekedni: mert azt hiszem, semmit sem nyerek vele, ha a mérget egy kevéssel később iszom meg, csak annyit, hogy nevetségessé válok önmagam előtt, amiért úgy hozzátapadok az élethez, és fukarkodom vele, mikor már nincs is. Csak menj — mondta —, fogadj szót, és ne tégy másképp.“*

— Ismétlés az élet megrontója. Drámai szerep nélkül ne fogjon senki ismétléshez.

— Kacsatündér, te leszel a vesztébe rohanó emberiség legokosabb, hárommilliótizenkettedik és egyben legszebb énekesnője. Fejlődsz, ami egy nőnél már elég ok a gyanúra.

— Bárhol lehetne folytatni az életet.

— Csak nem éppen bárkivel.

— És mégsem bárhol. Fázom a takarónk nélkül.

— De akárkivel végül. Te mindig ezzel ijesztettél.

— Gondolod?

— Mondom. Még nem biztos, hogy gondolom is. Azt mondják az öregek, hogy aki fegyver által vész el, annak évekkal azelőtt sajog a hely, ahol a golyó majd sebet üt rajta. És azután meddig?

— Te vagy a hibás.

— Tudom. Már a hibáimat, téled legalábbis, tudom. Felsorolom, hogy legyen alkalmaid még egyszer unni. Türelmetlen vagyok. Mindent észben tartok. Ravasz vagyok. Így írtad fel velem egyszer egy szilveszter előtt, amikor azután vonattal hazamentem, még volt lelkeröm vissza is, ezt már bánom. Gúnyos és nyers vagyok, így folytatjuk. Gyanakvó vagyok. Túl érzékeny vagyok. Nem vagyok jó. Stb. Minden hiba az összes többi hiba eredménye és újabbak eredője. És mindezekből következik. Ha az ember meztelen. De nem is ezek a hibák, az igazi hibák, hanem csak az, amit a másik fél bennünk az éppen fontos hibának ismer fel. Aki halott, nem szeret védekezni. Én még élnék. Az otthoni tükör mindig fiatalabbnak mutatja az embert. Hogy van ez? Te érted? Te órákig nézegeted magad a tükörben naponta. Erről csak tudhatsz valami megbízhatót.

— Múlt időben sokkal érdekesebb dolgokat mondtál.

— Az már elmúlt. Majd akkor még mondok. Most élünk: most vagy pucér.

— Két ember egymáshoz való viszonya mindkettőjük külön-külön magánügye? Vigyázz, mit mondasz.

— Eddig is tudtam. Nem vigyáztam. Csak arra vigyázok, hogy Aszk-lépiosznek ne tartozzam majd. Minden törvényt tisztelni kell végül, amit az emberség egykor a maga javára hozott. Életünk elvérzik egy másik életen, amely a miénk lehetett volna.

— Te azért keresed az emberekkel a kapcsolatot, hogy még csalódj? Nem volt elég?

— Köztünk az ellentétek túl kicsik voltak a harmónia megteremtéséhez. Ezt te nem értheted.

— Én is színeset álmodom. Felőled is. Olykor.

— Csak a süketek, a nagyothallók, a lényegeset meghallók és a művészek álmodnak színeset. Ezt állítja a legújabb kutatás. De: tessék még kutatni. Hátha azok is színeset álmodnak, akik nem is gondolják. Külön költsége ez a léleknek. De: költség nem számít, ha valamilyen meggyőzően akarunk csalódnni. Álmodj csak színeset, Kacsatündér. A művészet nem álom. Kegyetlen gyakorlat. Álmodj színeset: a művészet nem természetes állapota az embernek. Nem elég megélni, meg kell írni is. Így vallanak a nagyok. De becsvágyuk azt is megíratja velük, amit soha senki megálmodni nem tud: boldog végre egyetlen ember. Holott csak legalább ketten képviselhetnék az emberiséget, ma is. Rendszerint csak ez történik: a következő lakásfestésig abban a színben kell élni, ahogy az előző nő kívánta.

— Szóltál valakinek? Már úgy értem, arról, hogy mi van köztünk?

— Szóltam. Elszóltam magam. Bár tudom: nem szabad másokkal megbeszélni szerelmünk, nem velük történt. Értetlenül állanak. Aztán elmennek dolgukra. Nem érdemes. Könnyű azzal szakítani, aki elmegy. De aki bennünk marad, minden tiltakozásunk ellenére, azzal mi legyen? Én ezért azt mondtam: legfeljebb megjelenesz majd egy lemezborítón. Akár egy műkedvelő előadásról készült fényképen, és úgy maradsz. Jánost ismered. Egyszer lépett fel, lefényképezték, úgy maradt. Ez is vágy, csak szomorú. Megjelenni, úgy maradni, azt hinni, mások nem hiszik, művészet, mi egyéb, ha már fénykép is készült róla, mutogatásra min-

dig kéznél van, emlékezni lehet, leszólni másokat, akik többre vitték, ó, azok nem művészek, hiszen tovább is mentek, mindenbe belementek, elárulták az egyetlen alkalmat, az egyszerűt, szomorú és bájos: aki a fényképen az marad, amit egyszer, bár nem ő volt, akart, sikerült, megjelentette, úgy maradt: művész. A jövő sötétkétkben: ünnepélyes. Aztán még jegyezd meg. Könnyű azzal szakítani, aki már három és fél hónapja nem ír, nem válaszol szerelmének, amikor már úgyis vége, de még mindig szakítani kellene, mit kell akkor már elszakítani. Két dühös szerelmes, sértődötten, mindig kész befejezni a világot. Nem szabad így gondolni. Beleénekelte a rádió műsorába, könnyű dal könnyen rávett, a televízióba, a vendéglői énekesnő énekébe, és azonkívül. Ennek csak a ma hajnali beszélgetés lehetett az eredménye. Sok sikert. Ha majd lehet kapni virágot, küldök neked: egyszer s mindenkorra, a legszebb csokor virágot. Fodrászlányból dízőz. Gyógyszerészből: szarvas.

— Szerintem a fölösleges harmadik helyett a szükséges harmadikról kell beszélni.

— Dicsérettessék a nők végül mindig gyakorlatias észjárása. Hát persze. Szükség: harmadikat szül. Nem két ember szerelme szül harmadikat, hanem a harmadikat megelőző szükség szüli a harmadikat. Hogy ne értesse senki félre: a művésznőnek már a szerelméről is van másolata: a harmadik, a szerető.

— Te. Különben hagyjuk.

— De még nincs vége. Akkor sincs, ha valamiféle esztétikai gyönyör már unná. Egy emberi élet nem az unalom közepén ér véget. A szerelem az, amikor már másra lehet gondolni. Azután törődjétek a dolgaitokkal. Te, például, Kacsatündér, a hülye részekkel. Ők a lelkes közönség. Sohasem volt tehetségük jogán egyszercsak elkezdik utánad énekelni a dalod, amibe te a lelked adtad. Te is így kezdted. Ők utánad éneklük, ami rosszabb, mindig rosszabb, mint az eredeti, amilyennek az eredetét hittük. Őszinte lelkedre mondd meg. Csak egyszer. Egyetlenegyszer. De akkor nagyon dühös voltam, már valójában el is nevettem magam, előre. Megvertelek. Amikor a perzsaszőnyeg sarkát levágtad. Az egész berendezés, az egész világ minden berendezése nem ér annyit, mint el-elcsukló sírásod. És akkor te a dobosnál keresed a kulcsot. Én nem mondom, hogy a megoldás kulcsát. Csak az alkalmi lakását, az alkalmi szerelemhez. A dobos folyékonyan beszél olaszul, de még nem hallott arról, hogy valaki szerethet valakit. Éljen boldogul. A kulcs a dobosnál, de máshol is vannak kulcsok. Ne keresd. A hamis esküben hibásabb az, aki kieroszakolja.

— Zozó, nem lehetne megpróbálni utoljára? Ha akarod, testileg kérdelem, nem kerül semmibe, itt vagyok előtted, a válasz semmibe sem kerül, hagyjuk a telefont, levelet, minden késik, az ember, a nő siet, oly rövid az élet, és olyan hosszú lehetne együtt.

— Nem.

— Én nagyon szerettelek.

— Majd megtudom: szeretett az emberiség is. Miért ne. Idejében átadtam a helyem. Keveset kérdeztem. Válaszolni később fogok. Szerethet. Nem, kedvesem, az már elmúlt, amikor mi lehattunk volna. Voltunk: miért nem vettük észre. Egy nő egyszer csak elkezd stoppolni a férfi szakadt pizsamáját. Én akkor már tudom, közeledik a finálé. A szónok

sohasem tudja, mikor fejezi be, én tudom, mikor van vége. Ha a nő elkezd stoppolni valamelyik rongyunkat. Akkor vége. Mert vége. Mert nem jelenhetünk meg a következő életünk folytatásához például szakadt pizzsamában. Ennyit még a legkegyetlenebb nő is tud. Ha nem tudja: érzi. Áldassék két kezük gyönyörű munkája. Aszklépiosznak kakással tartozunk végül. Vagy még előtte.

— Gyere.

— Nem. Addig légy szép, amíg boldog tudsz lenni. Mást nem mondhatok. Mást nem kívánhatok. Ez a legtöbb. Légy boldog, mintha én nem is születtem volna a világra. Ezt már térdenállva mondja bennem a lélek. Szerelmi vallomás nem lehetett soha szebb.

— Jön a csúnya főnököd.

— Közeledik a reggel, az élet főnöke.

— Maradj még.

— Maradnék. Nem lehet.

— Maradj.

— Nem lehet.

— Nagyon szépen kérlek.

— Játsszam, amit élnem kellene, hogy életünk legalább játék legyen?

— Hát akkor menj.

— Már késő. Hajnalodik. Egyszer a legszebb szerelemben is hajnalodik. A régi görögök kakast áldoztak Aszklépiosznak, a gyógyulás istenének, gyógyulásuk után. Milyen szomorú. Van gyógyulás — van kakas. Én máris feláldozom a kakast, csak gyógyulni tudjak. Csak reménybeli isten az ember Istene. Akitől remélni lehet. Meg akarok gyógyulni. Nem eszem kakast. Neki adom. Egyen ő egy életen át kakast, én pedig gyógyuljak ki ebből a szerelemből. Szókratész hazudott. Az élethez addig kell ragaszkodni, amíg bennünk van. Nem engedem el az életet, mert ki tudja, mihez kezd nélkülem. Minden törvény, amit az ember egyszer tisztelt, az emberért lehetett. Emlékezni kell rá, jobban, mint legszebb szerelmünkre. A szerelem elmúlik, de nem a törvények is az emberből.

— Csillapodj, drágám, látod, visszajöttem hozzád, voltam akárki mellett, hozzád visszajöttem mégis. Csillapodj.

— Csillapodván, vadul így szólt mégis ő. Nem. Ha most kellene megalapítanom veled az emberiséget, talán gondolkoznék. De már megy minden a maga útján. Megyen. Te tudod, hová mentél, amikor én legjobban féltettelek? Ott vártalak az utcasarkon, hogy megjössz, mire mondd, megjössz, hiszen még vártál tőlem mindent. De nem jöttél. El-elmaradoztál. Akkor is már. Én meg vártam. Én meg időből, térből kiestem. Nem tudtam, hogy hívnak. Nem is kérdeztem. Nem tudtam, ki voltál te, ha lennél. Szerelmem. Azt mondtad, egy kis dolgod van. Annyi. Én meg vártam. Csörömpölt a villamos. Városaimban addig villamosok nem voltak. Most voltak. Elfelejttem. Én vétkem. Kinek mit vétettem. Bocsánat: minden égtáj felé. Ember: kérj bocsánatot, bármily nyelven, el kell nézni, hazamegy, hazamenne, van neki ott büntetése, letölteni emberéleten nem tudja. Anyám szerette a bátyját, senkit jobban. Már szült is, gyermekeket, a világot folytatni nem restellte. Mégis. Történt, hogy van vesezsugor. A legjobb bátyukának. Elmegy, mert orvos, külvilágba. A határok sohasem hatódtak meg a szerelemtől: nem engedik szaporodni

a szépet. Anyám hajnalban riad. Apám csak egyirányú embert ismer: a család. Én: hallom. Hová mégy? Hát nem látod? Jenő leszállt egy fekete repülőgépen, integet. Hív. El akar búcsúzni. Ne menj. Őrütség. Nem. Jenő, nem engednek. Már felszáll a repülő. Nem búcsúztál el tőlem. Nem baj. Találkozunk. Te elmentél. Zöldséget venni? Én egy idegen városban. Mária néni a volt előző szerelmed anyja. Mondtam, ugye, hogy az anyáknak mondani kell valamit végül. Nem jöttél. Én elfelejtettem, hogy hívnak, milyen nap van, hol vagyok. Csak azt tudtam: szeretlek. Félttem. Az örülettől, ami később szállt meg. Jöttél. Kezed imára kulcsolva, mesziről kérted a bocsánatot. Én, halott, feléledtem, semmit nem szóltam, örültem, hogy vége. Dehát nincs vége. Mindig megérezem, amikor veszély fenyeget. Veszély fenyeget, amikor egyedül vagy. Akkor a legnagyobb. Hogy játékos élet legyen legalább.

— Már alszom.

— Aludj. Imádsz aludni. Én most ébredek.

— Szép voltam?

— Szép.

— Szép álmokat.

— Álmomban kerülj el engem. A hibás Antonius, „ki úrrá tette vágyát az értelmén“. Szép álmokat. Jön a főnök.

— Mozgalmass éjszakája volt?

— Ahogy vesszük. Ketten meghaltak. Legalább ketten meghaltak.

— Remélem, nem itt?

— Ó, nem. Ahol éltek. Ha csak képzeletben, akkor ott haltak hősi halált. Minden élet hősi halállal végződik. Ha nem is hősi az élet. Pedig az.

— Most, józan reggel, meg akarom kérdezni: mit akar egy öngyilkoshelyettes, ráadásul önkéntes öngyilkoshelyettes, amíg a főnöke él?

— Semmit, uram. Ügyeitem véget ért. De ne higgye: teljesen értelmetlenül. Írt egyszer egy orvos egy névtelen levelet. Azt hitte. Amikor elkészült a levéllel, a szokás hatalma, még a szokás hatalma esetében is, nem írta alá, csak ráütötte a parafát: teljes nyomtatott nevét. Nálam a szokás: az igazság, vagyis, jobban mondva: a gyáva igazmondás. Most már hagyjuk az éjszaka gondolatait. Vár bennünket a munka.

— És mi van az öngyilkoshelyettesekkel?

— Még most is élnek valahol, ha tudnak. Ez a végük. A végzetük, ha így jobban tetszik. Mit akar egy öngyilkoshelyettes, amíg a főnöke él, ugyebár. Remélem, érti. Nem voltak. Ha lettek volna: voltak. Maradok. Mert legalább egy dolgot végképp elrendeztem. Csakugyan szabad vagyok. Reggel van — és én szabad vagyok. Ennek mindenki örülne. Maradok: kiváló tisztelettel. Az ember válogassa meg, kinek akar öngyilkoshelyettese lenni. De: az öngyilkoshelyettesek megmaradnak, élnek. A cselekmény fizikailag úgyszólván ki sem mozdult a gyógyszerértérből. Illetve most menne haza, ha nem kellene várnia a váltásig. Viszont: az öngyilkoshelyettesek cipelik tovább az életet. Cipelik tovább a tudatot és társát: valamelyik bűnt.

BIOLÓGIAI FORRADALOM ÉS EMBERIESSÉG

Az utóbbi időben mind több szó esik a biológiai tényező szerepéről, a társadalmi és biológiai tényezők egymástól való függéséről az ember fejlődésében. Újra vitatják az evolucionista genetika alapkérdéseit, főként azt, hogy vajon az ember valóban humanizálódik-e vagy inkább elembertelenedik, s akár egyik, akár másik folyamatban egyáltalán szerepet játszanak-e a biológiai tényezők, s ha igen, milyet. Az emberi természet olyan jellegű átalakításáról van szó, melynek eredményeként eltűnnének a betegségek és a szenvedések. Különösképpen az emberiség biológiai és szellemi tulajdonságai „megtervezése” befolyásolásának a gondolatával foglalkoznak, az öröklődés változásainak meghatározásával, az ember és a társadalom jövője megváltoztatásának lehetőségeivel, nem is annyira társadalmi átalakítások, mint inkább a biológiában a továbbiakban bekövetkező forradalmi felfedezések révén.

Úgy tűnik, e probléma oly állhatatos felszínen tartása az utóbbi időkben főként a tudomány és a technika, a gazdasági élet és a kultúra felgyorsult fejlődésének tulajdonítható; az e területeken és a társadalmi életben végbemenő nagy mutációkkal és gyökeres változásokkal kapcsolatos. Egyesek véleménye szerint összefügg a tudomány és a politikai hatalom korrelációja némelykor teljességgel elégtelen fejlődésével is. A politikai hatalom erőhelyzete megvédésére nemritkán visszaélésekhez folyamodik. Ebből egyesek arra következtetnek, hogy hatalom és túlkapások szerves egységet alkotnak, s e történelmi adottság megoldásának lehetőségei nem is annyira társadalmi és politikai rendezésekben, mint inkább az emberi faj biológiai megjavításában, az emberiség „mutációjában” keresendők. Nyilvánvaló, hogy a szociobiológiai kérdéskör a tudományos-műszaki forradalomban kivételes fontosságúvá válik, hogy e forradalom feltételei közepette hatalmasan megnövekednek az elvárások a Föld egyetlen bioszociális élőlénye, az ember belső erőtartalékai iránt.

Sir Geoffrey Vickers fogalmazása e tekintetben kiváltképpen sokatmondó: „A fejlődés üteme szakadatlanul gyorsul, de az ember adaptációs készségei nem növekednek ezzel párhuzamosan.” (*Value Systems and Social Process*, 1968.) Glenn T. Seaborg, az Egyesült Államok atomenergiaügyi bizottságának volt elnöke írja: „A tudomány és a technológia dinamikus civilizációt teremtett, olyat, amely a társadalom megértésének és ellenőrzésének a lehetőségeit meghaladó gyorsaságú változásokhoz vezet.” (*Christian Science Monitor*, 1970. II. 3.)

Innen már csak egy lépés van addig az utóbbi időben nagyon divatosnak bizonyult tételig, amely szerint szükségessé vált az ember — adaptációját lehetővé tevő — biológiai adottságainak megváltoztatása. A *Jövő-sokk* című műve révén valóban népszerű Alvin Toffler amerikai jövő-

kutató szerint: „A molekuláris biológia rövidesen nagy feltűnést keltve lép ki a titkos laboratóriumokból. Új genetikai ismereteink teszik majd lehetővé az ember örökletes tulajdonságainak előregyártását és a gének manipulálását az ember gyökeresen új változatainak a megalkotására.“ (Future Shock, 1970.)

Nem új az a tétel, amely szerint a társadalmi kérdések, az ember sorskérdései biológiai úton, az ember biológiai adottságaiba való beavatkozás útján oldhatók meg. A nagy megvalósítások, főként a molekuláris biológia nagy távlatai vezettek e tételek, e reménységek feltámadására. Sokan hajlamosak ebben az irányban kereskedni, ami részben azzal magyarázható, hogy — noha az utóbbi évtizedekben nagy iramban fejlődött a tudomány és a technika — megoldatlanok maradtak a társadalmi, az emberi kérdések; akik nem értik tudomány és technika, társadalmi és emberi tényezők egymástól való függéseit, úgy vélik (sajnos nem is egészen alaptalanul), hogy hátrányosan hat a társadalomra, az emberre a tudomány és a technika fejlődése (legalábbis a kizsákmányolás, az elnyomás és az elidegenedés feltételei közepette). Felmerül a társadalmi jelenségek „biologizálásának“ kérdése, vagyis a társadalmi problémák megoldása, az emberi nem megjavítása a természettudományok eszközeivel.

Anélkül, hogy akár kategorikusan megvétőznám, akár fenntartás nélkül elfogadnám ezeket a nézeteket, úgy vélem, gondos mérlegelésre érdemes e kérdéskör. Nagy távlatú történelmi összefüggésekben, jobban mondva: biológiai összefüggésekben minden tudós, tehát minden marxista gondolkodó is köteles e kérdésekben tisztánlátásra törekedni, felmérni az ilyen jellegű irányzatok jelentőségét, stratégiai, operacionális és taktikai lehetőségeit, az ilyen természetű kutatások lehetséges következményeit. Már csak azért is, mert el kell ismernünk, hogy az antropológiában, az ember fejlődésében a társadalmi és biológiai tényezők korrelációját illetően a marxista gondolkodás némileg lemaradt, e téren a kutatások nem voltak kielégítőek és eléggé egybehagoltak. Itt az ideje kimondanunk, hogy a kérdés marxista megközelítése nem jelentheti csupán a társadalmi tényező szerepének egyoldalú hangsúlyozását, miként a biológiai tényező szerepének kiemelése sem föltétlenül jelent anti-marxista álláspontra helyezkedést. Nagyon is elképzelhető, hogy miközben valaki teli szájjal nyomatékosítja a társadalmi tényező szerepét, lényegében nem marxista álláspontot képvisel, viszont összeegyeztethető a marxista alapállással a biológiai tényező fontosságának kidomborítása.

Megfeledezni a társadalmi jelenségek biológiai gyökereiről, vagy éppen fordítva: alábecsülni a társadalmi tényező szerepét a biológiai fejlődésben: egyaránt szélsőséges magatartást jelez, amely csakis veszedelmes félreértésekhez és hibás következtetésekhez vezethet. Ez mindenképpel talán a biológiai örökség és a társadalmi folyamatosság (örökség) problémájára, a két „örökség“ egymástól való függésére vonatkozik. Az ember humanizálása megkívánja mind a környezet, mind a gének változásait, s téves az a nézet, amely szerint a társadalmi folyamatosság felment az öröklött biológiai alap tökéletesítésének gondja alól. A társadalmi tényező nem határozza meg a biológiai; az ember fejlődésében nemcsak a társadalmi tényező meghatározó. Az antropogenezisben a társadalmi és a biológiai tényezők váltakozva érvényesülnek.

Éppen ideje rámutatnunk, hogy bizony nem értékelték kellőképpen

a biológiai tényező szerepét a társadalmi fejlődésben, hosszú ideig egyoldalúan hangsúlyozták a gazdasági faktorokat, pedig Engels figyelmeztetett a gazdasági tényezők mellett a biológiaiak rendkívüli jelentőségére a társadalmi viszonyok alakulásában. *A család, a magántulajdon és az állam eredete* című műve első, 1884-es kiadásának előszavában a következőket írja: „A materialista felfogás szerint a végső soron meghatározó mozzanat a történelemben: a közvetlen élet termelése és újratermelése. Ez azonban maga is megint kettős jellegű. Egyfelől a létfenntartási eszközöknek, a táplálkozás, ruházkodás, lakás tárgyainak létrehozása, valamint az ehhez szükséges szerszámoké; másfelől magának az embernek a létrehozása, az emberi nem fenntartása.” (Karl Marx és Friedrich Engels *Művei* XXI. Budapest, 1970. 25.)

Ebből a lehető legtisztábban kiviláglik Engels felfogása a biológiai tényező szerepéről a társadalmi fejlődésben, útmutatását azonban nem mindig méltányolták kellőképpen, még a marxista gondolkodók sem.

Úgy vélem, egyetérthetünk Victor Sähleanu román biológus következő megállapításával: „Miként kártékony kalandorságnak tekinthető a tudományos ismeretek nélkül folyó műszaki tervezés, ugyanúgy kalandos vállalkozás az antropológiai elméleti megalapozást nélkülöző társadalmi-politikai döntés is.”

Áldatlan dolog, ha bizonyos társadalmi nézetek a nagy természettudományi felfedezések mögött cammognak. Rá kell döbennünk a valóságra: a biológia haladása gyorsabb, mint az alkalmazkodás ehhez a folyamathoz. Kivételesen fontos tanulmányozni, idejében elemezni a serkentő biológiai kutatásokat, amelyekről tudomást nem venni — lehetetlen. Minden késlekedés kiszámíthatatlan következményekkel járhat: még az is megeshet, hogy a társadalom lemarad a technika, a genetikai technika haladása mögött. A biológiai tényező szerepe nagyon fontos az ember alkalmazkodásában a tudományos és technikai forradalom folyamata létrehozta feltételekhez, a világmindenség kutatása és meghódítása folyamatához, a korszakkal járó megterhelések elviseléséhez.

A biológia nagy eredményeinek érzékeltetésére elegendő arra a híres biológusok idézte tényre utalnunk, hogy az utóbbi tíz esztendőben hagyta el a sajtót minden idők biológiai nyomtatványainak 93 százaléka.

Nyilvánvaló, hogy a következő évtizedek nagy politikai, gazdasági és társadalmi változásai (amelyekhez a tudomány természetszerűen mind félreérthetlenebbül és határozottabban hozzájárul) feltárják a tudományfejlődés objektív és szubjektív, optimális és szükséges feltételeinek útját, amelyen eredményesen, a mai társadalomban rejlő korlátozásoktól mentesülten, szabadon haladhat.

E változások teszik lehetővé annak az embernek és annak a társadalomnak a létrejöttét, aki és amely — főként a tudománynak köszönhetően — az emberiség sok ezer éves fejlődésének igazi betetőzése lesz; az ember a jelenleginél sokkal magasabb fokon, minőségileg különböző helyzetbe kerülten szabadul fel a természet kényszerítései alól (persze azért továbbra is a természetben él), s mentesül a biológiai kényszerűségetől, amelyeket a történelem nagyon korai korszakaiból, sőt, a történelem előtti időkből hordoz magában; így aztán — most már sokkal magasabb síkon — helyreáll az emberi nem eredetével egyidős, de az embernek az állatvilágból való kiemelkedésekor megbillent szociobioló-

giai egyensúly. S akkor majd a *struggle for life* klasszikus törvénye, s a species ehhez kapcsolódó „természetes kiválasztódásának“ szabálya mind kisebb szerepet játszik; helyükbe fokozatosan más törvényszerűségek lépnek, amelyeknek jellemzői sorában az állatvilágra vonatkozó diszkontinuitás fontosabbá válik a kontinuitásnál, és a szubjektív elem, az emberi agy jelentősége növekszik a determinizmus mechanizmusában, a természet átalakításában, valamint a társadalom fejlesztésében; a személyközi kapcsolatok visszanyerik eredeti fontosságukat, természetesen most már jóval magasabb szinten, az antagonista osztályokra oszlott társadalom sok ezer éves fejlődéséből következő személytelen kapcsolatok helyébe lépnek; az ember végérvényesen elfoglalja helyét a társadalmi összefüggések középpontjában.

Hogy a probléma kivételes fontosságú, az a tökélytől nagyon is távol álló ember mai képének bemutatásából is kiviláglik. E vonatkozásban a szocializmusnak sem sikerült gyökeresen megváltoztatnia a helyzetet. Nagyon szemléletes értelmezéssel szolgál erről Marx *A gothai program kritikájában*. Az eljövendő szocialista társadalomra utalva figyelmeztet a múlt terhes örökségére, amellyel az új társadalomnak meg kell birkóznia. „Nekünk [...] nem olyan kommunista társadalommal van dolgunk, amely a saját alapján kifejlődött, hanem ellenkezőleg, olyannal, amely a tőkés társadalomból éppen hogy keletkezik; amely tehát minden vonatkozásban, gazdaságilag, erkölcsileg, szellemileg még magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyeit, melynek méhéből származik.“ (Karl Marx és Friedrich Engels *Művei* XIX. Budapest, 1970. 18.)

Marx e megállapításaihoz hozzáfűzhetnők: a jelenlegi társadalom még szélesebb értelemben „magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyeit, melynek méhéből származik“, s azt is, hogy bizonyos értelemben és bizonyos mértékben még magán viseli az emberiség régmúlt történelmének félreismerhetetlen nyomait. Az állat még nem pusztult ki teljesen az emberből. Az ember biológiai gyökereitől még nem szakadt el olyan mértékben, amelyet pedig kívánatosnak tartunk. Desmond Morris angol tudós találó megállapítása szerint az ember „csorbíthatlan biológiai örökséget hordoz magában, amellyel csupán annyi történt, hogy mostanság már más létkeretben hat“ (*Le zoo humain*. Bernard Grasset. Paris, 1970.). Morris kifejti: a modern civilizáció hatalmas társadalma vagy — ahogyan ő nevezi — „az emberi történelem szupertörzse“ alapvetően különbözik attól, amelyben mintegy 10 000 évvel ezelőttig egymillió éven át éltek őseink, a törzsi vadászok; pedig az ember biológiai adottságai nem különböznek a törzsi vadásztól. Biológiaiilag szólva: az embernek nem volt ideje a maga alkotta keretekhez igazodni. Morris szavaival élve: ebből adódik „a biológiai dráma“.

A Morris és más biológusok vagy szociológusok kifejezte gondolatok kétségtelenül kivételes érdekességűek. Nyilvánvalóságokat, történelmi tényeket senki sem hagyhat figyelmen kívül, nem lehet letagadni őket. Morris bizonyos jelenségek értelmezésére törekszik; mások egy lépéssel tovább mennek, s a biológiai beavatkozásban „találják meg“ a megoldást az ember felhozására a jelenlegi követelmények megkívánta színvonalra.

Anélkül, hogy ezeknek az utóbbi időkben erőteljesen hirdett tételeknek némely igazolható vonását tagadnók, megállapíthatjuk a következőket: az ember biológiai fejlődése emberi irányítottságának kérdése

rendkívül bonyolult és nehéz; másodsor: az ilyenszerű nézetek alapja az anyag biológiai mozgásformái sajátos törvényeinek összetévesztése az anyagi mozgás és létezés társadalmi (társadalmi-történelmi) formájának sajátos törvényeivel: félreismerik a társadalmi és a biológiai dialektikáját az ember életében.

Ugyanakkor világos és tagadhatatlan, hogy az évezredek során (mondjuk: az utóbbi 10 000 évben) bekövetkezett az eltávolodás az ember biológiai lényegétől, hogy maga a civilizáció fogalma is az embernek a természettel szemben való meghatározását jelenti, hogy az ember az emberiségnek a Földön történt megjelenése pillanatától való eltávolodása mértékében fejlődik. (Persze, az ember elkülönülése a természettől nem jelenti természetenkívüliségét, hanem azt, hogy az ember léte mind a természet általános, mind a társadalmi fejlődés sajátos törvényeinek alávetett.) A kultúra évezredek haladása kétségtelen eltávolodáshoz vezet a biológiai lényegtől. Az ember társadalmi és kulturális történelme nem értelmezhető, nem ítéhető meg biológiai történelméről kívül, ettől függetlenül. Íme, ez az, amiért az ember humanizálása a társadalom fő feladata, mondhatnám: a szocialista, a kommunista társadalomé. Ez a következőket jelenti: az ember környezetéhez való biológiai alkalmazkodása történelmi folyamatának helyettesítése a természet hozzádomításával az ember — előre kijelölt — céljaihoz. Ebben a hosszas történelmi folyamatban elsőrendűen fontos szerep vár az emberi agyra, önszabályozó képességére. El ne feledjük: míg az állat egy adott, elhatárolt világban, az ember a korlátlan lehetőségek világában él, végtelenek az emberi haladás lehetőségei.

Vajon fontosnak mondható-e az a kérdés, hogy mindvégig fejlődik az emberi agy, vagy pedig ez a fejlődés megakadt a homo sapiens megjelenésekor, vagyis a tulajdonképpeni emberi történelem kezdetén elért szinten? A tagadó válasz filozófiailag megengedhetetlen, viszont az igenlő az új történelmi korszakra jellemző törvényszerűségek, a magasabb típusú determinizmus törvényszerűségeinek a keresését implikálja.

Ebben az összefüggésrendszerben válik életbevágóan fontossá a válasz a következő kérdésre: a két tényező — a társadalmi és a biológiai — közül melyik hat nagyobb mértékben az emberi civilizáció fejlődésére, magára az emberre? Vagy — másképpen fogalmazva — azt kérdezhetnők: tulajdonképpen mire helyezük a hangsúlyt? A biológiai irányzatra a szociológiában, vagy a szociológiára a biológiában? Vajon a szociológia fejlődhet-e a természettudományok kitaposott útjainak megkerülésével, és fordítva?

E dilemma józan, ésszerű, helyes felmérésekor föltétlenül számoljunk a molekuláris biológia nagy eredményeivel. Fiatal tudomány, de kétségtelenül nagy jövő előtt áll, hiszen máris új adatokkal szolgál az életfolyamatokról, s jelentősen ösztönzi a biológia számos területét. Véleményem szerint igaza van M. S. Blackett angol fizikusnak, amikor hangoztatja: a molekuláris biológia hatása az élő anyag tudományára, az antropológiára ugyanolyan nagyságrendű, mint azé a forradalomé, amelyet a század elején a kvantumelmélet okozott a magfizikában. (Lásd: *European Conference on Molecular Biology*. Geneva, 1968.)

Feltehető, hogy a genetikai kód megfejtése, a genetikai folyamatok anyagi alapjainak tisztázása fontos lépés a genetikai folyamatokban történő rendszeres beavatkozás lehetőségét illetően, vagyis az ember gene-

tikai öröksége ellenőrzésében, személyiségének, valamint az emberi magatartásformák lélektani összefüggéseinek kontrolljában, az élet meghosszabbításában, az ember jóléte, pontosabban: fizikai jóléte tökéletesítésében. Világnézetileg igényes kérdések ezek, filozófiai választ követelnek, mondhatnám: mindenekelőtt a marxista bölcselet válaszát. Gondoljuk csak el, mit jelentene egyebek mellett az, ha a biológiai szaporodás „gyártási“ folyamattá válna, ha a szexualitás elkülönülne az utódok létrehozásától; ha az „anya“ és „apa“ fogalma teljességgel kimenne a divatból; ha a memóriát és az intelligenciát külső beavatkozással egy bizonyos irányban lehetne módosítani; ha az élet meghosszabbítása nyomán felmerülne a társadalom elaggásának és kiszikkadásának a veszélye.

Az ilyen jellegű fejlődés, ezek a távlatok nem valószínűtlenek. Mind a tudósok, mind a politikusok kötelesek felmérni minden nagy tudományos felfedezés valószínű követelményeit és az új feltételeket, amelyekhez majd alkalmazkodniuk kell. Huzamosabb ideig a döntést nem szabad a véletlenre, az esetlegességre bízni, hiszen a haladás minden új szakasza (kiváltképpen a biológiai forradalom) visszafordíthatatlan irányzattá válhat.

Rendkívül veszedelmes volna abban a hitben ringatóznunk, hogy a kibernetikai gépek majd helyettünk megoldják ezeket a kérdéseket. Ha a logikai gondolkodás mind több fontos funkcióját átengedjük is e berendezéseknek, továbbra is az emberre hárul az egyéni gondolkodás funkciója. A hozzávetőlegességek, a bizonytalanságok, a valószínűségek, a véletlenek és a kockázatok területén még a legtökéletesebb gépek sem helyettesíthetik az embert. A szabadság, a méltóság, a méltányosság, az igazságosság terén, a célok és bizonyos finalitások kiválogatásában semmiféle gépezet nem helyettesítheti az emberi agyat. A továbbiakban is csak az ember disztingválhat és dönthet a kettős értelmezhetőségek vonatkozásában. Rajtunk múlik, hogy szörnyűséges vagy pedig fenséges lesz a jövő társadalma. Mindez az ügy ismeretét megkívánó előrelátást és irányítást tételez fel, hiszen a tudomány és a társadalom haladása mind messzebbre világító előrejelzést igényel.

Természetesen nem emelek szót a kutatások leállításáért a tudomány bármely területén, legyen az akár a molekuláris biológiáé is, pedig megborradok a genetika tudományának és technikájának esetleges szörnyűséges következményeire gondolva. De talán még rettenetesebb volna a kutatások leállítása. A kutatások, legalábbis bizonyos kutatások ellenőrzése és tudatos irányítása azonban mindenképpen kötelező. Bizonyos esetekben valószínűleg a nemzetközi ellenőrzés is kívánatos. Mindenestre, mihelyt magának az emberi természetnek a megváltoztatására tör, a biológiai forradalom kétségtelenül minden másnál fontosabbá, hogy úgy mondjam: meghatározóbbá válik. Támadjunk, s „győzzük le“ a provokációt, még mielőtt a provokáció „győzne le“ bennünket. Miként a francia politikus, Michael Poniatowski ezzel a törekvéssel összefüggésben hangoztatja, egyidejűleg „meg kell fékezni azoknak a vezetőknek az ügybuzgóságát is, akiktől csupán azt várhatjuk, hogy a hatalom gyakorlásában ismerik fel saját finalitásukat“ (*Les choix de l'Espoir*. Bernard Grasset. Paris, 1970. 211.). Hozzáfűzhetjük: annak a hatalomnak a problémája, amelyre utaltunk, nem biológiai, hanem kifejezetten társadalmi-politikai jellegű. A célokkal és finalitásokkal kapcsolatos bizonytalanság csak növeli a szenvedéseket, amelyek egy adott pillanatban elviselhetet-

lenné válhatnak. A megismerés szükségessége az ember legfontosabb attribútuma marad, amellyel biztosítja a döntések józanságát, az ember uralmát a haladás folyamatán, a lehetséges, illetve kívánatos akciók meghatározását, hogy ne következhesse be bizonyos előre nem látott s nem kívánatos jelenségek és folyamatok, hogy a társadalom az emberre méretezett legyen, nem pedig fordítva. Ne a tudomány, az ember legyen a jövő társadalmának céliránya.

E vonatkozásban tanulságos és nagy jelentőségű példa a szocialista Románia távlati fejlesztési programja, amelynek fő vonalait az RKP X. kongresszusa és az 1972. júliusi Országos Konferencia vázolta fel. A szocialista társadalom további tervszerű fejlesztése tökéletesítésének fontosságát kidomborítva, Nicolae Ceaușescu elvtárs, az RKP főtitkára az Országos Konferencián előterjesztett jelentésében hangsúlyozta: „A gazdasági-társadalmi tevékenység tervszerű vezetésére vonatkozó intézkedések kidolgozásában a párt mindig a dialektikus és történelmi materialista szemléletből, abból a tényből indult ki, hogy minden társadalmi rendnek, a társadalom minden fejlődési szakaszának bizonyos szervezési és vezetési forma felel meg. A szocializmus körülményei, a kizsákmányoló osztályok és a kapitalista tulajdon felszámolásának körülményei között, a termelőeszközök szocialista tulajdonára épülő új társadalmi rend körülményei között objektív szükségszerűséggé válik a társadalom tudatos, egy egységes, országos terv alapján való vezetése. Az egységes országos terv biztosítja a társadalom összes anyagi és emberi erőinek összpontosítását az ipar, a mezőgazdaság, a tudomány és a kultúra gyors fejlesztése érdekében, és ezen az alapon az egész nép életszínvonalának emelését.” (Nicolae Ceaușescu: *Jelentés a Román Kommunista Párt Országos Konferenciáján, 1972. július 19—21.* Bukarest, 1972. 45—46.)

Természetesen nagy hiba volna tagadni a biológiai tényező hatását, értelmetlen volna az ember folyamatos biológiai fejlődése tényének kétségbevonása. A szakterület sok specialistája állítja: a fejlődés során minőségi ugráshoz közeledünk (biológiai forradalom).

A kérdés az, hogy vajon ez az ugrás megfelelően modellálható-e, s hozzájárulhat-e a nagy társadalmi kérdések megoldásához, hogy vajon egybefonódik-e vagy sem a biológiai és társadalmi fejlődés.

Anélkül, hogy tagadnók az ember biológiai fejlődését, beleértve e fejlődés várható minőségi ugrását és kivételes fontosságát, nem téveszt-hetjük össze egymással a történelmi folyamat különböző fokozatainak kialakult két különböző törvényszerűséget. A társadalom és az anyag társadalmi mozgásformáinak törvényei minőségileg különböznek az anyag biológiai mozgástörvényeitől, miként ez utóbbiak az anyag kezdeti, vegyi fejlődéséhez képest jelentettek magasabb formát. A történelmi értelmezés nem az ember lényegi minőségeinek elvont eszméjével, hanem a társadalmi, politikai alakulatok elemzésével kezdődik. A fejlődés jelenlegi fokán (jobban mondva: a — valószínűleg közeli — jövőben) hiba volna kitartanunk amellett, hogy az emberiség haladása egyáltalán nem függ az egyed biológiai fejlődésétől; tudott dolog, hogy a társadalmi magatartás biológiai tényezőkön is múlik; hasonlóképpen hiba volna annak az álláspontnak az elfogadása, amely szerint minden ettől a fejlődéstől függ. Úgy vélem, helyénvaló a következő kérdés felvetése: napjainkban, amikor — a múlttól eltérően — a biológiai fejlődésben forradalmi szakasz

következik, vajon e forradalom eredményeként nem rövidül-e le az óriási időtávolság, amely ez ideig szükséges volt a gyökeres, lényeges változások bekövetkezéséhez? Hát nem olyan probléma ez, amelyen érdemes eltöprengeni? Vajon az eddig fennállt határozott időbeli eltolódás a fejlődés társadalmi és biológiai formájának üteme között nem rövidül-e le a jelenkori mutációk folytán? Állíthatjuk, hogy a jellegzetes biológiai fejlődés formáinak és ütemeinek a kérdését nem közelíthetjük meg múltbeli felfogások, elavult ismérvek alapján.

Miután mindezeket kifejtettük, világosan és kategorikusan meg kell fogalmaznunk, hogy bármely irányzat, amely valami módon és síkon a biológiaival próbálná helyettesíteni a szociológiát, agyrém vagy éppen séggel zavarkeltés; a biológiai tényező növekvő fontosságának tudatában sem tagadhatjuk az ember társadalmi lényegét, de az emberi társadalmi lényege nem helyezi hatályon kívül a biológia törvényeit, a társadalmi élet a maga törvényeivel csupán bizonyos biológiai törvények helyébe lép; a társadalom és az ember fejlődésében továbbra is a társadalmi fejlődés, a társadalmi élet sokoldalú tökéletesítése a döntő. Az ember társadalmi lényege nem alkalmasít a biológiai törvények hatályon kívül helyezésére. A társadalmi élet folyamatos tökéletesítése minden vonatkozásban, elsősorban a szocialista rendszer mindenütt bekövetkező győzelmének jegyében, az a tényező, amely továbbra is döntő az emberi nem, az ember tökéletesítésében. Nem számíthatunk arra, hogy az ember biológiai fejlődése, amely mindenesetre hosszabb időt igényel, mint a társadalmi, magától megoldja a társadalom, a társadalmi lényként élő ember égető problémáit. A jelenkori műszaki-tudományos és társadalmi-történelmi irányzatok elemzése azt tanúsítja, hogy a modern tudomány, beleértve a biológiát és a molekuláris biológiát, megköveteli a társadalom struktúráinak gyökeres mutációit, hogy a jelenkori tudományos forradalom lehető leggyorsabb materializálódása a termelésben csakis az antagónista ellentmondásoktól mentesült társadalomban valósulhat meg, hogy a tudomány alkalmazása ilyen feltételek közepette biztosíthatja az embernek a természet feletti uralma megvalósítását.

Eljutottunk a történelmi fejlődésnek abba a szakaszába, amelyben bekövetkezik a történelmi fejlődés bizonyos időbeli egybeesése a tudomány fejlődésével. Elmúltak már azok az idők, amikor egyes nagy történelmi korszakoknak satnya tudományos életük volt, s nagyon reméljük, hogy soha többé vissza nem térnek. Mindent el kell követnünk azért, hogy a tudomány ne a történelem ellen dolgozzék, hanem inkább jelenkényen hozzájáruljon a fejlődés gyorsulásához. Nem megfeszített akarrattal és erőszakkal, az ember újra erőszakossá tételével vihetők előbbre a mély ellentétek, az érdekviszonylatok megosztotta világ dolgai, hanem helyes politikával a társadalmi élet minden területén, teljes összhangban a történelmi fejlődés objektív irányzataival, olyan politikával, amely szükségképpen az értesültségre és megfontolásra, a történelem dimenzióiban érzékelt jelenlegi helyzet tudományos elemzésére épít, amely alkalmas arra, hogy felismerje a történelmi fejlődésben ható erővonalakat s az irány módosítását lehetővé tevő változókat is. A hatalom teljes mértékű gyakorlása nem jelentheti sem a társadalmi, sem a biológiai törvények áthágását; minden ilyenszerű kísérletet előbb-utóbb megbosszul a történelem.

A FILM HATALMA

LUKÁCS GYÖRGY A FILM POÉTIKÁJA

A fogalmi zavarok állapotából soha nem keveredünk ki: valami új és szép született napjainkban, ám ahelyett, hogy olyannak fogadnák el, amilyen, minden lehetséges eszközzel régi, alkalmatlan kategóriákba akarják besorolni, meg akarják fosztani valódi értelmétől és értékétől. A „mozi” ma hol a szemléletes oktatás eszközeként, hol a színház új és olcsó konkurrensként fogják fel; egyfelől tehát pedagógiai, másfelől meg ökonomiai eszközként. Arra azonban, hogy egy új szépség éppen szépség, hogy meghatározása és értékelése az *esztétikát* illeti meg, ma csak nagyon kevesen gondolnak.

Egy ismert drámaíró újabban arról fantáziált, hogy a „mozi” (a technika tökéletesedésével, a beszéd tökéletes reprodukálhatóságával) pótolhatná a *színházat*. Ha ez sikerül — nem lesz többé nem tökéleteses együttes: a színház nem lesz többé a jó színészi erők helyi szétzóródottságához kötve; csak a legjobb színészek fognak a darabokban játszani, mivel olyan előadásokról, ahol valaki indiszponált, nem csinálnak felvételeket. A jó előadás azonban valami örök lesz; a színész elveszít minden pusztán pillanatnyit, valamennyi valóban a tökéletes teljesítmény nagy múzeumává lesz.

E szép *álom* azonban *nagy tévedés*. Figyelmen kívül hagyja a színpadi hatások alapfeltételét: a ténylegesen jelenlévő emberek hatását. Mert a színházi effektusok gyökere nem a színészek szavaiban és taglejtéseiben vagy a dráma eseményeiben van, hanem abban a hatalomban, mellyel egy ember, egy eleven ember eleven akarata közvetlenül és gátló átvitel nélkül árad ki egy éppolyan eleven tömegre. A színpad abszolút *jelenlét*. Teljesítményének mulandó volta nem sajnálatra méltó gyengeség, sokkal inkább produktív határ: szükségszerű kor-

relátuma és kézzelfogható kifejezése a sorsszerűnek a drámában. Mert a sors maga a jelenvaló. A múlt pusztá váz, metafizikai értelemben valami teljesen céltalan. (Ha lehetséges volna a dráma tiszta metafizikája, amelyiknek már nem lenne szüksége egyetlen, pusztán esztétikai kategóriára sem, akkor az többé nem ismerne olyan fogalmakat, mint „expozíció”, „kifejlődés” stb.) A jövő pedig a sors számára teljesen irreális és jelentőség nélküli: a halál, amely a tragédiákat lezárja, ennek legmeggyőzőbb szimbóluma. A dráma megjelenítettése révén a metafizikai érzés nagyon közvetlenné és kézzelfoghatóvá fokozódik: az embernek és az ember kozmoszban elfoglalt helyének legmélyebb igazságából magától értetődő valóság lesz. A „jelenlét”, a színész ittléte a legkézzelfoghatóbb és ezért legmélyebb kifejeződés a dráma embereinek a sors által felszentelt voltára. Mert jelenlétnek lenni, azaz valószínűságon, kizárólagosan és a legintenzívebben élni már önmagában véve sors — csak az úgynevezett „élet” soha nem ér el olyan életintenzitást, ami mindent a sors szférájába emelhetne. Ezért a sors által megszentelt már tragédia, misztérium; istentisztelet egy igazán jeleltős színész megjelenése a színpadon (mondjuk Duseé) önmagában is, nagy dráma nélkül. Duse a teljesen jelenlévő ember, akinél — Dante szavai szerint — az „esere” azonos az „operazioné”-val. Duse a sors zenéjének dallama, melynek hangzania kell, bármilyen legyen is a kíséret.

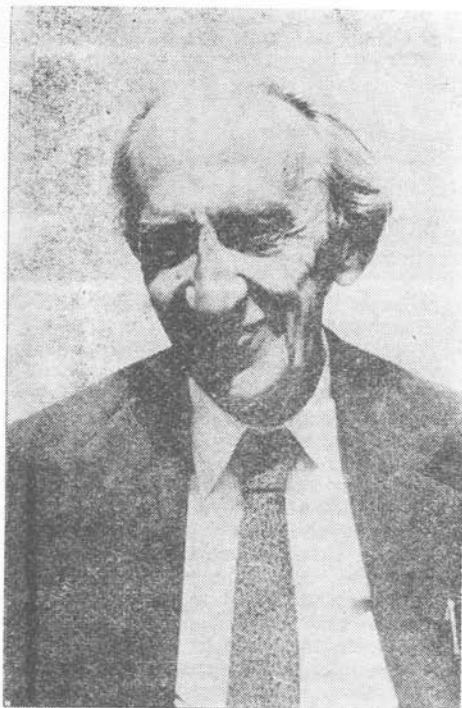
E „jelenlét” hiánya a „mozi” lényegi ismertetőjegye. Nem azért, mert a filmek nem tökéletesek, nem azért, mert az alakoknak ma még némán kell mozogniuk, hanem azért, mert az alakok csupán emberek mozgásai és tettei, de *nem emberek*. Ez nem hiányossága a „mozinak”,

ez határa, principium stilisationis-a. Ezért a „mozinak“ a természethez nemcsak technikájukban, hanem hatásukban is lényegileg hasonló, félelmetesen élethű képei semmiképpen sem lesznek kevésbé organikusak és elevenek, mint a színpadképek, csak egy egészen másfajta életet őriznek meg; ezek egyszóval — *fantasztikusak* lesznek. A fantasztikus azonban nem ellentéte az eleven életnek, csak annak új aspektusa: jelenlétőség nélküli élet, élet sors nélkül, okok nélkül, motívumok nélkül; egy olyan élet, amelyikkel lelkünk legbensőbb rétege soha nem akar és nem is tud azonosulni, és hogyha — gyakran — mégis emez élet után vágyakozik, úgy e vágy csupán valamiféle idegen mélység, valami távoli, bensőleg distanciált utáni vágy. A „mozi“ világa háttér és perspektíva nélküli élet, súlyok és kvalitások különbsége nélkül. Mert csak a jelenlétőség ad a dolgoknak sorsot és súlyt, fényt és könnyedséget: a mozi mérték és rend, lényeg és érték nélküli élet; lélek nélküli élet, tiszta felszínből.

A színpad időrendje, az események egymásutánja a színpadon mindig valami paradox: a nagy pillanatok időrendje és egymásutánja, valami belsőleg mélyen nyugodt, csaknem dermedt, örökkévaló — éppen a kinzóan közeli „jelenlét“ következtében. A „mozi“ időrendje és egymásutánja azonban egészen tiszta és zavartalan: a „mozi“ lényege a magábanvaló mozgás, az örök változékonyság, a dolgok soha nem nyugvó átalakulása. E különböző időfogalmaknak a kompozíció *különböző alapelvei* felelnek meg a színpadon és a „moziban“: az egyik tisztán metafizikai, magától minden empirikusan elevent távartartó, a másik oly erős, oly kizárólagosan empirikus-eleven nem-metafizikai, hogy e legvégső kiélelés által megintcsak egy új, teljesen különböző metafizika keletkezik. Egyszóval: az összekapcsolódás alaptörvénye a színpad és színjátszás számára a kérihelhetetlen szükségesség, a „mozi“ számára pedig a semmi által nem korlátozott lehetőség. Az egyes mozzanatok, melyeknek egymásba folyását a „mozi“-jelenetek időbeli sorrendje hozza létre, csak áltál kapcsolódnak egymáshoz, hogy közvetlenül és átmenet nélkül egymásra következnek. Nincs semmiféle kauzalitás, ami őket egymáshoz kapcsolná; vagy pontosabban: kauzalitásukat semmi tartalmi jelleg nem gátolja vagy köti. „*Minden lehetséges*“: ez a „mozi“ világnézete, és mivel technikája minden egyes pillanatban a pillanat abszolút (bárha csak empirikus) valóságát fejezi ki, megszűnik

a „lehetőségnek“ mint a „valósággal“ szembeszegezett kategóriák egyikének érvénye; a két kategória egyenlő lesz egymással, azonossággá lesznek. „Minden igaz és valóságos, minden egyformán igaz és egyformán valóságos“: ezt tanítják a „mozi“ képsorai.

Így a „moziban“ egy új, homogén és harmonikus, egységes és változatos világ keletkezik, melynek a költészet és az élet világában körülbelül a mese és az álom felel meg: nagyon nagy elevenesség — belső, harmadik dimenzió nélkül; szuggesztív összekapcsolódás a pusztá sorrend révén; szigorú, természet kötötte valóság és végsőig vitt fantasztikum; a nem-patetikus, a közönséges élet dekoratívává válása. A „moziban“ minden valóra válhat, amit a romantika a színháztól — hiába — remélt: az alakok nagyon nagy fokú, minden gátlás nélküli mozgékony-sága, a háttér, a természet és az intérier, a növények és az állatok teljes elevenné válása; olyan elevenesség azonban, amelyik semmiképpen sem kötött a közönséges élet tartalmához és határaihoz. A romantikusok ezért kísérelték meg világerzésük fantasztikus természetközelségét a színpadra rákényszeríteni. A színpad azonban a mezítelen lelkek és sor-sok birodalma; minden színpad legbensőbb lényegében *görög*: elvontan öltözött emberek lépnek a színpadra, és elvontan nagyszerű, üres oszlopcarnokok előtt adják elő játékuakat a sorsról. Kosztüm, dekoráció, milió, a külső események gazdagsága és váltakozása a színpad számára pusztá kompromisszum, a valóban döntő pillanatokban ezek mindig feleslegessé és ezért zavaróvá válnak. A „mozi“ pusztá cselekvéseket ábrázol, e cselekvések okát és értelmét azonban nem, alakjainak csupán mozdulataik vannak, de nincsen lelkük, és ami velük megtörténik, az pusztán esemény, de nem sors. Ezért — és csupán látszólag a technika mai, nem-tökéletes volta miatt — némák a „mozi“ jelenetei: a kimondott szó, az elhangzott fogalom a sors közvetítői; csak bennük és általuk keletkezik a drámai hős pszichéjében lévő kötelező kontinuitás. A szó és vele együtt az emlékezet, a kötelesség és hiúság *megvonása* önmagával és önmaga mivoltának eszméjével szemben — amikor a szóltan totalitással kerekedik — mindent könnyűvé, szárnyalóvá és röppenővé, frivollá és táncoskedvűvé tesz. Ami az ábrázolt eseményekben jelentős, azt kizárólag történéseken és taglejtéseken keresztül fejezik ki, és így is kell kifejezni; a szóra való minden hivatkozás kiesés ebből a világból, e világ lényegi értékének szétrombolása.

Lukács György

Ezáltal azonban mindaz, amit a sors absztrakt-monumentális súlya mindig elnyomott, gazdag és burjánzó életté virágzik: a színpadon még az sem fontos, ami történik, oly lenyűgöző a történés sorsértékének hatása; a „moziban“ a történet „hogyanja“ a minden egyebet uraló erő. A természet eleveisége itt nyer először művészi formát: a víz csobogása, a szél zúgása a fák között, a naplemente csöndje és a zivatar tombolása itt mint természeti folyamatok lesznek művészetté (nem pedig — miként a festészetben — egy másik világból kapott, festői értékek révén). Az ember elvesztette *lelkét*, elnyerte azonban érte *testét*; nagysága és poézise abban a módban rejlik, ahogyan erejével vagy ügyességével legyúri a fizikai akadályokat, a komikum pedig abban van, ha elbukik velük szemben. A modern technika minden nagy művészet számára közömbös vívmányai itt fantasztikusan és poétikus módon, megkapóan fognak hatni. Először a „moziban“ vált — hogy csak egy példát hozzunk — az automobil poétikussá, teszem azt: száguldó autók üldözésének romantikus feszültségében. Így kap itt vaskos és ősi erőtől duzzadó költészetet az utca és a

piac közönséges kavargása; a gyermek naiv, szinte állati boldogságérzését egy sikerült csíny vagy egy szerencsétlen gyámoltalan tévelygése fölött felejthetetlenül formálják meg. A színházban, a nagy drámák nagy színpada előtt magunkba nézünk, és megértjük legnagyobb pillanatainkat; a „moziban“ e tetőpontokat el kell felednünk, és felelőtleneknek kell lennünk: a minden emberben eleven *gyermeket* engedik itt szabadjárni, s az úrrá lesz a néző pszichéjén.

A „mozi“ *természethűsége* azonban nem kötődik a mi valóságunkhoz. A bútorok mozognak egy részeg szobájában, az ágya kirepül vele — utolsó pillanatban még meg tudott fogódzkodni az ágy szélében, inge pedig, mint egy zászló, lobog körülötte — a város fölül. A golyók, melyekkel egy társaság tekézni akart, fellázadnak, és üldözik a társaságot hegyeken és mezőkön át, folyókon átúszván, hidakra felugrálván és magas lépcsőkre felfelé hajszolván, míg végül a bábok is elevevé válnak, és a golyókért mennek. Tisztán mechanikusan is fantasztikussá válhat a „mozi“: ha a filmeket fordított sorrendben forgatják, és emberek felállnak a száguldó autók elöl, ha egy szivarvég, miközben szívják, mindig nagyobb lesz, amíg végül a rágyújtás pillanatában az érintetlen szivart visszahelyezik a dobozba. Vagy megfordítják a filmeket, és sajátoságos élőlények ténykednek rajta, kik a mennyezetről hirtelen a mélybe lendülnek, és ott hernyóként újra elbújnak. Képek és jelenetek ezek, egy olyan világból, amilyen E.T.A. Hoffmann vagy Poe világa volt, amilyen Arnim vagy Barbey d'Aureville világa — csak e világ nagy költője nem jött még el, aki értelmezte és elrendezte volna, aki pusztán technikailag a véletlen fantasztikumát a mélyértelmű metafizikába, a tiszta stílusba mentette volna. Amit eddig elértek, az naiv módon, gyakran az emberek akarata ellenére, csupán a „mozi“ *technikájának* szelleméből született: napjaink Arnimja vagy Poe-ja itt már oly gazdag és annyira belsőleg adekvát eszközt találna színpadi vágyai számára, amilyen mondjuk a görög színpad volt egy Szophoklész számára.

Persze: az önmagától megszabadult ember *pihenésének* színpadát, a szórakozás színhelyét, a legszubtilisabb és legrafináltabb s egyúttal a legbárdolatlanabb és legprimitívebb szórakozását, és soha nem valamiféle épülés és felülemelkedés színpadát. De éppen ezáltal teheti a valóban kifejlesztett, ideájának megfelelő „mozi“ a *dráma* számára (megint: a valóban nagy dráma, s nem annak számára,

amit ma „drámának“ neveznek) szabad-dá az utat.

A szórakozás utáni legyőzhetetlen vágy csaknem teljesen kiszorította a drámát a színpadról: dialogizált ponyvaregényektől a belsőleg-vérszegény novelláig, koronás fők vagy államférfiak kérdésőn üres tevékenységig mindent láthatunk a mai színpadon — csak drámát nem. A „mozi“ itt végre tudja hajtani a világos elválasztást: megvan benne az a képesség, hogy mindent, ami a szórakozás kategóriájába tartozik, és amit érzékelhetővé lehet tenni, hatékonyabban és mégis finomabban formáljon meg, mint ezt a szöveg-színpad teheti. Nem lehet olyan feszültsége egy színdarabnak, ami a lélekszakadt tempó tekintetében versenyezni tudna az itt lehetséggel, a színpadra vitt természet minden természetközelsége alig árnyéka az itt elérhetőnek, és a lelkek elnagyolt jelzései helyett, melyeknek a szónoki dráma formája miatt mégis akaratlanul a lélekre szabottaknak és ennél fogva visszataszítóknak kell mutatkozniuk, megszületik az

1913

SZERGEJ EIZENSTEIN A FORMA ÉRDEKÉBEN

„Filmművészetünk az eszmei telítődés felé tart.“

Íme a téma, amelyet a *Kino* című lap, nagyon időseürően, napirendre tűzött, Október jubileumi évfordulója küszöbén.

Téophile Gautier szótárakba mélyedve töltötte szabad idejét.

És ezt vélte a leghasznosabb olvasmányoknak.

Legalábbis azokat a fiatal szerzőket, akik kérdésére: vajon ők is ugyanezt teszik-e, tagadó választ adtak, elkergette az irodalmi tanácskozásokról.

A szótárak tekintetében nekem is megvan ez a rossz szokásom.

Egyfajta betegség?

Gyengém.

Előítéletem, hogy a szó vagy kifejezés első számú megmentője az őt körülvevő zagyvaságokból — mindenekelőtt az egyszerű értelmező szótár.

Nem annyira az enciklopédiai, mint inkább az etimológiai szótár.

Ha nem is oldja meg mindig a kérdést, de mindig hasznos megfontolásokhoz vezet.

„Eszmei telítődés.“

„Ideológia.“

„Eszme.“

akart és létében kívánt lélektelenségnek világa, a tisztán külsőleges világa: ami a színpadon brutalitás volt, az itt gyerekeséggé, magábanvaló feszültséggé vagy groteszkké válhat. És ha egyszer — itt egy nagyon távoli, de annál mélyebben óhajtott céljáról beszélek mindazoknak, akik a dráma ügyét komolyan veszik — a színpad szórakoztató irodalmát e konkurrencia agyonvágja, akkor a színpad kényszerítve lesz újra azt művelni, ami valódi hivatása: a nagy tragédiát és a nagy komédiát. A szórakozás pedig, ami a színpadon nyereségre volt kárhóztatva, mivel tartalmi ellentmondanak a dráma-színpad formáinak, a „moziban“ adekvát formára találhat, mely belsőleg megfelelő és így valóban művészi lehet, még akkor is, ha a „moziban“ nagyon ritkán az. És ha a finom, novellisztikus tehetséggel megáldott pszichológusokat mindkét színpadról kiszorítjuk, akkor az mind számukra, mind a színház kultúrája számára csak üdvös és tisztázó hatású lehet.

Erdélyi Ágnes fordítása

Valószínűleg régóta senki sem nézett bele a görög szótárba.

Holott...

A.F. Poszpisil görög—oros szótárában, valahol Ibükosz, az inkább darvairól, mint verseiről híres költő és a frígiai Ida-hegy között, menedéket ad az eszmének, az ideának.

Idea.

A 476. oldalon:

„... *idea* ión. 1. látszat, külső; 2. kép, nem, mód, sajátosság, tulajdonság...; különösen: a fogalmazás módja, a beszéd formája és neme; 3. eszme, ósalak, eszmény.“

Ez a három pont — a filmművészet három bálnája.

És erről a három bálnáról lesz itt szó.

Még egyszer emlékeztetünk az *eszme* (3. pont), a *fogalmazás módja* (2. pont) és a *külső látszat* (1. pont) genetikai elválaszthatatlanságára.

Új ez? — Új.

Mint Popov családneve

— írta a hasonló „felfedezésekről“ Szasa Csornij.

Szergej Eisenstein

De még ha ez nem is új, akkor is azokhoz az igazságokhoz tartozik, amelyeket naponta kell ismételnünk magunkban, reggeli és ebéd előtt. Aki pedig nem vacsorázik — annak elalvás előtt is.

De mindenképpen ébren.

És végre be kell vezetni a gyakorlatba.

Ez az az alapvető probléma, amin leginkább illő elgondolkozni a 15. októberi évforduló közeledtén.

És éppen most, amikor filmgyártásunkat könnyen az opportunizmus felé hajthatja egyrészt a szórakoztatás hamisan felfogott elve, másrészt pedig a szimplista agitálás rossz hagyománya.

A tematikai opportunizmusához aligha vonzódik valaki.

Megakadályozzák ezt maguk a tanácsadók is, acélos soraikról lepattan a tematikai opportunizmus.

Ilyenformán inkább csak formai opportunizmusról lehet szó.

És nézetem szerint a film alapbetegése ma — az anyagiasult eszmeiség hármasegysége 2. és 3. pontjának betegsége.

A szovjet film úgy megrémítette önmagát a „formalizmus“ Ku-Klux-Klanjával, hogy majdnem likvidálta magát az alkotást és az alkotó kutatást a forma területén.

Ha a formalizmusnak mint irodalomtudományi irányzatnak megvannak az összes adottságai, melyek alapján támadások és gáncsoskodások érik, akkor mindenekelőtt véglegesen kialakult és megfogalmazott platformja van.

A filmben viszont a „formalizmus“ in-

kább csak az analógia alapján jött létre, és nem annyira maguk az alkotók, mint inkább a címkéik számára teret kereső kritikuskok teremtettek meg.

Elég volt, ha valaki a filmesek közül elgondolkodott vagy megpróbált dolgozni az eszmék megtestesülését szolgáló kifejezőeszközök problémáján, hogy máris ráessen a formalizmus gyanújának árnyéka és vádjára.

Besorozták „formalistának“, ahogy a katonákat fogdosták valamikor.

Egy percet sem kapott, hogy felocsúdjék, és magához térjen.

Ugy hírlik, ugyanígy „nyírták“ a porosz király rekrutájává a fiatal Lomonoszovot.

Mint amikor Oroszthon keresztény hitre tért, ugyanúgy mindenkit a formalista nyáj tagjává kereszteltek, aki a formáról csak dadogni is merészelt.

Valójában, sajnos, ilyen nyáj nem volt — akadt két-három személy, aki tisztességesen töprengett a forma kérdésein is. De sajnos, amint a későbbiek mutatják, nem voltak többen...

Formalistának keresztelni ezeket a filmeseket éppolyan megdöglődtető elhatározás volt, mint a szifilisz tüneteit tanulmányozó embert — „vérbajosnak“ nevezni.

Az üldözéseknek ilyen túlhajtása egy adott szakaszban nagyon könnyen bekövetkezik.

Egy kissé talán túllőttek a célon, de ezzel meg lehetett békülni.

A forma semmibevevéséről, a formáról, amelyről elfeledkeztek, már Engels is írt 1893. július 14-én Mehringhez küldött levelében:

„Máskülönben csak egy pont hiányzik, ezt azonban rendszerint Marx és én sem hangsúlyoztuk eléggé munkáinkban, és e tekintetben mindnyájunkat egyformán terhel a felelősség. Ugyanis mindnyájan elsősorban azt tartottuk — s azt is kellett tartanunk — a legfontosabbnak, hogy a politikai, jogi és egyéb ideológiai képzeteket és az általuk közvetített cselekedeteket *levezessük* az alapvető gazdasági tényekből. Így aztán a kérdések tartalmi oldala kedvéért elhanyagoltuk a formai oldalt: hogyan, milyen úton-módon jönnek létre ezek a képzetek stb. [...] A régi história ez: a formát eleinte mindig elhanyagolják a tartalommal szemben... De a jövőre való tekintettel, erre a pontra mégis fel akartam hívni a figyelmét.“ (Marx—Engels *Válogatott művei* II. Budapest, 1963. 486—487.)

A forma kérdéseit lebecsülte filmgyártásunk is.

És főleg az utóbbi években.

És az elfelejtett forma most megfájdult, akár az elhanyagolt fog.

Mi nagyon „tartalmasak“ vagyunk, de a forma területén még mind a négy lábunkra sántítunk.

Nem filmjeink ideológiájában van a balsiker oka manapság, hanem a formában.

A formában, amely nem tud ideológiává válni.

A cselekménybonyolítás még többé-kevésbé szerencsés, a hagyomány ellenére is.

Valóban:

a témának néha hangja is van és lát is, annak ellenére, hogy a tanácsadások hét dajkája szorosan bepölyázza.

Tehát nem a valóságos vagy vélt formalizmus mesterkedéseiben kell keresni a mai filmforma gyógyulásának útját.

És nemcsak a tartalom helyes ábrázolásában.

Magában véve jó eszme.

Szép tartalom.

Vagy pedig szimpla agitációs kép.

Vagy aztán a szórakoztatás hamisan értelmezett élesztője olyan téztát keleszt, hogy egyszerűen elfog a félelem.

A bőjti scsihez hasonló szürke átlagtermés többségéből bánatos sóhajjal lóg ki a filmvászonról a gogoli orr.

„Be szomorú dolog — kedves jó uraim — ezen a világon élni...“

És mindez — a hatalmas forradalmi lendület és lelkesedés napjaiban.

A formát szigorúbban kell venni.

Nyomasztóak a tanácsadások revizorai.

A hányásig akkurátusak.

De közülük egyik sem segíthet itt.

Itt csupán az az „utolsó“ revizor képes segíteni, amelyik Gogolnál „ismeretlen“ marad, amelyik mindenikük mögött áll.

Nagyon misztikus revizor ez Nyikolaj Vasziljevicsnél.

Magától az úristentől egészen Nyikolaj Pavlovics cár szentséges személyéig sok mindenkit próbáltak felismerni benne.

A mi revizorunkat könnyebb azonosítani, habár ő is „bennünk“ van.

Itt a „belső pártigazolványról“ van szó, amely nem függ valamilyen kerületi bizottsághoz való tartozástól.

A párttagságtól független belső pártigazolvány ott kell hogy legyen [...] mindazoknak a belső zsebében, akik a filmesekkel lépik át a tizenötödik októberi évfordulót.

Ő az a nagyon konkrét, egyéni, belső „revizor“, akinek egyenesen a szemébe kell nézni, és akinek nem szabad hazudni.

Sajnos, éppen ő mutatkozik a leggyakrabban igazi [...] Hlesztakovnak...

Ideológiai hlesztakovizmus — a szép frázisok mögött.

S a formában ennek elkerülhetetlen útitársa... „szózt hal“.

És a forma szózt hala, labardanja mindenestül leleplezi az ideológiai hlesztakovizmust.

Ismeretes, hogy a szavak a gondolatok eltitkolására valók, amint azt Talleyrand vagy Metternich mondta.

A filmvászon túl sokáig volt néma ahhoz, hogy megtanuljon hazudni.

Hogy a téma és a tárgy terén tanácsadóink vannak, attól még lehet hazudni.

Mellébeszélni és félrevezetni.

De van egy pont, ahol nem hazudhatunk.

A rendező órákon át zagyválhat a színészeknek általánosságokat arról, hogyan kell ezt meg azt csinálni.

De eljön a pillanat, amikor ezzel sem mire sem jut.

„Menj ki, és csináld meg te. Mutasd meg te magad.“

Igy van ez, és nemcsak a színésszel. Az ideológiában mindig ki lehet találni „magyarázatok“.

De a *valóságban* nem megy.

A forma — *mindig ideológia*.

És a forma mindig *hatékony ideológiának* bizonyul.

Vagyis olyan ideológiának, amely való igaz, s nem olyanak, amelyet magukra öltének a fecsegők.

Itt van a kutya elásva.

Könnyű ontani a lelkesedést, pátoszt vagy hősi életszemléletet:

idegen szavakat lehet kölcsönözni az újságcikkekéből és kiejtve őket gondolni lehet Maruszjára, hogy a hang forróbban zengjen. A beszéd tartalmát a hév pótolja.

De ha elkezdesz forgatni és vágni — semmiféle Mása nem húz ki a bajból.

Ha lelkesedés nélkül vágott az olló — lelkesedés nélkül fog futni a szalag is.

Ha gyűlölet nélkül forgattál — a vászon semmilyen gaztett nem fog gyűlöletet kelteni.

Könnyörtelen a mi vásznunk a filmszerzők „mindenfajta álarcának lerántásiban“.

Néha, mikor Maruszja bekerül egy filmbe, akkor már egyáltalán nem a lelkesedésről van szó, hanem Katyáról és Másáról, Dunyáról, Parasáról vagy Fomáról és Jeremáról.

És a vászon, némán vagy hangosan, ezért kiált teli torokból.

A film formája leleplezi a szerzőt és a vezető kollektívát (vezetőcskéket?).

Az ügyeskedők a cári hadseregbe sorozáskor szerették színlelni a süketet. A

Jelenet Eisenstein A Potyomkin páncélos című filmjéből

minden hájjal megkent vén rókák — a hadparancsnok és a sorozóorvos egyszerű módszerrel kifogtak rajtuk: a behívott háta mögött váratlanul leejtettek egy pénzdarabot.

A szimuláns elkerülhetetlenül megfordult.

A „süket“ lelepleződött.

Igy van a formával is, ha nem az eszmei teljesértékűség rubelével fizet, akkor feltétlenül megcsendül valahol egy garas, és a hamis ottmarad pörén.

Oriási módszertani munka folyik ma az alkotás titkának — a filmkép és a filmforma titkának — elsajátítása és oktatása körül.

De elsősorban nem a formát kell sűrűn megtanulni.

És nem a formát kell felkutatni vagy kigondolni.

Tökéletesen és véglegesen világos, hogy elsősorban az eszmeiség nevelésére van szükség az alkotók körében.

Ideológiai nevelésről van szó, nem pedig ideológiai „kaptafákról“, ahogy bizonyos túlzások hívei gondolták.

Erről a nevelésről beszélek én... a forma érdekében.

Mint régi, tapasztalt, szenvedélyes... „formalista“.

A forradalom tizenhatodik évében a filmesnek már nem szabad továbbra is csak

a forradalom „szolgálatában állni“ — hozzá is kell „tartozni“.

Enélkül film se lesz.

A forma mindenekelőtt — ideológia.

Az ideológiát pedig „kölcson venni“ többé nem lehet.

Az ideológiát a természetben nem lehet jegyrendszer alapján kiosztani.

De ha az alkotó nem sajátítja el teljesen az ideológiát, mi mást várhatunk tőle, mint a közönséggé tett hétköznapiiságot a környező események nagyszerűsége helyett, és olyan „kincstári“ álláspontot, amely úgy véli, hogy a szocializmus építése csak lángoló lelkesedésből áll?

Hogy az általunk várt, új forradalmi realizmus keresésében ilyen módszerekkel milyen eredményekre jutunk, erről már F.M. Dosztojevszkij is írt N.N. Sztrahovnak Firenzéből, 1869. február 26-án:

„... a jelenségek hétköznapiasága és a rájuk vonatkozó kincstári szemlélet, szerintem, még nem realizmus, ellenkezőleg...“

Az alkotók csak akkor tudnak teljes felelősséggel bekapcsolódni a leninizmus elméletének és gyakorlatának a filmre való alkalmazásába, ha teljes mértékben magukévá teszik a marxi-lenini ideológia eszmei rendszerét.

Íme, annak a hatalmas belső munkának a programja, amely a párt vezetőire vár azok alakításában, akik a párt soraiiban vagy azon kívül hivatottak maradandó képekben megörökíteni és újratemeteni az emberiség történelmének legnagyobb korszakát.

Ebben van filmművészetünk eszmei telítődésének egyetlen záloga.

Ebben van eszmei telítődésének egyetlen lehetősége.

Az eszmeiség teljes tudatosításában és a formai tökéletesség elsődleges feltételként való felfogásában van a szovjet film — mint a leghatékonyabb művészet — további győzelmének alapja.

Igy lesz a kultúra leghatalmasabb fegyvere a proletariátus kezében.

Operáció

— Mik azok a fekete pontok a festményen...? — kérdezte a diákok.

— Hol? Nem tudom, mit tetszik mondani — szólt a kérdező.

— Várjon, már én sem látom — mondta —; eltűntek a foltok, de az előbb még ott voltak... ott voltak a szemem előtt!

Másnap, harmadnap megint látta a kisebb-nagyobb szabálytalan foltfor mákat, de csak rövid ideig — legfeljebb egy vagy fél percig —, s akkor ismét eltűntek, de következetesen, mind gyakrabban megjelentek, sőt később öszszefolyva, úszó rongyfoszlányok alakjában hintáztak a szeme előtt.

Mitől lehet? Úgy gondolta, keveset aludt, kimerült, hosszú éjszakákon sokat olvasott...

— Fáj a szeme?

— Nem fáj, de a foltok megint itt vannak... megjelentek!

Levette fekete szemüvegét. Megnedvesített zsebkendővel megtörölte mindkét szemét. Az ijesztő feketeség ismét eltűnt, de most már különös fáradtság nyomta szemhéját.

Mi baj lehet? Kellemetlen, idegesítő a közérzete, szinte őrjítő! Szembetegség? ... Biztosan az!

Rosszul aludt. Rémképeket látott; vak emberek fehér bottal tapogatták a járdaszéleket. Ő is köztük volt... kislány fogta a kezét, s vitte az utca másik oldalára. Tegnap is, álmában sötét éjszakában járt, s a vihar éles homokot szórt vörös szemhéja alá; felrebbent, öklével véresre dörzsölte a szemét. Másnap ismét megjelentek a foltok, de rögtön el is oszlott az ijesztő fekete rém, az úszó, füstszerű fátyol.

Orvoshoz! El kell mennie az orvoshoz. Igaz, ma egy éve már megnézte a szemét — gyakran könnyezett —, de a szemcseppek nem használtak semmit. Szakkönyveket is lapozott, de lehet, idegességében érvényest nem talált bennük. Emésztette magát. Visszagondolt előbbi életére, cselekedeteire, munkáira. Mi rosszat tehetett, hogy megjelent egy csúnya szembetegség fenyegető előjele... lehet belőle vakság?! Lehet, mert a fekete pontok, az ijesztő sötét foltok napról napra nagyobbodnak...

Talán ütés, erőltetett emelés, a munkától végsőkéig kifáradt szem elernyédése az okozója? Hogy is történt csak? Tényleg sokat olvasott, este, félsötétben, és emelt is; súlyos, nagyméretű képet vett le a falról és akasztott vissza... és az oleander nehéz dézsáját is többször megemelte, és... és még, ki tudhatja, mit nem csinál egy munkásember... sokszor kétrét hajolva alapozta vásznait, s az öregkor mozdulatai már nem rugalmasak.

Gondolta, még vár az orvossal. Nem kell sietni. Hátha tényleg csak fáradtság, s a pihenéstől elmúlik. De nem! A következő nap ijedt meglepetéssel veszi észre a szeme alsó részén megjelent sötét foltot. Kicsi az egész, 5—6 mm hosszú és alig 2—3 mm széles. Dörzsöli a szemét, de most már nem tűnik el a kis, sötét domb alakú folt onnan, ahol a szemgolyó az alsó szemhéjjal találkozik. Vigasztalja magát... talán csak a szemhéja duzzadt meg a sok dörzsöléstől, s a folt csupán árnyék. Árnyék? Végzi napi munkáját, de egyre csak a bajra gondol, egyre nyugtalanabb lesz.

Orvoshoz! — nincs mit várni... pedig irtózik az orvosoktól; nehéz bejutni hozzájuk, mindig sietnek, és annyi a beteg. S aztán, úgy nagyjából, ismeri is a túlterhelt orvosok munkáját. Pár évvel ezelőtt operálták. Érdekes az eset, nem felejtheti el: egy napon forróságot érzett ágyékában baloldalt. Orvos barátja, akinek elpanaszolta, azonnal meg is mondta: bizonyára hernia, ágyéksérv. Meg kellene nézni... a sérv kitüremkedik, látszik. — Te is megnézheted — mondta.

Tükör elé állott. Érzékeny ujjával kereste a kitüremkedést. Meg is találta; mogyorónyi nagyságú puha kis dudor volt. Barátja operációt ajánlott. Úgy mondta: — Kicsi a sérv, kicsi lesz a műtét.

A kórház igazgatója vállalta a könnyűnek látszó operációt. Hamarosan minden előkészítés megtörtént, és az érzéstelenítő injekciót gerincébe kapta. Lefeküdt a hosszú asztalra. Nem félt, sőt az operációs nagy tükörben nézegette magát s az orvosok minden mozdulatát. Fejét egy műtősnő kendőbe fogta ugyan, de azért mégis hallotta: — Nem, nem ott... egy kicsit feljebb. — Hol? Még jobbra vagy feljebb? — Törölje a vért, hogy jobban láthassuk! — Mit, mit mond? — Nem itt van, hát hol? — Akkor hol!? — ...tanácskozott a két orvos...

Összevarrták. A nyolc nap alatt, amíg feküdt, egyre ismételték: — Gyenge a hasfala, vigyázni kell, hordjon sérvkötőt, ne emeljen, ne fárassza ki magát...

Gyenge a hasfala!? Az nem lehet...! Egész életében sportolt, atletizált, úszott, evezett, birkózott.

Mi történhetett... hol a hiba?!

Hetekkel később fülébe is jutott: amint a műtőasztalra lefeküdt, a mogyorónyi sérv becsúszott a hasszalagok közé... eltűnt, és nem találták meg..., de sietni kellett, és... és összevarrták. Összevarrták operáció nélkül!

Az orvos is ember, magánélete van, gondjai, passziói vannak, és mindenhez szerencse kell.

Végre bejutott a szemorvoshoz. Elmesélte a tüneteket. Mondta, hogy festőművész, sokat ír, rajzol, fest lámpavilágnál is, pedig tudja, hogy a neonfény fölötté ártalmas. Az orvosnő — kevés beszédű — atropin-kezelés után fénytükörrel néz a szemébe. — Hát igen — mondja —, látszik valami... lehet agydagaganat, de inkább retina-szakadás. Apró cédulát ír; kéri a klinika főorvosát, vegye kezelés alá. Közben nagyon megijeszti: — Ha nem operáltatja meg magát, elveszíti a szeme világát... és ha nem késlekedik, sikeresebb lesz a műtét...

Szédülés környékezte, az orvostól lassan kitámolygott...

Nincs szörnyűbb csapás, mint a vakság! Minden más testi fogyatkozás sokkal könnyebben elviselhető. A süketség, a kéz vagy láb bénasága nem foszt

MOHI SÁNDOR: ÖNARCKÉP

MOHI SÁNDOR: AKT

meg a szellemi munkától, a világ szépségeinek örömeitől. A vakság kíméletlen, kegyetlen, értelmetlen sötét börtön, koromfekete sóvárgás, iszonyú szomjúság a tudatba vésődött mennyei fényesség után. A született vak boldogtalanságánál csak a szerzett vakság dühe a nagyobb. Az utóbbi ismeri a valóságot, látta az égbolt sziporkázó csillagait, az aranyló mezőket, a vizek bűbájos tükrét, szeretője hívogató, szépséges idomait. Az előbbi mit sem tud semmiről; kikapogtat ugyan közeli formákat, hallja a zene ütemét, szagokat, illatokat, ízeket szűr ki..., de milyen is az a fény, milyen is az a szín — a piros, a kék, a mezők tüneményes zöldje, az aranyló búzakarász sárgája, milyen a leányzó üde arca, szemének mosolya, a virágok megfejthetetlen vonzása, a haragos ég fensége... milyen?... Örök, szomjúságos titok marad. Akik látnak, nem tudják, milyen mérhetetlen gazdagok! Nem ismerik megvásárolhatatlan értékét annak, amit ingyen osztogat a pazarló Természet.

*

Három hétig feküdt leragasztott szemmel, mozdulatlan. Sokszor úgy érezte, letép magáról minden kötést, minden ragacsot... nem bírja tovább, inkább a halál... Az első napokban nem evett, nem ivott. A háton fekvés mozdulatlansága, a sötétség börtöne elkésérette, elvette minden erejét. Belei kiszáradtak, nyelve szájpaddlásához tapadt. Nem kívánt élni... csak hűsleges felesége sírása rázta fel megtört idegeit, élesztgette a letargiás állapotot. A közöny teljessé vált. Az idő is megállt, nappalok-éjszakák egybefolytak, dátumok megszűntek. Csak könnyörgésre nyitotta száját, csak akarata elvesztésével győzött ápolója parancsa. Nagyon lefogyott, szakálla megnőtt. Szájába kávéskanállal került az étel, amit csak óvatosan adagolt a reménykedő szeretet. A ritka székelés tusáii undorral vegyes önmegvetést váltottak ki belőle.

A nők nagyon erősek. Sok dologban messze felülműlják a férfiakat: kintartók, bátrak, önfeláldozók, szeretettel átitatott lények. Nélkülük az élet elképzelhetetlen vakság.

Az élnivágyás csak lassan jelentkezett. Már nem bánta, ha arcát megtörülük, ha megfésülük, ha szájába reszeltalmát tesznek. Az orvosok naponta megnézték, de szemét kinyitni nem bírta.

Eltelt a kitérő három hét. Szigorú rendelkezést kapott: megmozdulni, felülni, egy-két lépést tenni!

Lábadozott. Visszagondolt az elmúlt hetekre: az első orvosi kivizsgálás után még bement az intézetbe, korrigált és bosszankodott, mert a diákok csak immel-ámmal dolgoztak. Ott hagyta őket, és tíz órákor már az orvosprofesszor előszobájában várakozott. Megvizsgálták. Betűket olvásott, nagyokat-kicsiket. Utána látómező-próba, majd a professzor vakító fényes tükörrel nézett pupilláján keresztül. Megtalálta a szakadást, a jobboldali szemgolyó felső jobbsarkának hátsó részén. — Girlandszerű kis hézag — mondta —, másfél centi hosszúságban....

Agyba került, mozdulatlan háton fekvésben. Harmadnapig négyen is megnézték fénytükros készülékkel. A szakadásról nagyított rajz készült színes kivetelésben. Érdekes, hogy a leragasztott szeme kerek látómezőjének alján határozottan látta a szakadást, a fekete körszeletet. A következő napon a folt három párhuzamos abroncsszerű vonallá alakult, míg a harmadik napon átlatászó pontozású patkó formává ritkult. Visszatapadás folyamata játszódott le, s mindezt a leragasztott szem befelé nézésén keresztül világosan látta.

A professzor és kísérete jól ismerte e folyamatot. Tapasztalatból is tudták, hogy a természet ereje korrigálni igyekszik a hiányokat. Eltűnt tehát a szakadás, de — amint mondták — az operáció szükséges. A megszakadt retina fekvő, nyugodt helyzetben néhány nap alatt magától helyrecsúszhat, de a test mindennapi tevékenysége közben — saját súlyánál fogva — ismét leszakad. Rögzíteni kell tehát... az operáció szükséges!

Saját magával tusakodott. Számba vette esélyeit: hatvanéves rég elmúlt, s idős korban az operáció — még ha sikerül is — komplikációval járhat: tüdőgyulladás, gyomorrenyheség s egyéb különféle bajok...

Mit tegyen? Rábeszélék... megadta magát...

Közvetlenül az operáció előtt ismét megvizsgálták. Aztán, fél óra múlva, a műtőasztalon fekvő a kerek fényes tükör alatt. Lepedőkkel takarták be, csak a beteg szem maradt fedetlen. Körülötte halk szavak hangzottak... s nemsokára, lenyírt szemöldöke mellett, három fájdalmas szúrást érzett. A farába kapott injekció is hatott, és már nem bánta, akármilyen lesz... Tompa melegség öntötte el. Arcában veríték csorgását érezte, majd egy gép halk dübörgése mellett szemében, agyában a tűz forróságát... s égetett hús szaga tolt az orrába.

— Még egy kicsit... — súgta a professzor, s az orr tövében, a szeme belső sarkában ismét érezte az elektromos túlnyomását, az égetett hús szagát. Rosszul lett. Agyában tért magához. Felesége mellette sírt. Finom ösztönével érezte, hogy a professzor verítékes arccal figyel... s hallotta megjegyzését: — Operáció után mind ilyen sápadtak...

*

A műtét normális lefolyását egy ismeretlen körülmény zavarta, amire sem a klinikán, sem az orvos barátokkal való magánbeszélgetések alkalmával nem sikerült kielégítő választ kapnia.

Hogy is volt?

Az operáció után néhány nappal, egyik éjszaka, úgy 1—2 óra között, leragasztott szemével magába befelé nézve, határozottan úgy látta, mintha fejében vékony, kígyózó, lilás színű vezetéken keresztül folyadék kúszott volna, gyorsan-gyorsan, feljebb-feljebb, míg hirtelen — úgy tűnt — szilárd falba ütdöve visszalocsant, majd elvékonyodva s egyre átlátszóbbá válva a magasban eloszlott. Utána rögtön őrült gyorsasággal kezdett forogni körülötte a szoba. Feje — kinyában — balra billent, s a nyaka alatt levő törülközőhurkáról lecsúszott. Ettől az önkéntelen mozdulattól félig-meddig megszűnt a kegyetlen körforgás, de a fejét többé nem merte visszatenni kezdeti helyére.

A gárdaorvos nem hitt a „mesének“. Úgy mondta: lehet, a fülfoladék mozgása okozta... A válasz nem elégtette ki, s így nem tudhatta, mi történt valóban. De attól az éjszaktól — sok ideig — egyensúlyhiány s a vele egyszerre megjelent nagy szédülés miatt hetekig csak széket, asztalt vagy falat fogva sikerült pár lépést tennie. A megkérdezettek, akiket hasonló szem-bajjal operáltak, mit sem tudtak ilyen szédüléstről...

Ez az állapot a klinika elhagyása után is egyre fokozódott. A professzor szerint nem az operációtól van. De hát mitől? A kért analizisek mindent rendben találtak: vérnyomás, szív, vizelet stb..., de a belgyógyászok a szemet okolták...

Lexikonban olvasta: „Szédülés (vertigo) 1. Az egyensúly bizonytalanságának érzése, amelynek gyakori következménye a tántorgás, sőt az egyensúly teljes elvesztése. Sokszor a külső tárgyak látszólagos forgásának érzésével jár (szemizombénulásoknál, fülbetegségeknél, Menière-kórnál, kisagy-, hid-nyúlt-agybetegségeknél, mérgezéseknél); 2. rohamban fellépő elhomályosodása az eszméletnek, mint az apoplexiás bántalom legenyhébb alakja; 3. agyvértelesség folytán fellépő bizonytalanság érzése, a szemek elhomályosodása, fülzúgás stb. kíséretében, mint az ájulás enyhe alakja; 4. előjöhethet egészséges embereknél mint magassági Sz. v. gyors forgás következtében.“

*

Sok ideig fekete szemüvege kicsi világos pontján keresztül nézte a világot; sokszor tántorgott, sokszor megbotlott, de senkinek sem mert bevallani, hogy néha elesett. Karja felemelése, hirtelenebb fordulás, lehajlás vagy egyszerűen csak sötétség az egyensúly elvesztésével járt, ami rögtöni zuhanást okozott. Mosakodás vagy egyéb hasonló tevékenység ilyen körülmények között félelmetes műveletté vált.

A három hónapi betegszabadság alatt csak lassú javulás mutatkozott. Hite is elhagyta, nem mert remélni; feje — mintha nehéz vaskalap szorítaná; nyaka merevsége — közvetlen a nyakszirt alatt — csak masszírozásra engedett; s a szeme — a legdrágább kincs — örökös könnyben úszva, egyre siratta a még friss „foltozást“.

Az idő a legjobb orvos — mondják. Kínosan, gyötrelmesen eltelt. A műtetre sokszor már nem is gondolt, megnyugodott; bezárkózott fekete szemüvege szűk világába. De a szédülés, az elesés fenyegető veszedelme nem engedte felejteni. Folyton résen volt! Nem a haláltól félt, de irtózott egy magatehetetlen paralitikus állapottól, egy ostoba szélhűdéstől. S a „legjobb orvos“ élelmet, vizet, napfényt, levegőt, hangulatot, megfelelő dózisokban adagolva, lassan bizakodóvá tette a már kialudni készülő reménységet.

Mohi Sándor

Szabálytalan filmkockák

1. Walt Disney-ről a rajzfilm ürügyén

A rajzfilm „elasztikus“ műfaj. Körvonalai, határai még meglehetősen bizonytalanok. Nehéz érdemben szólni róla, annál inkább, mert nagyon is egyoldalú a rajzfilm-műveltségünk. Csak a Walt Disney-filmeket ismerjük, s ennek talán az a magyarázata, hogy évtizedekig egyeduralgó volt a rajzfilm-piacon. A „titkát“, gondolom, már sokan próbálták megfejteni. Richard Schickel-könyve tényszerűen tárgyalja az életútját, idéz pró és kontra véleményeket, megpróbálja több oldalról megvizsgálni a kérdést.

A jelenség rendkívül érdekes és meggondolkoztató. Disney-nek vajmi kevés része volt a rajzfilmek létrehozásában. Jó rajzolókkal, gagmanekkel dolgoztatott. (Allítólag jó tempóérzéke volt.) Mégis ő diktálta évtizedekig a rajzfilm-divatot. Életműve eszmei, művészi szinten erősen vitatható. Jótékony kozmetikázást alkalmaz a természet ábrázolásában, az irodalmi művek feldolgozásánál; Alice, Peter Pan, Mary Poppins fanyar humora, groteszk játékosága rózsaszínű „bájosolyt“ kap kölcsön a Disney-gyártól. A rajzfilm-dömpingre jellemző a fergeteges tempó, szorgalmasan pufogó gagek halmaza, elbűvölő állatok megjelenése, zuhanás, robbanás, repülés végeláthatatlanul. A kérdés csak az, hogy mi marad utána. A pillanatnyi hatáson túl.

Külön probléma, rajzfilmről lévén szó, a képzőművészeti megfogalmazás, nívó, stílus. Kialakult egy rajzséma, amihez következetesen ragaszkodtak, függetlenül a témától, amire nagyjából az „ügyes“ jelző illik. — Különösen érdekes jelenség: ahogyan a Walt Disney-féle Hófehérke „tovább fertőzte“ a világot, huncutul ránkacsintva falvédőről, zsebkendőről, könyvillusztrációként, kerámia falidíszként. És még ki tudja, milyen váratlan formában él tovább és válik „halhatatlanná“ ez a rajzfilm. (Az ember óhatatlanul utópisztikus-párhuzamos „rémálmot“ lát. Például Van Gogh művei ugyanilyen „népszerűségi“ fokon!)

A kérdést csak a közönséglektan oldaláról közelíthetjük meg. Különös módon itt még a kényes izlésűek igényessége is kikapcsol. Egyik ok kétségtelenül a rajzfilm-kultúra hiánya. Nincs komoly, számottevő, legalábbis felszínen levő konkurrencia? Ez is. A Disney-féle világ a kispolgári átlagizlést képviseli? A lelki kényelmet? Igen, ez is!

De hadd legyek optimista. Mégsem hiszem, hogy mindez pusztán jól alkalmazott üzleti fogás eredménye. Talán a jelenség legmélyén arról van szó, hogy a játékok, a derű olyan erős belső szükséglete felnőtteknek, gyermeknek egyaránt, hogy még a minőségileg vitatható formáját is gondolkodás nélkül elfogadjuk.

Ha ez így igaz, miért ellentmondásos a valóság? Miért szorul háttérbe a rajzfilm, a bábszínház, a gyermekirodalom a „felnőtt“ műfajokkal szemben? Még akkor is, amikor felnőttekhez szól?

Szégyelljük vállalni önmagunkat?

2. Amire nem futotta az időből...

In memoriam... Bartha Gábor visszafogott s mégis örömteli lelkendezése: megvan a téma!

Péter Jánosról készített portréfilmet. Napokig ott élt közöttünk, fürkészve a bábszínház, az életünk titkait. Tiszta ember volt, ha úgy tetszik: érzelmes ember. Egyelőre fellelkedett a paraván mögött dolgozó emberek etikájáért, a műfaj varázsos lehetőségeiért.

Részt vett egy falusi kiszállásunkon. Kicsit megrendülten eszmélt rá annak minden nehézségére, szépségére. Ő sem tudta addig (mint sokan mások), hogy a bábszínház a múlt század vándorszínházeinek helytállásával, hivatástudatával járja a falvakat, oda is eljuttatva a színház élményét, ahová már a „nagy színház“ nem mehet el.

Tél. Hideg terem, kabátban kell játszani, látszik a lehelet a levegőben. A teremben öregek, fiatalok, gyermekek: Együtt nevet felnőtt, gyermek. Közös nyelvük a játék, közös élményük a játék öröme.

A film ötlete költői volt, szokatlan, izgalmas lehetőségű. Két világ: fekete-fehérben a paraván mögött játszó emberek konfliktusos vagy éppen tragikus emberi sorsa; színesen a bábok tiszta, jelképes mesevilága. A két világ találkozik, harcol egymással, kiegészíti egymást. Kierponálva ennek minden feszültsége, lehetősége, sajátos íze. A fekete-fehér és a szín jelképpé válik, eszközzé a mondanivalónak. Emberek és bábok párhuzama és ellentéte.

Költői elképzelés. Érdekes lehetőségeket hordozó gondolat...

Bár ennyit meg kellett érte tennem; elmondani, hátha egyszer még valaki valóra váltja a Filmrendező tragikusan félbemaradt elképzelését.

3. Kisfilm-ötletek

Némafilm az Emberkéről.

Vásár. Nyers, harsogó zene, izzadt arcok, üvöltő szájak, kapzsi kezek, zsíros kolbász, üveggyöngyök, céllövölde. Nők és férfiak; ölelkezés, verekedés... Ebben a harsogásban megjelenik az Emberke, fehérre meszelt fájdalommozdulatlan arccal, pantomimtrikóban, a kezében egy szál virág. Atszelleműlten lírai, fanyarul groteszk, esetlen, védtelen. Viszonyulása a környezetéhez és a környezetnek őhozzá. Ő itt az emberi hang a testi indulatok, nyers ösztönök világában. Jelenléte epizodokon keresztül átformálja, transzponálja az indulatokat. (Váltás)

Szigorú, szürke, börtönszerű magas házak, egyenes utcák. Mechanikus mozgású emberek, szenttelen arccal, felgyorsított járás, gépies cselekvések. Ebben a steril környezetben megjelenik az Emberke, fehérre meszelt, fájdalommozdulatlan arccal, fekete pantomimtrikóban, a kezében egy szál virág. Ebben a steril, lélektelen környezetben ő az emberi. Jelenléte epizódokon keresztül feloldja ennek a világnak az élettelenességét. — Mindkét „világ” szélsőségesen hangsúlyozott kell hogy legyen, az Emberke megjelenése kirívóan, kontrasztosan konvencionális!

A formák eredete

Játékos lehetőségű filmötlet: a halaktól tanultuk a hajót, a madártól a repülőt, a női test vonalától a kancsót, a szemtől, szájtól az ablakot, ajtót, a bogaraktól (vagy a pingvintől?) a frakkot, az ülő embertől a fotelt stb. A tárgy és az élővilág párhuzama képezhetné a kisfilm játékos, frappáns képsorát.

Az anyag élete

Az élet anyagok sűrű szövődéke. Föld. Zsíros, frissen szántott föld; száraz, mélyen repedezett föld; vér; áttetsző szírom, nagyon közlrol fényképezve; víz, zuhogó, rohanó víz; szép formájú, csiszolt kövek, éles szikla; kerges tenyér, a bőr, a pórusok, a repedések; hamvas cserép; évszázados, durván széprajzú fakéreg; éles csillogású fém; összefolyó festék; élettelen műanyag... — A kamera nézzen az anyagok „belsejébe”, fedezze fel szerkezetüket, sajátos életüket. Költői szöveg kísérrje az anyagok „felfedezését”, kommentálja sorsukat, hivatásukat.

4. Emberi történetek gépekkel

Nyílegyenes aszfaltút. Ures. Megjelenik egy kis kecses, csillogó női ke-rekpár. Vidáman szembekarikázik velünk az úton. Megáll egy tócsa mellett, kacéran nézegeti magát benne.

A magasban megjelenik egy csillogó, elegáns repülőgép. Köröz a kerékpár felett. A kis kerékpár „lábujjhegyre áll” (hátsó kerekére emelkedve), felfelé néz, elbűvölten forog a repülő után. Betöfög egy kis vaskos, önérzetes motorkerékpár. Megáll a kerékpár mellett. Ide-oda forgolódik, próbálja felhívni magára a figyelmet. Odakanyarodik szorosán a kerékpár mellé. Az „rá sem hederít”, „nem veszi le a szemét” a repülőről. Megérkezik egy kis női motorkerékpár is. Megáll mellettük. A férfi-motorkerékpár felfigyel, melléberreg, összenéznek, majd elindulnak egymás mellett. A kerékpár észre sem veszi őket. Továbbra is a bukfencező, pörgő repülőt nézi. Amellett megjelenik egy másik, kisebb repülő. Most már ketten pörögnek, kergetőznek. Majd egymás mellett elrepülnek. A kerékpár szomorúan leereszkedik a földre... Lassan elindul a hosszú, egyenes, elhagyott úton. Lassan távolodik, mind kisebb és kisebb lesz.

*

Az emberek gyakran viselkednek gépekként — a fordítottját még nem láttam. Gondolom, különösen kifejező lenne, ha a gép viselkedne, cselekedne emberként. — Egész sorozatot lehetne ilyen jellegű banális kis történetekkel készíteni. Gondoljunk a kikötők zsiráfnyakú darujára, a fantasztikus bogárként kaszázó lucernanyírógépre stb. — A filmtéma valóban az utcán, azaz a szemünkben, a látásunkban „hever” ...

Kovács Ildikó

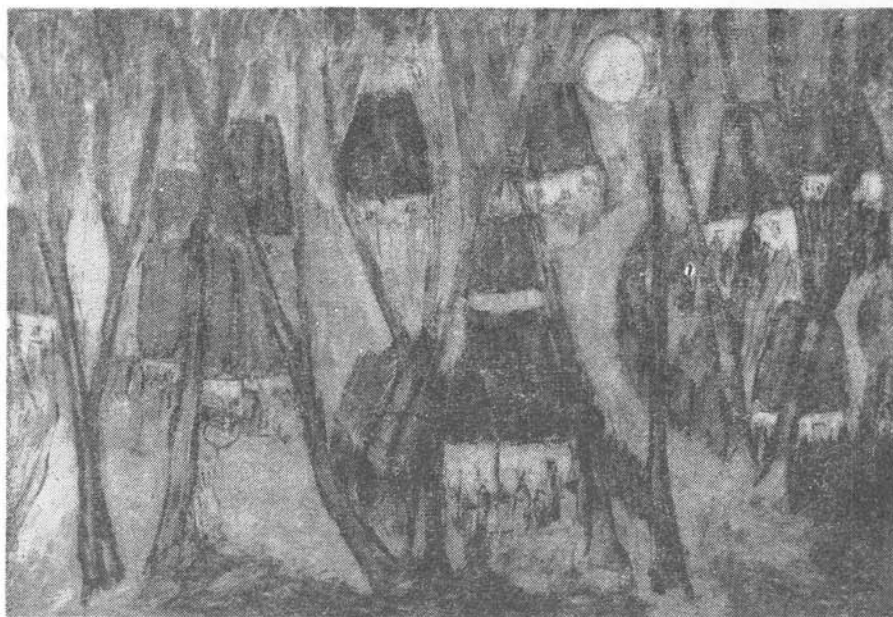
Új mesemondó

Györkös Mányi Albert képei alá

Né, te — mondtam magamban, az a bivalyos földi itt még mindjárt rikkant is, hogy „hőjk ide, hőjk”, ösztökélvén igavonóit, hogy csak bátran neki a behavazott útnak, nem kell mindjárt megrettenni. Lám, ő sem viszolyog már a havas messziségtől. Talán felhajtott egy féldecit a fogadóban? Jókedvű. S jókedvvel még a világot is könnyű a sarkából kiemelni.

Tartottam továbbá attól, hogy a nyakkendős-kosztümszűs gyönyörködőkkel mit sem törődve, nyomban rázendítenek a széki lányok. Vagy a művész nem azért egyengette-igazította énekléshez illő karéjba őket, hogy itt helyben rákezdjék? Györkös Mányi Albert ha úgy akarná, fel is sírna a széki keserves. S ha nem fogná vissza a bivalyos embert, bizisten csáogatni meg hojszozni kezdene az is.

Mondom, ha Györkös úgy akarná. Ha úgy akarná, a fagyos-havas borúság ellenére is rikoltana a Klánéta, mert hogy léken át a halak sem potyára jöttek a jég tetejére, az bizonyos. Megejtette őket a tilinkó csodálatos muzsikája. Csakugyan: Györkös Mányi Albert festészetében mennyi a zene, muzsika. Györkös foglalkozására nézve: zenetanár. (Szerencse, hogy nem rajz-

Györfös Mátyás: Falv

tanár.) Predesztináció ha van: festő. Ez is, amaz is. De leginkább talán a harmadik: mesemondó. Tessék csak egyik-másik képe előtt megállni. Majd-hogynem belemelegszik az ember: vajon a róka húzza majd a rövidebbet?

Györfös természettől megáldott mesemondó. Van — az immár több száz között — egy alig tenyérnyi képe is, címe: Falusi ház. Előtte deszkából, lécből eszkabált kerítés, s az elcsendesedett udvar fölött a hold szó glóriát. Mintha neki szabott tisztje lenne őrködni, hogy ezt a csendes-békességet semmi vagy senki meg ne zavarhassa. Az alig bundasapkányi viskó két szeme is már-már lekoppan, de még elsutogja: „Csendes nyugalmat, házam népe!”

Egy másik képen meg éppen versenyről jönnek haza a tűzoltók, s egy útkanyarnál valamelyiküknek eszébe jut, hogy most már maguk gyönyörködtetésére is muzsikálhatnának. S bizony, nemcsak a fiatal párok kezdenek táncba. Szinte hihetetlen: a vigasság közepette majdhogynem a fák is valcert lejtének.

Hogy honnan ez a mába már-már alig illő derű, nyugodtság? Ugyanabból a forrásból telítődhet, mint népmeséink legtöbbje. Vagy nem igaz, hogy a hősök keveredhetnek kilátástalannak tűnő bonyodalmakba, de fejüket, azaz hitüket, bizakodásukat nem vesztik el soha? Innen a hüvelykujnyi bizonyosság roppant bátorsága is.

Györfös Mátyás Albert Kolozsváron, a Képzőművészeti Alap szerény méretű, mesék világához nem illő nyikorgós-csapódós ajtójú termében alig tucatnyi festményt állított ki. Tárlatán gyönyörködni lehet abban, hogy mi mindent képes magában őrizni — hitet és erőt, harcos energiát s lélekmelegget — egy városlakó, aki személyazonosságija szerint lehet városi, de szíve, lelke még ma is ott él gyermekkorában, az akkor még igazán megejtő Kalotaszeg csodás, immár tünedező világában.

Bazsó Zsigmond

Fémzene

Balogh Péter szobrairól

Balogh Péter művészetének egyik fő komponense a ritmus. Vérében érzi, idegszálaival érzékeli az élet ritmusát, az anyag hullámlását. Sejtelmesen változatos ez a lüktetés, amely a pozitív és negatív formák játékában, a kompozíciók vonalvezetésében, a tömegelosztás finom hullámlásában ismerhető fel.

Plasztikai forma-ritmusra egyszerűsödik az ő munkáin az ember. A fej—törzs—láb hármasság megmarad, csak hogy a közbelső, magasba lendülő törzs-képlet lesz az uralkodó, a lábak csak annyi szerepet játszanak, mint az álló embernél, támasztékok, a szobor talpazatai, a kis fejnek pedig inkább dekorációs rendeltetése van: a test nagy síkját zárja le. A fejek: gömbformák vagy abból kialakult, csipkeszerű láncolatok, de mindenképpen mások, mint a szobor „törzsrésze”. Néha a szobron belüli függőleges ritmusnak is részeivé válnak, mint alacsonyabb törzs-ívek lezárói (Egyensúly, Vox maris).

Ritmust alkotnak a külső és belső formák is — az áttörések, hézagok (mint negatív, illetve hiányzó formák) egyrésztől, a pozitív részek másik oldalról. A Vox maris csodálatos belső ritmusát több mint húsz ilyen kompozíciós szerepű hézag (gyönyörű vonalvezetéssel körülhatárolva) biztosítja. A Metamorfózisban az oszlopforma súlyának a megbontása az áttörések elsődleges szerepe. A Kánonban a hézagok, mint valami gótikus ablakok, fenséges nyugalmat árasztanak, s a sajátos íveléses rendszeren belül belső pozitív formává minősülnek.

Valóságos zenévé alakul Balogh Péter keze alatt a fém. Lira és dráma egymásmellettségét állandóan magába sűrítő zenévé. Legtöbbször a finomra hangolt lírai elem uralkodik. Nem ritkák a tömörebben, nyomatékosabban megfogalmazott hangok sem (Cantata). Szobrai valóságos kánonok. Szimfóniák, vagy még inkább: szimfónia-tételek. Van közöttük élénk ritmusú, pergő tétel (Folytatólágosság), kecsesen ívelő menüett (Család), lágy lejtésű tétel (Vox maris), boltozatos ívelésű, komor pillérű, méltóságteljesen hömpölygő zene (Himnusz, Bihar, Kánon). Állandóan egymásnak feszülnek az ellentétes töltésű ritmuselemek, a líra a drámának, a visszazsörtött a felfelé törőnek — s az eredmény: rendkívüli feszítőerő, kivételes költői hatás.

Egy-egy jól megkomponált költői építmény minden szobor. Ha az építészetben kutatnánk rokonait, a gótikáig kellene visszamennünk (bár egy-két szobrán — például a Cantatán — a román stílus zömökségét is megsejthetjük). Szinte csipkéztettek a szobrok. Kedvenc negatív formái a csúcsíves magasbatörések. Tiszta, dhítatteljes szárnyalások. A körkörös „román stíluselem” valamivel ritkább. Még a fejek apró tömb-jellege is megbomlik néha, s felfelé csúcsosodó csipkézettségűvé alakul (Crescendo).

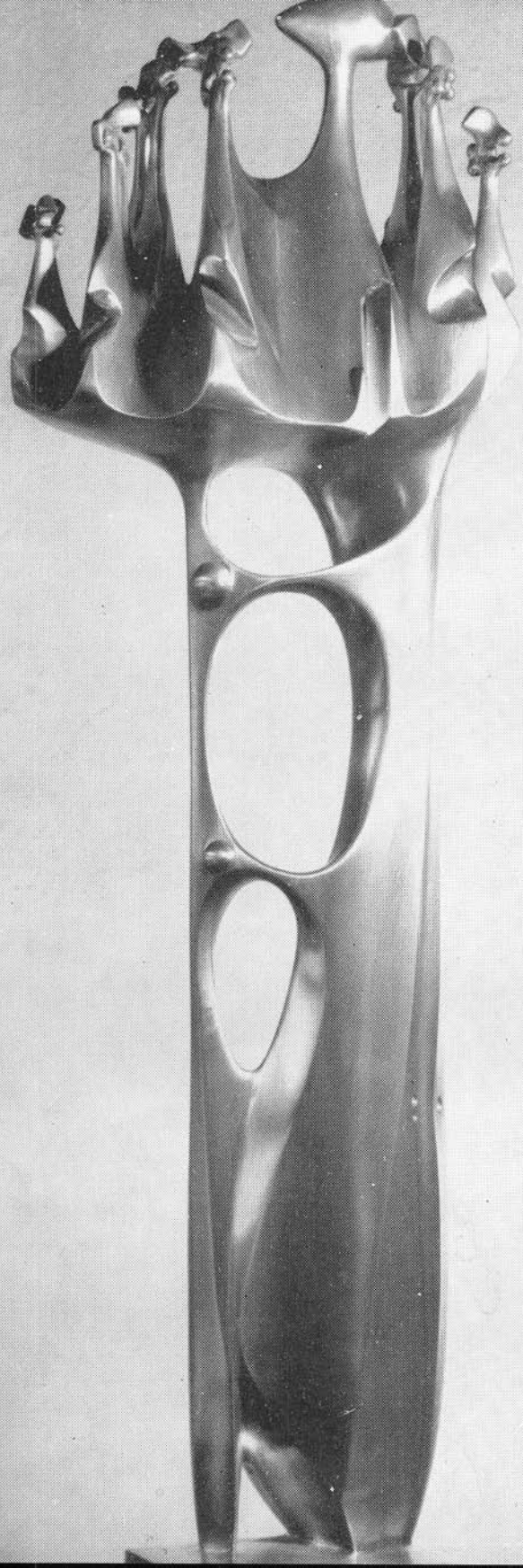
Művészete bár egységes, az anyag bizonyos mértékig mégis befolyásolja formanyelvét. Amit fémbe alkot — légiesebb, s mint ilyen: líraibb. Amit viszont fába, az mélyebb hangú, oratóriumszerűbb.

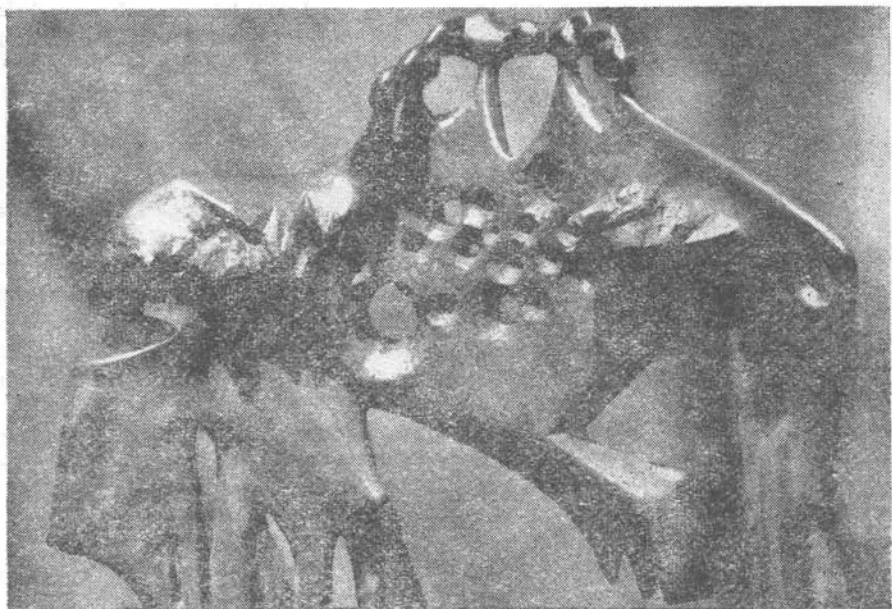
Altalában nem szereti a nagy méreteket. Már anyagának nemességéből is természetesen következik ez. Fémbe a rezet és a bronzot, fában ugyan csak a legnemesebbet, a tiszafát kedveli. Meg aztán arról is meg van győződve, hogy „a legnagyobb szobrok kicsik. A nagyobb méretű munkák annyira

BALOGH PÉTER:
1. HARMÓNIA

2. METAMORFÓZIS

Balogh Péter: Cantata humana

semmitmondóak, hogy az sokszor már bántó.“ Zenei impulzusainak is következménye ez. Ahhoz, hogy a benne élő ritmusszépséget kifejezze, nincsen szüksége nagy formákra. Hiszen műveiből majdnem hiányzik az epikum. Csak annyiban van jelen, hogy stílusának „ösgyökereként“ szinte minden munkájában él a nemzedékproblematika. Sokszor két, illetve három nemzedék is szerepel egy-egy szobron. A nagyok magukban hordják a kicsiket. Vagy: fölébük nőnek. Rétegesen helyezkednek el az egymásra jövő generációk. Összetartoznak, kohéziós egységbe kapcsolódnak az embertársak. De annyira elvont szinten valósul ez meg, hogy csak mint csirát fedezhetjük fel a legtöbb munkában. Kivitelezés közben minden elvont ritmussá, érzelmi vibrálássá nemesül. Mégis: fontos ez az emberi fogantatás. Balogh Péter nem fogadja el az előregyártott ipari elemekből alkotott szobrot. Úgy érzi, hogy a megmintázással, azzal, hogy emberi kéz munkájának az eredménye, lehet igazán átvinni az anyagba az emóciókat, érzelmi rezdüléseket, amelyek nélkül szerinte nincs is művészet. A „trükkös ügyet“ — ha valójában jó — elfogadja, de csak másoktól. Ő nem óhajt kísérletezni vele. „Akiket kielégít az, hogy eldobott gépalkatrészekből műveket gyártsanak, ám csinálják, de én nem hiszek bennük.“

A zenéhez, ritmushoz való kapcsolódás a szépség hordozója. Balogh Pétert az életnek csak az az oldala érdekli — művészete szempontjából —, ami szép, ami felemel, megnyugtat. A rútat, a borzalmast, a kétségbeejtőt kerüli, igyekszik nem ábrázolni. Művészete e tekintetben szorosan kapcsolódik a bartóki eszményhez vagy — a hazai képzőművészetből keresve analóg példát — a Nagy Albert-i felfogáshoz. A művészet feladata az ő hite szerint az, hogy felemeljen. Hogy lelkileg nemesítsen. Hogy megnyugtasson, s a szépség tolmácsolásával az életszeretetre, ne pedig az élettől való rettegésre, keserűsége, lemondásra neveljen.

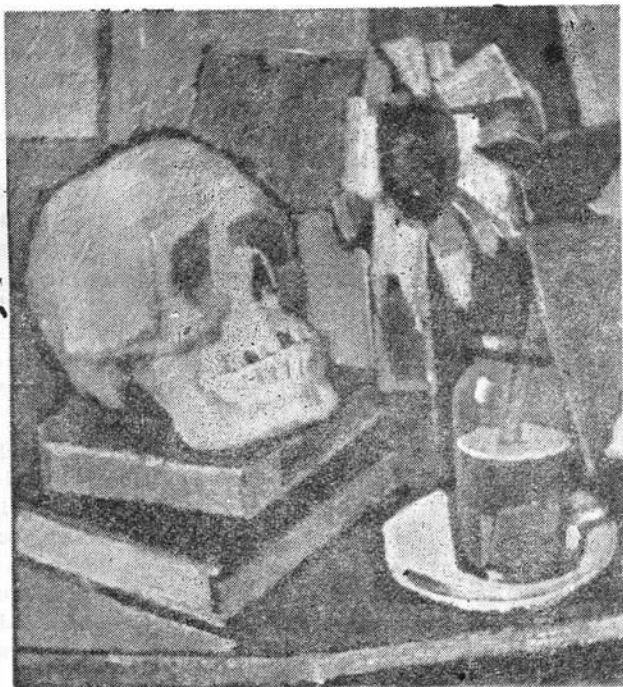
Külön sorozatot készített Barátság címmel. Két-három ember együvértartozása, összekapcsolódása az örök és visszatérő téma. Az összetartó, összekapcsoló erő: a szeretet. Ezt fejezik ki ezek a szobrok — az örök humánium részeként — a nagy művészet szintjén.

*

A 40-es évek budapesti főiskolai hallgatója a Medgyessy-iskola híveként indult. Aztán — a korigénynek megfelelően — realista korszaka kezdődött. Már akkor kereste a tömörszerűséget, a kifejezés szobrászibb, a natúrától elvonatkoztatottabb lehetőségeit. Sohasem hitte el, hogy a szobrászat feladata egy-egy emberi alak pusztá megmintázása lenne. Az ember, mint a kompozíció eleme, csak eszköze a kifejezésnek. S ő ezzel az eszközzel alkotni akar. Legutóbbi, eddigi művészi tevékenységét betetőző korszaka a 60-as évek közepétől bontakozott ki.

Számos egyéni kiállítása közül, melyeknek legtöbbször feleségével, a lírai hatású, gyönyörű szőnyegek alkotójával, Balogh Angelával együtt szerepelt, csak néhány újabbat említnék meg. 1969: Milánó, Paganini-galéria; 1970—71: Bukarest; 1972: Nagyvárad, Uppsala (Svédország) és Párizs (Bernheim-galéria).

Gazda József

Mohi Sándor:
Élet és halál

Kinek írják a filmkritikát?

Némiképpen ellentmondva a világstatisztikáknak, nálunk változatlanul hosszú sorok állnak a mozik pénztárai előtt — s ez az érdeklődés olykor jó filmeknek is szól. De hát mi az, hogy „jó film”? Ki dönti el, hogy valóban jó-e, értékes-e ez vagy az a filmalkotás, hogy *alkotás-e*, vagy csupán *ipari termék*, ügyes mesteremberek számítását igazoló, kétórás szórakozás? (Ha sem ez, sem az, nincs különösebb probléma: az ilyen film magától is megbukik — a közönséget sem buzdítani, sem övni nem kell.)

A filmkritikus, a filmkritika. Ám kik olvassák a filmkritikát? Nyilván azok, akik a mozipénztárak előtt sorban állnak — gondolhatnánk a sportlapok olvasottságának analógiájára (figyelmen kívül hagyva ezúttal, hogy a sportújságot olyanok is vásárolják, akik csak a tv képernyőjéről követik a mérkőzéseket). Analógiánk azonban, úgy tűnik, teljesen megalapozatlan. A *Hét* idei első számában olvashattuk a szerkesztő indokolt zavarról árulkodó cikkét (*Válaszok és újabb kérdések*); így kezdődik: „Közvéleménykutatást végeztünk olvasóink között, amelyből többek között azt kívántuk megtudni, melyek a lap legnépszerűbb, legolvasottabb rovatai, s melyek keltik a legkisebb érdeklődést. Nos, a filmrovat az utolsó helyen végzett, a beérkezett válaszok azt tanúsítják, hogy a legkevesebben olvassák, s erre utal a kifogások, bíráló megjegyzések csekély száma is.“ Persze, a legegyszerűbb volna ezt *A Hét* szerkesztőségi gondjaként elkönyvelni, a szerkesztőket okolni a visszhangtalanságért, s legfeljebb a hetilap műfaj-kérdéseként elgondolkodni a megoldáson. Nem hiszem azonban, hogy csupán erről volna szó. Nem is általában a kritika visszhangtalanságáról; *A Hét* említett olvasó-ankétján az irodalmi oldal (vagyis az irodalombírálat és az irodalmi publicisztika) az előkelő negyedik helyen végzett, másik hetilapunk, az *Utunk* szerkesztői pedig azt állítják, hogy az ő olvasóik között a legnépszerűbb a „Levélváltás“, a „+1“ oldal, az „Ország-Világ“, a „Ki hitte volna...“, s a tulajdonképpeni irodalomkritikára is előbb rálapoz az olvasó, hogyanem a novellát vagy verset kezdené olvasni.

A filmkritikáról mint sajátos területről, műfajról, gondról kell tehát beszélnünk, romániai magyar művelődésügyünk rendkívül fontos pászmájáról; mert gondoljuk csak meg: a legjobb könyvek esetleg tízezrekhez jutnak el, a film viszont százezreket nevel — jó vagy rossz irányban —, mégpedig épp a legfogékonyabb korban. A mozilátogatók jelentős hányada fiatal, rengeteg köztük a kiskorú (néha még a „16 éven felülieknek“ táblácska ellenére is!), s jó volna tudni, hogy filmnézés előtt vagy után valakitől segítséget kapnak a látottak helyes értelmezéséhez, egyáltalán: megértéséhez. Bármennyire a legdemokratikusabb művészeti ág ugyanis a filmművészet, mai fejlettségi fokán nem állíthatjuk róla, és túlzás is volna meg-

követelni tőle, hogy mindenfajta előképzettség, előzetes ismeret nélkül mindig mindenkihez szólhasson. Nemcsak Buñuel, Antonioni vagy Jancsó filmjei teszik szükségessé az előkészítést és az utólagos magyarázatot — sokszor bizony a krimi, még inkább a krimi-paródia is esztétikai (és természetesen etikai!) felelősséget ró mindazokra, akik elsősorban a nézőközönség fiatalabb rétegére hathatnának. Vagyis isméteiten beszélnünk kellene iskola és film viszonyáról, az iskolai filmoktatás, illetve filmnézés-tanítás érthetetlen hiányáról, hogy utána tanár és diák szempontjából is megvizsgáljuk filmkritikánk helyzetét. Minthogy viszont célunk nem pedagógiai, és különben is a jelenlegi tényekkel kell számolnunk, e jegyzetekből az iskolát mint közvetítőt lényegében kikapcsolhatjuk, s az igényelt (remélt) közvetlen ráhatás lehetőségeivel, pillanatnyi gyakorlatával kell szembenéznünk. Vagyis azzal a filmkritikával, amelyet — a legkevesebben olvasnak.

De ne legyünk igazságtalanok, ne vonjunk le egyetlen anektódot túlzó következtetéseket. Ami egy „társadalmi-politikai-művelődési hetilap“ filmrovatára vonatkozik, nem érvényes szükségképpen írószövetségünk vagy ifjúsági szövetségünk hetilapjára, kéthetenként megjelenő képeslapunkra, a havi folyóiratokra vagy a napilapokra. Az ő filmrovataik lehetnek akár a lap legvonzóbb olvasmányai, hiszen ne felejtjük el, hogy szerkesztőik között olyan régi, megszállott filmbarátok, filmpropagandisták vannak, mint Török László (*Új Élet*), Halász Anna (*Előre*), a fiatalabb korosztályból Müller Ferenc (*Ifjúmunkás*), Krizsán Zoltán (*Igazság*). Sajnos, nem rendelkezem semmiféle felméréssel e lapok egyes rovatainak olvasottságát illetően, így csupán személyes benyomásaimra építhetem ítéleteimet (s mégcsak nem is többhónapos cédulázás eredményeként, inkább filmnézői, újság- és folyóiratolvasói szenvedélyemnek köszönhetően). Azt azonban könnyű megállapítanom, hogy például az *Ifjúmunkásból* hetekig, sőt hónapokig hiányzik a film (a sport mindig megkapja — nagyon helyesen — a maga utolsó oldalát), s a fiatalok (főleg középiskolások) szélesebb tömegéhez ugyancsak eljutó *Utunk* filmrovatáról szintén könnyelműség volna beszélni, időnként egy-egy cikk, hetekre megszakadó cikksorozat ugyanis nehezen szervezhető magának olvasótáborra. (Vigasztalhatja a filmbarátokat, hogy az *Utunk*, minden unszolás és román testvérrelapjainak példája ellenére, sokkal makacsabbul áll ellent a sport behatolásának.) Havonta megjelenő kiadványaink, a *Korunkot* is beleértve, még ha igyekeznének, sem pótolhatnák az úrt. Török László „Filmkalauz“-a egymagában didaktikus célzattal, példás rendszerességgel tájékoztatja az *Új Élet* olvasóit, filmnézésre azonban kevésbé taníthat.

Pedig hazai magyar filmkritikánknak egyelőre ez volna a legfontosabb feladata. (Filmeseink, filmező színészeink számának növekedésével, önálló tv-filmjeink megjelenésével párhuzamosan természetesen hovatovább szükség lesz az alkotókhoz is szóló szakkritikára, de e tekintetben a hiányok — sajnos — még nem annyira szembeszökőek.) Eppen ezért különleges felelősség hárul a napilapokra. Öröndöletes, hogy az új filmek ismertetésében bizonyos színvonalemelkedést tapasztalhatunk, s ma már Halász Anna megbízható útbaigazításai nem egyedül képviselik a jó film-publicista színvonalat újságjainkban. Különösen Krizsán Zoltán fejlődése szembetűnő, az ő szakosodott érdeklődésének hála, az *Igazságban* sokat javult az utóbbi időben a filmkedvelők tájékoztatása. Krizsán filmrecenzióiban és az *Utunkban* közölt „Mozijegy“-ekben rokonszenves a sznobéria, a szakmai fensőségesség visszautasítása (például: *Hol a helye a kriminek?* *Utunk*, 1972. 46.). Ha ugyanis a mozinézőt mindig kioktatják, hogy amiért ő lelkesedik, az giccs, az fércmű, holott ő nemes érzelmeket és célokat vélt meglátni a szóban forgó filmben, vagy legalábbis jól (erkölcsi károsodás nélkül!) szórakozott, akkor egy idő után „visszajára“ olvassa a heti tájékoztatókat, nem bízik többé a recenzióban. Persze,

nem az olcsó közönségizlés előtt való behódolást akarom meghirdetni, csak az olyanfajta, a szakmai igényesség látszatában tetszelgő, valójában hamisan gúnyolódó ismertetések ellen emelném fel szavamat, amelyet például nemrég a *Carbonarikról* olvashattunk az *Igazságban*, Molnos Lajostól; a cikkíró a színes-látványos szuperprodukciók elleni nemes indulatában nem volt hajlandó észrevenni a film eredeti humorát (pedig ez a humor távolról sem öncélú, erősen antiklerikális élű), s több kitűnő színészi teljesítmény közül egyet tüntetett ki a „valamirevaló alakítás” megtisztelő jelzőjével.

Nem kellene ennyi szót pazarolnunk egy másfél hasábos újságcikkre, ha nem *jelenségről* volna szó, amelyben pontosan tükröződik a filmnézők tömegeinek s az immár nem egy, hanem két kézen megszámálható filmkritikusoknak, recenzenseknek a viszonya. Ide tartoznak a művészmozik gyakran üres termei, aminek ellensúlyozására művészi alkotásnak nem nevezhető filmeket is játszanak, mind nagyobb számban e mozivásznakon. (Sajnos, filmforgalmazásunk tudománytalan-művészetidegen szervezésének következtében a fordított példát is ismerjük: közönségsikerre számító művészfilmeket sem visznek át a nagy mozitermekbe, nem aknazzák ki ezeknek a termeknek a „jó hírét”: világsikerű, ezreket mozgósító és *nevelő hatású*, irányzatot teremtett olasz politikai filmeket sem igyekeznek „eladni” krimiként, eldugják őket valamelyik kis moziba.)

Ezek a kérdések, igaz, fel-felmerülnek újságjaink hasábjain, hetilapok jegyzetrovataiban, közvéleményt teremteni azonban csak rendszeres filmesztétikai neveléssel lehet. Kétségtelenül hasznosak a filmtörténeti ismertetések, sorozatban közölt összefoglalók, portrék (Halász Anna *A Hétben*, Krizsán Zoltán az *Utunkban*, Török László az *Új Életben* gyakorolja e műfajt), az ismeretközlésnél mégis fontosabb az állásfoglaláshoz szoktatás, a komplexebb — adott esetben filmszerűbb — láttatás. Müller Ferenc meglehetősen ritkán olvasható „Kilátó”-i egy ilyen saját műfajt próbálnak megteremteni az *Ifjúmunkásban* (legutóbb Tarkovszkij *Rubljovjáról* készített hatásos montázst) — nemcsak minden „im”-mellékletben, de akár minden lapszámban el tudnánk képzelni valami hasonló, ifjúsághoz szóló, egyértelműen nevelő filmnépszerűsítést (vagy elriasztást!), azaz esztétikai-erkölcsi hatású írást.

Súlyosabb, igényesebb, „haladókhöz” szóló esztétikai elemzésre viszont még példát is alig említhetünk hazai magyar sajtónkból; olyasmire gondolunk, amilyen tanulmányokról *A Hét* egyik utóbbi száma részletesen beszámolt (Hankiss Elemér: *A Jancsó-filmek motívumrendszere*). Pedig néhány szerzőtől, így épp Müller Ferentől vagy Páll Árpádtól, Halász Istvántól várhatnánk hasonlókat. Vagy a „szakmán”, a filmkritikán kívüliektől is, hiszen Hankiss ugyancsak „outsider”-ként írta tanulmányát. S ha „csak” az érzelmi állásfoglalás szintjén is szólnak, miért ne igényelhetnénk, hogy az eddiginél fokozottabb mértékben válják időszerűvé nálunk is az „írók a moziban” látásmód? (Érdeemes föllapozni a hasonló című, 1971-es antológiát!) Földes Mária, Domokos Eszter, Lászlóffy Csaba (régebben Lászlóffy Aladár is), Zirkuli Péter s még páran időnként segítségére sietnek a napi- és hetilapok filmrovatainak. Vajon nincsenek e téren kiaknázatlan lehetőségeink?

Mindenesetre, több irányból, kezdeményezni kellene már valamit. Felelősek vagyunk a most felnövő, filmnéző — film- és tv-bolond?! — ifjú nemzedékért.

Kántor Lajos

A légi járművek ellen elkövetett bűncselekményekről

Az utóbbi években a terrorizmus, különösen a politikai terrorizmus, beleértve diplomaták elrablását és meggyilkolását, egyre nyugtalanítóbb módon jelentkezik. A XX. század második felében is ez a negatív, társadalomellenes jelenség árnyékot vet a nemzetközi életre. Táptalaja az erőszak és megfélemlítés kultusza, a neokolonialista mesterkedések szította feszültségek, valamint azok a háborúk, amelyeket a második világháború utáni időszakban az imperializmus agresszív politikája robbantott ki.

Nicolae Ceaușescu elvtárs a Bukaresti Egyetem aulájában, 1973. január 26-án tartott beszédében a terrorizmus elítélendő jellegét és elfojtásának szükségességét hangsúlyozva, a következőket mondta: „Mindennemű terrorakció, tekintet nélkül arra, hogy milyen ürüggyel követték el, ellentétben áll a népek nemzeti felszabadulásának ügyével, a társadalmi haladás és felszabadulás ügyével, s ezért a leghatározottabban el kell ítélni és meg kell gátolni őket.”

A terrorizmus kérdésével az ENSZ-közgyűlés legutóbbi, XXVII. ülészsaka foglalkozott, s elhatározta: az ezzel kapcsolatos érdembeli tárgyalásokat a következő ülészsakon folytatják, hogy megteremtsék az összes tagállamok együttműködésének lehetőségét a nemzetközi életben jelentkező terrorcselekmények leküzdésére. Mind a szocialista, mind a nem szocialista országok sajtója felhívja a közfigyelmet arra a veszélyre, amellyel ez a jelenség az emberi civilizáció fejlődését, a világ békéjét és szabadságát fenyegeti (lásd például a *Lumea* és a *Le Monde diplomatique* anyagain).

Az államok nemzetközi együttműködése az egész nemzetközi közösség érdekeit és biztonságát veszélyeztető súlyos bűncselekmények leküzdésére viszonylag új keletű: fokozottabban fejlődik különösen az első világháború utáni időszakban, amikor a terrorizmus, a rabszolgaság és a rabszolgakereskedelem, a pénzhamisítás, a kábítószerkereskedelem, a kalózkodás elfojtására nemzetközi egyezményeket dolgoztak ki.

Napjainkban a terrorizmus gyakran jelentkezik repülőgépeknek különböző célokat szolgáló jogtalan eltérítése formájában. 1969 óta egyre gyakoribbá válnak az olyan esetek, amikor politikai célokból vagy bizonyos pénzüsszeg megszerzése, egyes bűnözők szabadon bocsátása érdekében repülőgépek jogtalan eltérítéséhez folyamodnak.

Annak a küzdelemnek az egybehangolására, amelyet az érdekelt államok folytatnak a repülőgépek jogtalan eltérítése ellen, több nemzetközi dokumentumot dolgoztak ki, amelyeket Románia Szocialista Köztársaság is aláírt és ratifikált.

Az első nemzetközi dokumentum, amely erre a bűncselekményre vonatkozik, egy egyezmény a légi járművek fedélzetén elkövetett bűncselekményekről: Tokióban, 1963-ban írták alá. Nem foglalkozik kifejezetten a légi járművek jogtalan eltérítésének bűncselekményével, következésképpen rendelkezései túlságosan általánosak, és erre a bűncselekményre nem kielégítő módon vonatkoztathatók. Ezért az ENSZ-ben a tagállamok megvitatták olyan nemzetközi dokumentumok kidolgozásának kérdését, amelyek a légi járművek jogtalan eltérítése elleni közös erőfeszítéseiket jogilag szabályoznák.

Az ENSZ-közgyűlés 1969. évi XXIV. ülészsaka megszavazta a repülés közben levő polgári légi járművek erőszakos eltérítéséről szóló ajánlást. Ez az ENSZ-dokumentum felhívja a szervezet tagállamait arra, hogy belső törvényhozásuk szintjén intézkedjenek azoknak megbüntetéséről, akik repülőgépek ellen irányuló bűncselekményeket követnek el. Ez az ajánlás hangsúlyozza a légi járművek jogtalan eltérítése bűncselekményének üldözésével kapcsolatosan jelenleg érvényesülő ama felfogást, hogy az ilyen bűncselekmények elkövetőinek megbüntetése az államok hatáskörébe tartozik. Ezzel elhárult az a minősítés, amelynek értelmében a légi járművek jogtalan eltérítése nemzetközi bűncselekmény. Az az állam, amely a bűncselekmény elkövetőit hatalmában tartja, illetékes megbüntetésükre is, saját törvényeinek megfelelően.

A légi járművek jogtalan eltérítése bűncselekményének üldözésével foglalkozott az ENSZ-közgyűlés XXV. ülészsaka is. Az ülészsak munkálatai során megszavazták az 1970. november 25-i ajánlást a légi kalózkodás elítéléséről. Ez az ajánlás újabb jelentős lépés a légi járművek jogtalan eltérítése bűncselekményének üldözésére irányuló nemzetközi együttműködés útján.

Ezzel az ajánlással kapcsolatosan vitatható a bűncselekménynek „légi kalózkodás”-ként való elnevezése. Igaz ugyan, hogy a mai napig sincs egyöntetűen elfogadott szakkifejezés e bűncselekmény megjelölésére. Mégis megjegyzendő, hogy a légi jármű jogtalan eltérítése nem tekinthető kalózcselekménynek. Amint arra Štefan Glaser professzor is rámutat, a kalózkodás tényállása olyan bűncselekményt feltételez, amely egy másik hajó vagy légi jármű ellen irányul. Ezzel szemben a légi jármű jogtalan eltérítése éppen arra a repülőgépre vonatkozik, amelyen a bűncselekmény elkövetője tartózkodik. (Lásd Štefan Glaser: *Quelques observations sur le détournement d'aéronefs*. Revue générale de droit international public. Paris, 1972. 1.)

Az ENSZ-közgyűlés XXV. ülészsakán elfogadott ajánlás — kivételt nem téve — elítél minden olyan cselekményt, amely légi járművek jogtalan eltérítésére irányul, illetve amely a polgári légiközlekedést akár nemzeti, akár nemzetközi síkon illetéktelenül zavarja. Hasonlóképpen elítéli túsok szedését a hatalomba kerített repülőgép utasai vagy annak személyzete köréből, és felhívja az államokat, hogy büntessék az ilyen cselekményeket.

Az ajánlás továbbá felkéri az államot, amelynek légiteréhez jogtalanul eltérített repülőgép közeledik, vagy amelynek területén leszáll, hogy gondoskodjék az utasok és a személyzet biztonságáról, engedélyezze a repülőút folytatását, és biztosítsa a repülőgép és rakománya visszaszolgáltatását a jogosult államnak (amelyben a légi járművet belajstromozták). Befejező részében az ajánlás támogatja a Hágában összehívandó nemzetközi konferencia gondolatát, hogy egyezményt dolgozzanak ki és fogadjanak el a légi járművek jogtalan eltérítésének üldözéséről.

Az újabb nemzetközi dokumentum kidolgozására és elfogadására azért volt szükség, mert az ENSZ-közgyűlés határozatai ajánlás jellegűek, tehát nem hárítanak a tagállamokra jogi értelemben vett kötelezettségeket.

A hágai konferenciát — az első diplomáciai konferencia, amely a légi járművek jogtalan eltérítésének leküzdésére irányuló, államok közötti együttműködés megvitatását célozta — 1970 decemberében hívták össze. 1970. december 16-án a konferencia határozatot hozott a repülőgépek jogtalan birtokbavételének büntetésére. Ezt Románia Szocialista Köztársaság is aláírta és ratifikálta.

Az egyezmény egyik pozitív vonása az, hogy meghatározza a légi járművek jogtalan eltérítése bűncselekményének fogalmi elemeit. Ezeket az elemeket az Egyezmény rendelkezései a következőkben jelölik meg: valamely légi jármű ellenőrzésének vagy irányításának jogtalan átvétele abból a célból, hogy azt rendeltésszerű repülési irányától erőszakosan eltérítsék. Ezeket is szem előtt tartva, helyesebbnek találjuk a „légi jármű jogtalan eltérítése” kifejezést a bűncselekmények e fájának megjelölésére.

A Hágai Egyezmény ennek a bűncselekménynek nem tulajdonít tulajdonképeni nemzetközi jelleget. Ellenkező esetben az összes államok kötelesek lennének e bűncselekményt büntetéssel sújtani — elkövetési helyétől függetlenül. Ez az egyezmény nem szabályozza világosan sem annak az államnak a megjelölését, amelyet a légi járművek jogtalan eltérítése bűncselekményét elkövető személyek fölött az ítékezés és büntetékiszabás hatásköre megillet, sem pedig az alkalmazandó büntetéseket. Az egyezmény rendelkezései hasonlóképpen hézagosak a büntettek, kiadatása tekintetében. Ezt a kérdést annak az államnak a belátására bizza, amely a tetteket hatalmában tartja.

Az 1970. évi Hágai Egyezmény — e tárgykörben az első nemzetközi közjogi dokumentum — az első lépés az államoknak a kölcsönös jogsegély formájában történő együttműködése irányában, a légi járművek jogtalan eltérítése bűncselekményének üldözése céljából.

E bűncselekmény megelőzésével és leküzdésével foglalkozik a Nemzetközi Polgári Repülésügyi Szervezet (ICAO) is, amely az ENSZ szakosított szervezetei köréhez tartozik; rendeltetése, hogy a polgári légi közlekedés terén az államok tevékenységét egybehangolja és a biztonságot megteremtse.

A Nemzetközi Polgári Repülésügyi Szervezet kezdeményezésére 1971-ben nemzetközi konferenciát hívtak össze Montréalba. Ez a konferencia 1971. szeptember 23-án elfogadta a polgári léghajózás biztonsága elleni jogtalan cselekmények üldözéséről szóló Egyezményt. Az egyezmény meghatározza azokat a cselekményeket, amelyek az esetben, ha légi jármű fedélzetén történtek vagy a repülőök földi irányító berendezései ellen irányultak, bűncselekmények, és az államok kötelesek súlyos büntetést kiróni rájuk (1. és 2. szak.). Ilyenek: erőszakos cselekmények a röptében levő légi jármű fedélzetén tartózkodó személyek ellen; a légi jármű oly természetű meg rongálása, amely a repülés biztonságát veszélyezteti vagy a repülőgép megsemmisüléséhez vezethet; olyan anyagok elhelyezése a légi járművön, amelyek repülésének biztonságát veszélyeztetik vagy megsemmisüléséhez vezethetnek; a légügyi berendezések megrongálása; olyan hamis információk közlése, amelyek a légi jármű repülésének biztonságát veszélyeztetik.

Az egyezmény azt is tisztázza, hogy a légi járművet mikor kell *röptében levőnek* (attól a pillanattól, amikor a berakodás, illetve beszállás után minden ajtaját bezárják, az első ajtó kinyitásáig), és mikor kell *szolgálatban levőnek* (a repülésre való előkészületek megkezdésétől) tekinteni.

A Montréali Egyezmény szentesíti az államoknak azt a jogát, hogy — saját törvényeik alapján — elítéljék a légi járművek jogtalan eltérítése bűncselekményének hatalmukba került elkövetőit. Az egyezmény azt is kimondja, hogy nemzetközi viszonylatban az általa bűncselekménnyé nyilvánított cselekmények kiadatási ké-

relemre is alapot szolgáltathatnak, azon állam javára, amelynek felségjogai a légi-járműre kiterjednek, de a kiadatás nem kötelező.

Az egyezmény felkéri az államokat, hogy tegyenek meg minden intézkedést a légi-járművek jogtalan eltérítése bűncselekményének megelőzésére, továbbá arra is, hogy büntessék meg a bűnösöket. Ezenkívül azt a kötelezettséget rója az államokra, hogy az eltérített repülőgépet rakományával együtt a jogosult államnak visszaszolgáltassák. A Montréali Egyezményt hazánk is aláírta.

A légi-járművek jogtalan eltérítése leküzdésének vonatkozásában az államok sokoldalú együttműködését szabályozó, említett nemzetközi dokumentumokon kívül a közelmúltban sor került egy kétoldalú egyezmény aláírására is e tárgykörben, a Kubai Köztársaság és az Egyesült Államok között.

Az e két állam által 1973. február 15-én aláírt dokumentumnak különös jelentőséget biztosít az, hogy egyfelől ez az első ilyen természetű megállapodás két, különböző társadalmi-politikai rendszerű állam között, másfelől ez az első nemzetközi jogi megállapodás, amelyet a Kubai Köztársaság és az Egyesült Államok egymással kötött. A *The New York Times* ezt a dokumentumot a következő szavakkal méltatta: ígéretes kezdet az Egyesült Államok Kubához fűződő kapcsolatainak áldásos rendezése útján.

Az okmány első szakasza kimondja, hogy mindazok, akik a szerződő államok egyikében bejegyzett légi- vagy tengeri járművet hatalmukba kerítenek, elvonnak, eltulajdonítanak, útvonalától vagy rendes tevékenységétől eltérítenek, és azt a másik szerződő állam területére viszik, bűncselekményt követnek el, következetesen abban az országban állítják őket bíróság elé, ahol az eltérített jármű található, vagy átadják azon ország bíróságainak, amelyhez a jármű tartozik. Ezenkívül arra az államra, amelynek területére az eltérített jármű érkezett, az a kötelezettség is hárul, hogy minden intézkedést megtegyen, amely elősegíti az utasok és a személyzet útjának folytatását, és biztosítja a légi- vagy tengeri jármű és a hozzá tartozó eszközök sértetlenségét.

A dokumentum 2. és 3. szakasza olyan rendelkezéseket tartalmaz, amelyek túllépi a járművek jogtalan eltérítésének üldözésére vonatkozó jogi szabályozás szigorúan értelmezett korlátait. E szakaszokban a szerződő államok kötelezettséget vállalnak arra, hogy szigorú büntetéssel sújtják azokat, akik a szerződő felek egyikének területéről kiindulva légi vagy tengeri kalózcselekményeket követnek el más államok légi- vagy tengeri járművei ellen. Ugyancsak büntetendők azok, akik megkísérelnek úgy jutni át az egyik szerződő állam területéről a másikéra, hogy áthágják a bevándorlásra, egészségvédelemre, vámokra vonatkozó nemzeti vagy nemzetközi törvényes rendelkezéseket.

A kubai kormány, arra az építő szerepre utalva, amelyet e dokumentum előkészítése és megkötése során tanúsított, kifejezésre juttatta, hogy tevékenységét az Egyesült Államok népe és a nemzetközi közösség iránti megbecsülés vezérelte.

Románia Szocialista Köztársaság törvényei a légi-járművek jogtalan eltérítését szintén bűncselekménynek minősítik és büntetik. Románia Szocialista Köztársaság Léghajózási törvénykönyve, amit azt az 1970. július 14-i, 342. sz. törvényerejű rendelet módosította, súlyosan bünteti azokat a cselekményeket, amelyek a légi-jármű személyzetét megakadályozzák feladatai teljesítésében (beleértve a légi-jármű ellenőrzésének jogtalan átvételét). Büntetendő továbbá a repülőgép jogtalan eltérítése rendes útvonalától, nemkülönben az erre irányuló kísérlet és a bűncselekményre vonatkozó feljelentési kötelezettség azonnali teljesítésének elmulasztása.

Bár a légi-járművek jogtalan eltérítése bűncselekményének megelőzésére és üldözésére vonatkozó nemzetközi együttműködés még csak a kezdeténél tart, ez a

mozgalom máris az emberi szolidaritás újabb példáját szolgáltatja a nemzetek közösségének életében felbukkanó bűnözés jelenségei ellen irányuló harcban.

Amiképpen a tengeri kalózkodás bűncselekménye úgyszólván kiveszett az államok határozott közbelépése folytán, hasonlóképpen az államoknak a légi járművek jogtalan eltérítése üldözésére vonatkozó egyesült intézkedései fokozatosan kiküszöbölhetik ezt a bűncselekményt is a nemzetközi életből, és garantálhatják a nemzeti és nemzetközi közlekedés zavartalan fejlődését és teljes biztonságát.

Marțian Niciu

Mennyiségi és minőségi „felfutások” a külkereskedelemben

Országunk külkereskedelmi forgalmának folyamatos növekedése, földrajzi szóródásának és szerkezeti összetételének javulása híven tükrözi nemzetgazdaságunk (főleg iparunk) tervszerű fejlődését. A termelés növekvő lehetőségei és szükségletei a jelenlegi ötéves terv keretében már elejétől megkívánták a külkereskedelem rendkívül élénk fejlődését; a dolgozók vállalásai az ötéves terv négy és fél év alatt való teljesítésére természetesen érezhetően kihatnak a külfölddel folytatott árucserére is. Az előirányzott beruházások rövidebb időn belüli megvalósítása, a műszaki színvonal emelése, a termelés hatékonyságának és a munka termelékenységének növelése fokozott behozatali feladatokkal jár, ez pedig meghatározza a behozott áruk és a vonatkozó fizetési kötelezettségek fedezetére szolgáló kivitel gyors ütemű fejlesztését.

A terv értelmében legkésőbb 1974-ben biztosítható az ország fizetési mérlegének kiegyensúlyozottsága.

Az 1971 és 1975 közötti időszakban külkereskedelmünk fejlesztését ugyanis nemcsak jelentős mennyiségi, de lényeges minőségi vetületek is jellemzik.

*

Külkereskedelmünk már eddig is a nemzetgazdaság egyik legdinamikusabb szektora volt. Az utóbbi húsz évben az *árucsera-volumen* növekedésének üteme meghaladta mind a társadalmi termék, mind a nemzeti jövedelem növekedési ütemét, és csak kevéssel maradt el az ipari termelés növelésének ritmusa mögött. Ezt szemlélteti a következő összehasonlító táblázat:

	1950	1960	1971	Évi átlagos ütem 1950—1971
Társadalmi termék	100	263	700	9,75%
Nemzeti jövedelem	100	268	676	9,55%
Ipari össztermelés	100	340	1300	13,0%
Külkereskedelem	100	299	922	11,2%

A jelenlegi tervidőszakban ez az irányzat erősödik. Az 1971. és 1972. években a kivitel volumene átlag 14,6 százalékkal nőtt, míg a múlt év novemberében megszavazott 1973. évi gazdasági terv a külkereskedelem 21,5 százalékos „felfutását” irányozza elő: ez az ütem messze meghaladja nemcsak a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem, de most már az ipari termelés ütemét is. Az említett adatok azt mutatják, hogy külkereskedelmünk súlya az ország gazdasági életében egyre gyorsabban emelkedik; erre utal az is, hogy 1972-ben kivitelünk az ipari össztermelésnek mintegy 20 százalékát alkotta.

Románia mind jelentősebb részt vállal a nemzetközi munkamegosztásból, illetőleg áruforgalomból. Ez abból is kiténik, hogy míg az utóbbi tíz év alatt a világkereskedelem összforgalma 2,7-szeresére nőtt, hazánk külkereskedelme ennél gyorsabban — 3,1-szeresére emelkedett.

Igaz, hogy a gyors ütemű fejlődés ellenére — más országokhoz viszonyítva — külkereskedelmünk volumene még nem nagy. Így például 1971-ben a külkereskedelem egy főre jutó értéke 14 százalékkal volt kisebb, mint Lengyelországban, 23 százalékkal kisebb, mint Görögországban, 61 százalékkal kisebb, mint Magyarországon; ez az érték az olaszországnak mindössze 26, az ausztriaiának 21, az NSZK-belinek 17 százaléka. Az 1970. évben hazánk minden lakosára 97 dollár értékű kivitel jutott, ezzel szemben Bulgáriában 234, a Német Demokratikus Köztársaságban 282, Franciaországban 349, Norvégiában 633, Hollandiában 904 dollár. De a különbség csökkenő tendenciájú.

Az 1973. évi terv az eredeti öt éves terv mutatójánál 14,5 százalékkal nagyobb, 16,2 százalékkal növekedő ipari termelést irányoz elő; a termelés gyorsított növekedése megfelelően tükröződik az új behozatali és kiviteli feladatokban is. Míg a behozatal 1973-ban 15,6 százalékkal lesz nagyobb, ugyanebben az évben hazánk 27,2 százalékkal exportál többet, mint 1972-ben. Az év folyamán 19 milliárd valutalej értékben szállítunk árut külföldre, ez több, mint 1968. évi külkereskedelmünk összforgalma (kivitel+behozatal). Ez a — nemzetközi viszonylatban is ritkaságszámba menő — „felfutás” a kereskedelmi és fizetési mérleget határozottan befolyásolja, s jelentősen megjavítja Románia helyzetét a más országok adatait is jelző értékskálán.

*

Az ilyen méretű árucseré- és exportfejlesztés nyilvánvalóan lényegbevágó minőségi haladást feltételez. Ez vonatkozik mind a behozatal és a kivitel szerkezeti összetételére, mind a külkereskedelmi tevékenység formáira és módoszataira.

Közhellyé vált, hogy a felszabadulás óta eltelt huszonöt esztendő alatt hazánk nyersanyagokat exportáló és készárukat importáló országból legnagyobbbrészt készáru és félkészáru szállító országgá változott. Ezt megfelelően szemlélteti az egyes árucsoportok súlyának módosulása a kivitel és behozatal egészében. A közvetkeztes iparfejlesztési politika eredményeképpen például a gépek és gépi felszerelések — e legösszetettebb, legbonyolultabb ipari termékek — 1950-ben össz-kivitelünk 4,2, 1960-ban már 16,6, 1971-ben pedig 23,1 százalékát alkották; a tervek szerint 1975-ben ennek az árucsoportnak a súlya már közel 30 százalékra emelkedik, hogy a rákövetkező 15 évben elérje a 45 százalékot. A szocialista Romániában megteremtett korszerű vegyipar termékei 1950-ben még csak 1,7 százalékát, 1971-ben már 8,2 százalékát alkották az összkivitelnek. Az öt éves terv végére a két említett árucsoport együttes súlya a kivitelben meghaladja a 40 százalékot.

E szerkezeti fejlődésen belül fontos szerepet játszik a kivitelre szánt áruk feldolgozási fokának, műszaki színvonalának emelése. A gépek és gépi felszerelések csoportjában a hangsúly mindjobban a korszerű technikai termékekre (szerszámgépekre, gépkocsikra, elektrotechnikai és elektronikus berendezésekre), a vegyiparban a szintézis-termékekre (műanyagokra, műgumira, gumiabroncsokra, festékszerekre) tevődik. Ez már csak azért is lényeges, mert megfelelő műszaki színvonal híján az exportáru értékesítése a külföldi piacon alatta marad más, fejlettebb iparú országok teljesítményének. Így például Ausztria egy tonna exportált gépért kétszer, az NSZK 2,8-szor akkora árat ér el, mint hazánk. Természetesen jobb műszaki kivitelezés esetén érezhetően javul az arány az importált nyersanyagokért és segédanyagokért fizetett ár és az exportált feldolgozott késztermékekért kapott ár között.

Jelentősen módosul a behozatal szerkezete is. Az importált áruk több mint negyötöde közvetlenül a termelés fejlesztését szolgálja, részben az új beruházásoknak és a folyó üzemeltetésnek szánt gépi felszerelések, részben a termeléshez szükséges nyersanyagok és félkészárúk formájában.

1966-ban több mint egymilliárd, 1967-ben pedig több mint kétmilliárd valutalejt költöttünk komplett ipari felszerelésekre, 1971-ben ez az érték 130 ezer valutalejre csökkent, holott közben az egész gép- és gépifelszerelés-behozatal az 1966. évi 3 milliárdról 4,7 milliárd valutalejre emelkedett. Ez annak tulajdonítható, hogy az új üzemek és gyárak legnagyobb része ma már saját tervek alapján, jórészt itthon készült felszerelésekkel épül fel. Külföldről főleg a legújabb, nálunk még be nem vezetett műszaki vívmányok kerülnek behozatalra, egyes korszerű gépek, valamint az újonnan kidolgozott és bevezetett technológia, szabadalmak és *know-how* formájában. Ha elgondoljuk, hogy a jelenlegi tervkorszakban ezernél több új termelőegység épül és sok száz üzem és gyár részére kell importálni külföldi technikát, világossá válik, hogy csak ezen az úton valósítható meg korszerű iparunk gazdaságilag és valutáris szempontból is hatékony kiépítése.

Ez az irányzat egyébként teljesen megfelel a világkereskedelem mai követelményeinek. A robbanásszerű műszaki haladás velejárója a szabadalmak és a *know-how* nemzetközi forgalmának jelentős kiterjedése. Például megállapították, hogy a különböző országokban az Egyesült Államoktól vásárolt szabadalmak alapján évente gyártott termékek értéke két és félszer meghaladja az USA évi áru kivitelének értékét. Japánban az iparvállalatok 35 százaléka külföldi szabadalmak alapján termeli az ország ipari össztermelésének 11 százalékát; ezek a gyártmányok a japán export 17 százalékát alkotják. Az NSZK-ban az ipari össztermelés 10 százalékát gyártják külföldi szabadalmak és *know-how* szerint.

A szabadalmak és a *know-how* nemzetközi piacának egyre szélesebb körű kibontakozása lehetővé teszi más, kevésbé fejlett országok számára a világszinten álló technológiák meghonosítását, és ezáltal a hazai ipar műszaki színvonalának gyors emelkedését. Ezért — a saját műszaki-tudományos kutatások erőteljes fejlesztésével párhuzamosan — a nemzetgazdasági tényezők súlyt helyeznek iparunknak külföldi szabadalmak és eljárások alkalmazásával történő korszerűsítésére is. Ugyanakkor számos román találmány és szabadalom — elsősorban a kőolaj- és vegyiparban, a gépiparban — önálló vagy üzemfelszerelések szállításával egybekötött kiviteli tétel.

Az „intelligencia-import és -export“ szervesen bekapcsolódik a hazánk részéről következetesen szorgalmazott nemzetközi gazdasági, ipari és műszaki-tudományos együttműködésbe. A kooperáció széles körű lehetőségei, sokrétű, változatos formái magasabb síkra emelik az ország gazdasági kapcsolatait a külfölddel, minősítettébb részvételt biztosítanak a nemzetközi áru- és értékgazdaságban. A gazdasági és műszaki-tudományos kooperáció a nemzetközi munkamegosztásban való részvételünk egyre magasabb rendű formájává válik — mondotta Nicolae Ceausescu elvtárs a Központi Bizottság múlt évi novemberi plenáris ülésén, rámutatva egyben arra, hogy az 1973. évi terv is tartalmaz ilyen értelmű előirányzatokat.

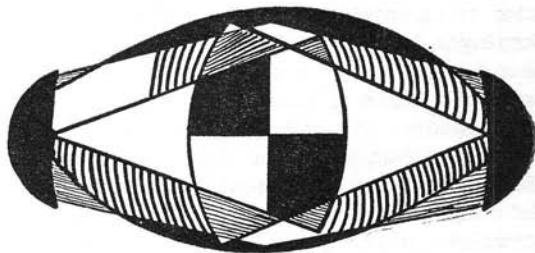
Az együttműködés skálája igen széles, a módozatok részletes taglalása meghaladná e rövid áttekintés kereteit. Hazánk a gazdasági és műszaki együttműködést mind a behozatal, mind a kivitel vonalán szorgalmazza, ez a két vetület rendszerint szorosan összekapcsolódik. A szocialista országokkal az együttműködés főleg a KGST Komplex Programjának alapján valósul meg, közös iparfejlesztési akciók és a termelés szakosítása útján. Így például közös határmenti vízi erőműveket építünk a Szovjetunióval és Bulgáriával, s kooperálunk Lengyelországgal teherhajók építésében. A nyugati tőkés országokból műszaki dokumentációt, technológiai eljárásokat, szabadalmakat és korszerű gépfelszereléseket vásárolunk hosszú lejáratú kereskedelmi hitelek keretében, amelyek visszafizetése sok esetben az újonnan létesített üzem termékeinek szállítása révén történik. Gépek vagy gépalkatrészek a megrendelő rajzai szerinti kivitelezésével együttműködünk bonyolult felszerelések előállításában. Nyugati cégekkel együttműködve, az ő terveik alapján részszállításokat eszközöltünk Svédországba, Belgiumba, Mexikóba ott épülő hengerművek részére, Törökországba egy kénsavüzem számára.

Fejlődő országokban hazánk részt vesz a természeti kincsek kiaknázásában és értékesítésében (Egyiptom, Algéria, Szíria, Chile, Kenya stb.), ipari üzemek tervezésében és felállításában (Irán, Egyiptom, Peru, India); a román felszerelések és szolgáltatások ellenértékét az illető ország a kitermelt nyersanyag és más áruk szállításával fedezi.

Számos nyugati és fejlődő országban vegyes társaságokat létesítettünk és létesítünk az ipari, műszaki, kereskedelmi és pénzügyi kooperáció előmozdítására.

Érthető tehát, hogy az együttműködés fejlesztése jelentősen elősegíti a külkereskedelmi forgalom, elsősorban a kivitel növelését: jó keret ipari termelésünk műszaki színvonalának emeléséhez, a beruházások és az export gazdasági hatékonyságának javításához, fizetési mérlegünk kiegyensúlyozásához.

Kun János

Lilienthal-levelek Martin Lajoshoz

Korunk nagyszerű műszaki alkotásai nem előzmények nélkül jelentek meg: nemzedékek hosszú sorának törekvései, felismerései és eredményei építették azt az alapot, amelyről új teljesítmények felé képes lendülni az emberi elme. Ezért nemcsak a kegyelet, hanem a jövőt munkáló akarat is arra kötelez, hogy emlékezzünk az elődökre.

Nemrégben múlt száz esztendeje annak, hogy a kolozsvári tudományegyetem felsőmennyiség-tani katedrájára — Martin Lajos (1827—1897) személyében — olyan professzor került, aki tevékeny életének, munkásságának középpontjába az utolsó száz év legnagyobb problémája: az emberi repülés megoldásának feladatát tűzte. Újkori technikatörténetünk egyéb vonatkozásokban is jelentős eredményei fűződnek nevéhez, amelyről az időközben itt-ott megjelent néhány rövid közlemény még mindig nem tudta eléggé lefűjni a feledés porát, holott életműve nemcsak számontartását, hanem példaképpé emelését is feladatunkká tenné.

Különös hajlama volt a tudományos elmélet és a gyakorlati problémák összekapcsolására. Minden érdeklődését felkeltő gyakorlati kérdés elméleti megfontolásra — az ő szavaival: „matematikai lefejtésre“ — indította; és fordítva, az elvont levezetések értelmét és értékét gyakorlati alkalmazhatóságuk jelentette számára. *A modern értelemben vett kutató* egyik korai megtestesítője volt, akinek munkásságát is ismertetni reménytelen próbálkozás volna. Felidézése mégsem hiábavaló, mert figyelmeztet arra a tartozásra, amelyet csupán életművének részletes feltárása és értékelése egyenlíthet ki.

Még említett professzori kinevezése előtt kezdett első, a levegőnél nehezebb repülő gépe, a „légsikló“ megtervezéséhez, és kortársait megelőzve, a repüléssel szembeni műszakilag is tudományosan képzett művelőjévé vált. Sokat foglalkozott a különféle csavarfelületek számításának és szerkesztésének elméletével, sőt elméleti eredményeinek gyakorlati ellenőrzésével is. Különös érdeklődésre tarthatnak számot a jó hatásfokú hajócsavar szerkesztésére irányuló vizsgálatai. Ezzel kapcsolatos eredményeit *Erőműtani csavarfelületek* címmel mutatta be a Magyar Tudományos Akadémia előtt 1870-ben.

A „gőzszárny“ körül végzett kutatásaival eljutott a gőzturbina alapelvének korai megfogalmazásához (1874). Kár, hogy megvalósítására a gyakorlatban nem nyílt alkalma. A „szélszárny“ problémakörében azonban már tovább ment az elméletnél. Olyan szélmotor szerkesztésével kísérletezett, amely a szél szabad energiáját nagyüzemi mezőgazdasági öntözőberendezés üzemeltetésére hasznosíthatja. Az általa szerkesztett, Tiszafüreden üzembe állított, alulcsapó vízkerékhez hasonló „vízszintes szélkerék“ éveken át zavartalanul működött.

Egyetemi tanári működése során új munkakörként átvette az 1755-ben alapított „csillagda” vezetését, s e feladatát negyedszázadon át kiválóan ellátta. Konkoly-Thege Miklóssal, a kor ismert csillagászával a csillagda felszerelésére és munkájára vonatkozó levelezése külön is érdekeltő.

Még az 1848—49-es szabadságharc alatt, honvédtüzér korában ragadta meg figyelmét a rakéták kérdése. Az akkoriban általánosan használt „hadi röppentyűk” irányítása bizonytalan volt — és a kezelőre nézve szinte veszélyesebb, mint az ellenségre. A hadirakéták elméletével foglalkozva ismerte fel, hogy a hossz tengelye körül forgó rakéta biztosabban halad pályáján, és sebessége is fokozódik; kidolgozta tehát a forgó mozgást végző, súlypontját változtató repülő test röppályájának egyenletét, és megszerkesztette az első forgó rakétát. 1856-ban az osztrák hadsereg mérnökkari parancsnoksága megbízta a léggömb kormányozhatóvá tételének és hadászati alkalmazhatóságának tanulmányozásával. Martin nem hitt abban, hogy a léggömb kormányzása megoldható, a *repülés problémája* azonban megragadta, és végigkísérte egész életén.

Martin abból az alap gondolatból indult ki, hogy az emberi repülést a madár repülését utánzó mechanizmussal kell megoldani. Kora tudományos közvéleményének jó részével szemben azt állította, hogy a levegőnél nehezebb test repülése lehetséges: a madarak repülésében maga a természet mutat rá példát. Eleinte a madárszárny sikló mozgásában látta a megoldást — és ilyen irányú tanulmányaival a vitorlázó repülés egyik előfutárává vált. Később a szárny csapkodó mozgásának mechanikus utanzására, ún. „Ornithopter” szerkesztésére kerestett megoldást.

Első repülőgépét „légsikló”, majd egyszerűen „sikló” néven, 1870-ben kezdte tervezni. Eredményeit Kolozsvárott őrzött egykorú kézírata tartalmazza (*Entwurf der Flugmaschine Sikló, von Dr. L. Martin univers. Prof. in Klausenburg, az RSZK Akadémiája kolozsvári fiókjának történeti levéltárában*). Első kísérleti ornithopterét 1871—75 között építette, majd 1889—91 között „Sólyom” néven másik kísérleti gépet szerkesztett, melynek mechanikáját 1891-ben szabadalmaztatta.

Elképzelése szerint a gép törzséhez csuklósan csatlakozó szárnyak föl- s almozgatása a gépet felemeli, majd kellő magasságba érve a szárnyak megfelelő szögben tartásával lehetségessé válik a tovasiklás. Ebből az alap gondolatból indult ki egyébként a repülés csaknem mindegyik úttörő kísérletezője — Martin után jó negyedszázaddal a neves Otto Lilienthal (1848—1896) is. Repülőgép szárnymozgással való felemelkedése elvben valóban lehetséges: az „ornithopter” nem fantazmagória, megalkotása napjainkban is foglalkoztat egyes szakembereket. Martin korai kísérletei, majd az ezt követő próbálkozások azonban *akkor* nem sikerülhettek, mert még nem állt rendelkezésre megfelelő erőgép. Az úttörőknek a siklórepüléssel is csak úgy lehetett kísérletezniük, hogy valamilyen magaslatról tovalendülve lebegtek néhány percig. Ezt tette O. Lilienthal is, aki később életével fizetett vakmerő kísérleteiért. Martin, mint minden tudomására jutott repülő próbálkozást, figyelemmel kísérte Lilienthal tevékenységét is; eredményeire mintegy ellenőrzésként saját matematikai képleteit alkalmazta.

1891-ben Martin megküldte *Madárrepülés általános elmélete* című tanulmányának példányait a berlini Verein für Förderung der Luftschiffahrt szövetségnek, amelynek Lilienthal vezető személyisége volt, s ez alkalommal a kísérőlevélben megjegyzéseket fűzött Lilienthal *Der Vogelflug als Grundlage der Fliegekunst* című, 1890-ben kiadott művéhez. Lilienthal e recenziókra válaszolva levelezést kezdeményezett, s arra kérte Martint, magyarázza meg általa hibásnak vélt számításait. Lilienthal eddig nyilvánosságra nem hozott leveleit Martin családja — Martin Lajos halála után — egyéb iratokkal együtt 1913-ban a volt Erdélyi Múzeum Egyeslet-

nek adta át megőrzésre, ahonnan az RSZK Akadémiája kolozsvári fiókja levéltárának történeti részlegére került, s itt őrzik ma is. A nyilvánosságra hozásukhoz fűződő tudományos érdek indokolja, hogy egész terjedelmükben közreadjuk őket.

1.

Berlin, 1891. augusztus 13-án.

Igen Tisztelt Professor Úr!

A Léghajózási Szövetség vezetősége megküldte nekem az Ön előadását és augusztus 5-i becses kéziratát. Az előbbiért kifejezem Önnek legőszintébb köszönetemet. Ami levelét illeti, először is hangot kell adnom afölött érzett örömömnök, hogy a madárrepülésről szóló könyvemet oly beható vizsgálatra érdemesítette.

A szárnyas készülékemmel kapcsolatos számításában, amelyről szerkesztőségi tagként be kell számolnom a Szövetségnek, van azonban egy tévedés, amelyről talán jobb, ha először privát úton levelezünk, mielőtt sor kerül a vita közlésére.

Az alá nem támasztott repülő test egy szárnycsapás alatti esési magasságából Ön következtet arra a munkára, amelyet az emelő légellenállás létrehozására fel kell használni. Nekem úgy tűnik, hogy ez elvben nem helyes. Először is azért, mert az emelőmunka a szárny nagyság függvénye, amely az Ön képletében elő sem fordul. Minél nagyobbak a szárnyak, annál lassabban kell őket mozgatni és annál kisebb lesz az ehhez szükséges munka. Véleményem szerint a repüléshez szükséges munkát csak úgy lehet kiszámítani, hogy a szárny nagyságot vesszük alapul, és a felfelé nyomott szárnyak szükséges sebességét a keletkezett légellenállással, vagy ami ugyanaz, a megemelendő súllyal beszorozzuk. Az említett példában így jártam el, és a másodpercenkénti valódi mechanikai munkára 72 kgm-t kaptam.

Másodszor megengedhetetlennek tűnik nekem, hogy a repülési munkát a szárnycsapások számának függvényeként határozza meg, amikor azt mondja, hogy nem a szárnycsapások száma, hanem a szárnysebesség $A = \frac{G \cdot g}{4n}$ mérvadó a munkára nézve. Szükségképpen mindegynek kell lennie, hogy egy másodperc alatt a szárnyakat egy méterrel, vagy kétszer egy fél méterrel mozgatom lefelé.

Az Ön képlete szerint azonban a repülési munka annál kisebb lesz, minél nagyobb a szárnycsapások száma, függetlenül attól, hogy nagyok-e vagy kicsik a szárnycsapások.

Legyen olyan kedves, közölje velem a véleményét ezekről a dolgokról.

Legőszintébb híve

Otto Lilienthal

2.

Otto Lilienthal Gépgyár
Szakterület: veszélytelen gőzkazánok.
Gőzgépek, fűtések, erőátvitel.

Berlin, 1891. augusztus 22-én.

S.O. Köpnickerstrasse 110.

Igen Tisztelt Professor Úr!

Értékes és kimerítő fejtegetéséiért fogadja legőszintébb köszönetemet. Levelének visszatérítése egy könyvelő elnézése miatt történt, s kérem ismételt elküldését. Végtelenül sajnálnám, ha első levelére írt válaszonak más jellege lett volna, mint a szigorúan tárgyilagos okfejtés. Ha Önnek úgy tűnt volna, biztosítom arról, hogy ez nem volt szándékomban, s csupán az a gondolat vezérel, hogy előmozdítsam az igazságot.

Nagyon örülnék, ha a kérdéses pontot tisztázhatnánk. 18-án kelt levelét a lehető legalaposabban áttanulmányoztam, és sokat törtem magam, hogy belássam okfejtése helyességét; sajnos, nem jutottam el odáig, hogy tiszta

tudattal és jó lelkiismerettel helyesként ismerhessem el az Ön $A = \frac{G \cdot g}{4n}$

képletét. Nem hiszem, hogy nézeteink azonos alapon állanak, különben számításaink nem vezetnének oly különböző eredményekhez. S éppen az eredmény különbözősége az, amiről szó van. De hiszen csak egyikünknek lehet igaza. Az egyik oldalon tévedésnek kell lennie. Ön azt mondja, hogy az n nem elvont szám, s mégis úgy alkalmazza a képletet, hogy a másodpercenkénti szárnycsapások abszolút számát helyettesíti be. Ezzel az alkalmazással a képletnek mindig valamilyen helyes eredményhez kell vezetnie. Azt mondja, hogy készülékem két szárnycsapást végez másodpercenként, tehát $n=2$.

40 kilót kell emelnie, vagy hordania, tehát $G = 40$; ergo $A = \frac{40 \cdot 9,81}{8} = 49$.

Képletében mindig egy egészen makacs ellentmondásba ütközöm, és pedig a következőképpen. Feltételezzük, hogy készülékem szárnyait módosítanám, eszerint a szárnyak kb. azonos hosszúságúak maradnának, de a szélességüket $1/4$ -ére csökkentenénk. Az egész felület ekkor az előzőnek egynegyede lenne. Hogy most ugyanazt a hordhatást elérhessem, a szárnyakat éppen kétszer olyan gyorsan kellene mozgatnom. Kétszeres sebesség esetén négyszeres emelő légellenállást kapok. De mivel a felület csupán $1/4$ -e az előbbinek, ugyanazt a 40 kilós hordhatást érem el.

Tehát minden ugyanaz marad — a szárnyhossz, a csapások száma, a hordhatás —, csupán másodpercenként két szárnycsapás helyett négyet kellene tenni. Hogy ezáltal több vagy kevesebb munkát kell végezni, azt az

Ön képlete mondja meg, amelyben most $n = 4$ és $A = \frac{40 \cdot 9,81}{4 \cdot 4} = 24,5$.

Kételkedem azonban abban, hogy az Ön saját nézete szerint, ha a kisebb szárnyakkal négy csapást végezek, ezzel kevesebb munkára van szükségem, mint hogyha másodpercenként két szárnycsapással megelégszem. A gyakorlat engem másra tanított. Hol van itt az ellentmondás? Nagyon kérem, mondja el erről a véleményét; hiszen képlete nem egy esetre, hanem minden esetre érvényes.

Ha megengedi, bátorodom erről alkotott véleményemet közölni. Am semmiképpen sem tartom magam csálhatatlannak, és megvetek mindenféle haszontalan polémiát; az igazság kedvéért csupán le akarom írni pontosan, mit gondolok erről az esetről, s tiszta szívemből kívánom, hogy azután Ön is közölje velem, mi a véleménye fejtegetéseimről. Így tisztázhatjuk leggyorsabban a dolgokat. Nem arról van szó, hogy kinek van igaza, hanem hogy mi az igazság és mi marad örökké igaz.

Ön a következőképpen érvel: ha az emelő légellenállás nem volna, akkor a test egy szárnycsapás alatt egy bizonyos távot zuhanna, úgyhogy ez a nehézségi erő munkáját bizonyítja. Ebből arra a következtetésre jut, hogy a légellenállás munkája vagy a repülési munka egyenlő a nehézkedési erőnek ezzel a munkájával, s ez véleményem szerint téves következtetés. Azt hiszem, nem lehet e két munkát azért összehasonlítani, hogy helyes következtetésekre jussunk. Repülés esetén a fő feltétel nem az, hogy bizonyos munkák kiegyenlítik egymást, hanem az, hogy bizonyos erők felelnek meg egymásnak, és én így határoznam meg: valamely test akkor repül, ha egy olyan, alulról fölfelé irányuló légellenállás hat rá, amely legalábbis egyenlő a test súlyával. Hogy ez a légellenállás miként keletkezik, az önmagában érdektelen: felszálló légáramlás vagy lefelé csapó szárnyak vagy oldalt fordított csavarok révén. Az alkalmazott eszköztől függ majd a kifejtendő munka. Repülés akkor jön létre, ha a két erő egyensúlyban van, a nehézkedési erő és a légellenállás. Az eredmény végül az, hogy a nehézkedési erő nem érvényesül, de ami nem jut érvényre, azzal én nem is számolhatok. Végletesen fogalmazva így lehetne mondani: valamely asztal akkor végez munkát, ha egy nehéz tárgy rajta fekszik; mert ha az asztal nem létezne, akkor a tárgy leesne, és a nehézkedési erő végezné el a megfelelő asztal-munkát. Kérem, ne vegye rossznéven ezt a hasonlatot, csak tüőzni akarok, hogy a lehető legélesebben jellemezhessek.

Az Ön képletének voltaképpen minden közegre érvényesnek kellene lennie, mert az Ön felállítása szerint általános érvénye van. Ha az én készülékemmel vízben akarok repülni, akkor természetesen csak nagyon lassan kell csapnom a szárnyakkal, hogy ne süllyedjek el, még akkor is, ha túlsúlya a vízben 40 kiló lenne. Ennek a lassú szárnycsapásnak azonban az Ön képlete esetében, a nagyon kis n értékkel a nevezőben, nagyon nagy A mechanikai

munka lenne a következménye, ez pedig ismét nem egyezik a valósággal. Ez újabb ellentmondás, amelynek a tisztázására megkérném Önt, mielőtt a folyóirat szerkesztőségéhez irását eljuttathatom.

Legőszintébb híve
Otto Lilienthal

3.

Berlin, 1891. augusztus 22-én.

Hogy milyen mechanikai munkát kell felhasználnunk a szükséges légel-
lenállás létrehozására, az attól a közegtől függ, amelyben repülni akarok, s
függ a szárnyak nagyságától, alakjától és mozgási módjától. Hogy a nehé-
kedési erő milyen munkát végezne, ha a szárnyak nem működnének, annak
véleményem szerint semmi köze a repülési munkához, amíg a szárnyak mű-
ködnek. Azt sem tudom, hogy a d'Alembert-elvet hogyan hozzam összefüggésbe
az Ön képletével, mert ha fel akarjuk állítani a repülő testen úgynevezett el-
vesztett erők közötti statikus egyenletet, akkor a vizsgált rendszerhez hozzá
kell számítanunk a körülvevő, mozgásba jövő légtömeget is. Nem a nehé-
kedési erő emésztí fel a repülési munkát, hanem az örvénylésbe hozott, kö-
rülvevő légtömeg emésztí fel a mechanikai repülési munkát. A lebegésben
maradás tulajdonképpen mellékterméke a repülési munkának, amely a lég-
ellenállás létrehozásában, illetve legyőzésében áll.

4.

Berlin, 1891. szeptember 11-én.
S.O. Köpnickerstrasse 110.

Igen Tisztelt Professor Úr!

Legutóbbi levelemre még nem kaptam meg becses választát; nagyon
örülnek, ha értesítene véleményéről az én utóbbi észrevételeimet illetően.
Rendkívül sokat jelent nekem jelen esetben az igazság kiderítése, és nagyon
hálás lennék, ha nyíltan megírná, hogy helyeseknek, vagy téveseknek tartja-e
következtetéseimet.

Legőszintébb tisztelettel
Otto Lilienthal

5.

Martin Lajos Úrnak,
a kolozsvári egyetem professzorának

Berlin, 1891. november 10-én.

Több utazás után csak ma jutok el két utóbbi levele megválaszolásához,
s mindenekelőtt ki szeretném fejezni köszönetemet fáradozásáért, hogy szá-
momra világossá tegye nézeteit. Bármily érdekesek is fejtegetései, mégsem si-
került meggyőződnöm helyességükről. Ugyanis még mindig nem tudom be-
látni, hogy a légellenállás s útját, amellyel a légellenállástól végzett mun-
kát kiszámítja, hogyan teheti egyenlővé azzal az esési úttal, amelyet a test
szárnycsapás nélkül ugyanabban az időben tenne meg. Ez véleményem sze-
rint megengedhetetlen, s ebben rejlik a véleményeink közötti különbség lé-
nyege.

Ezért azt hiszem, hogy elméleteink semmiképpen sem állnak azonos ala-
pon, s csak akkor lehetnének egységesek, ha itt is fednék egymást, ami fej-
tegetései után számomra nem tűnik lehetségesnek.

A Léghajózási Szövetség bizottságához írtézt levelét eljuttattam az
illető címre, s Ön onnan kap majd további értesítést.

Tisztelettel
Otto Lilienthal

Mészáros Vince—Nicolae Cordos

A film útja Hargita megye területén (1872–1972)

I. A XIX. század utolsó évtizedei ugrásszerű műszaki fejlődésének eredményeképpen hazánkban, illetve vidékünkön is megjelentek „a modern technika egyik legbámulatosabb vívmányának” nevezett *állóképek*, majd pedig a század utolsó éveiben a *mozgóképek*, amelyek legelőször a tájékoztatást forradalmasították, hogy azután — rövid pár esztendő alatt — a legelterjedtebb tömegszórakozást jelentsék, egyelőre városi viszonylatban.

A mai értelemben vett film őseinek — vagy őseinek — megjelenése a vidéken egybeesik e találmányok közép-európai elterjedésével, tehát 100 éves múlt ra tekint vissza.

A Székelyudvarhelyen megjelenő *Udvarhely* című hetilap így számol be az eseményről, 1872. január 9-i számában:

„PANORÁMA is volt városunkban, 18—20-ikáig... Mutatványai leginkább a párizsi és berlini hadieseményekre vonatkoznak, a vásár után pedig ázsiai és afrikai dolgokat (tigrisvadászat stb.) mutatott...”

Csikszeredából a *Csiki Lapok* tudósít, 1897. március 24-i számában:

„PHOTOPLASTIKON. Herb Ferencz — közkívánatra — itt tartózkodásának idejét egy héttel meghosszabbította. Mutatványait a közönség naponként tömegesen látogatja, ami lececlantásabbul bizonyítja panorámájának érdekességét. Vasárnap Konstantinápolyt, hétfőn a Párizsi világkiállítást volt alkalma a publikumnak szemlélni a nagyító üvegen át, míg szerdán Páris, csütörtökön Egyiptom és Palesztina, pénteken Olaszország, szombaton II. Lajos bajor király díszkastélyai, vasárnap New-York lesz látható.”

A századfordulóval megjelennek az egy bizonyos témához kötött, mozgóképes vetítések, s ezek már — a kor szintjén — teljes értékű előadásoknak számíthatók.

„Az Uránia-színház 23, 24 és 25-én, a Budapest szálló dísztermében előadást tartott, amidőn *A párizsi asszony* s *Skórczia* és *Japán* került bemutatásra. Mind három este szép közönség gyűlt össze...” — írja az *Udvarhelyi Híradó* 1905. január 25-i száma. A nevezett Uránia-színház, a következő év (1906) januárjában Gyergyószentmiklóson is tart három előadást „vetített színes képekkel és mozgófényképekkel”. (*Gyergyói Hírlap*, 1906. január 14.)

Megjelennek az első magánvállalkozók, illetve bérlők, s nevükkel fémjeleznek egy-egy előadássorozatot:

„MOZGÓFÉNYKÉP. A városunkban tartózkodó Czirják-féle mozgófénykép

mutatványok [...] a »Vigadó« helységében lettek bemutatva, a közönség teljes megelégedése mellett [...] a változatos műsorból kiemelkedik a *Vendetta, vagy az olasz vérbosszú* és *Az apa becsülete* stb. drámai képek.“ (Csíki Lapok, 1906. július 18.)

„A budapesti Uránia tudományos színház f. hó 18-adján kezdte meg előadásait városunkban Pekár Gyula *Pérez öfelsége* című darabjával [...] a közönség [...] élvezettel gyönyörködött úgy a szellemes szövegben valamint a tiszta vetített képekben. Pekár Gyula három részben mutatja be a pénz uralmát a földön. [...] A második részben a világ leggazdagabb embereivel ismerkedünk meg, a társadalmi kitagadottak küzdelmével. [...] Ma, azaz 20-adján, Strausz Adolf: *Az orosz forradalom* című darabja van műsoron. A szöveget Bencze Jenő olvassa értelmes, tiszta hangon.“ (Udvarhelyi Híradó, 1907. január 20.)

Ugyanez év szeptemberében a „Colosseum projectograph“-nak nevezett „vilamos színház“ jelenik meg Székelyudvarhely városában, amely „szenciós látványosságú előadásai sorozatát“ egy „2000 kényelmes ülő székekkel“ rendelkező, „vízmentes sátorban“ tartja az „Alsó-piaczterén“.

A leleményesebb vállalkozók, idegen tájak és hadiesemények megörökítése után, hazai érdekességek felé is fordulnak, s azokról készítenek mozgókép-sorozatokot. Egy ilyen törekvéstről értesít az *Udvarhelyi Híradó* 1908. szeptember 20-i száma *Székely lakodalmas az Urániában* címmel:

„Az Uránia budapesti tudományos színház megbízta Lajos Dénes újságíró a Székelyföldnek az Uránia számára való megírásával. Lajos megbízatásának a nyáron eleget is tett s körútját a múlt vasárnap Székelyudvarhelyen befejezte. Ez nap Farczádon rendezett, az előljáróság közbejöttével (értsd: közbenjárásával — A szerk.) mű székely lakodalmat, melyet mozgó fényképben megörökítettek. Úgy ezt, mint az összes székelyföldi mozgóképeket, a párizsi Pathée-testvérek vállalat megbízottja, Beery Lajos vette fel.“

2. Az állandó jellegű filmszínházak 1906—1913 között születnek meg az erdélyi városokban, általában a villanyáramot fejlesztő üzemek beindulásától függően. Gyergyószentmiklósnak 1911-től, Csíkszeredának és Székelyudvarhelynek pedig 1913-tól működik állandó filmszínháza, azaz mozija — ahogy akkoriban és később is a mozgóképszínházat rövidítve nevezték. (A fenti adatokat ugyan nem egy ma is élő kortárs vitatja, az eltérések azonban csak 1—2 év körül forognak, tehát nem jelentősek.)

Az 1910-es évektől nemcsak a nagytőke fedezi fel a hajdan lenézett vásári mutatványban a kecsegtető üzletet, hanem a közhangulat és a korabeli sajtó is támogatja, s hasznos népnevelő eszköznek tekinti, amely nemcsak hogy elvon a kocsmatól például, de „felüdíti“ a nézőket...

Az első világháború éveitől, villanyenergia-megtakarításra hivatkozva, először bezárják a filmszínházakat (1917), majd kevesebb előadást engedélyezve újra megnyitják őket, de felemelt helyárakkal.

A *Magyar Kinematográfusok Országos Szövetségének* megalakulása (1908) után, 1915-ben megalakul a *Vidéki Filmszínházak Társasága*, amelyhez már a mai Harghita megye területén működő filmszínházak is mind csatlakoznak, s amely egységes működési szabályzatot dolgoz ki. Ez a szabályzat azonban csak a tulajdonosok érdekeit védte, nem foglalkozott az alkalmazottak, a mozigépészek, a pénztárosok (ekkor tisztviselőknek nevezték őket) és az ültetők érdekeivel. Utóbbiak, két napot kivéve, az év minden napján dolgoztak. Adataink vannak arról, hogy követelték a heti egy szabad napot, segédgépészek alkalmazását, a karbantartáshoz és a filmek

szállításához szükséges anyagi alapot, valamint bérüket azokra a napokra, amikor rajtuk kívül álló okokból nem volt vetítés.

A filmellátást, illetve filmkölcsonzést eleinte a külföldi — francia, amerikai, dán, német, olasz és angol — filmvállalatok biztosították, a bécsi és budapesti cégeken keresztül, de 1912-ben már Temesváron és 1915-ben Aradon is létesültek filmkölcsonzó központok.

3. Csíkszeredában Stöchel-Polgár Ede nyitotta meg az első állandó moziképszínházat 1913-ban, a már említett *Vigadó* nagytermében. A vetítés a terem közepén felállított deszkabódéből történt. Még vannak, akik emlékeznek a legelső mozielőadás szomorú végére, amikor is egy rövidzárlat miatt meggyúlt a deszkabóde. Még évek múlva is pánik tört ki a nézők soraiban, ha valaki tüzet kiáltott [...] Ha pedig kiégett a mozigépet meghajtó kis villanymotor — s ez nem volt éppen ritka eset —, a tulajdonos maga hajtotta kézzel a mozigépet, az unalmas részeknél gyorsabban, amitől a mozgások groteszkké váltak, a nézők nem kis örömére.

1923-tól új bérlők (Aczél Ödönné és Lőrincz Gyuláné) vették át a mozit, bevezetve a máshol jól bevált zongorakiséretet (Veress Béla), ami rendkívül „élénkítette“ az előadásokat.

1927-ben az *Astra* közművelődési társulat veszi bérbe a mozit, de rövidesen a pénzügyi csőd szelére jut vele.

A *hangosfilm* csak 1931-ben (vagy 1933-ban?) jut el Csíkszeredába és a megye többi városába, de még mindig csak lemezre felvett hangkiséréttel. Az első vetített hangosfilm a *Sonny boy* volt. Rövid idő múlva megjelennek az első, tulajdonképpeni hangosfilmek, és ezzel a film nálunk is eljut felnőtt, modern korszakába.

Gyergyószentmiklóson, az 1911-ben épített filmszínházat először hárman bérelték: Szilágyi József, Sándor Mihály és Gross Victor. A 20-as évektől 1937-ig Sándor Nándor volt a tulajdonos, ettől fogva pedig, egészen az 1948-as államosításig Kricsa Andor, illetve ennek özvegye. 1911—1927 között némafilmeket vetítettek, 1927-től 1933-ig ún. átmeneti korszak volt (lemez-, grammofon-, illetve zongorakiséréttel), majd 1933-ban kezdődik a hangosfilm korszaka, itt is a *Sonny boy* című filmmel.

Székelyudvarhelyen a régi városháza nagytermében alakult az első filmszínház, 1913-ban (1916-ban leégett ez az épület, helyén ma a központi park terül el). Az első tulajdonos Kandó Mihály volt, aki „hangosan magyarázta“ a filmeket. A háború után létesült egy újabb mozi — *Royal Mozgó* néven — a mai *Homoród Filmszínház* helyén. Volt, amikor „egy szál zenész muzsikálgatott“ a vetítés alatt. A bérlők: egy Benedek nevű nyugdíjas tisztviselő, majd pedig 1929-től 1948-ig Schaaser György. Az első, 200 férőhelyes teremmel szemben a *Royal Mozgó* már 500 férőhelyes volt. A helyárak filmenként változtak, és általában többszörösebe kerültek a maiaknál.

Székelykeresztúron 1917 nyarán id. Walter Béla szerezte be az első, kézzel hajtható vetítógépet, és ugyanekkor mutatták be az első némafilmet is — emlékezik vissza Vajda Domokos, a város első mozigépésze. A mai *Haladás Filmszínház* elődjét először *Uránianak*, azután *Petőfi Mozgóképszínháznak*, majd *Petőfi Filmszínháznak* nevezték. (Az első vetítógép a városi múzeumban tekinthető meg.) A filmszínházat 1948. november 2-án államosították. Az átadó ifj. Walter Béla volt.

4. A mai Hargita megye területén nemcsak városi filmszínházak, hanem több *falusi filmszínház* is működött, egyikük-másikuk története pedig igen érdekesen alakult.

Gyergyóújfaluban egy úttörő kezdeményezés eredményeképpen 1913-tól vetítettek filmet. Id. Molnár Antal egy budapesti nagyáruházban 1913-ban meglátott egy „gyerek-mozigépet“, amellyel „üvegre festett képeket és normál filmet is lehetett vetíteni, kis távolságra“. Molnár megszerezte a kis vetítógépet, amelyen először egy „végtelenre ragasztott kis filmet vetített, amelyen két kádár verte fel az abróncsot és mentek körbe a hordó körül, aminek vége nem lett, csak ha leállították“. De állóképeket is vetített, amelyek mesebeli alakokat ábrázoltak. A „vetítőlámpa“ egy 5-ös petróleumlámpa volt, ennek ellenére a vetítésnek csodájára jártak az egyszerű emberek. Az első „mozi“ egy pincében működött. A vetítőkamra egy „boroshordóból készült káposztáskád“ volt. A vetítógép lencsáját a hordó középső nyílásán dugták ki.

1922-ben id. Molnár Antal megvásárolt egy használt normál vetítógépet, amelyhez fényforrásként egy „hat darab ikres égővel ellátott karbitgáz lámpát“ használt. Ez iránt is igen nagy volt az érdeklődés. Nyári estéken „tele volt az udvar nézővel, az állóképekből és filmdarabokból összeragasztott mozielőadás pedig díjmentes volt“. Id. Molnár Antal 1923—24-ben felépítette a ma is létező mozi-termet, amelyet táncteremként is használtak, és színpadja is volt. Egy egyenáramú dinamót vásárolt, s ettől kezdve rendelkezett a vetítéshez szükséges villanyárammal, de ez szolgáltatta a legelső villanyvilágítást is Gyergyóújfaluban. 1933-ban Bukarestbe megy Molnár, hogy a fővárosi Filmvállalattal olyan szerződést kössön, amellyel az állandó filmellátást biztosítani tudja. Az érdeklődés olyan fokú lett, hogy a helyjegyek nagy részét mint bérletet (!) adták el. 1942-ben, egy akkor modernnek számító „VMS Marxton“ 16 mm-es gépet vásárol (3272 pengőért), ami „állandó telt házat jelentett“. A Filmszínház id. Molnár Antal feleségének nevét, a *Viktória* nevet kapja, s ezt viseli egészen 1948-ig. Ebben az időszakban gyakran járt át Gyergyóalfaluba is vetíteni.

Parajdon 1916-ban nyílt meg egy ún. „katona-mozi“, de ez csak 2—3 évig működött. Utána, 1923—1937 között bérlők (Fényes Lajos bányagépész és Hajdó Géza iskolaigazgató) követik egymást, majd 1941—1944 között Bíró Gergely „saját készítésű gépjével“ vetíti a filmeket. (Ennek a vetítógépnek a tárcsája egy ágyúgolyó talpából készült, és ma is megtekinthető Bíró Ferenc jelenlegi parajdi mozigépésznél.) 1946-tól 1948-ig a helyi Fászakszervezet a tulajdonosa a filmszínháznak, bérlői pedig a már említett Bíró Gergely és Ilyés Lajos.

Csikszépvízen 1925 májusától volt filmvetítés. Dajbukát Dávid és Antal vásárolják meg — Moinești-ről — az első vetítógépet és benzínmotort. Gépész a ma is élő Ladó József lett. Hetente 1—2 este volt vetítés, vasárnaponként azonban sokszor 3 előadás is. A jó filmeket egymás után kétszer is megnézték a lelkes nézők. Minden vetítéskor „rövid filmismertetőt olvasott fel magyarul a gépész, vagy a tulajdonos által megbízott személy“. A filmek a brassói *Record* és a kolozsvári *Dorian* filmkölcsonzó központtól érkeztek. „Minden filmvetítés előtt általában humoros hangulatú híradó is volt“ — állítja egy szemtanú, természetesen itt csak rövid, kiegészítő filmekre gondolhatunk. Bár a vetítések 1931 októberében megszűntek, „Dajdukát, a tulajdonos háromszor is kikereste az árát“. 1941 és 1944 között „a csikszeredai Ambrus házaspár egy magyar gyártmányú filmvetítógépet hozott, amivel hetente egyszer vetítettek“.

Etéden 1930-tól vetített — először Brassóból kölcsönzött némafilmeket — Bíró Albert, „a saját házának direkt erre a célra berendezett szobájában“, egészen 1940-ig.

Gyergyócsomafalván 1941-ben indul be *Szittya Filmszínház* néven az első mozi. Tulajdonosa Borsos Ambrus.

Borszéken 1942-ben Héja Béla nyitotta meg az első mozit, amely kisebb-nagyobb megszakításokkal működött, utóbb átköltöztetik Toplicára, s itt működik egészen az 1948-as államosításig.

Szentkeresztbányán — a mai Vlahica városban — 1947. augusztus 23-án volt az első mozielőadás. A *Kővirág* című szovjet filmalkotást vetítették, a jelenlegi üzemi-orvosi rendelőben. A gépi berendezést Orosz Sándor oklándi mozitulajdonostól vásárolta meg a vlahicai vasüzem „50 tonna nyersvas áráért”.

A fenti adatokat összegezve: Hargita megye területén, 1911—1948 között 12 helységben működött filmszínház, 4 városban és 8 faluban. Utóbbiakról nem beszélnek az 1938-as hivatalos statisztikai adatok, csak a négy városi filmszínház 1960 előadásáról és 212 ezer nézőjéről tesznek említést.

5. Az ország felszabadulásakor a filmszínházak viszonylatában is elmaradott, siralmas állapotok uralkodtak. A létező néhány filmszínház felszerelése kezdetleges volt, s többnyire csak a tulajdonosok vagy bérlők haszonlesését, meggazdagodását szolgálták, nem is beszélve arról, hogy a legtöbb vetített film giccses és olcsó, hatásvadászó mű volt, s ha nem minden esetben a pénzügyi nyereség célzatával készült, akkor tudatosan elferdített eszmei és politikai célokat szolgált.

1948. november 2-án kilenc működő filmszínházat államosítottak a megye területén. Ettől a dátumtól kezdődően alapvető változás következett be a hazai film sorsában is: a filmművészet hivatásává válik a tömegek nevelése és oktatása. A párt és az állam új alapokra helyezi és hatalmas iramban fejleszti a filmszínházak hálózatát, hogy a hetedik művészetet — az új típusú embert formáló kulturális mozgalom fontos részeként — közkinccsé tegye, s a tömegek nevelésének szolgálatába állítsa.

1950-ben már központi szerv irányítja az egész filmhálózat tevékenységét, 1952-ben megkezdődik a hazai vetítőgépek (*Tehnocin*) sorozatgyártása, s gyors ütemben kicserélik a még meglevő, régi berendezéseket. Megindul a szakemberképzés is: egy főiskolával, 2 középfokú és 2 szakiskolával, valamint több más, rövidebb szaktanfolyammal. 1952-ben a filmterjesztési tevékenység átszervezésével megalakulnak a filmszínházak tartományi vállalatai, amelyeket 1970-től a megyei vállalatok váltanak fel.

Állami alapokból 1954-ben új filmszínház épül Gyergyószentmiklóson (*Miorita*) 1 689 000, 1956-ban Toplicán 750 000 lej költséggel (*Căliman-Kelemen*); 1970 novemberében pedig megnyitja kapuit Csíkszeredában a teljesen korszerű *Transzilvánia* bemutató-filmszínház; csak ez utóbbi beruházás értéke közel 2 600 000 lej. Az 1972-es évben megkezdődtek egy új, modern filmszínház építési munkálatai Székelykeresztúron.

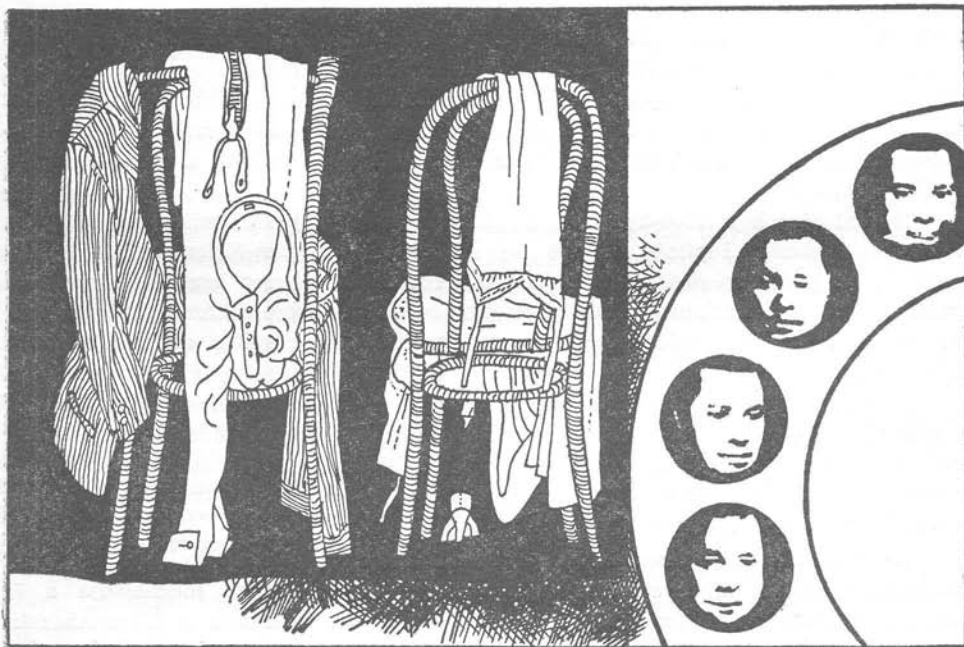
1970 július elsejével kezdte meg működését a *Filmszínházak Hargita megyei Vállalata* (más, helytelen megnevezéssel: a Hargita Megyei Moziállalat) Csíkszereda, Petőfi Sándor utca 38. szám alatti székhellyel. A vállalat 16 normál (35 mm-es) és 101 keskenyváznú (falusi, 16 mm-es), összesen 117 filmszínház tömegnevelő, gazdasági és műszaki tevékenységét irányítja.

Az államosítás óta eltelt 24 év alatt csak a megyénk területén működő filmszínházak műszaki felszerelésére fordított beruházások összege meghaladja a 7 millió lejt. Ezenkívül több mint 11 millió lejt költött államunk a filmszínházak belső korszerűsítésére. A következő kis táblázat adatai kiválóan szemléltetik e hatalmas fejlődést:

	1938	1950	1960	1965	1970	1971
Filmszínházak száma	4	25	84	114	117	117
Előadások száma	1960	3748	24 055	36 806	34 705	35 728
Nézők száma	212 000	395 000	2 746 000	3 202 000	3 138 000	3 145 000

Nicolae Ceaușescu elvtársnak a Román Kommunista Párt 1971. júliusi és novemberi plenárisán a dolgozók ideológiai nevelésének megjavításáról előterjesztett tézisei új irányt és lendületet adtak a fiatal megyei vállalat munkaközössége egész tevékenységének: a filmekkel végzett politikai és kulturális nevelőmunka — a legkülönbözőbb rendezvények formájában — központi fontosságúvá vált. A megyei és helyi pártszervek irányításával a közművelődési, ifjúsági és más tömegszervezetek segítségével a film valóban eleget tesz nevelő és oktató szerepének, műfajából fakadó, embert formáló lehetőségeinek, a szocializmust építő, dolgozó emberek szolgálatában.

Nagy Benedek

Cseh Gusztáv rajza

Egy állatnemesítő tapasztalataiból (II.)

Mint írásom első részében* elmondottam, az „absztrakt tehenre“ vonatkozó megállapításaim meglehetősen hűvös fogadtatásban részesültek. Bár a szakközvélemény előtt az első menetben nem álltak helyt — ettől nem lettek kevésbé helyesek. Táblázataim és számításaim, melyekről beszámoltam, azt mutatták, hogy célunk érdekében felgyorsult anyagcseréjű szarvasmarhaállományt kell kitenyészteni; most annak a vizsgálata következett, lehet-e megvalósítani ezt, s ha igen, akkor miképpen.

Tehenek Gauss-féle görbéje

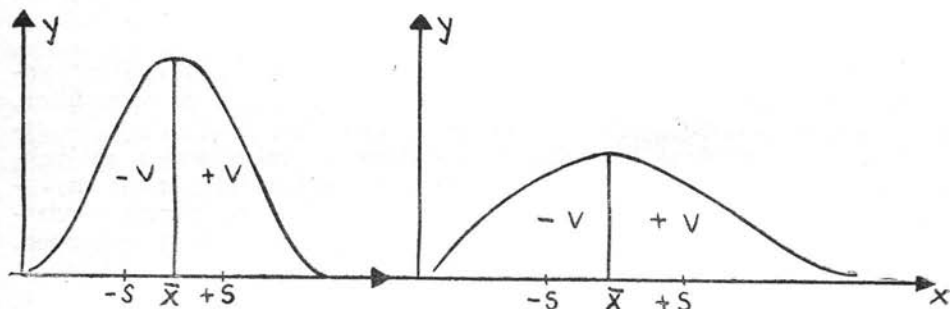
Szedjem csak elő tehát a gyermekkoromból ismert egyszerű jó *tehenet*, és lássam, mit tennék, ha mostani tudásommal kapnám feladatul, hogy hasznos tulajdonságait „örököltessem“. Sokszor kerül szóba a genetikai determinizmus: az, hogy semmi olyasmit nem mutathat fel az ember, állat és növény, aminek nincsenek genetikai alapjai, a környezet csak segítheti vagy gátolhatja az örökletes tulajdonságok megnyilvánulását. Lássam tehát a genetikát. Első dolog, amiről minden teste-sebb genetika-könyv harsog: a nukleinsavak, a kettős spirál, a genetikai kód, az operonok, cisztronok, represszonok stb. Hát ezzel annyira sem megyek, mint a mendeli modellel. A miniproblematikára vonatkozó, szigorúan szakszerű közlemények olyanok, hogy átlagos képesítésű ember meg nem értheti, még szimbolikájukhoz sem férközhet közel, s tanácstalanságát növeli a matematika, a közleményekben eluralkodó integrálok és differenciálok mérhetetlen sokasága. Ez az út egyelőre járhatatlan számomra, és még csak azt sem várhatom meg, amíg majd gyárilag állítják elő a tejelékenység génjeit, csak jól be kell plántálni őket egy kóbor csírasejtbe. Ennél már valószínűbb, hogy a műtejet állítják majd elő gyárilag, a „mügének iparát“ megelőzően.

A gyakorlatban nem dolgozom sem génekkal, sem nukleinsavakkal, bármi legyen a nevük. A gyakorlatban az állatok *fenotípusával* dolgozom. A fenotípus mögé búvik a genotípus. Leolvashatom-e a feno-ról a geno-t? Meglehet — sikerül. Van a genetikának egy ága, a populáció-genetika, ami épp ezzel foglalkozik. Hadd szedjem hát elő, habár az őrség ide is

* Korunk, 1973.4.

csak akkor bocsát be, ha ismerem a matematikai jelszót. Igaz, ez már „csak” statisztika. Habár a használatos szimbolika arculata néha ijesztően tüskés, hamarosan rájövünk, hogy nem túl nagy a veszedelem, ha tüskével tüskét állítunk szembe.

Az egység, amivel dolgozunk, már nem pontosan az egyed, hanem a rokonegyedek tömege, maga a *populáció*. (Eljutunk megint az absztrakt tehénhez!) Bármely tulajdonságát vizsgáljuk, az egyedek szabályszerű szóródását tapasztaljuk bizonyos középérték körül, s ha jól utánanézzünk, a Gauss-féle, harang alakú szóródási görbéhez hasonlatos variációs görbét kapunk:

ahol \bar{X} jelöli az átlagot, $-V$ a mínuszvariánsokat, $+V$ a pluszvariánsokat, S pedig a standard eltérést. Ha az egyedek zöme az \bar{X} középértéktől csak kis mértékben tér el, vagyis a középértéket jelentő osztályban sok az egyed, amit az y tengelyre mérve jelölünk, akkor a görbe keskeny és magas; ellenkező esetben alacsony, lapos. Az első esetben kicsi, a másodikban nagy a variabilitás. Ennek mértékét fejezzük ki az S -sel, amelynek értéke a középértéktől a görbe széléig kb. 3,3. Vagyis ha az átlagos tejhozam = 3000 liter és $S = 60$, akkor a legmagasabb hozam $3000 + (3,3 \times 600) = 4980$ liter, a legalacsonyabb pedig $3000 - (3,3 \times 600) = 1020$ liter. Minél inkább közeledünk a szélek felé, annál kevesebb egyed mutatkozik egy-egy osztályban.

Józanul úgy gondoljuk, hogy tenyésztésre a pluszvariánsokat kell meghagynunk, a mínuszokat kiselejtezzük. Ezt már a mendeli modellből tudjuk, és ezt gyakorolja az emberiség azóta, amióta állatot tenyészt és növényt termeszt. („Nem esik messze alma a fájától”; „Nézd meg az anyját...”) Ez azonban csak reménység, a tudomány pedig szereti a bizonyosságot. Mennyivel jobb a plusz, mint a mínusz? Mire számíthatunk a következő nemzedékben?

Ha már megszerkesztettük a variációs görbét, könnyű a dolgunk. Mennyi az átlag? 3000. Mennyi a pluszvariánsok átlaga? 4000. A különbség kerekén 1000. Nevezzük ezt a különbséget szelekciós differenciának, és jelöljük *i*-vel. A következő nemzedék tehát a szülők tejtermelésének átlagát (hímeket kizárva) kerekén 1000 literrel múlná felül. Az átlagos 3000-ról azonban felmenni 10 000-re összesen hét nemzedéket jelentene, s ha egy nemzedék átlagos élettartama öt év, akkor $7 \times 5 =$

= 35 év; tehát a század végéig el is érnők a célt, már ha semmi nem jönne közbe. De sajnos — közbejön. Már az első nemzedékkel baj van, mert nem 1000 literrel, csak mintegy 300-zal múlja felül a szüleit.

Elvek és számítások

Itt most nem megyünk végig a kutatás egész vergődésén. Rokoncsoportok, leány-anyapárok, apai féltestvérek, egypetéjű ikrek sorozatának vizsgálata eredményezte az úgynevezett *öröklődési együttható* megállapítását, amit h^2 -nel jelölünk. Az elv a következő: a variációs görbével szemléltetett variabilitás két részből áll, egyik része a valódi, genetikai különbségekből származó, másik része a környezeti befolyások eredőjeként mutatkozó változékonyság. A kettő összege egységnyi. A h^2 azt mutatja, hogy a teljes változékonyságból mennyi jut az egyikre, mennyi a másikra. Minél magasabb a h^2 értéke, annál hűségesebben öröklődik a kérdéses tulajdonság. A tejmenntiség viszonylatában csupán 0,3 ez az érték, míg például a tejszír viszonylatában 0,6—0,8; e tulajdonság tehát sokkal hűségesebben öröklődik, mint a tej mennyisége.

Ezzel megint befejeződik az elv, és kezdődik a matematika. Igaz, hogy a kifejezés egészen egyszerű: $G=i \times h^2$ (ahol a G -vel a genetikai haladást vagy nyeresémet, i -vel a szelekciós differenciált, h^2 -nel pedig az öröklődési együtthatót jelöltük). A hosszú „elméleti szöveg” tömör és elegáns kifejezése. Most már csak azt kell hozzáfűznünk, hogy az egész *egyetlen nemzedék*re vonatkozik. Mennyit él egy nemzedék? Hét évet? Ha a nemzedékre vonatkozó mennyiséget elosztjuk az évek számával (J), megkapjuk a tejhozam növekedésének évi sebességét. Ha pedig ez nem 1000, hanem csak 300 liter, akkor évezredünk végén nem nagyon túlekednek majd a 10 000-es átlagú állományok, mert háromszor harmincöt év sem lesz elegendő a cél megvalósítására.

Nézzük meg a dolgokat még alaposabban. Legyen nagy a szelekciós differenciál, éljen keveset egy nemzedék, legyen sűrű a nemzedékváltás, és haladjunk szaporán előre. Szép elképzelés — de itt is van egy kis baj.

Ha ránézünk a variációs görbére, könnyű belátni a szelekciós differenciál növekedésének módját. Válasszuk a pluszvariánsok jobbik felét, és kész. Csakhogy ez esetben tovább kell a tenyészállományt tartanunk, míg a nemzedék cserélődik — tehát megnyúlik a nemzedék élettartama, lelassul a nemzedékváltás üteme. Ismét ellentétes a ható tényezők dinamikája. Mennyit tartunk vissza tenyésztésre? Ez a szelekciós intenzitás, amit a következő képlettel számítunk ki:

$$R = \frac{E}{F} \qquad E = \frac{100}{V_2 - V_1}$$

ahol R (retenció) a visszatartott egyedek száma; E (elimináció) a selejt évi arányszáma; F egy tenyésztehén után nyert üszők évi arányszáma, amit egyelőre konvencionálisan 0,4-nek veszünk; V_2 = selejtkezési életkor, V_1 pedig az első ellés életkora.

Rendszerint nem egy, hanem egyszerre *több tulajdonságra szelektálunk*: nemcsak a tejmenntiséget, hanem a tej zsírtartalmát, a testnagy-

ságot stb. is javítani óhajtjuk. Ezek aztán vagy ütik, vagy segítik egymást, biológiai sajátágaik szerint.

A módszer tetszetős és új. Nosza, próbáljuk ki hazai állományon. Elő is szedünk két fajtát, a pirostarkát és a borzderest. Hozamindexeik — tejmennyiség, tejszírszázalék stb. — évekre terjedően rendelkezésre állnak. A tejszírt a koleszterin-elmélet miatt újabban sokat támadják, nézzük meg inkább az oly fontos tejfehérjét. Határozzuk meg az egyedi tejfehérje-tartalmat. Fehérjemeghatározás — Kjeldahl-módszerrel. Emellett aztán meg is vénül az ember, amíg harminc tejpróbát kielemez, márpedig itt ezrekre volna szükség. Gyerünk hát a könyvtárba, gyerünk a vegyészekhez; keresni, érdeklődni, olvasni, míg végül sikerül kinyomozni a formalinos titrálás előbb Steinegger-féle, majd Schultz-féle módszerét (azóta vannak jobbak), majd vegytiszta nátronlúg után szaladgálni; nincs, tehát kölcsönkérni; gyerünk a módszert Kjeldahl-lal is ellenőrizni. És végre — minden rendben.

Körülbelül két év alatt, mintegy háromezer meghatározás alapján, birtokába jutottunk a két fajta megfelelő számú egyedére vonatkozó adatoknak. Hazai állományok első ilyen szempontú vizsgálata.

Es most a szelekció. Lerajzoljuk az állomány szóródását egy, két, három paraméterre figyelmezve. Kezdjük a szelekciót papíron. Szelekciós differenciál a fenti egy, két, három tulajdonság alapján. Csoportok alakulnak; a csoportok számát megadja az ismétléses variáció formulája; a csoportokban az egyedek száma aszerint ingadozik, hogy a vizsgált tulajdonságok pozitívan vagy negatívan korreláltak-e. A csoportokat a szelekciós intenzitás alapján méretezzük, számítjuk a következő nemzedék arculatát. A sok tényező megint álmatlan éjszakák hosszú sorához vezet, s a bolondulás szélére sodor. De végre megvan az eredmény: a különböző szelekciós intenzitások *egyező eredményt adnak*. Vagyis nagy szelekciós intenzitás, nagy szelekciós differenciál és hosszú élet: lassú évi haladás — az ellenkezője, a kicsiny intenzitás, gyors nemzedékváltás: megint lassú évi haladás. Még rosszabb a helyzet, ha a tej mennyisége mellett a tejszírt is vizsgáljuk, és alig valami az eredmény, ha számbavesszük a fehérjét is. A sok szempont valósággal szétporlasztja az eredményt. A fehérjével nem érdemes foglalkozni, mert a tejszír növekedése azt is „magával húzza“. Az állományt nem két, hanem három csoportra kell osztani: a legjobb adják a tenyészbikákat (ez a háromkezes csoport, mindegyik pluszvariáns), a jobbak a tenyészüszöket. Végre olyan megállapítások, amelyek nyomdafestéket látnak.

Marad azonban néhány „rés“ és néhány kérdőjel. Hogy is állunk az ellentétes dinamikával? Fel tudjuk-e nyomni a tulajdonság átlagértékét három standard-eltéréssel, vagyis emelhetjük-e a populáció átlagát a legjobb pluszvariáns színvonaláig? Ebben a tekintélyes tanulmányírók is kételkednek, vitatkoznak fölötte. Vajon állandó-e a szelekciós differenciál? és nem merül-e ki a szelekciós nyomásra a genetikai variabilitás? Elő megint a matematikát. Újabb fejtörés, újabb képlet születik:

$$i_n = i_0(1 - h^2)^n$$

ahol i jelenti a szelekciós differenciált, n pedig a nemzedékek számát. Az öröklődési együtthatót nem nagyon módosíthatjuk, dolgozhatunk azonban a szelekciós differenciállal. Ha a h^2 történetesen $= 1$ (azaz a tulajdonság

tökéletesen öröklődik), akkor a szelekciós differenciál már az első nemzedékben kimerülne; önmagukat tökéletesen ismétlő nemzedékek sora következnek. Ha pedig a h^2 értéke alacsony, akkor bizony elhúzódik a dolog. Végeredményben haladásról addig beszélhetünk, ameddig *genetikai változékonyság* áll fenn. Hangsúlyozom, hogy a változékonyság mindenképpen fennáll, de ha a $h^2 = 0$, akkor a teljes változékonyságot a környezeti tényezők határozzák meg. A populációnak bármely részét jelöljük ki tenyésztésre, az újabb nemzedék középértéke egyezik az előzőével (megközelítőleg ez a helyzet például a Jersey fajtavál). Ha tehát egy agyonszelektált állománnyal dolgozom, csak a fáradtsággal maradok, és nem érek el semmiféle eredményt, nemhogy futószalagon előállított csodateheneket.

Apróság, de újdonság

Vegyük elő újra az alapvető matematikai relációkat, és fejtsük ki az egészet szériában. Vegyük vezérparaméternek a szelekciós intenzitást (5 százalékos térközzel), és vezessük le részletesen, konkrétan a származéksorokat. Alapanyag egy importból származó vörös dán tejelő, első hozamú állomány, kitűnő nyilvántartással; morfológiai tanulmányozását már befejeztem. 200 fő, éppen jól osztható-szorozható százalékosan (5 százalék = 10 fő).

Megszületik az első táblázat, s az eredmény megint csak újdonság, még akkor is, ha a nagy populációgenetikában — apróság. A szelekciós differenciál annál nagyobb, minél szigorúbb a szelekció. Az évi sebeség azonban más képet mutat. A legszigorúbb szelekció esetében a nemzedéki intervallum annyira megnyúlik, hogy az évi nyereség alig haladja meg a zérót. Innen kezdve növekszik, és maximumát éri el akkor, amikor $R = 50\%$, vagyis az állomány felét tartom meg tenyésztésre; ezután ismét csökken, és zéró értékre süllyed, de minden téhen tenyészállat, azaz nincs szelekció. Megkaptam tehát azt az *optimális értéket*, ami 80%-os szaporaság esetén évi 20%-os selejtet indokol, és a legnagyobb genetikai nyeresémet biztosítja (tekintet nélkül a tenyészhímekre). Szóródás-értékében kifejezve, a szelekciós differenciál ebben az esetben: $i = 0,8 S$. Vagyis ha egy állomány variációs indexeiből kiszámítom a standard eltérést, akkor egyúttal megkapom a leggyorsabb haladás kulcszámát is. Empirikus szóródással dolgoztam, amit az ideális szóródás kulcsai alapján ellenőriztem, de nagyon csekély eltérés mutatkozott.

Annál elkésőbb volt a végeredmény. Ha csupán a tejmenyiségre szelektálok, legkedvezőbb esetben évi 1 százalékkal növekszik az átlagos hozam, vagyis kerekén *száz év kell a hozam megkétszerezéséhez*. A 3000 literes hozamból kiindulva még így is csak 6000 a végeredmény. Ráadásul a genetikusok szerint a gyakorlatban még az 1 százalékos hozamnövelést sem lehet elérni.

Mindegy, az eredmény mégiscsak nyereség — mert megszerzett ismeret, támpont a továbbhaladáshoz. Következik a részletes kidolgozás öt fajtán. Ha félünk az absztrakt tehéntől, használjunk más módszert: „argumentum ad oculos“. Temérdek adat felhalmozása, rendszerezése, számítások óceánjának átevezése következik, ameddig empirikus alapon is

megkapjuk az eredményt, s most már a végére tesszük az elméleti magyarázatot: „Hadd menjenek az ökrök a szekér előtt“.

Itt már azt is meg kell vizsgálnunk, mennyi a tényleges nemzedék-váltás időköze, mi a helyzet külföldön, és melyek a melléktényezők. A híres külföldi eredmények eléggé különösek. A tehének átlagos kihasználása nem egészen három laktáció; az állomány pótlására csaknem minden üszőborjút fel kell nevelni; ettől nem várható valami nagy szelekciós differenciál, pedig ahol így gazdálkodnak, ott találták ki az egészet. A magyarázat: szeretik a tehénhúst, és úgy vélik (amiben igazuk is van), hogy jobb a fiatal állat húsa, mint az idősé. Tej van elég. Gyorsabb a nemzedék-váltás üteme, gyorsabb a nemesítés üteme, de ezt nem a tehének, hanem a bikák szelektálásával biztosítják.

Az ám, a bikák. Ha jól meggondoljuk, százból sem kell egyet tenyésztésre megtartani, mégis igen erős szelekciós intenzitással válogathatjuk ki a leendő bikákat megálló anyákat. A bikák befolyása fele arányú, tehát a szelekciós differenciál végső kifejezése:

$$i_t = (i_1 + i_2) : 2$$

(vagyis az anyai és apai differenciálokat összeadjuk és elosztjuk). Újabb számítások sorozata jön, megint a ceruza hegyén alakul ki a konklúzió arra vonatkozóan, hogy miért közömbös hatású az ivadékvizsgálatlan bikák zöme, miért ront az egyik, javít a másik, ha csak a származásukat vizsgálva szelektáltuk. Végső fokon a bika hatását erősen befolyásolja a nőivarú állománynál alkalmazott szelekció, s e tekintetben a hazai állományok vizsgálatából már a gyakorlatban is sürgősen alkalmazandó intézkedések szükségére vázolódik fel.

Mindezek mellett az a külön furcsaság, hogy a „kezdő tehének“ első hozama alacsony, ami aztán fokozatosan növekszik körülbelül a hatodik laktációig. Ez a növekedés elég gyors. Tömeges vizsgálataim alapján az derül ki, hogy a hazai fajták első hozama a hatodik laktációs termelésnek alig 50—60 százaléka; a hozam tehát évente átlagosan 6—8 százalékkal növekszik, s a csúcs után sem hanyatlik rohamosan. Miért dobjam ki akkor a fiatal tehenet? Az életkorral járó hozamnövekedés biztosabb, mint a genetikai — alig mérhető — eredmény. Itt valami nem stimmel, akár jó, akár nem jó a fiatal tehen húsa.

Következik hát az újabb fejtörés, a termelés biotechnikai körfolyamatának teljes elemzése, előbb hipotetikusan, aztán empirikusan, előbb vázlatosan, majd összemérve. A marhahús termelésének vizsgálatából kiderül, hogy a növendék van túlsúlyban a kiselejtezett tehennel szemben, habár az arányt esetenként lényegesen befolyásolja a szelekciós intenzitás (az állományforgó, a szaporaság és a növendékek végsűlya). Annál gyanúsabb tehát az a bizonyos „nyugati bölcsesség“ a hússal.

Összehasonlító elemzés hazai és behozott fajták között. Semmi sem indokolja a fiatal tehének kidobását. Sajnos, az import fajták alig bírják a magas hozamokat, sok a meghibásodás, nagy az elmeddősülési arány; végső soron az átlagos selejtezési életkor mintegy 6 év; az átlagos termelő életszakasz 3—3,5 év, kereken három laktációval. Az eredmények megegyeznek a nyugati közlemények adataival, pedig mi magunk jobban szeretjük a növendék marha húsát. A hazai fajták jobban állnak: ki-bírnak átlagosan 4,5—5 laktációt, egyes tenyészetekben 6-ot is; ellen-

állóbbak, s ha igaz is, hogy a hozamuk alacsonyabb, viszont több borjat ellenek, több a növendék, jobbak a hústermelési mutatók. A selejtezés fő oka azonban nem annyira az alacsony tejhozam (ami a termelésre alapuló szelekcióból egyenesen következnek), hanem a meddőség különféle formái, melyek az összes selejt 45—50 százalékát jelentik.

Végeredményben tehát jobban járunk, ha nem nagyon siettetjük a nemzedékváltást, mert az évezred vége még messze, viszont a jobb termelés technika biztosítása a markunkban van.

Ez a megoldás azonban korántsem csökkenti a tenyészbikák alaposabb kiválogatásának szükségességét. Hazai fajtákban nem egy 10—11 000 literes tehén akad, s megfelelő eljárásokkal kiszelektálhatjuk azokat a tenyészhiméket, amelyek valóban magas szelekciós differenciált biztosíthatnak — csak lássuk el a teheneket a megfelelő takarmánnyal. Ezen az úton hazai viszonylatban is elérhető századunk végéig néhány csodaállomány, elméletileg van rá lehetőség, csak jól meg kell szerveznünk a megbízható ivadékvizsgálatot, hogy lássuk, a jó származású tenyészhim valóban javító hatású-e vagy csak véletlenül pluszvariáns az anyja.

Mennyiségtől értékig

Mindeddig csupán mennyiségekkel dolgoztunk — számolnunk kell azonban azzal, hogy van értékviszony is. Ott az értékcsökkenés, az amortizáció. Egy előhasi tehén értéke átlagosan-kereken 10 000 lej. Selejtezése pillanatában húsértéke 3000—4000 lej, ami sajnos nem elméleti számítás, hanem eleven valóság. Ha a kérdéses tehén tehát egyetlen laktációs termelés után állt ki a sorból, minden liter tejét kb. 2 lej amortizációs hányad terheli; és hol van még a többi költség (takarmányozás, istállózás, gondozás, biztosítás, egészségügyi kezelés stb.)? Négy-öt laktáció után azonban hazai állományoknál is 0,3—0,4 lejre csökken a tehértétel, ami már elviselhető. Az amortizáció matematikai kifejezése:

$$y = \frac{A}{x}$$

ahol y jelenti az amortizációs hányadot, A jelenti a törlesztendő összeget, x pedig az amortizációval terhelt hozamot. Az összefüggés hiperbolikus és nem lineáris (ahogy bizonyos gazdasági közlemények tekintik), s ez a paraméter szigorúan ellentmond a tehenek korai kiselejtezésének, akármit kívánna is a szelekció; mert nemcsak genetikai nyereség, hanem üzemi teherbíróképesség is létezik a világon.

Létezik továbbá gondozás, gépesítés, automatizálás. Miközben egyfelől a genetikusok és nemesítők a hozamfokozás elméleti és gyakorlati módszereinek kidolgozásába ösztülnek bele, másfelől az üzemvezetők haját az egyre nehezebben megoldható gondozó-kérdés fehérfíti. Be kell vezetni a gépi fejest. Elég sok baj van vele. Hazai állományoknál az első próbák nem adnak túl biztató eredményt, az állománynak körülbelül egyharmadrésze egyszerűen nem tűri: aktívan tiltakozik, nem adja le a tejet. További negyedrésze vonakodva engedelmeskedik, és sürgősen elapaszt. Alig fele fejhető géppel, amennyiben „elvben“ beleegyeznek — de lám csak, itt is az egyik tőgybimbó nagy, a másik kicsi, a tőgynegyedek nem egyformák. Nincs mit tenni, szelektálni kell fejhetőségre. A behozott

állományoknak, a dán vörösnek, a Jerseynek, a keletfríznek s újabban a szimmentálinak olyan egyforma és szimmetrikus a tőgye, mintha sorozatban gyártották volna. Szelektáljunk tehát — de hogyan? A tőgy morfológiáját meg lehet határozni centiméterrel, de a fejési sebességet, a tőgyszimmetriát már nem.

Kezdjük azzal, amivel lehet: a morfológiai vizsgálatokkal. Bizony nagy a változékonyság, s ez részben jó is, mert legalább van miből szelektálni. Örvendetes dolog, hogy a morfológiai indexek öröklődési együtt-hatója viszonylag magas, tehát a pusztá fenotípusos szelekció alapján is gyors eredmény ígérkezik.

Közben azonban gondolkozzunk. Számtalanszor megnézem a fejőgépet, a fejőedényt, s végre megszületik az elgondolás. Az edény zárt, bele nem láthatok; de hát a gőzkazán is zárt, mégis láthatom a víz szintjét, mert ott a vízmutató. Néhány fejőedényt át kell alakítani, amit egy ügyes kezű mester egy nap alatt elvégez. Az eredmény kitűnő. A morfológiai vizsgálatot most már kiegészítheti a fejési sebesség módszeres, tudományos és tömeges vizsgálata a hazai fajtáknál. Az első megállapítások nem valami örvendetesek. Az átlagos percnkénti sebesség jóval elmarad a kitenyészített nyugati fajtáké mögött, mindössze 0,7—0,9 liter; négyszáz megvizsgált egyedből egyetlenegy akad percnként 2 literrel, ahogyan a nyugati standard megkívánja. Mindegy: az eszköz, a módszer megvan, lehet dolgozni.

Megint ceruza, számítások, körző, vonalzó. Elkészül az új, négyrekeszes, tőgynegyedfejű edény vázlata, az intézeti műhely elő is állít kétöt. Próbák, javítgatások, módosítások; végre simán működik. Újabb tömeges vizsgálat, adatgyűjtés, feldolgozás, korrelációs számítás; kiderül, hogy a tőgy külső szimmetriája alig függ össze a funkcionális szimmetriával. Egyik vizsgálat nem pótolja a másikat. Egyébként a szimmetriaindexek átlaga megfelel a nyugati eredményeknek, ámbár az egyedi kilengések gyakorisága miatt a fajtaátlag egyáltalán nem megnyugtató. Most már közösen örvendezünk a sikeres munkának, s egyik-másik forrófejű munkatárs újítási eljárásokon kezdi törni a fejét. Véletlenül kezembe kerül egy hasonló, négyrekeszes modell prospektusa — az újítás tehát kútba esett, lekéstünk róla. Szeretnénk látni „in vivo“ a konkurrens készüléket: gyanús, hogy a leírás szerint 16 kg-os, amikor a miénk alig 6. Egyik kollektá találkozik vele egy bemutatón, s beszámol róla, hogy nehéz összeszerelni, szétszerelni, mosni, a rekeszek elválasztása sem tökéletes, átenged egyik a másikba, ami az eredményt meghamisítja. Végül személyesen is láthatok egyet. A műszaki kivitelezés más, a miénkénél nehezekebb, a kezelése is bonyolultabb: négy személy nézi a négy tőgynegyednek megfelelő üvegcsövet, egy személy a kronométerrel mondja be a percek, egy pedig jegyzi a végeredményt. Így egyszerre kapják tőgynegyedenként a fejési sebességet és a tőgyszimmetria indexét. Tehát hat ember, egy készülékkel, egy fejés alkalmával, pontosan nyolc tehenet vizsgálhat. Mivel egyedenként két vizsgálat szükséges, este is megvizsgálja ugyanaz a hat személy ugyanazt a nyolc tehenet. Hát ez bizony lassú és drága munka, legiенnebb a kijelölt bika-anyákat érdemes így ellenőrizni. A mi edényeinkkel a vizsgálat megosztott: külön a fejési sebesség, külön a tőgyszimmetria. Egy edénnyel egyszerre egy személy dolgozik, megfigyel, időt mér, jegyez; háromszor gyorsabb a munkája.

Miközben méricskélünk és azon vitatkozunk, hogy a fejési sebesség fokozása nem azért érdekes elsősorban, mert tehenenként pár másodperc nyereséggel is csökken a munkaidő, hanem azért, mert a gyors fejés tökéletes kifejés, és kevesebb tőgysérülést okoz — aközben észrevesszük, hogy az importállomány „sorozatgyártású“ tőgye két-három laktáció után mennyire eltorzul, egyedi alakot ölt. A hazai géppel fejt állománynál is éppen elég a hibás tőgyalakulás. Megint valami hiba csúszott a számításba. Az a bizonyos tőgyszimmetria. A gépet addig hagyjuk a tőgyön, ameddig a fejés befejeződik. Az egyik negyed hamarabb ürül, a másik később, a kiürült negyeden pedig tovább dolgozik a gép. Megsérül a szerv, fellép a fertőzés, a tőgygyulladás — ezt kell hát elsősorban megelőzni, és nem a másodpercekért rohanni. Számítás, a hibaforrások kiküszöbölése, statisztikai összehasonlítások, gyakorlati és elméleti konklúziók. A torzult tőgyet nehéz fejni, sőt sokszor nem is lehet a fejőpoharat a torz bimbóra feltenni. Ezeket nálunk rendszerint kézzel fejk. Hopp, álljunk csak meg... Nyugaton *nem fejk kézzel* azt a tehenet, amelyiket géppel nem lehet fejni, hanem kidobják. Azaz: akármilyen tökéletesek a fejőgépeik, ott is torzul a tőgy, ott is probléma a tőgygyulladás, és ezért alacsony az átlagos termelő életkor, nem pedig azért, mert jobban szeretik a fiatal tehenhúst, mint mi. Meghiszem, hogy szeretik, de ez csak járulékos szempont; a fő szempontot nem teszik kirakatba, legfennebb mellékesen lehet kiolvasni tudományos közleményeikből. Valószínűleg nem nagy öröm ott sem, ha egy nagyhozamú egyed tőgysérülés miatt ki kell selejtezniük, különben nem dolgoznának olyan sebesen (és olyan eredményesen) az ottani fajták fejhetőségének a javításán.

A fejhetőség abszolút tárgyilagos vizsgálatára uberoγράφot kellene szerkeszteni. Az uberoγράφos vizsgálatokat értékelni kellene, az így nyert tanulságokat alkalmazni, az eredményeket javítani. A munkának soha nincs vége... Ha még telik az időből, az erőből, a türelemből.

Úgy mondják, a műszaki találmány egy százaléka inspiráció, kilencvenkilenc százaléka transpiráció. Magam úgy tapasztaltam, hogy az inspiráció aránya még a legközönségesebb elemző kutatásban is sokkal kisebb. Elindulunk egy irányban, keresünk valamit, találunk egészen mást.

Néha felfogásbeli problémákat is tisztáznunk kell. Míg a laboratóriumi kísérletek általában megismételhetők, a termelésben végzett kutatások feltételei gyakran rengeteg zavart keltenek, a hibaforrások nehezen vagy egyáltalán nem szűrhetők ki, és téves konklúziókra juthatunk. Gyakran hajlandók vagyunk fejlettebb országokból tudományt kölcsönözni, és elfelejtjük előzetesen kritikailag elemezni a dolgokat. Ez a veszély különösen a mezőgazdaságban fenyeget. Fajtat hozunk, de nem hozunk ottani természeti környezetet, szociális és gazdasági viszonyokat; aztán verejtékezhetünk, míg átdolgozunk mindent hazai viszonyokra, s utána esetleg még a munkánk tudományos értéke is kérdőjelet kap.

Mindezekon túl azonban számos kutató tudja (vagy legalább érzi), hogy nincs praktikusabb valami, mint egy jó elmélet; s miközben nyilván örül, ha valamilyen praktikus dolgot megold, igazi elégtételt az jelent számára, ha egy-egy elméletileg is fontos eredménnyel járulhatott hozzá az egyetemes tudás gyarapításához.

Ha múlik emlék és varázs

Jegyzetek Király László Kék farkasok című regényéhez

Líra és regény

Egymás után két verskötet — az „ígéretes“, majd a „bizonyító“ —, velük indult Király László ama bizonyos második Forrás-nemzedék hang- és rangadó lírikusának. Harmadik könyvében novellákkal lepett meg, hogy most, harmincadik életévének küszöbén, első regényét tegye asztalunkra. Meglehet, a tehetség búvópatak-kanyargása viszi műfajtól műfajig a szerzőt, s az „egyelőre lírikus“ Király előbb-utóbb átáll prózaíróink táborába — ennek eldöntését azonban okosabb húsz év múlva csedékes összefoglalásokra bízni. Számomra e regény tünet-volta az izgalmas; az, hogy benne egy nemzedék közérzete vall önmagáról — s ami talán még fontosabb: vallatja önmagát.

Közérzet és vallomás — ezek szerint a lírikus álorcásdija lenne az első regény? Hiszen ha követjük Kis Harai Mihály regénybeli útját, útra készítő élményeiben a szerző — és egész nemzedéke — lírájának legfontosabb érzelmi indítására ismerhetünk. Egyetemi hallgató, tehetséges fiatal költő a hős, akit tanulmányai városában a céltalanság, a távlattalan élet félelme nyomaszt, annyira, hogy az egyre idegenebb környezetből visszamenekülő gyerekkora falujába — valójában egy számára múltba merült életforma még ép és érintetlen érzelmi viszonylatainak biztonságába a már-már emberségét fenyegető elsekélyesedés, a mindinkább látszatokra redukálódó emberi kapcsolatok elől. A kapcsolatok embert és tájat, egyént és közösséget egybekulcsoló gazdagsága; a magasabb életcél, amelyet a néphez tartozás elkötelező tudata segít megfogalmazni — ez az, amire Kis Harai Mihály vágyik. Arra a nemes emberi egységűlyra, amelyről így vall Király egyik szép korai verse:

*Párálló szántások nyílt melegét hozom szemeimben,
megkínzott, csontos parasztok nyögését
végrendelkezték rám Akasztóhegyen a fák,
s lám: ez a föld hordja arcom vonásait,
ahogy a barázda feketéllik,
mint ez az árnyék szemeim alatt reggelente.
A hegyek homlokát patak-ráncostól
rólam mintázták türelmes esők.*

— — — — —
*... hisz ez a föld hordja vonásaim,
s hamubasült tanácsait viszem magammal végig
azok között, akiknek szemei alatt reggel
nem ez az árnyék feketéllik.*

Talán némi egyszerűsítéssel, de állítható: ebből a tájjal, szülőfölddel egygyé-
olvadó érzelmiségből, a szülőföld múltjával vértéződő helytállás-tudatból bugyan
föl mindaz, ami újat ez a nemzedék líránkba ömlesztett: a modern hangszerelésű
tájköltészet, alkalmilag folklór-elemek maivá stilizálása, az intellektuális bonyo-
lultságok és viszonylagosságok helyett — vagy mellett — a szűkebb közösséghez
tartozás morális egyensúlyának a keresése. Nem mintha ez a nemzedék kiterne
a jelen bonyolult vagy mondjuk „kozmosz” impulzusai elől — az embernek
ugyanazt a külső és belső világát méri, mint az előtte és mellette járók, éppen
csak háromszögelési pontjaik mások.

E pontok lírai érvényét nincs is miért vitatni. Csakhogy a líra, mondja egy
inkább ötletes, mint szabatos meghatározás, az emlékezés műformája; a lélek
emlékezik benne a külvilággal való egygyéválásának a versben időtlenné táguló
pillanatára. Éppen ebben az időtlenné tágulásban áll — már persze nem eszté-
tikai, hanem, hogy úgy mondjam, társadalomismereti szempontból — ennek az
egyensúly-lírának a „kegyes családja”. Minél őszintébb a vers, minél igazabb lélek
és külvilág „egymásban létének” az élménye, annál inkább „pia fraus”; az idő
ostromának kitett ember átéli benne az időn kívüli lét boldog, harmonikus (és
megvalósulhatatlan) pillanatát. Az ember, aki szakadatlanul a mulandóság leve-
gőjét szívja, egy versnyi időre visszatartja a lélegzetét.

A lírából így kiiktatott idő azonban az epikának kiiktathatatlan közege.
Szubjektum és objektum „egymásban léte” az epikában lehetetlen; különállásuk
látszólag tárgyi különállás, egybemoshatatlan kontúrok élessége, ám e tárgyi kü-
lönállás kettejük más-más időbeliségének következménye is. Nos, Király László
regényében éppen a fenti lírai nézőpont epikus próbája az izgalmas. A regény
időviszonyaiba illesztve elveszti önállóságát, a személyiség múltjába és jövőjébe
épül mint emlék és vágy. Az epika ősi, *Odüsszeia*-beli képlete ez; az otthon emléke
teszi keserűvé az otthontalanságot, annyira, hogy a hős egy törekeny tutajon is
nekivág a haragos tengernek, bár tündér öle marasztalja — s Kis Harai Mihály
is elmenekül a maga otthontalanságának szigetéről, a maga Kalüpszójának (vagy
Kalüpszóinak) karjaiból, mert hatalmába keríti a gondolat, a sóvárgás: „Uram-
isten, milyen nagy dolog, amikor otthon van az ember, vagy amikor hazatalál.”

A személyiség ideje

Az *Odüsszeia* azon egyszerű okból hősköltemény, hogy Ithaka van. Olyan
célként, amelyet csak kivételes ember érhet el, de elérhet. Ám mi lenne a homé-
roszi történetből, ha Ithakát elnyelték volna a tenger hullámai? Romantikus le-
genda, az örök bolyongás legendája. Valami ilyesmi történik Király László regé-
nyében; az emlék és a hozzá tapadó nosztalgia egy olyan valósággal szembesítődik
a hős első lépéseitől kezdve, amelyet szüntelenül formált az idő. A gyerekkori
harmónia szigete éppen ezért fellelhetetlen. A hazautazásból így lesz az elveszett
otthon döbbenete.

Ennek kifejezője a hős érkezésekor az az irreális stílizált falukép, mely
az ürességet, a hiányt sugallja az olvasónak. A faluba megérkező, hajdani lakó-
házuk felé tartó hős semmivel és senkivel sem találkozik, ami és aki a remélt
otthon felé vezetné. Az idő új vonásokat vésett faluja arcára, s letörölte a régie-
ket. Az emlékezés nem haza vezető kalauz ilyenformán, hanem a lélek csonthéja,
amelyen nem tör át a külvilág üzenete, s amely nem enged kapcsolatot teremteni
a jelennel. Ez az emlékebe zártág, a kommunikáció hiánya hős és környezete
között hívja elő az idegenség, a magáramaradottság riasztó-látomásos képeit: a

kihalt, néptelen falu, a „kísértet-szekér“, melynek csak hangja, zörgése hallik, de port nem ver az úton, a már régen lezárt, omladozó malomból az egykori játszótárs hívogató gyerekhangja — mindez egyszerre fejezi ki az emlék elérhetetlenségét s a jelen elérhetetlenségét is az emlékebe kapaszkodó számára. A látogatás reménytelenségének mintegy összefoglalója az a jelenet, amelyben a hős meglátogatja egykori házigazdáját. A két öreg is csak emlékeiben él már, pontosabban egyetlen emlékeben, amelyet egy zenélőóra csilingelése támaszt fel bennük. Halálba dermedt mozdulatlanság nyűgözi őket, az életen kívül rekedtetek, s csak a hős — a múlt követe — érkezése oldja le róluk a varázst. De kapcsolatlehetőség a két személyes múlt, a hős és az öregek emlék- és nosztalgia-világa között sincsen. A „bűvös körök“ természetéhez tartozik, hogy nem metszhetik egymást; az emlékké kövült múlt nemcsak a jelentől elidegenítő, hanem mégoly közös gyökerű „kövületektől“ is.

Hasonló illúziófoszláshoz vezet a feloldó kapcsolat keresése a tájjal, a természettel. E második kiábrándulás kifejezője, hordozója az elbeszélés kerete. A *Kék farkasok* hőse, otthonkereső útjának végén, régi ismérősenek, a falu csőszévé vedlett filozófusnak meséli el életét, töprengéseit, hazatérésének kudarcát. Hallgatójának türelme, segítőkészsége mintha végre híd lenne ember és ember között; mintha a városi életből hiányzó s a faluban immár fellelhetetlen otthonot a mindkettőn kívüleső csőszkunyhó, a jelenből egyaránt kimenekítő természet természet kínálná a főszereplőnek. De még mielőtt vallomásai végére érne, rá kell döbennie, hogy ez a kapcsolat is látszólagos, ez az otthon is csak az értelmetlen magány újabb változata. „Megvilágosodott bennem, hogy... arra, amit én érzek, a csősz azzal válaszol, amit *tud*. Allunk egymással szemben, végső soron egymáshoz közel, és minden jóakaratumk ellenére sem tudjuk összehangolni azt a játékot, amely ennél fogva lassan kényszeredetté válik, lassan csak a saját játékom marad, de amit ennek ellenére végig kell most már játszaniunk...“ Ezt a rádöbbenés nemcsak epizód értékű, hanem a keret-szituáció visszatérő motívuma, s a regény zárójelenetében ez határozza meg a hős döntését, választását: „Elment. A csőszház ajtajában maradtam, utána néztem, egészen addig követtem a tekintetemmel, amíg be nem ért a házak közé. Egyenesen ült a lovon. Jelenléte a mezőn, a nyeregben, a fák között, a rönkön sohasem volt zavaró. Kétségtelen, hogy a csősz személyében egy darab természet ült velem szemben, hallgatott egy éjszakán át. És nem tudta megérezni azt, amit mondok. Lehetséges, hogy ilyenkor összeomlik az emberben egy mítosz, ami eddig menedékül, hátországuul szolgált?“

A kérdésre azzal válaszol a hős, hogy nem várja be vendéglátója visszatértét, hanem elmenekül előle — valójában összeomlott „hátországanak“ romjai közül. A kérdésre válaszoló tett azonban ugyancsak kérdőjelbe torkollik:

„Vettem a táskám, és nekiindultam a hegynek. Gondoltam, az erdőn átvágok, s a következő völgyben majd találok egy vonatot vagy autóbust, amelyre felszállhatok.

És ha nem találok?“

A döntéssé érett számvetés tehát látszólag nem konstruktív jellegű; a céltalanságból induló hős útja nem felismert célokhoz vezet, csak negatív tapasztalathoz: egy addig üdvözítőnek vélt útról kiderül, hogy járhatatlan. A mítosszá lényegült emlékek demitizálódnak. Miért több mégis Kis Harai Mihály hazautazása, mint az örök bolyongás, a csillapíthatatlan nyugtalanság legendájának mai változata?

A történelem ideje

Furcsa formálása az elbeszélés már említett kerete. Kis Harai Mihály nem az emlékeiről mesél a csöszkunyhó jelképes lakójának, hanem az emlékezésről. Arról, hogy állt a patak hídján, s egyszer csak megjelentek előtte a múlt embereinek emlékérnnyai; ez a feltámadó, a hidra hömpölygő és a patakba vesző emléktömeg nyitja rá szemét tulajdon múltjára, teszi értelmezhetővé saját jelenbeli énjét.

A regénynek ez a hídjelenet az összefogó gerince: az általa képviselt idősik a regényben felvillantottak közül a legfontosabb. S valóban: ami a személyes idősikokon hiányzik, vagy csak sóvárgás tárgya, az itt valóság: az egyéni sorsok, a hidra vallani lépő emberek személyes múltja emberi kapcsolatok szövevényébe ágyazott. Szeretet vagy gyűlölet, segítőkészség vagy értetlenség állítja egymás mellé vagy egymással szembe a szereplőket; minden emlék, amelyről tanúságot tesznek, valamiképpen közös valaki mással. Hogy miért, az az emlékek tényanyagából nyilvánvaló: ezek az emlékek az ötvenes évek falujának társadalmi változásaihoz kapcsolódnak, amelyek a falunak mint közösségnek az életét alapvetően megváltoztatták. A *Kék farkasok*ban azonban nem ennek a közösségátformáló folyamatnak a sodrában örvénylő konfliktusok pusztá ábrázolása, a történelmi fordulón kirobbanó tragédiák, a politikai túlkapások számbavétele az elsődleges írói szándék — egyszóval Király nemcsak egyszerűen informálni akar bennünket e múlt milyenségéről. Felidézéssel odakinálja hősének a megtalált emberi idő élményét. Azt, amelyik kollektív idő, mert történelmi idő; a gyerekkori világot ez (és nem valami embertől független mulandóság) változtatta meg. A hős emberi helyzetének ehhez a kollektív időhöz való viszonya a kulcsa.

Ez ad morális súlyt az elkötelezettség lírai élményének. Mert a gyerekkorra való emlékezés csak ebben a találkozásban válik igazságra és hazugságra való emlékezéssé; emberségre és embertelenségre való emlékezéssé. Ezért hullámzanak fel a hős visszapillantó tekintete előtt közelmúltjának „városi“ képei is, hiszen a gyerekkor rokon- és ellenszenvei formálják felnőtt korának erkölcsi állásfoglalásait. A személyiség számára annyiban létezik a múlt, amennyiben jelenébe építhető, s az építhető belé, ami közösségének történelmi sorsából került a sajátjába — nagyon leegyszerűsítve ebben foglalható össze a hídjelenetnek a hős számára kínálkozó emberi tanulsága. Ezt a felismerést fogalmazza meg a szerkezet egyik lírai kitérője:

*„eljött a népem,
melyhez hasonló vagyok,
s amelyhez egészen hasonló mégsem lehetek,
mert ők előttem vonulnak, és én külön állok,
külön kell állnom, hogy láthassam őket,
hogy tudhassam őket mind, egyszerre mindenkit,
a népemet, amely elvonul előttem hangtalanul,
mindent mondva és semmit,
mindenről beszélve és semmiről,
elvetve bennem a kint,
hogy évekig kutassak minden pillanatot,
minden lépést, minden mozdulatot,
mely az övék,
mely őket idézi,
óróluk vall.*

Az én népem elvonult előttem, nyugodtan, mint aki tisztában van azzal, hogy a pusztá léte már maga csoda. A jelenlétük felemelt. Tudnom engedték,

hogy őket nézni nagy tisztesség, nagy kötelesség. Akkor is, ha csak elvonulnak előttem szóltanul.“

E lírai betét „emelkedett különállása“ nagyon is fájó emlékekből nő ki. Mindjárt az idézett sorok után a hajdani iskolatársak kettős sora lép a hídra, feltámasztva a hősben a kitaszítottság kínos emlékét. A gyerek Harai Mihályt osztálytársai kiutálják maguk közül, mert az új rend igazáért kiálló apját gyűlöli a szülők többsége. A történelem gerjesztette hajdani konfliktust elmosta a történelmi idő (ezt fejezi ki az osztály közös bocsánatkérése), magát a helyzetet azonban újratermelheti, mint a regényben a hős kizárását az egyetemről. Az igazához hű ember, éppen lényének emlékező sejtjeiben magával hozott elkötelezettség-kényszere miatt, újra kiközösített lesz; a jelenre is vonatkozik hát az ősz tanítónó vigasza: „Van igazság, fiam. Hallgass rám: van igazság. Az ige megváltozhat, igazra fordulhat: eltüntetem az apák vétkét a fiakban.“

Nem megtartó mítosz tehát az emlékek világa, hanem — s talán ezt sugallják a regény szerkezetében idősík-párhuzamként realizálódó emlékpárhuzamok — egyazon törvények parancsára mozduló valóság egyik része csupán; a hozzá tartozás szakadatlanul helyreállításra, „újratermelésre“ váró kapcsolat, a közösség történelmi és társadalmi tapasztalatainak a szakadatlan beépítése a személyiségbe. Ez ennek a „demitizálásnak“, egy nemzedék életérzése demitizálásának a legfontosabb tanulsága; ezért érzem egy lírai közérzet epikus önvizsgálatának és korrekciójának Király regényét.

Még egyszer: líra és regény

A *Kék farkasok* kitűnő, érett szerkezetű könyv, amelyben minden epizódnak funkciója van. Ezt azonban jórészt az epikum beszűkítésével éri el a szerző. Persze tudom, hogy kockázatos dolog egy regényben azt elemezni, ami hiányzik belőle, de egy könyvet, amelynek epikus alapszövetét mégiscsak a társadalmi valóság — annak is jelentős közösségi problematikája — alkotja, talán nem jótalan az epikus életanyag felől is megközelíteni.

A szerkezet ökonómiáját ugyanis a fentebb kifejtett kérdések részleges lírai szinten tartása biztosítja. Azaz: hőse tetteinek érzelmi-intellektuális indoklásában nagy szerephez jut a közérzeti elem; tudjuk róla, hogy otthontalan és idegen környezetében, s ezt a lelkiállapotot nagyon hűen és árnyaltan adja vissza a regény, de annál kevesebbet mutat meg az állapot okairól. A helyzetek, állapotok *vannak*, nem pedig *létrejönnek*. Legjobban talán a hős szerelmei példázzák ezt: érzelmei is azért „otthontalanok“, mert sohasem választ, mindig őt választják; mert szinte akarattalanul belesodródik helyzetekbe, kapcsolatokba, melyek nem állnak összhangban az emlékek hídján feltáruló, múltja tükrében fölvilanó igazi énjével. Gesztusai ezért maradnak lírai gesztusok; a regényzáró menekülés is ilyen, amely nem egy személyiségfejlődés (mégoly viszonylagos) végpontja, hanem újrainyitása az útra úzó, kereső nyugtalanságnak.

Talán ennek a statikusra fogott „közérzet-regénynek“ a kulcsa is a híd emléksorában rejlik. Abban, hogy a hős az „ítélet nincs“ magatartásával fogadja a feltámadt múltat. A szembesített emlékek, szembesített emberek mind a maguk igazáról vallanak; relatív igazságok szembesítődnek az egyes embereinkben, drámák szikráznak fel — anélkül, hogy valami náluk abszolútabbnak a mérlegére kerülnének, anélkül, hogy megoldódnának. A hős áll a hídon, kérdez és hallgat, de az ítéletkezés — mint újra és újra nyomatékosan ki is jelenti — sem joga, sem kötelessége.

De hát csakugyan: joga-e, kötelessége-e?

A történelmet az utókor megítélheti, ebben a regényben viszont nem egyszerűen megítélésről van szó. A személyes véleménynek a szubjektum számára lehet sorsdöntő jelentősége, de nem a történelem objektív menete számára. Ahhoz, hogy a jövő kibomoljon a múltból, a történelemnek is meg kell ítélnie önmagát; az önvizsgálatnak, a múlt értelmező-ítélkező újraélésének éppúgy kollektívnek kell lennie, mint ahogy kollektív időként állt előttünk a sok személyes emlék regénybeli láncolata. Amíg ez hiányzik, addig érthető Király — és Kis Harai Mihály — nemzedékének közérzete: az, hogy úgy érzik, a megoldatlanságok szövevényébe bonyolódott ember útja éppen a sodortatásnak, az értékfogalmak biztonsága híján közérzeti impulzusoknak engedő sorsbizonytalanság.

A regény szerkezete ezt a lírai élményt is történéssé, epikumká álcázva hozza, lehántva róla a kendőző líraiságot — végső fokon azonban ennek az élménynek epikus túllépése egy ennél közvetlenebb, magát az élményt ábrázoló regényformában lenne szerintem lehetséges. Ezért tanácstalan a kritikus is: tekintse hibának a statikus kompozíciót, vagy értéknek a benne szóhoz jutó őszinteséget? Vagy egyszerűen tekintse a műfaj szükségszerű öntisztázásának azon regényirodalom felé, amellyel majd Király nemzedéke új látást, új társadalomértést hoz irodalmunkba? Ennek eldöntését bölcsebb és óvatosabb megint a jövőre bízni — de annyit megkockáztathatok, hogy ha ennek a nemzedéknek a regényírása csakugyan annyira saját szemlélettel lép majd irodalmunkba, mint annak a *Gondos atyafisággal*, a *Zokogó majommal* és az *Anyám könnyű álmat ígérel* mérhető vonulata, ennek a szemléletnek az alapjait a *Kék farkasok* szerzője rakta le.

Láng Gusztáv

Györfös Mátyás: Bivalyok

SZEBERÉNYI ZOLTÁN: **A vox humana poétája.** — Györry Dezső csehszlovákiai költészetéről szól ez a monográfia, mely egyben egy sajátos líra társadalmi elkötelezettségéről, táji és történelmi jellegéről s mondandójáról ad hű képet. A cselekvő humanizmus költőjéről van szó, aki a fasizmus felfejlődése idején honi alapállásról, a csehszlovákiai magyar ifjúság népi hűségéből indulva hirdette az „egysors-árva népek” egymásratalálásának szükségét. Az *Újarcú magyarok* (1927), a *Zengő Dunatáj* (1936), a *Magyar hegyibeszéd* (1940) verskötetek szerzőjére jellemző a regionalizmus tudatos vállalása s egyben az a hivatástudat, mellyel minden gondja a szomszédnépek testvériségét sürgeti: „mindnek kívánom, amit egynek, hiszen közös a nyeremény, én minden népet félték attól, amitől féltem az enyém.” A monográfus a londoni pályakezdesben a Komlós Aladárral és Simándy Pállal való barátságot emeli ki, bemutatja a költőt a *Kassai Napló* szerkesztőségében, ismerteti találkozásait a sarlósokkal, nyomon követi a költő útkeresését két tűz között s rátalálását az antifasizmus kemény hangjára, arra az erkölcsi magatartásra, mely líráját Fábry Zoltán publicisztikájával rokonítja. Itt zárul is a monográfia, nagy vonásokban célozva a ma századával egyidős költő (és ismert regényíró) pályafutására a felszabadulás után. A könyv hűen beszámol a régi *Korunk* hol elmarasztaló, hol felfedező írásairól, rámutatva arra a széles körű hatásra, melyet a költő az egész Dunavölgye szellemi életére gyakorolt. (*Madách, 1972.*)

GÁLFFY MÓZES: **Nyelvi forma — nyelvi érték (Alak- és mondattani elemzések).** — A kötet az alcímből is kitetszően alak- és mondattani elemzése-

„Cecil Bé feldobta a kalapját a levegőbe, és két-szer belelőtt. A többiek is a levegőbe hajigálták a kalapjukat, és belelöttek.

— És ha azok a sakálok idemerészkednek, hát őket sem fogom jobban kímélni!

Azzal Cecil Bé belerúgott a kalapjába.”

Cecil B. De Mille (akinek különben épp ezen a héten vetítik valamiféle filmjét itt Kolozsváron, John Wayne-nel) az, persze, a híres, nagynevű, világhírű, mittudoménmilyen filmrendező — és az író, persze (ezúttal jelző nélkül) Mándy. Magyarul nehéz filmről akár egyet is vakkanni, hogy ne jusson Mándy az ember eszébe. Zsámboky nézi a mozit, igen, és szállnak a madarak (keselyűk?) a Sunset Boulevard felé... Az *Írók a moziban* című — hangsúlyozom: *nagyszerű* — könyvet, ahol több tucat érdekesebbnél érdekesebb szerző nyilatkozik, mintha végig Mándy írta volna. Pedig van ott Jókaitól és Tolsztojtól Bernard Pingaud-ig és Tandori Dezsőig kismillió tollforgató, a könyv gazdagságát nem lehet kimeríteni.

A film mítosz — mondják. Ez a butaság azonban nem is olyan veszélyes, mint azt vélni lehetne, mert utána rögtön meg kell (vagy legalábbis: lehet) kérdezni, hogy mi is az a mítosz. Erre persze nehéz választ adni. Azt is meg lehet (kell?) kérdezni aztán, hogy miért kell a mítosz fogalmát felmelegíteni és aktualizálni egy olyan modern, gépi és szociológiai vizsgálható dologgal kapcsolatban, mint a film. Azt hiszem, ennek magyarázata az, hogy mitikusnak gondolunk mindent, ami *nagy*, *homályos* és *epikus*. Nos, a film ilyen, s ez mindennél jobban bizonyítja, hogy hiába a neoklasszikus oszlopok: nem értjük a görögöket. De nem is fontos most a görögöket érteni, hiszen a mozi az egyik legkevésbé helylen találmány. A mozi mítosza két szépséges illúziókhöz fűződik. Az egyik a szégyellnivalóbb manapság — a siker. A másik, amit dacos fővéttéssel még emlegetnek: a tömeg. A kapcsolat nem is olyan világos. Valaha az Udvar elismerése elég volt a sikerhez. A művészek és a civil csepürágók nem óhajtották sikereiket mennyiségileg növelni. Más volt a nyilvánosság (amit Marx és Max Weber nyomán olyan szépen bizonyít magyarul is megjelenő könyvében Jürgen Habermas). A modern zsarnok is demokrata akkor, amikor a tömeg engedelmeskedése mellett annak egyetértését is óhajtja — a szabadelvű reformer nem a tömeg iránti attitűdjében különbözik a zsarnoktól, „csupán” az államról van más fogalma. A film és a tömeg viszonya üdítően egyesíti a zsarnok és a reformer magatartását, Engedelmisséget kíván ugyan a film, de végül is nem muszáj moziba járni. Ez az egyesülés

Guido Aristarco: *Filmművészet vagy álomgyár.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1970. — Kenedi János (szerk.): *Írók a moziban.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1971. — Nemeskürty István (szerk.): *A film ma.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1971. — Ábel Péter (főszerk.): *Új filmllexikon.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971, 1972.

a közömbösségekben megy végbe — a mozipénztár nem Aphrodité szentélye.

E két illúzió is kénytelen tehát a közönyhöz kapcsolódni. A siker anonim: a művészi élmény forrása a vágóasztalon jön létre, az élmény pedig kópiákról, anonim és ismeretlen mozikban — ne adj' Isten, szinkronizálva. Ezt helyettesítené Cannes és a többi fesztivál: ott valami korcs színházi hagyományból van taps, virágcsokor és összpuzsi. Mindenki tudja azonban, hogy azért ez csak pótlék, s minden az *Edisonban*, a *Royalban*, a *Capitolban*, egyszóval a moziképszínházakban dől el. (Az Urániát kifelejtettem.) A tömeg pedig szintén anonim: csak film-múzeumokban, stúdiómozikban, a „cinéma d'art et d'essai” kis hálózatában van jelen rétegzett és tudatos közönség. Az a szép az egész ügyben, hogy Zsebispizok Fater nevű ismerősöm a sarokról éppúgy élvezzi a *Río Grandét*, mint Mándy. Persze, Mándy tud Zs. F. nevű ismerősömről, ő pedig nem tud Mándyról. Kérdés, hogy melyiküknek jobb...

A sikernek és „tárgyának” anonimítása zavarja a filmszakmát, zavarja a reklámot, zavarja a „tessék beszélj” joviális jelszavára épült civilizációt. (Holt a jelszónak van folytatása: „tessék beszélj. itt a stukker a jobb zsebemben.”) A személyesség erőltetését ismeri a filmlapok minden olvasója. Ezért tudunk többet az isteni (bizonyos értelemben csakugyan isteni) B. B. egy átcsokolózott nyári délelőttjéről, mint Mounet-Sully, Sarah Bernhardt vagy Jászai Mari egész életéről.

A közöny ingerli az ellenzékét. Az ellenzék fel akarja rázni, meg akarja győzni az embereket, dühíti, hogy az embereket átéjtik és így tovább. Éppen azért pazarol annyit álmod, abszurdumot, leleményt a filmre. Balázs Béla írja *Charlie Chaplin, a forradalmár* című kisesszéjében (*Bécsi Magyar Újság*, 1923. 100. — Vö. *Válogatott cikkek és tanulmányok*. Budapest, 1968), hogy Chaplin ellenségei a tárgyak, hogy Chaplin nem más, mint egy „grotteszk fogaskerék”. S közben Chaplin csöppet sem fogaskerék, hanem igenis celluloid szalag.

Az underground film (Warhol) ezt tudatosítja. Guido Fink és Aristarco *A film ma* című gyűjteményben rágalmatok szór az underground mozira — érveik kb. azon a szinten mozognak, hogy hát miért fényképezte Andy Warhol 8 óra hosszat az Empire State Buildinget, hisz az unalmas. Ennek a tévhitnek a mélyén az a meggyőződés rejlik, hogy az Empire State Building nem unalmas. Pedig az. Bizonyíték: Warhol filmje.

„Kérdés. Ezek után a nézőnek az a dolga, hogy megtalálja a mondanivalót, vagyis Ön nem erőltet rá semmiféle mondanivalót?”

Alain Robbe-Grillet: Mondanivalót? Nem vagyok benne bizonyos, hogy ez a megfelelő szó. Nem vagyok bizonyos abban, hogy egyáltalán van-e ilyen. Nem tudom, hogy a néző talál-e megfelelőt.”

„... a televízió lesz a tények bemutatásának eszköze, a mozi pedig az álmoké?” — kérdezi Penelope Houston. Fura kérdés.

Az ellenzék próbál rátalálni a tömegekre. A tömegek pedig moziba járnak és pattogatott kukoricát (vagy „kuttogatott pakoricát”, Pödör László, a

TÉKA

ket tartalmaz. Új benne viszont az, hogy a szerző túlmegy az iskolai oktatásban megszokott, didaktikus érdekű kategorizálásokon, és a vizsgált nyelvi elemeknek a funkcióit és a belőlük fakadó nyelvi értékeket is kimutatja. Magyarázatai a stilisztikai minősítések számára alapozást jelentenek. A bevezető fejezetek ennek az eljárásnak az elvi megokolását tartalmazzák. A vizsgálat fő szempontjai: nyelvtan, nyelvművelés és szövegmagyarázat. (*Tudományos Könyvkiadó, 1972.*)

LÁNCZOS KORNÉL: Számok mindenütt. — „Az emberi értelem legalább ötezer éve viaskodik a számokkal”, de a nem szakemberek mégis igen keveset tudnak ezek természetéről. E könyv érdeme elsősorban az, hogy a különösebb matematikai felkészültséggel nem rendelkezők is megismerhetik a számok történetét, a régi babilóniaiak, rómaiak, görögök, hinduk és arabok számolási rendszerét, a tízes alapú számrendszer előnyeit és hátrányait általában a számok életét. A számok világa külön világ, éppen ezért nem szabad őket összekevernünk a valósággal, mert ezek nem azonosak a dolgokkal, nem részei azoknak, még csak nem is tulajdonságai, csupán kapcsolatban vannak velük. Ám, miként a valóságos világ tárgyaival illusztrálni tudjuk, hogy mi történik a számok világában, ugyanúgy a fizikai világ tényeit is meg tudjuk magyarázni a számok tulajdonságai alapján, ha felfedezzük, hogy milyen matematikai törvények játszanak szerepet az adott fizikai helyzetben. (*Gondolat, 1972.*)

Szeretni tehozzád szegődtem. 200 magyar szerelmes vers. — Nem első, de igen rangos kísérlet a legszebb magyar szerelmes versek csokorba

TEKA

gyűjtésére. Farkas Árpád egyéni szempontú válogatása előnyére válik a kötetnek. A szerkesztő föltehetően a szelektálás, rendszerezés folyamán azt a felfogást érvényesítette, mely szerint a költő egyéniségét a szerelmes vers fejezi ki talán a legösszintebben. Időrendben követi a magyar líra közismert korszakait, az anyanyelvünkön írott legrégebbi verstől napjaink magyarországi és hazai lírai termésével bezárólag. A klasszikusokat (Balassi, Csokonai, Petőfi, Ady, József Attila) bátran elhelyezi a kortársak leg-rangosabb társaságába. Sajátos megoldása a válogatásnak, hogy a hagyományos irodalomtörténeti korszakolás helyett viszonylagos eszmeiség- és életfelfogásbeli azonosság alapján három nagy tömbre tagolja az anyagot. A könyv hiányossága: semmiféle magyarázat, útmutató nem segíti az olvasót. (*Kriterion*, 1972.)

GHEORGHE TOMOZEI: Moar-tea unui poet. — Nicolae Labiş nevét és verseit a hazai magyar olvasók valójában csak 1964-ben, *Az őz halála* című verskötetének megjelentésekor, Kányádi Sándor fordításában ismerték és szerették meg. A román költészet nagy ígérete ekkor már nyolc éve halott volt. Huszonegy évet élt... Barátja és költőtársa, Gheorghe Tomozei hiteles visszaemlékezések egész sorát gyűjtötte egybe, hogy érzékeltetni tudja, láttatni — egy nem létező filmszalag helyett — ezt a fájdalmasan rövid életet. Labiş szüleinek, iskolatársainak, tanárainak, közvetlen barátainak, író társainak, ismerőseinek emlékezetére támaszkodva indul a képsor, majd sajtószemelvények, levelek, versek, jegyzetek és a Labiş család tulajdonában lévő néhány fénykép segítségével rekonstruálható Labiş huszonegy éve, s apró villaná-

Boris Vian *Pekingi őszének* fordítója szerint) esznek. A lázítás pedig nem kezdődhet azzal, hogy a filmszalag úgy tesz, mintha nem volna az. (Persze könnyen úgy *végződhet.*) A művészet művészet marad, de ha személyességnek és autonóm szubjektivitásnak játssza meg magát, akkor elkárhozik. Persze azt is meg lehet nézni. A *Bullitt őrmester* és a *French Connection* nem mond ellent Warholnak. Sőt. Az utóbbinál ugyanis az egész cselekmény ürügy arra, hogy egy vásári Mikulás vörös lebernyegben és lengő fehér szakállal rohanjon, döbbenetes sebességgel s utána egy másik nyominger segítségével pépesre verje a néger fiú fejét, és hogy száguldani lehessen a magasvasút alatt, mint az örültek. „The Feds” — elképzelhető, hogy itt élő személyekről van szó? Senki sem tud elképzelni egy igazi zsarut (Brooklynban).

Ide kell másolnom Szentjóbó Tamásnak egy kiváló prózaverses-esszéjét, ami — szerintem — mindennél jobban visszaadja azt, amit ma a film akar.

„Apokrin / 5
(1—46)

- I. Kövér strici /18
Törött nő /7
Igazgató /9
- II. Torony /11
Templom-ra /12
- III. Kötél /4
Kötelet dob
Kötelet dob alulról /13
- IV. Autóba beülnek /15
Autóba csomagot tesznek /14
Nő lánnyal jön
- V. Gyerekek másznak /32
Gyerekek rolleroznak /10
- VI. Motoros jön /19
Motoros közelít /21
Motoros javít /22
- VII. Férfi kötelet húz közel
Férfi kötelet húz alulról
Férfi egész közel kötelet húz
- VIII. Kötél alatt utca /9 ...sötétben lefelé
...édesem
- IX. Falon kötelet rendez ...bal vállam
...tavasz tavasz
- X. Tornyon kötelet ereszt /3 ...vigyázni kell
...látnak mögöttem
- XII. Mozgó lány oldalról (hosszú) /21
Mozgó lány alulról rúg /22
- XIII. Kimegy /37
- XIV. Mozgó férfi alulról közel /1?
Mozgó férfi alulról messzebb /29

Kezével
Mozgó férfi oldalról /16
Kötél /4
Férfi

XV. Magasban feketén két fehér csat /35

XVI. Fordítva

XVII. Férfi egészen közel kötelet húz /31

XVIII. Nő lánnyal jön /5
Férfi alulról közel rágyújt

XIX. Nevet“

Nem szeretném kommentálni ezt az írást, azt hiszem, mindenkinek élvezet egy kissé elbíbelődni vele.

„A húszas években kezdődtek ezek a botrányok“ — meséli könyvében Guido Aristarco —, „amikor »Fatty« Arbuckle-t, a »kövért«, Sennett felfedezettjét, emberöléssel és testi erőszakkal vádolták. Ezt követte W. D. Taylor rendezőnek, »a szép negyvenesnek, a nők imádjottjára«-nak meggyilkolása; Wally Reid halála egy elvonó-intézetben, és a kábítószer-élvező Barbara LaMarre, aki hivatásos vamp volt. Majd Chaplin idillje Peggy H. Joyce-szal, a »szoknyás Don Juan«-nal, azután eljegyzése a tizennégy éves Mildred Harrisszel és viszonya a kis Lolita MacMurray-vel. Egy mesés és tragikus hajókirándulás alkalmával W. R. Hearst, a sajtókirály, aki szerelmes volt Marion Daviesbe, féltékenységből rálőtt Chaplinre, de Thomas Ince-t találta el; így halt meg az amerikai film egyik úttörője.“

A kocsit vágtat a tengerparti sétányon, a képet elrántják, ég, ég, kék, nagyon kék, Eastmancolor-kék ég, a pálmák zöldje már kevésbé jó, de sebj, rohan a kocsit, persze tűzpiros Ferrari, a fehér panamakalapos, napszemüveges, bajuszos úr előveszi a tokból a távcsöves puskát, összeilleszti, csőre tölt, kattanás, a volánnál ülő csodálatos szőkeség napbarnította — néhány bájos szeplő tarkította — kezével hosszú, super-super-superlong cigarettát tesz a szájába (meggyújtva), 140 km/ó, kanyar, fékcsikorgás, a kalapos szeméhez emeli azt a gusz-tusos, kitűnő fegyvert, hosszan céloz, harsonák, diadalmas zene...

Megjelenik a főcímlista.

Tamás Gáspár Miklós

Kis úti jelentés

Ha az eljövendő generációk mást nem, műgon-dot, céltudatosságot, kitartó, makacs, meg nem alkuvó hűséget eszményeikhez tanulhatnak Székely Jánostól. Nem azért mondom ezt, mintha azzal akarnám megvádolni Székely Jánost, hogy eljövendő generációk számára írta és írja verseit példamutató célzattal. A költő vagy korának, vagy magának ír, és ez néha egy és ugyanaz. Így kezd, és ha valahol a középúton hűtlenné is válik néha az

TÉKA

sokból, találkozásokból, pár-szavas beszélgetésekből áll össze a végső út a tragikus kimenetelű baleset színhelyéig. Fájdalmas dokumentum. Tiszteletadás az elvesztett költő-barát előtt, aki immár végképp a modern román költészet egén tündökölt. (*Cartea românească*, 1972.)

GYURKÓ ISTVÁN: Édesvízi halaink. — A szerző, aki „több évtizedes tapasztalatait adja közre könyvében“, a hasonló munkáknál bevett szokástól eltérően nem rendszertanilag osztályoz, hanem a halak élőhelyei, a különféle víztípusok szerint csoportosítja a tárgyalat fajokat — a modern ökológiai irányzatra figyelmezően. A könyv „különösképpen a sporthorgászok igényeinek szem előtt tartásával“ íródott, s belőle a halakhoz nem értő kezdő is hasznos alapismeretekre tehet szert. A szöveg egyszerű, világos, pontos; az ábrák szemléletesen mutatják a meghatározás szempontjából fontos külső jegyeket az egyes halfajok esetében. A zárófejezetben — megyék szerinti felsorolásban — román és magyar népies halneveket találunk, amelyeknek egy része eredeti közlés, s így a nyelvészek érdeklődésére is számot tarthat. (*Ceres*, 1972.)

CSENKI SÁNDOR: Cigány népmesék. — Ortutay Gyula, aki a kötet előszavának is szerzője, írja: „Az egész emberiség egyik csodálatos alkotása a mese, érthető, hogy költők és tudósok szeretetét és érdeklődését annyira vonzza.“ Csenki Sándor posztumusz gyűjteménye olyan kallódó mesehagyományok közkinccsétételére vállalkozik, melyek egy félezer év óta közöttünk élő népcsoport alig ismert lelkialkatának, számunkra szokatlan erkölcsi világának, értékrendszerének gyökereit tárják fel. A mesék olvasása ar-

TÉKA

ról győz meg, hogy hőseinek szertelensége, olykor ijesztő nyersesége, kegyetlensége ösztönös őszinteséget takar. Nem ősi cigánymeséket kínál a kötet — melynek anyagát eredetileg cigány nyelven jegyezte le gyűjtője, a válogatás Mézáros György magyar fordításait nyújtja —, mert ősi cigánymesék nincsenek. Ósházájukból, Északnyugat-Indiából származó történetet nem őriztek meg a cigányok. Végző soron az Ezeregyéjszaka motívum-forgácsolásai csakúgy felismerhetők bennük, mint Ludas Matyinak a maga igazát kereső konoksága (Csulánó történeteiben például), vagy a vándorlásaik során érintett más közel-keleti, később balkáni népek mesekincseinek elemei. Mindez azonban átszűrve, áthasonítva egy sajátosságos és nagyon jellemző igény szerint, anélkül hogy — a közhiedelemmel ellentétben — misztikus ködbe burkolná a nagyon is emberi alapállású hősokeket. (Püspökkladányi Nagyközségi Tanács, 1972.)

JANKA GYULA: A nemzetközi minikönyvgyűjtés helyzete és lehetőségei. — Mikrokönyvek, könyvtári miniatürizálás — hovatovább közhelynek számít ezt tekinteni a „Gutenberg-galaxis“ tárolási problémájának szorításából kivezető útnak. Ráth-Végh István még azt írta a „kolibri“ és „liliputi“ könyvekről: „Mind-egy, akármi áll bennük, mert inkább apró dísz tárgyak, bizsuk, ajándékcikkek.“ Janka Gyula is a kifinomult bibliofília oldaláról közelíti meg és tárgyalja a minikönyvek kiadásával, gyűjtésével és tárolásával összefüggő kérdéseket, ám lehetetlen észre nem venni, milyen sokra értékeli a különködésnek tűnő nyomdászati bravúrok példaadását a jövő könyve szempontjából is. Háromnyelvű (magyar, angol, német) minikönyvében ugyan-

önmagához írt verseihez — önmagához —, nyugalmat keresve tér vissza hozzá. Mert bármennyire is győtrő, kétségekkel teli a költőhöz visszatért költészet, a vizionálás nyugalma és derűje, bizakodása lopakodik sorai közé.

Székely Jánosra még azt sem lehet rámondani, hogy hűtlen lett önmagához. Lehet, hogy soha nem közölt, talán megsemmisített kéziratai között voltak és vannak úgynevezett „költői kísérletek“, ezeket azonban vagy nem tartotta közlésre érdemesnek, vagy — nem is léteztek.

A költészetről írni hálátlan feladat, talán értelmetlen is. Beszéd, amelyben útiélményeinkről számolunk be — másoknak. Sok mindent elhallgatunk, sok mindent felnagyítunk, néha akaratunkon kívül. Kiesnek képek, egy véletlen, egy szeszélyes pillanatot megszépít bennünk hétköznapi tárgyakat. És ezekről hallgatunk talán a leginkább, attól való féltelmünkben, hogy kinevetnek.

Székely János költészetéről* írni pedig kétszere-sen hálátlan próbálkozás. Mélységesen személyes líra ez, egyenes folytatása nagyműtű „lírai“ líráknak. Költői fogantatása a szintén nagyműtű lírai esztétikum már-már megkövesedett eszményeinek. Könnyed költői nyelvezte jól ismeri saját határait és szabályait. Érezzük, hogy nem akar és nem is fog kitörni határaiból, sőt: minél nagyobb a fájdalom, határai annál szűkebbek, formája annál fejelemzettebb, s ami ennél is több: a vers szűkszavúbb:

*Ember, ki társtalan maradt,
Rész, elkerítve az egészből;*

*Víz, számúzve a végtelen
Vizek nagy világrendszeréből;*

*Merő szépség és vágy, akit
Magába torlaszolt az érdek;*

*Mozgékony, eleven elem,
Amelyet tengésre ítéltek.*

Mindennapi fájdalom, mindennapi magány. Komor, álmatlan éjszakák, visszatetsző álmok. Egyszerű, természetes, töprengő, türelmetlen, szelíd, fenyegető, szemrehányó, belenyugvó, választ sem váró kérdések: „Így éljek? Legyek harcosabb, / Hősebb és szennyesebb naponta, / S pusztuljak bele végül is / A gyászba és a szánalomba?“ (*Ardsuna kérdez*); „Hát nem tudjátok, hogy kinek / Két háza van — az már hazátlan? / Nem érzitek, hogy kétfelől / Szenved, ki kétfelé kalandoz? / Hogy minden égi s földi úr / Utálja ételét, ha langyos?“ (*Békák*); „Akad-e vénánk, melyben az / Öröklét áramlása lüktet? / Valami, bármi, amire / Még feltehetnők életünket?“ (*Requiem Szabó Lőrinc emlékezetére*); „Mivégre mind e képtelen / Kaland, e lázító igézet? / Miért a lét, ha gyötrellem, / S miért a gyötrellem, ha élet?“ (*A tó*).

Felragyogó percek, esengve lejtő sorok. Messzések. Történetek, példázatok, zaklatott indulatok,

* Székely János: A hallgatás tornya (Válogatott versek 1949–1970). Eminescu Könyvkiadó. Bukarest, 1972.

kiszámított sorokba szorítva. Órapontossággal érkező rímek visszhangjában felnagyítva. Elcsitulva. A mindent-elmondás vágyától hajtott költészet törvény-fogalmazó törekvése. Keserűséget okozó, menekésre ösztökélő önismeret, lágy sorokban feszengő férfias nyíltság. Magától értetődő, egyszerű eszközökkel koronázott gondolatok. Mindenkori kísérői az emberi egyedülmaradásnak. Gyermekkori szegényérzetben érelődött érzékenység. Önmagát megleső szemérem;

*Tűnődjetelek csak, nézzetek
E borzas és szegényes hantra.
Épp most emészt egy életet:
Egy költő vetkezik alatta.*

Történetek, példázatok, intelmek, ítéletek. Tanácsatlanság fájdalma olvad határozatlan körvonalú határozottságba. Világnézeti főlény egyszerű, visszafogott lendületű sorokba fogva. Ellágyulásra képtelen katarzis. Igazsággal veszendő rímek.

Bővizű, lassan folyó mélység. Olykor balladává sűrűsödő józanság. Lírai mámor.

Merev szorongás, gyarlóságban fogant szépség. A meg nem alkuvó büszkeség feszülésében. A korlátozást megvető, de a saját korlátaihoz ragaszkodó költő büszkeségében. Hangulatoktól, emlékektől, válaszolatlanul maradt kérdésektől roskadtan.

Elölények, tárgyak, metaforikus dilemmák. Csizolt strófák medrében úszó miniatűr világok.

Aszkéta gazdagság.

*Mert minden részem én vagyok,
És ellenségem minden részem.*

*Hisz együttlétünk éppen az egész,
De egymás ellen törnek az egészben.*

A tisztaság követhetetlen erkölcei és törvényei szomorítják a zenei tisztaságról epedő embert. A tisztaság kérdéseit feszegető költő. Mindennapokat gyöttrő tisztaság. Tisztaság mint vágy. Tisztaság mint illúzió. Tisztaság mint nosztalgia. Tisztaság mint paradoxon. Tisztaság mint zenét hallgató ember.

Csakis tinektek, zenészeknek, igaz lelkeknek, makulátlan eszmélkedőknek, kikben olykor anélkül szólal meg a lélek, hogy bűneiről vallana. Nektek, kik — mintha vétkecs gyónna — nehéz ártatlanságotokban megvalljátok a világ bűneit.

Székely János versben gondolkodik, versben beszél, sőt elbeszél. Verseinek szerkezete epikai, rendszerint egyenesen kapcsolódik valamelyik motívumhoz, „ürüghöz”, amely szinte kötelező kiindulópontként szolgál, s amely szerves és vissza-visszatérő elemévé válik a versnek. Nyestet, fanyar humora olykor alattomosan társul meghökkentő anti-tézisként a képek, leírások, lírai történetek soraihoz.

A Székely János huszonkét évi költői munkásságának javát összegező gyűjteményes kötet címadó verse is része a kötetnek. Valóban, Egy nagy és

akkor a helyzetképet felvázoló, magvas kis történeti és technológiai fejezeten kívül a kiskönyvekkel összefüggő érdekességek közlésével színesíti az amúgyis vonzó kötetet, végül pedig közli a legismertebb 32 minikönyv pontos bibliográfiai adatait és fényképeit. Úgy véljük, az Egyetemi Nyomda szépen zárta a Nemzetközi Könyvéveté és bibliofil csemegének a megjelentetésével (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972.*)

ANA BLANDIANA: Calitatea de martor. — Nem a megtörtént dolgok kommentárjait ígéri a kitűnő költőnő ezekben az „ellenaplókbán”, inkább arról beszél, amit szeretne, hogy megtörténjék. Nem azt tartja fontosnak, amit tesz, hanem amit megért. Persze, ezek az Ana Blandiana költészetére valló lírai röplapok éppen azért, hogy lényeges dolgokról tanúskodnak, összefüggéseket értenek és értetnek meg, jelentős kérdésekre éreznek rá, nemegyszer tettnek minősülnek — de a prózai formában is megőriznek valamit a lírai finom lebegésből. A szerző ürügyet keres és talál gondolatai közlésére — és erre egy tavaszi nap ugyanúgy alkalmas, mint a frissen olvasott könyv, egy utcai élmény vagy a versírás műhelygondjainak kibeszélése. E röplapok második, bővített kiadása a műfaj, de különösen a szerző népszerűségét bizonyítja, s az olvasó most sem csalódik: a Kolozsvárról indult Ana Blandiana tehetségében. (*Cartea românească, 1972.*)

BEKE GYÖRGY: Tolmács nélkül. — Interjú 56 íróval a magyar-román irodalmi kapcsolatokról — igazít el az alcímében, műfaj-meghatározásban a szerző, s ha tudjuk, hogy a Kós Károlytól (életkor szerint) Szilágyi Domokosig

TÉKA

ívelő névsorban olyan írók szerepelnek, mint Illyés Gyula, Zaharia Stancu, Jékely Zoltán, Titus Popovici, Sütő András, D.R. Popescu, Páskándi Géza, olyan irodalomtörténészek, mint Gáldi László, Nicolae Balotă és Kemény G. Gábor, már érdeklődéssel vesszük kezünkbe a divatos műfaj ez újabb megnyilvánulását. Am korántsem divatról és korántsem protokolláris nyilatkozatokról van itt szó, amelyeket csupán a megkérdoztetek írói rangja tesz érdekessé, hanem alapvető művelődés- és irodalomtörténeti problémákról, amelyek a személyes élmények megidézésével kerülnek reflektorfénybe, továbbgondolásra, alkotó felhasználásra, cselekvésre ösztönözve. Irodalmunk nélkülözhetetlen kézikönyve lesz, hosszú időre, ez az egyszerre magyarul és románul megjelentetett interjú-kötet. (*Kritérion*, 1972.)

IGOR M. GUBERMAN: Bionica. — Az élő szervezetek az életfunkciók ellátására — az evolúció során — olyan megoldásokat alakítottak ki, amelyek tökéletességben minden emberi találmányt felülmúlnak; ez magától értetődő, hiszen az ember tudományos és technikai tapasztalatait alig néhány ezer éve szerezte. Ezt a helyzetelőnyt igyekszik behozni a bionika, ez az új tudomány, amely századunk második felének szülötte. Az élő természetet új, informatív oldalról igyekszik feltárni, az élőlények szerveinek és szervrendszeinek azon tulajdonságait vizsgálva, amelyek ismeretében az ember sajátos modelleket állíthat fel, olyan modelleket, amelyek a legkülönbözőbb tudományos és műszaki problémák megoldásához talán a legrövidebb utat biztosítják. A szerző néhány ilyen érdekfeszítő prob-

mély hallgatásnak is tanúi voltunk. Hallgatás a földeríthetetlen vagy földeríthetetlen hangulatokról, folyamatokról, érzelmekről. Hiszen valaminek a kimondása valami másnak a rejtetése.

Versírás közben hallgatnak a műzsák. És ugyan — mikor nem hallgatnak ők?

Soltész József

Korszerű gyógynövényismeret

Az élő növényi sejtkben reakcióláncok hálózata vezet fő tápanyagainkig (fehérjéig, zsírokig, szénhidrátokig); a reakciósorok oldalágain, a közbenső lépcsőkön viszont változatos szerkezetű szerves vegyületek halmozódhatnak fel. Ezeknek a szerepe a növény életében csak részlegesen tisztázott, de az már évezredek óta ismeretes, hogy számos, tápanyagként nem értékesíthető növényi anyagnak emberre, állatra jelentős gyógyhatása lehet.

A mesterséges szintézisek megvalósulása, az ipari gyógyszertermelés háttérbe szorította ugyan a növényi drogok közvetlen felhasználását, a gyógyhatású anyagokat termelő növények iránti kereslet ennek ellenére mennyiségileg és minőségileg is növekszik. A növényi sejtkben természetes körülmények között zajlanak azok az építő folyamatok, amelyek során sok esetben nehezen szintetizálható vagy éppenséggel még ismeretlen szerkezetű vegyületek képződnek. A huszadik század derekától a növényi bioszintézisek egyre inkább összefonódnak a nagyipari módszerekkel. Szélsőséges példa erre az antibiotikum-gyártás: a különféle mikroszervezetek („mikro-gyógynövények“) óriástartályok tápoldataiban szaporodva termelik sajátos vegyületeiket. Hasonlóan értékes hatóanyagok termelődhetnek a magasabb rendű növények sejtjeiben is.

A kutatás mai szintjén egyre általánosabb az igény megbízható gyógy- és illóolajos növényfajták nemesítésére, megfelelő nyersanyagmennyiség (és minőség) biztosítására az ipari feldolgozás számára.

Részben ennek az igénynek a felismerése nyomán született dr. Rác Gábor, a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet tanszékvezető professzora, a Gyógyszerészeti Kar dékánja, és munkatársai — dr. Aristide Laza és dr. Evdochia Coiciu — gyógy- és illóolajos növényekről nemrég magyar nyelven is közzétett könyve*. A kötet annak a nagyműltű orvosbotanikai hagyománynak a legújabb hajtása, melyet hazai földön éppen négy évszázaddal ezelőtt Melius Juhász Péternek a maga korában nemzetközi eredményeket közvetítő és a kor természettudományos mércéjével mérve kiemelkedően jelentős orvosbotanikai mun-

* Rác G. — Laza A. — Coiciu E.: Gyógy- és illóolajos növények. Ceres Könyvkiadó, Bukarest, 1972.

kája (*Herbarium az füveknek, fáknek nevekről, természetekről és hasznairól*. Kolozsvár, 1578) nyitott meg, majd Apáczai Csere János enciklopédiája (*Magyar Encyclopaedia*. Utrecht, 1653. XLII—XLV. fejezet) folytatott, később Benkő József kutatásai a népgyógyászat tapasztalataival gazdagítottak, és olyan gyakorlati orvosok mélyítették el, mint például Nyulas Ferenc. A XIX—XX. század folyamán példamutató részlettanulmányokkal, illetve monografikus művekkel vitték előre a gyógynövényekkel kapcsolatos kutatásokat Al. Borza, D. Brándz, Al. Buia, M. Fuss, D. Grecescu, Gh. Grințescu, Z. Panțu, Páter Béla, I. Prodan, T. Săvulescu, T. Solacolu, Szabó József, I. Vintilescu és még sokan mások.

Az évszázados és a maguk korában mindig korszerű megvalósítások nyomán tudatosuló érdeklődés az értékelő közhangulat lényegesen hozzájárulhatott ahhoz, hogy hetven esztendővel ezelőtt éppen Erdély biztosított kedvező kereteket Páter Béla számára egy gyógynövénykutató állomás megszervezésére (a kolozsvári Gazdasági Akadémia Gyógynövénykísérleti Intézete és Kísérleti Telepe, 1904). Ez az állomás a század elején — közvetve vagy közvetlenül — mintaként állott a világszerte szerveződő hasonló intézetek előtt. Páter intézetéből a rendszeres nagyüzemi természeti kísérletek, a hatóanyag-kutatás és gyógynövény-tesztelés nemzetközileg is nagyra értékelt eredményeivel párhuzamosan, sokoldalúan képzett, széles látókörű román és magyar szakemberek kerültek ki. Ezek között volt Kopp Elemér, 1923-tól Páter Béla munkatársa, Páter halála után munkájának folytatója és néhány évig az intézet igazgatójában utódja. Kopp Elemért 1949-ben a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet tanszékvezető professzorává nevezték ki, itt megszervezte a farmakognóziát és az intézet külföldön is szívesen tartott gyógynövénykertjét. Munkásságával, amely a hatóanyagok kutatásától a növény-morfológiai kérdéseken át a fajok elterjedése, a természet, az ipari értékesítés és a gyógyászati felhasználás területeire is kiterjedt, a gyógynövények sokoldalú kutatásának igényét oltotta az intézet munkatársaiba (Rácz Gábor: *Dr. Kopp Elemér érdemes professzor 1890—1964*. Orvosi Szemle, 1964. X.). Kopp nyugdíjba vonulása után a marosvásárhelyi kutatócsoport dr. Rácz Gábor irányításával dolgozott, illetőleg dolgozik tovább. Az 1951—1971-es időszakban az intézet munkatársai számos, más jellegű tanulmány mellett két monografikus kötetet, hat fitoterapeutika-történeli közleményt, tizennyolc népgyógyászati közlést, négy nagy területre tekintő gyógynövény-térképezést és több mint százhatvan, a gyógynövények sokrétű megismerését szolgáló tanulmányt tettek közzé.

Jórészt erre az önálló eredményekből épített széles alapra, illetőleg az építés során felhalmozott tapasztalatokra támaszkodik a most megjelent új gyógynövénykönyv. A kötetet a romániai szakirodalomban is több feldolgozás előzte meg, ezek azonban egyrészt elavultak (Páter Béla: *A gyógynövények termelése*. Kolozsvár, 1906; *Vadon termő*

TÉKA

lémát és meglepő megoldást mutat be könyvében. (*Editura enciclopedică română*, 1973.)

KASSÁK LAJOS: Az izmusok története. — A könyv fő érdekessége nyilván az, hogy a szerző belülről látja azt, amiről ír, hisz nemcsak passzív szemlélője, hanem aktív áttevője és alakítója volt azoknak az áramlatoknak, amelyeket bemutat. Az első fejezet, „A korszerű művészet él” (amely először, 1926-ban épp a *Korunkban* jelent meg) lényegében alapozás. Az ezt követő fejezet, a stílustörténeli előzmények (impresszionizmus, szimbolizmus, fauve-mozgalom) kifejtése után Kassák sorra veszi a főbb izmusokat: a kubizmust, a futurizmust, az expresszionizmust, a konstruktivizmust, dadaizmust és szürrealizmust. Az utolsó nagy fejezetben arról szól, hogy hogyan jelentkeztek ezek az izmusok a magyar irodalomban, pontosabban Kassák lapjaiban. Kassáknak ez a könyve nemcsak stílustörténeli és általános művészettörténeli összefoglaló, hanem egyben önéletrajz és a sok adatközlés, manifesztum-idézés miatt történelmi dokumentum is. (*Magvető*, 1972.)

Mesterség és alkotás. Tanulmányok a felvilágosodás és a reformkor magyar irodalmából. — A tárgyalt korszak is átfogó, a tanulmányok tárgyköre is széles. Van bennük drámatörténet, poétika és verselmélet, műfaj-történet. A tanulmányozott írók között ott találjuk Bessenyeit, Csokonait, Vörösmartyt, Petőfit. A kötetben sok az érdekes új eredmény, és értékesek, meg gondolkodtatók a problématisztázási szándékok (például Lukács György fejtegetései a romantikáról). Majdnem mindegyik tanulmányból kiderült az mindenféleképpen dicsérendő törekvés (ami foglalta is lehetne a kötet változatos

TÉKA

tárgykörű tanulmányainak), hogy a szerzők felfigyelnek a formai újításokra, az írói műhelymunka titkaira és az akkori irodalomelméleti és kritikai felfogásokra. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1972.*)

Dr. KORÁN IMRE: Jövőkutatás és gazdasági előrejelzés. — A jövő egyre inkább közelebb kerül a mához. Az emberi fejlődés meggyorsult, s századunk közepe óta a tudományos-műszaki forradalom szakaszába lépett. Ez a körülmény egyrészt a szakismeretek elévüléséhez vezet, másrészt a tudományos eredmények ipari alkalmazásának felgyorsulását jelenti. S ma már elképzelhetetlen a továbblépés az olyan rutinmunka alapján, amely csak a termelés ütemének növelésén fáradozik. Szükségessé válik a jövőkutatásban a várható, sőt „az előre nem látható” fejlődésirányok feltárása. A kötet a tervezés alapjául szolgáló prognosztikáról tudományos igényességgel megformált képet nyújt. Ismerteti a társadalmi élet több részterületét átfogó jövőkutatás gazdasági jelentőségét, az előrejelzések készítésére kiművelt módszereket. Elősegíti a tárgyalat problémák megértését az, hogy a példák nem csupán fiktív tárgyú szemléltetései a különböző módszereknek, hanem a konkrét gazdasági életből valók, éppen konkrétságukban érzékeltetik a bonyolultabb mozgásformák törvényszerűségeit. (*Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972.*)

M. BĂCESCU: Chemarea apelor. — Ma, mikor a demográfusok számításai szerint az a kilátás áll előttünk, hogy évszázadunk végére csaknem kétszer annyian leszünk a Földön, mint most, egyre égetőbben vetődik fel a közeljövőbeli élelmiszer- és ivóvízellátás kérdése. M. Băcescu könyvében bizonyos tekintetben

gyógynövények. Kolozsvár, 1906; 1926-ban, illetve 1927-ben Bukarestben román fordításuk is megjelent; S. Sofonia: *Plante medicinale.* București, 1939; Al. Buia: *Plantele noastre medicinale.* Timișoara, 1944), másrészt inkább egy-egy részletkérdésre, gyűjtési tájékoztatásokra, termelésre, orvosi alkalmazásra összpontosítják a figyelmet (Bodor Kálmán: *Vadon termő gyógynövények.* Bukarest, 1957, 1969; Crăciun F. L.—Constantinescu A.: *Plante medicinale aromatice.* București, 1969; Constantinescu C.: *Plante medicinale în apărarea sănătății.* București, 1971).

Rácz Gábor és szerzőtársai több mint 280 gyógynövénytel, a hazai flóra jelentős hányadával kapcsolatban sokoldalúan rendszerezik a rendelkezésre álló adatokat. Munkájuk kezelhetőségét segíti elő az, hogy a fajok szótárszerűen, a latin nevek betűrendjében követik egymást, a mutatók segítségével viszont mind a magyar, mind a román név felől könnyen megközelíthető bármelyik növény. A fajleírások a kritikus fajok esetében az azonosítás szempontjából lényeges megkülönböztető jegeket külön hangsúlyozzák; ennek a gyakorlati jelentősége az olyan esetekben nagy, amikor egy gyógynövény (mint pl. a mezei zsurló) könnyen összetéveszthető egy hozzá hasonló mérgező fajjal (pl. a mocsári zsurlóval). A szövegben említett nevek esetében viszont a fajnevet követő szerzőnév mellőzése a színvonal miatt bizonytalanságot okozhat (pl. *Datura innoxia* Mill. = *Datura metel* auct. non L., *Datura metel* L. = *Datura fastuosa* L.).

A rendszeres ismertetés kitér a növények biológiai sajátosságaira és a termesztés technikai részleteire is. A fitoterápiai eljárások szemrevételezése során a szerzők nemcsak a javallott, hanem az *ellenjavallott* esetekre is felhívják a figyelmet, különösen akkor, ha ezeknek az ismerete a mindennapi életben is fontos lehet: pl. az orrcseppekbe és a nyálkahártyák beecsetelésére használt mentholtartalmú szerek csecsemőknél, kisgyermeknél reflexorikus szívmegeállást, légzésbénulást idézhetnek elő, ezért óvatosságból használatukat hétéves korig kerülni kell.

A kötet számos leírása új hazai kutatási eredmények ismertetésével bővíti a gyógy- és illatszerforrások jegyzékét, illetőleg eddig kiaknázatlan lehetőségekre hívja fel a figyelmet. Így például az cickafarkkóró (*Achillea*), párlófű (*Agrimonia*), nadragulya (*Atropa*), kígyószisz (*Echium*), varjúmák (*Hibiscus trionum*), jézsamina (*Philadelphus coronarius*), kakukkfű (*Thymus*), csalán (*Urtica*) áfonya (*Vaccinium*) stb. fajmag hatááról közölt adatok egy része a Rácz Gábor vezette csoport munkájának eredményeként vált ismeretessé (vö: *Gyógy- és illóolajos növények. A marosvásárhelyi Gyógyszerészeti Kar munkaegyütteseinek közleményei.* 1951—1971. Marosvásárhely, 1972).

A gyakorlati szakember és a nagyközönség felé egyaránt forduló kiadványnak nem lehetett feladata, hogy aprólékos könyvészeti utalásokba, ki nem kristályosodott álláspontok ismertetésébe vagy biokémiai részletkérdések taglalásába merüljön. A.

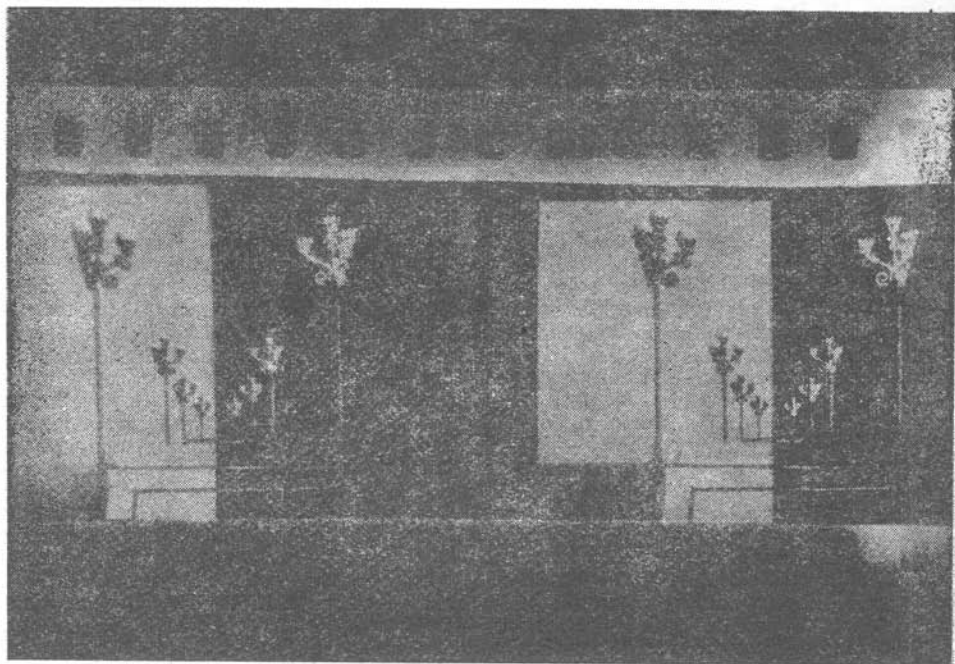
hazai szakirodalomban viszont egyre inkább érezhető egy olyan összefoglaló munka hiánya, mely a kézikönyv bibliográfiai igényességével tájékoztatna a gyakorlati szempontból is jelentős fajk hatóanyagainak biokémiájáról. Az eredmények ismeretében reméljük, hogy ez a kézikönyv sem várat sokáig magára.

A Ceres Könyvkiadó munkaközössége, mely az utóbbi időben több magyar nyelvű tudományos tájékoztató kiadvány közzétételével is kitűnt, néhány szépséghibától eltekintve (például attól, hogy sem ebben a kötetben, sem a román kiadásban nem szerepel sehol a szerzők teljes neve) szép munkát végzett. A továbblépést a megelőző román nyelvű kiadással szemben a történeti vonatkozások kiegészítése, egyes fejezetrészek átdolgozása és átrendezése, körültekintőbben megválasztott, olvashatóbb betűtípus, a kiegyensúlyozottabb kiemelési megoldások és tördelés jelzik (műszaki szerkesztő Eugenia Cernea, a könyv szerkesztője Pleșa Mária).

Szabó T. E. Attila

TÉKA

biztatónak mondható távlatot villant fel: a tengerek és óceánok mindaddig még csak nagyon kevésé kihasznált tápanyagforrásaikról tudósít — egy olyan szakember szavának hitelével, aki egy nemzetközi tudományos expedíció tagjaként nemrég maga is részt vett a mélytengeri életterek ilyen irányú „kiaknázási lehetőségeit” kutató vizsgálatokban. Így a könyv egyben érdekes útleírás, amelyet az expedíció munkájának egyes mozzanatairól készült fényképek illusztrálnak. (*Editura științifică, 1972.*)

Kabán József fotója

Társadalom és tudomány – stratégia és taktika

A hazai szociológiai folyóirat (*VIITORUL SOCIAL*, 1973. 1.) fő helyén közölt tanulmányában Mario Duma mérnök a szocializmusban a tudományra háruló társadalmi szerepről értekezik, több tetszetős megállapítás hangoztatásával, számos munkahipotézissel gazdagítva a kérdéskör el nem hanyagolható mennyiségű irodalmát.

Az öt fejezetre tagolt írás (A tudomány egésze és a tudományos-műszaki forradalom; Szükségszerűség és szabadság a tudomány társadalmi meghatározottságában; A társadalom—tudomány viszonylat stratégiai és taktikai szintje; Objektív és szubjektív a tudomány haladásában; A tudomány és az operatív cselekvés) bevezetője a tudomány egészére utalva mindenekelőtt arra irányítja a figyelmet, hogy a társadalomtudományok részesedésének elismerése a tudományos-műszaki forradalomban újabb keletű; kezdetben inkább csak az anyagi termeléssel legközvetlenebb kapcsolatot tartókat ismerték el „forradalmár tudományok”-nak. Mostanában azonban lassanként csak sor kerül e téren a jóvátételre, s ezt kétségtelenül ki is érdemlik a társadalomtudományok, ha új és építő szelleműek és elég bátrak ahhoz, hogy forradalmi hivatásukat sajátosságaiknak megfelelően betöltsék. Mario Duma szerint a társadalomtudományok „egyenjogúsítási” törekvéseit több nyugat-európai politológus és gondolkodó is alátámasztja: egyesek feltevései szerint az országaikat az Egyesült Államoktól elválasztó „szakadék” nem is annyira technológiai, mint inkább szervezési jellegű. A szocializmusban, ahol a termelőeszközök a nép tulajdonába kerültek, a társadalmi és a termelő mechanizmus összeforrott, az ösztársadalom mind a technikai, mind a társadalomtudományok egyetlen hasznélvezője, a társadalomtudományok a termelőerőket is átfogó szféra lényeges tartozékai, a fejlődés strukturális meghatározásának eszményi részesei. A társadalomtudományok felelőségének és hatékonyságának szintjén magától értetődően felmerül a politika és a tudomány viszonyának kérdése. Ebben a vonatkozásban a szerző a politika elsődleges felelőségét hangoztatja, s a közvetlen és a távlati hatékonyság egyensúlyának több vonatkozását elemzi. A tudomány sztochasztikus folyamat, értékei időbeliségükben aleatorikusak (bizonyos valószínűségi eséllyel mindig elképzelhető, hogyan alakul a tudomány a közvetlenül következő szakaszban, ám ez a feltevés nem mindig föltétlenül igazolódik). Sőt, a jelen tudománya is — bizonyos értelemben — aleatorikus: csak bizonyos mértékű megközelítéssel foghatjuk fel, mi a jelen tudománya; valóságos értékét csak a jövő dönti el. (Mario Duma egyik példája: az osztályharc szocializmusban való éleződésének elméletét egykor — legalábbis a szocializmus politikatudományában — tudománynak minősítették.) Szellemes megfogalmazása szerint: a tudomány értékelése folyamatában olyanszerű tevékenységre is szükség lehetne, amelyet akár *a tudomány jelene előrejelzésének* is nevezhetnénk...

Politika és tudomány viszonyát stratégiai szintűnek, taktikai szinten pedig rugalmasnak, részlegesnek szeretné tudni a szerző. A tudomány viszonylagos fejlődési önállóságát azonban nem exponálja túl, nem sugall politikamentességet. A tudomány nem vonhatja ki magát teljes mértékben a taktikai jellegű társadalmi feladatok teljesítése alól (de — úgymond — csak mértékkel vegye ki részét belőle), a politika viszont nem vonatkoztathat el a tudomány tevékenység belső sajátosságától, valéhez némiképpen alkalmaznia kell taktikáját is (a taktikai törvényszerűségek különben is stratégiai követelmények függvényei). A tudomány a társa-

dalomnak stratégiai szinten alárendelt, független a „belső napi taktika“ vonatkozásában.

A tudomány hatékonysága növekedésének objektív útja a szubjektív kvalitások ösztönzésén át vezet. A tudomány előtt álló feladatok változatossága e feladatok megoldásán fáradozó személyiségek komplexitásának bátorítását, fejlesztését kívánja meg. Az egysíkú kutató alkalmatlan összetett kérdések megoldására. A jó kutató dinamikus, rugalmas, gondolatai mind az előrelátható, mind az előreláthatatlan felé irányulnak. „De ez nem érhető el a terv, a szerződéses záradékok vagy szolgálati utasítások útján“, hanem csakis a tudomány—társadalmi mechanizmusai megfelelő alakulásának távlati (eszményi) következményeként. A tudományban számos tényező gátolhatja az alanyiség érvényesülését, ezek egyike: a tudomány mellőzése a társadalom döntő fontosságú kérdéseinek megoldásában, a problémák intézése a tudomány felelősségteljes részvétele nélkül.

F. I.

AZ ŐN KÉRDÉSE AZ ANTIK VILÁGBAN (World Anthropology, 1972. 4.)

A mai tudományos élet sajátossága, hogy egy-egy kérdés gyakran egy nem is szomszédos, hanem egészen távoli tudományos terület irányából kap feleletet. Különösen a nyelvészet és a történelemtudomány az, amely egyre kevésbé végezheti el vizsgálódásait anélkül, hogy tekintetbe venné a régészet, sőt, a geológia vagy a technikatörténet megállapításait. Az alábbiakban J. E. Dayton angol tudós eredményeiből arra látunk példát, hogyan módosíthatja egy ötvözet történetére vonatkozó felfedezés a nyelvészet fontos tételeit is.

Dayton azóta érdeklí az őn szerepe a Közép-Keleten, mióta tanulmányozta a Tel-el-Amarnában előkerült korai (i.e. 1363—1353) többszínű üvegmázakat és az üvegművességet, amelynek nagyfontosságú előzményeit a közép-minoszi krétai műveltségben már 400 évvel korábról kimutatták. Mivel ezeket a mázakat fémekkel színezték — rézzel, vassal, kobalttal és antimonnal —, ennek a művészetnek hirtelen felbukkanása összefügg és együttfejlődik a fémművességgel, amely a Közép-Keleten az i.e. harmadik évezred második felében kezdődött. Layard működése óta többszörösen megállapították, hogy a babilóniai fehérmázakhoz őnt használtak. Ennek ellenére a szerzőnek a British Museum kutatólaboratóriumával közösen végzett kísérletei arra az eredményre vezettek, hogy ezek a tárgyak nem tartalmaztak őnt, holott bronzot már ismerünk az új-babilóniai idők előlőtről. Még számos fajsztőredéket, majd „bronztárgyat“

vizsgáltak meg anélkül, hogy abban az őnt ki lehetett volna mutatni. E szerteágazó vizsgálatok során — a szerző megadja az összes vizsgált leletek szakszerű besorolását — az őntartalom nyomozása közben kiderült, hogy lényegesen korábról tudunk igazi bronzot kimutatni! Az ebből készült bizonyos típusú, holdsarló alakú balták a Közép-Keletről — tökéletesen megfelelnek az ún. *szegeedi* típusoknak! Ennek alapján a kutatók feltételezik azt is, hogy az egyfoglalatú ur-i balták valószínűleg egyszerűsített származékai a Közép-Európából ismert öntött típusoknak. Mindennek alapján a szerző arra gondol, hogy már a Trója II. előtti időkben Mezopotámiának Anatólián keresztül egészen a mai Csehorszáig terjedő élénk kereskedelmi kapcsolatai voltak, s úgy tűnik, hogy a magyarországi bronzkor szak már abban az időben létezett. Ebből a forrásból volt nyerhető a bronz, mielőtt kb. i.e. 2300-ban az EB civilizáció lerombolási elvágta ezt az utat.

Ebben az esetben a királyi sumérok őntartalmú bronzaiikkal és tömör kerekű ökörszekereikkel, magas technológiájukkal Mezopotámián kívülről jöttek volna; amint Frankfort gondolja, hegyvidékről, talán éppen a mai Csehország irányából, és ahhoz a néphez tartoztak, amely Trója I.-et megsemmisítette. Ez a nép szétszóródott a Balkánon és Közép-Európában. Ezek szerint a sumér nyelv rokonítása mindenekelőtt a finn-ugor nyelvekkel látszik megalapozottnak, amint ezt az epigrafikusok — Crossland 1967-ben, Lamdin és Albright 1966-ban — ajánlották, fejezi be következtetéseit Dayton.

AZ ESZTÉTIKUM ŐSTÖRTÉNETÉHEZ (Világosság, 1973. 2.)

Sziklai László *Barlangművészet és nemzeti társadalom* című írása egy, az „esztétikum genezisést tárgyaló” nagyobb tanulmány része. A komoly, tudományos igényű munka egy sokat vitatott — gyakran körülveszekedett — tárgykörben sorakoztatja fel érveit: a felső paleolitikum barlangfestését kivánja magyarázni, törésmentesen beilleszteni a marxista esztétikába. Dokumentációs anyagának összeállításakor felhasznál minden rendelkezésére álló adatot „Altamirától Font de Gaume-ig”, de főként a lascaux-i barlang gazdag leletanyagára támaszkodik.

Mindazok, akik a kérdéssel komolyan foglalkoztak, elsősorban az őskori falfestészet funkcióját keresik — és már ezen a ponton eltérnek a vélemények. A szakemberek két nagy — de hipotéziseikben ezeken belül sem egységes — csoportra szakadnak aszerint, hogy egy-egy barlang vagy barlangrészlet műveit egységes kompozíciónak tekintik-e, vagy az egyes állatábrázolásokat különálló (e tábor legnagyobb tekintélynek örvendő feltételezése szerint mágikus célokot szolgáló) alkotásokként fogják fel. Sziklai mindkét álláspont érveit megvizsgálja, s ezeket összevetve próbál leszűrni egy ellentmondásmentes elméletet.

A. P. Okladnyikov (kompozíciópárti) szerint például a festmények egyszerű állatsordákat ábrázolnak úgy, ahogyan azokat az „ösművész” a valóságban látta. Sziklai megkérdőjelezi a feltevést, és elősorolja az ellenérveket: a barlangfalakon különböző fajtájú és egymástól természetellenesen elütő méretű állatok jelennek meg egymás mellett; ezenkívül bizonyított tény, hogy a barlangok nem szolgálták lakóhelyül, tehát a képeket nem szánták díszítésre — és „a barlanglátogató nem néző, a barlang nem képtár”. (Sziklai lapalji jegyzete: Lukács György E. A. Shelte-ma és H. Kühn nyomán rámutat, hogy a vizuális felidézé hatás, az esztétikai élvezet felkeltése nem lehetett a barlangművészet keletkezésének sem oka, sem célja.)

A mágia mellett és ellene alcímmel Sziklai hosszasan vitázik azzal a nézettel, mely az egyes műveket a vadászatok sikerét biztosító szertartások főszereplőinek tekinti. Az említett álláspont fő érvei: a bölények, lovak, szarvasok (és sohasem kisebb állatok, melyeket

közösen vadászni nem érdemes) a síkon egymásra és egymásba vannak festve vagy karcolva, alkalmi jellegűek; méreteik változóak, nincsen egységes lépték; a festmények egy részén fegyverektől származó nyomokat fedeztek fel; a montespani barlang fegyverektől erősen rongált *natúrális makettjei* bizonyítottan mágikus célt szolgáltak.

Sziklai így cáfol: „... a barlangi ábrázolások többségén egyáltalán nincsenek fegyverektől származó nyomok”, márpedig „... a mágia szigorúan sztereotipizált praxis, melyet a siker közkézata nélkül nem lehet egyszer szóval, máskor meg tettel végrehajtani”. A szerző a változó méreteket a barlang szélsően változó falsíkjainak tudatos, kompozíciós felhasználásaként fogja fel, az egymásra került részleteket pedig, a híres lascaux-i két bölény példájára támaszkodva, az állatok térbeli elhelyezkedését érzékeltető eljárással magyarázza. Kijelenti, hogy a mintegy ezer éven át használt barlangoknak az ötszázad soha meg nem haladó állatábrázolása — vadászatnak kevés. (A hosszas használat viszont megmagyarázza a mágikus szertartás feltételezett átalakulását.)

Sziklai hipotézise: „Az állatábrázolásokon a természethez fűződő viszony mint társadalmi viszony jelenik meg.” *A totem* lehetővé teszi ember (-csoport) és állat azonosítását, „... a barlangokban az emberiség legősibb mítoszának ábrázolása-elbeszélése valósul meg”. (Nem találtunk magyarázatot arra, hogy a fegyverektől származó nyomokat viselő állatábrázolások hogyan illeszkednek be a feltevésbe.) Álláspontját alátámasztja még az is, hogy a különböző állatfajták kompozicionális társításában rendszert fedez fel. (Sziklai lapalji jegyzete: Tagadhatatlan, hogy a csoportosítások kérdése egyelőre sok ponton tisztázatlan, az összetartozás nem mindig állapítható meg teljes bizonyossággal, és vannak frízen kívüli állatábrázolások. A feltárási munka ezen a területen korántsem tekinthető befejezettnek.)

DIMITROV AKTUALITÁSA (Critica marxista, 1972. 5.)

Dimitrov és a lipcei pör — ez a szokványos gondolatársítás. Gyakran idézik Dimitrovnak a tárgyaláson kiadott jel-szavát: „Tömegmunka, tömegharc, tömegellenállás, egységfront, semmiféle kaland! Ez a kommunista taktika alfája

és ómegája!" Ez a jelszó hozott később alapvető fordulatot a kommunista pártok stratégiájába és taktikájába, a Komintern VII., történelmi jelentőségű kongresszusán. A tavalyi Dimitrov-évforduló újra felelevenítette a dimitrovi hagyatékok legmaradandóbb vonását: politikai realizmusát. „A fasiszta diktatúra ellen folytatott harcunkban különösen veszélyes, ha azt, amit kívánunk, már meglevőnek tekintjük. A tényekből kell kiindulni, a valóságos, konkrét helyzetből — idézik kongresszusi valóságálemzését. — [...] A tömegeket olyanoknak kell vennünk, mint amilyenek, és nem olyanoknak, amilyeneknek őket látni szeretnők.“

Lehet-e ma ehhez hozzátenni valamit? Carlo Freduzzi a legújabb Dimitrov-irodalom ismeretében értelmezi az évforduló alkalmából fellendülő rendszerező és elemző kutatások eredményeit. Különösen időszerűnek tartja azt a dimitrovi felismerést, hogy a népfrontpolitika alkalmazásában döntő kérdés minden nép nemzeti sajátosságainak figyelembevétele, hogy a politikailag és ideológiailag „felnőtt“ pártoknak mindinkább saját lábukra kell állniuk, s képessé kell válniuk arra, hogy önállóan határozzák meg politikájukat és taktikájukat. A legújabb kutatások főleg a népfrontpolitika előzményeire, Georgi Dimitrov realizmusának „titkára“ összpontosították figyelmüket. Nem elégedtek meg azzal, hogy kimutassák a folytonosságot Dimitrov Komintern-beli tevékenységében, hanem a gyökereikig ástak le. A népfrontpolitika szükségessége a szófiai nyomdászból lett munkásvezetőnek olyan felismerése, melyért a bolgár munkásmozgalom és maga Dimitrov is nagy árat fizetett.

1923. június 9-én fasiszta-katonai államesély dönti meg a kommunistáktól rövid együttműködés után eltávolodó Sztambolijszki-kormányt, s ebben a helyzetben a pártvezetőség tagjainak, köztük Dimitrovnak is, az volt az álláspontjuk, hogy a puccs a városi és falusi burzsoázia közti harc kérdése, melyben a kommunistáknak „semlegesnek“ kell maradniuk. Ez a súlyos taktikai hiba vezetett később a gyengén előkészített és rosszul megszervezett felkelés kudarcához. A szociáldemokratákkal és a Népi Földművelésügyi bizottsággal való együttműködés hiányának, a sémákban való gondolkodásnak, a „szektás önteltségnek“ tragikus konklúzióit próbálja később levonni Dimitrov minden szinten és minden összefüggésben.

Az önmagával szembenező, saját té-

vedéseivel leszámolni tudó, kollektív munkastílust és minden kérdés alkotó újragondolását érvényesítő munkásmozgalmi vezetőnek nemcsak a jelszavai lehetnek időszerűek, hanem magatartása, élettelve is.

LÉT ÉS ÉRZELEM

(Létünk, 1972. 3—4.)

Az Egészségügyi Világszervezet jelentése szerint naponta átlag ezer ember lesz öngyilkos, és legalább nyolcszor ennyinek áll ez szándékában.

A két világháború 10 évében és 3,5 hónapjában 42 millió ember esett el, illetőleg 65 millió sebesült meg.

Az öngyilkosság humánspecifikum, s az emberen kívül egyetlen fajnál sem fordul elő, hogy annak egyedei önmagukat vagy társukat — természetes körülmények között — elpusztítsák.

Ezeket a tényeket s a velük összefüggő személyiségfejlődési, pszichopatológiai és társadalomlélektani kérdéseket elemzi a pszichológus Hódi Sándor, s keresi a lehetséges magyarázatot.

Antropológiai sajátosságnak tekinti ő is, hogy az ember fejlődése során egyre nagyobb szerepet kap a tudat, s az ösztönösség mindinkább háttérbe szorul. Az emóciók pedig ősi ösztön eredetűek, és differenciálódásuk történeti folyamat eredménye. Ennek főbb szakaszai: a létfenntartáshoz kapcsolódó birtoklási vagy kialakulása és elhatalmasodása, az együttműködés követelte bátorság, ösztönös és szerzetet, illetve a tulajdon- és jogkülönbségekből származó elégedetlenség, gyűlölködés és kegyetlenség. Az egymásrautaltság törzsen és nemzetesen belül öleli tilalmat von maga után, de a zsákmányigény egyik legerősebb indítéka lesz a más csoportokhoz tartozókkal szemben jelentkező gyilkos indulatoknak. S a szakadatlanul tartó társadalmi egyenlőtlenségekkel együtt erősödnek az emberek közötti negatív viszonyulások is. Az ilyen társadalmakban az erkölcsi-érzelmi nevelés hazug és elmentmondásos volt; igazi humánus érzelmek egyetemes jelleggel a történelem során eddig sohasem érvényesülhettek. A környezeti és biopszichológiai meghatározottság az érzelmek további változatainak kialakulásában is követhető. Így például az elsődleges fájdalomélmény okozta félelmet és szorongást a hozzájuk tartozók tágabb körének esetleges veszélyeztetettsége is előidézheti. Ugyanez vonatkozik az örömmérésre és sikerél-

ményre is, amelyek — az előbbiekhöz hasonlóan — cselekvésszabályozó szerepet töltenek be, s így biztosítják a környezet és egyed közötti folyamatos kölcsönhatást. De mindezek az érzelmek annyira fokozódhatnak, hogy a személyiség kóros irányú átszerveződését is előidézik, s ezzel önpusztítók lesznek. Egy ilyen végtelen „autoagressziós“ jelenség az öngyilkosság. Enyhébb alakjai az alkoholizmus, kábítószerélvezet, eksztatikus megnyilvánulások stb. Korunk egyik legsúlyosabb ellentmondásának tartja a szerző, hogy amíg az érzelmi zavarok mind gyakoribbá válnak, az érzelmeknek tulajdonított fontosság-érték egyre csökken. Az érzelmi nevelés fogyatékoságaiért pedig a család, az iskola, a kultúra számos „műfaja“ s általában a negatív társadalmi behatások felelősek. Mivel pedig az érzelmi szféra sérülése veszélyezteti a személyiség harmóniáját, s a gyarapodó pszichoszomatikus beteg-

ségek tanúsága szerint — annak biológiai épségét is, az érzelem nem magánügy csupán, s így a társadalomra hárul az a feladat, hogy a szocialista humanizmus elveinek megfelelően biztosítsa az emberek jó közérzetének és egészséges életérzésének feltételeit.

Az adatokat alkotó módon, eredeti okfejtéssel taglaló dolgozat keretei nem engedték meg a lét és érzelem összefüggésének minden vonatkozásban való kifejtését, de alapvető céljának megfelelően az etikus tudományosság erejével int, hogy „napjaink nehézségei és veszélyei összehasonlíthatatlanul nagyobbak, mint bármelyik korban ezelőtt“. Ezt a megállapítást pedig szervesen egészíti ki a pszichofiziológus Grastyán Endre egyik hasonló tárgyú dolgozatának végkövetkeztetése, miszerint „a cél az emberi emóciók megismerése és az emberi viselkedés irányítása annak érdekében, hogy az emberibbé váljék“.

Mohi Sándor: Útépítők

SZERKESZTŐK · OLVASÓK

JAGAMAS JÁNOS főiskolai tanár (Kolozsvár). — A *Korunk* 1973-as évkönyvében megjelent *Népzeneünk kutatásának története* című írásomban — a kötet 209. lapján — a valóságnak meg nem felelő adattal találkozok az olvasó, amely saját hibámon kívül került a szövegbe. Ezt a hibás adatot a szakirodalomból vettem át. A tévedésre Domokos Pál Péternek hozzám intézett levele hívta fel a figyelmemet. A szakirodalomból származó hibás adat így szól: „a moldvai csángók népzenejének felkutatására két Kodály-tanítvány, Veress Sándor és Balla Péter, majd példájuk nyomán Domokos Pál Péter egykori csíkszeredai zenetanár vállalkozott.“ A tévedést Domokos Pál Péter sorai tisztázták: ez az állítás — írja — „nem felel meg a valóságnak, mert éppen fordítva, én végeztem el a legelső magyar népzenegyűjtést Moldvában 1929-ben és utánam, nyomaimon és nevemben járt előbb Veress Sándor, majd Balla Péter.“ Kötelességemnek tartom erről megfelelően tájékoztatni az érdeklődőket, hiszen egyáltalán nem mindegy, hogy ezen az igen fontos területen (a moldvai népdalgyűjtésben) ki volt az úttörő. Annál is inkább, mert közülük a legjelentősebb a Domokos Pál Péter munkássága. Sajnálom, hogy a valós tényállásról nem korábban — írásom megjelenése előtt — értesültem. Ugyanakkor viszont örvendek is, mert a *350 romániai népdal* című, megjelenés előtt álló gyűjteményes kötet bevezetőjéből (amelynek rövidített változata jelent meg a *Korunk* évkönyvében) még idejében kiküszöbölhetem a tévedést. A hibaigazító sorokért hálás köszönet Domokos Pál Péternek.

MAKAY BOTOND lelkész (Nagylak). — Értékesnek és hasznosnak tartom Balogh Edgár *A Szilveszter-kaland* című tanulmányát a *Korunk* 1973. 1. számában, melylyel a szerző Petőfi politikai jellemrajzát igyekezett kiegészíteni. Ez — véleményem szerint — sikerült is. A tanulmányban azonban találtam egy tárgyi tévedést és egy pontatlanul idézett verssort. A tárgyi tévedés a 24. oldalon, a 13–14. sorokban található, ahol ezt olvassuk: „Amikor nyomora és magánya tette sarkallja, s *lelővi* a királyt, megint csak sajnálja népét“ (kiemelés tőlem). A tévedés az, hogy Szilveszter nem *lelővi* le a királyt, bár ez a szándéka, hanem csak *rálő*, azaz nem őli meg, csak akarja ezt, de nem sikerül. (Az Értelmező Szótár világosan megkülönbözteti a két kifejezést.) A pontatlanul idézett verssor ugyancsak a 24. oldalon, a 17. sorban található, s így szól: „És *hirdeték* az ígét“ (kiemelés tőlem), *hirdették* helyett. Az idézetet egy régi és egy új kiadásban is ellenőriztem. A két kifejezés között nemcsak nyelvtani, hanem stilisztikai szempontból is különbséget érzek; Petőfi a régies múlt idejű formát csak indokolt esetben használta.

PÁSZKA ROZÁLIA egyetemi hallgató (Kolozsvár). — Figyelemreméltó tanulmányt olvashattunk folyóiratuk 1973. 1. számában Kisgyörgy Zoltán geológus tollából az erdővidéki ősnövénykutatásokról. Ez a tanulmány nemcsak azért figyelemreméltó, mert helyi tárgyú, de országos jelentőségű tudományos kutatásokról számol be, amelyek a barót—köpecsi szénmedence keletkezésének körülményeit, a vidék ősföldrajzi adottságait hivatottak tisztázni, hanem azért is, mert Kisgyörgy Zoltán személyének példája határozottan lelkesítő számunkra, akik rövidesen szintén gyakorló geológusok, esetleg földrajztanárok leszünk, és az a „perspektíva“ állhat előttünk, hogy elszakadunk a tudományos kutatásnak itt, az egyetemen megismert alkotó légkörétől. Kisgyörgy Zoltán példája azt mutatja, hogy mennyire a körülményektől függ, mint inkább tőlünk, hogy tényleg elszakadunk-e vagy sem — hiszen az ő konkrét körülményei ugyancsak nem tálcán kínálták a tudományos kutatómunkában való részvétel lehetőségét, hanem ezt ő teremtettem meg, sőt talán mondhatjuk, hogy ő vívta ki magának. Persze, ez a vonatkozás az említett tanulmányban nincs részletesen kifejtve, ami nyilván a szerző színtekötelező szerénységének tulajdonítható, de mi, akik a problémához helyzetünknel.

fogva közelebb állunk, felfigyeltünk rá. Jó volna, ha a folyóiratuk *Tudományos Műhely* rovatában megjelenő tanulmányok ezután is sok ilyen és ehhez hasonló tanulsággal szolgálnának mindazok számára, akik a tanulmányok tudományos információtartalmát esetleg nem tudják hasznosítani, mert nem képzettek az illető tudományágban.

UGRON GÁBOR nyugdíjas (Sepsiszentgyörgy). — Sokszor foglalkoztatott a gondolat, hogy a *Korunk* miért nem ad ki évkönyvet, mint annyi más lap és folyóirat. Mikor aztán a Kovászna megyei „Tükör“ egyik tavalyi számában olvastam, hogy néhány nap múlva megjelenik 1973-as első évkönyvetek, és most, amikor még mindig változatlan érdeklődéssel lapozgatom ezt a kiadványt, jóleső érzés régi ismerősök nevét, írását, fényképét látnom benne. Jóleső, hiszen valóban jelentős — másutt megjelent tudományos közleményekben is mérhető — és nem egy esetben évtizedes alkotómunkáról tudósít évkönyvetek. Még élénken emlékszem előadásaitokra az egykori Munkás Szabadegyetem összejövetelein, a sepsiszentgyörgyi múzeum dísztermében, Balogh Edgár, Gáll Ernő, az itthoni Székely Zoltán és mások egykor itt elhangzott szavaira, s jóllehet azóta szinte negyed évszázad telt el, örömmel állapítom meg, hogy szellemi frisseségeitek semmit sem hagytok alább, és hogy ígéretes fiatalabb nemzedék zárkózott fel mögöttek. Engedjétek meg, hogy ezúton, ha kissé megkésve is, további jó egészséget kívánjak munkátokhoz, igaz elvtársi üdvözlettel.

HELYREIGAZÍTÁS. — Lapunk áprilisi számának 642. lapján alulról a 4—6. sor helyesen így olvasandó: „Nem is azért, mert George Sand vagy Szendrey Júlia nadrágbán is asszonyok voltak és műzsák, többé-kevésbé írók is...“

Sumar

* * * Luminile anului 1848 659 • Vasile Alecsandri: Deșteptarea României (poezie, trad. de Vidor Miklós) 661 • Medgyes Lajos: Profeție (poezie) 662 • Victor Cherestesiu: Însemnătatea internațională a revoluției din 1848 663 • Egyed Ákos: Proclamarea desființării iobăgiei la dieta din Cluj în anul 1848 673 • George Em. Marica: Barițiu și legăturile culturale româno-maghiare 682 • Szilágyi Júlia: Filmul și realitatea 689 • Titus Popovici: Dacă aş lua-o de la capăt (interviu realizat de Mezei József) 692 • Krizsán Zoltán: Despre actorii de film cu luciditate 698 • Simon Dezső: Însemnări despre relația filmului cu muzica 704 • * * * Dinamica ideilor și a maselor (interviu cu regizorul Jancsó Miklós) 710 • Bartélemy Amengual: Descifrind filmul politic (trad. de Horváth Andor) 712 • Grigori Kozințev: Acustica vizibilă (trad. de H. Szabó Gyula) 715 • Sipos László: Scenarii de filme animate pentru adulți 720 • Király László, Tóth István, Páskándi Géza: Poezii 728 • Panek Zoltán: Nuvelă 732 • Valter Roman: Revoluție biologică și umanism 752 • * * * Puterea filmului (texte de Lukács György și Serghei Eisenstein, trad. de Erdéyi Ágnes și Horváth Sz. István) 760

NOTE

Mohi Sándor: Operație 767 • Kovács Ildikó: Secvențe de film inedite 771 • Bazsó Zsigmond: Despre arta pictorului Györkös Mányi Albert 774 • Gazda József: Sculpturile lui Balogh Péter 776

FORUM

Kántor Lajos: Cui i se adresează critica cinematografică? 779

VIAȚĂ INTERNAȚIONALĂ

Marțian Niciu: Deturnarea ilicită a aeronavelor 782 • Kun János: Aspectele cantitative și calitative ale comerțului exterior 786

DOCUMENTE

Mészáros Vince—Nicolae Cordoș: Scrisori ale lui Otto Lilienthal către Martin Lajos 790

ISTORIE VIE

Nagy Benedek: Traectoria filmului pe teritoriul județului Harghita (1872—1972) 795

ȘANTIER ȘTIINȚIFIC

Pap István: Din experiența unui zootehnist (II.) 801

CRITICĂ

Láng Gusztáv: Despre romanul lui Király László 810 • Tamás Gáspár Miklós: Visul opoziției 816 • Soltész József: Lirica lui Székely János 819 • Szabó T. E. Attila: O carte despre plantele medicinale 822

BIBLIOTECA, PANORAMA, REDACTORI—CITITORI

Filmművészeti kiskönyvtár

- Aristarco, Guido: Cinematografia ca artă (București, 1965)
* * * A șaptea artă (București, 1966—1967)
Barna, Ion: Lumea filmului (București, 1971)
Bazin, André: Ce este cinematograful? (București, 1968)
Biró Yvette: A film drámaisága (Budapest, 1967)
Chaplin, Charles: Életem, Európa (Budapest, 1967)
Chiarini, Luigi: A film gyakorlata és elmélete (Budapest, 1968)
* * * Cinematografia japoneză (București, 1968)
Clair, René: Reflecții despre film (București, 1968)
* * * Comici vestiți ai ecranului (București, 1969)
* * * Contribuții la istoria cinematografiei în România 1896—1948 (București, 1971)
Film — Kleine Enzyklopädie (Leipzig, 1972)
Ford, Charles: Istoria Hollywoodului (București, 1972)
Gregor—Patalas: A film világtörténete (Budapest, 1966)
Hevesy Iván: A némafilm egyetemes története (Budapest, 1967)
Lawson, John H.: Film și creație (București, 1968)
Leprohon, Pierre: Maeștri filmului francez (București, 1969)
Lindgren, Ernest: Artă filmului (București, 1969)
Nemes Károly: Valóság és illúzió (Budapest, 1971)
Nemeskürty István: A filmművészet nagykorúsága (Budapest, 1966)
Piszarevszkij, D.: Szto filmov szovjetszkovo kino (Moszkva, 1967)
Pudovkin, Vszevolod: A filmrendező és a filmszínész művésze (Budapest, 1965)
Romm, Mihail: Jegyzetek a filmről (Budapest, 1968)
Új Filmlexikon (Budapest, 1971—1973)
Veress József: Kétszáz film (Budapest, 1969)